

دانشگاه پیام نور

فارسی عمومی

گروه مؤلفان

درسنامه

فارسی عمومی

(کلیه رشته‌ها غیر از زبان و ادبیات فارسی)

گروه مؤلفان

فارسی عمومی (کلیه رشته‌ها غیر از زبان و ادبیات فارسی) / تألیف گروه مولفان [دانشگاه پیام نور] — [تهران]: دانشگاه پیام نور، مدیریت چاپ و انتشارات، ۱۳۸۱.

۳۱۴ ص. — (دانشگاه پیام نور؛ ۷۹۰. گروه زبان و ادبیات فارسی؛ (۸۳ / د)) (دانشگاه پیام نور ... سری انتشارات متون درسی: طرح درسنامه)
ISBN 964-455-683-6

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیپا.
عنوان دیگر: فارسی عمومی (رشته عمومی: کلیه رشته‌ها غیر از زبان و ادبیات فارسی).
کتابنامه: ص. ۳۱۱ - ۳۱۴.

ISBN 964-455-683-6

۱. آموزش از راه دور -- ایران. ۲. ادبیات فارسی -- آموزش برنامه‌ای. الف. دانشگاه پیام نور. گروه زبان و ادبیات فارسی. ب. دانشگاه پیام نور. ج. عنوان: فارسی عمومی.

۳۷۸ / ۱۷۵۴۰۹۵۵

LC۵۸۰.۸ / الف۱۹۵۴

۱۲۱۶۷-۷۷م

کتابخانه ملی ایران

دانشگاه پیام نور

-
- عنوان: فارسی عمومی
 - تألیف: گروه مؤلفان
 - ویراستار: دکتر حسن انوری
 - حروفچینی، صفحه‌آرایی و طراحی جلد: مدیریت تدوین
 - لیتوگرافی: انتشارات دانشگاه پیام نور
 - چاپ و صحافی: چاپخانه نگارش
 - شمارگان: ۵۰۰۰۰ نسخه
 - نوبت و تاریخ چاپ: چاپ اول دی ۱۳۷۷، چاپ بیست‌وسوم اسفند ۱۳۸۴
 - شابک ۶ - ۶۸۳ - ۴۵۵ - ۹۶۴
 - ISBN 964 - 455 - 683 - 6
 - کلیه حقوق برای دانشگاه پیام نور محفوظ است.
 - ناشر: دانشگاه پیام نور
 - قیمت: ۱۸۳۰۰ ریال

مندرجات

د	دربارهٔ این کتاب و راهنمای مطالعهٔ آن
۱	۱. الف. فردوسی: به نام خداوند جان و خرد
۳	ب. مجتبی مینوی: فردوسی طوسی
۹	ج. فردوسی: کشته شدن سهراب به دست رستم
۱۸	۲. م. بهار: آرمان شاعر
۲۴	۳. مهدی اخوان ثالث: زمستان
۲۸	* چکیدهٔ دستور زبان فارسی (۱)
۲۹	۴. دکتر پرویز ناتل خانلری: نامه‌یی به پسر
۳۴	۵. محمد پروین گنابادی: الف. کنایه، مجاز، مثل
۳۷	ب. تشبیه و استعاره
۴۰	۶. الف. منتخباتی از صائب تبریزی
۴۴	ب. جامی: یاد روی تو
۴۷	۷. نصرالله فلسفی: الف. صفات یعقوب لیث
۵۰	ب. عنصرالمعالی کیکاووس: [دوصوفی]
۵۳	* چکیدهٔ دستور زبان فارسی (۲)
۵۴	۸. شهید آیه‌الله مطهری: الف. عرفان و تصوّف
۶۴	ب. شمس تبریزی: [سماع]
۶۶	ج. خواجه عبدالله انصاری: از رساله‌های خواجه
۶۸	د. رشیدالدین میبدی: [عشق و ایمان]
۷۰	ه. اسرارالتوحید: [بهترین آفریدگان]
۷۲	و. علامه محمدحسین طباطبایی: دستی از غیب برون آید و کاری بکند، مهرِ خویان

۹. الف. دکتر عبدالحسین زرّین کوب: [دربارهٔ مثنوی] ۷۶
- ب. مولانا جلال‌الدین: رازداری، دنیا، نطق و... ۸۰
- ج. آرزوی باغ و گلستان، ای عاشقان ۸۷
۱۰. جلال آل احمد: چند نکته دربارهٔ مشخصات کلی ادبیات معاصر ۹۳
- * چکیدهٔ دستور زبان فارسی (۳) ۱۰۲
۱۱. ملک الشعرای بهار: شعر خوب (۱-۲) ۱۰۴
۱۲. الف. شهریار: انتظار ۱۱۳
- ب. شعر چیست؟ ۱۱۵
۱۳. نیما یوشیج: خانه‌ام ابری است، تفسیر، داستانی نه تازه، آی آدمها ۱۱۹
۱۴. سپهری: غربت ۱۲۶
۱۵. الف. دهخدا: یاد آر ز شمع مرده یاد آر ۱۲۹
- ب. ابوریحان بیرونی ۱۳۳
۱۶. دکتر منوچهر مرتضوی: الف. [حافظ] ۱۳۹
- ب. خواجه شمس‌الدین محمدحافظ: بار امانت، نظر کیمیا، حافظ خلوت نشین ۱۴۳
- * چکیدهٔ دستور زبان فارسی (۴) ۱۵۲
۱۷. نظامی گنجوی: الف. داستان پیر خشت زن ۱۵۴
- ب. فریاد روزافزون ۱۵۶
۱۸. سعدی: الف. دربارهٔ سعدی، در رحمت، بی‌مهر و وفا، فضیلت خاموشی ۱۵۷
- ب. سعدی: از مجالس سعدی ۱۶۸
- ج. سعدی: گلستان: حکایت ۱۷۲
۱۹. دکتر محمدعلی اسلامی ندوشن: الف. یک سرنوشت ممتاز ۱۷۵
- ب. ابوالفضل بیهقی: ذکر بر دار کردن امیر حسنگ وزیر ۱۸۱
۲۰. محمد غزالی: نامه به سلطان ۱۹۱
۲۱. دکتر علی شریعتی: مشعر ۱۹۴
۲۲. ناصر خسرو: الف. لحسا ۱۹۸
- ب. خلق همه یکسره نهال خدایند ۲۰۲
۲۳. پروین اعتصامی: دیوانه و زنجیر ۲۰۵

۲۰۸	* چکیده دستور زبان فارسی (۵)
۲۱۱	۲۴. الف. مکتب‌های ادبی (۱)
۲۲۳	ب. مکتب‌های ادبی (۲)
۲۳۱	۲۵. ویکتور هوگو: الف. گزیده‌یی از هوگو
۲۳۴	ب. برونو بورگل: نظری به فضای بیکران
۲۳۶	ج. ترجمه تفسیر طبری: قصه آفریدن آدم (۴)
۲۳۹	د. هزار و یک شب: حکایت موش و سموره
۲۴۱	۲۶. عبید زاکانی: لطیفه
۲۴۳	۲۷. عباس اقبال: دانشمند واقعی و معرفت حقیقی
۲۵۴	۲۸. حسینعلی راشد: جمال و حکمت
۲۶۱	۲۹. دکتر سید جعفر شهیدی: [پایداری در راه حق (۱ و ۲)]
۲۶۹	۳۰. اقبال لاهوری: دگرآموز
۲۷۲	۳۱. ابن یمین: توقع از دو نان، بار آسان
۲۷۳	۳۲. خواجه نظام الملک: کمال خردمرد، حکایت
۲۷۵	۳۳. دکتر محمد معین: زبان از نظر روانشناسی
۲۸۴	۳۴. قائم مقام فراهانی: نامه‌یی از قائم مقام
۲۸۷	۳۵. واعظ کاشفی: صحبت اخیار
۲۹۰	۳۶. پایان نامه (گزارش، مقاله) نویسی
۳۰۸	پاسخنامه‌ها
۳۱۱	فهرست الفبایی منابع

دربارهٔ این کتاب و راهنمای مطالعهٔ آن

این کتاب برای سه واحد درسی فارسی عمومی تدوین شده است. در اصل حاوی نمونه‌هایی از نظم و نثر کهن و معاصر فارسی است. در انتخاب نمونه‌ها جنبهٔ آموزشی و تاریخی و ادبی بیشتر مدنظر بوده است. موضوع‌ها تا حدی گوناگون است. دربارهٔ هر نویسنده و شاعری در ابتدای هر درس توضیحی کوتاه آمده است و در مواردی توضیح دربارهٔ کتابی است که نمونه از آن گزیده شده است. دربارهٔ بعضی شاعران چون فردوسی، حافظ و مولوی و سعدی و نویسندگانی چون ابوالفضل بیهقی، بخشی از یک کتاب یا مقالهٔ استادی صاحب‌نظر که دربارهٔ آن شاعران و نویسندگان فراهم کرده‌اند، افزوده‌ایم تا دانشجویان با نظرات آن استادان آشنا شوند و آن شاعر یا نویسنده را از دیدۀ صاحب‌نظری هم نظاره کنند. درس‌هایی دربارهٔ برخی ویژگی‌های نظم و نثر فارسی است. درسی دربارهٔ صور خیال درج شده که علی‌رغم آنکه خیلی فنی نیست، دانشجویان را با زیبایی‌های زبان فارسی آشنا می‌کند. در یک درس بحثی دربارهٔ عرفان و تصوّف مطرح شده است و به دنبال آن نمونه‌هایی کوتاه از نثر و شعر عرفانی داده شده است.

از شعر نو هم نمونه‌هایی درج شده است. برای آشنا شدن دانشجویان با اصطلاحات و تحوّل ادبی دیگر کشورها، مخصوصاً کشورهای اروپایی که آثاری از نویسندگان و شاعران آنان به فارسی ترجمه شده و در دسترس همه قرار گرفته است، دو درس به توضیح مختصر مکتب‌های ادبی اختصاص یافته است. درس ۲۵ شامل نمونه‌های کوتاهی از ترجمه‌هایی است که از عربی و زبان‌های اروپایی به فارسی صورت گرفته است.

پس از متن هر نمونه از نظم و نثر، ذیل «توضیح»، لغات، ترکیبات، حالات دستوری، نام‌های تاریخی و جغرافیایی در حدّی که مطالعه و درک متن را برای دانشجویان آسان کند، آمده است. همچنین آیات به کار رفته از قرآن مجید و عبارات و اشعار عربی ترجمه شده است. برای آنکه خواندن پاره‌یی کلمات (مانند: أصالۃ = asālat یا ایماژ = image؛ یا اسامی خاصّ اروپایی، مانند: ایسوپوس = Esope) آسان‌تر شود، تلفّظ آنها را آوانویسی کرده‌ایم و عین کلمهٔ اروپایی را هم افزوده‌ایم.

در لابلای کتاب، پنج درس فشرده به نام چکیده دستور زبان فارسی جای گرفته است. این درس بیشتر جنبه کاربردی دارد و هدف یادآوری مطالب دستوری است که دانشجویان قبلاً در دبیرستان آموخته‌اند. برای آنکه دانشجویان از دانسته‌های خود نیز عملاً استفاده کنند، در خودآزماییها از قواعد دستوری هم پرسشهایی گنجانیده شده است.

در مواردی در نقل مطلب اندکی تصرف به عمل آمده است. این تصرفات بسیار جزئی بوده است. مثلاً در مقاله مرحوم دکتر محمد معین کلمه «لغت» را که به معنی «زبان» هم آمده است، به «زبان» بدل کرده‌ایم.

باید یادآوری کرد که نمونه‌های انتخاب شده به مثابه مشتی از خروارست. ادبیات فارسی یادگارهای بسیار ارجمند برای ما و برای همه بشریت به میراث نهاده است. اگر می‌خواستیم که از هریک از آن یادگارها سطری نقل کنیم، می‌بایست کتابی چندبرابر این کتاب که در دست دارید، تدوین کنیم. بدیهی است که شاید بتوان نمونه‌های بهتر انتخاب کرد، ولی مسلم است که هر انتخابی که به عمل آید ناگزیر باید از نمونه‌های دیگر صرف‌نظر کرد.

در پایان کتاب، زیر عنوان «پایان نامه (مقاله و گزارش) نویسی» مطالب فشرده و کوتاه افزوده شده است که بیشتر بر جنبه عملی و کاربردی تکیه دارد. در این بخش، قواعد نشانه‌گذاری هم آمده است. هدف از این بخش آن است که دانشجویان با مطالعه آن بتوانند شیوه عملی نوشتن مقاله را فراگیرند.

هدف: در همه این درس‌ها هدف آن است که دانشجویان بتوانند:^۱

- ۱- با آثار ادبی فارسی که بخش مهمی از میراث فرهنگی دوران اسلامی - ایرانی است و در ساختن هویت فرد ایرانی سهمی عمده دارد آشنا شوند،
- ۲- متون نظم و نثر را صحیح بخوانند،
- ۳- لغات و ترکیبات به کار رفته در هر متنی را معنی کنند،
- ۴- بتوانند دربارهٔ اعلام تاریخی و جغرافیایی توضیحی در حد توضیحات کتاب بدهند،
- ۵- خواننده‌های خود را به نثر و زبان امروزی بیان کنند یا بنویسند،
- ۶- در صورت نیاز و امکان به اصل کتاب‌ها و مقاله‌ها مراجعه کنند،

۱. در درس ۳۶ (پایان نامه - مقاله یا گزارش نویسی) اهداف دیگری مدنظر بوده است که در ابتدای آن آمده است.

۷- نظرهای انتقادی خود را با زبانی صحیح بیان کنند یا بنویسند.

۸- خودآزماییهای پایان هر درس را پاسخ دهند.

پیشنهاد می‌شود که پیش از مراجعه به پاسخنامه پایان کتاب، خود به خودآزمایی‌ها پاسخ دهند.

امید می‌رود که دانشجویان با استفاده از کتابنامه (فهرست الفبایی منابع)، به اصل آن کتاب‌ها مراجعه کنند و خود از آن یادگارهای ارجمند دامن دامن گلچینی کنند. از خانم بهجت نجیبی فینی که در استخراج خودآزمایی‌ها گروه را یاری رسانده‌اند و خانم طاهره جعفرقلیان که نمونه‌نهایی را دقیقاً خوانده‌اند، صمیمانه سپاسگزاریم.

گروه زبان و ادبیات فارسی

دانشگاه پیام نور

نشانه‌ها و اختصارات

* نشانه شرح و معنی جمله است.	
← نگاه کنید به	
// نشانه فارق که شرح واژه‌ها را جدا می‌کند.	
رجوع کنید.	رک
صفحه	ص
هجری قمری	ه. ق
توضیح دیگر اینکه در این کتاب (ها) نشانه جمع فارسی در اکثر جاها جدا از کلمه پیشین آمده است. این شیوه جدیداً در خط فارسی رایج شده است.	

فردوسی

(۱) الف: به نام خداوند جان و خرد

کـزین بـرتر اندیشه برنگذرد	به نام خداوند جان و خرد	
خداوند روزی دِه رهنمای	خداوند نام و خداوند جای	
فروزنده ماه و ناهید و مهر	خداوند کیهان و گردان سپهر	۳
نگارنده برشده گوهرست	زنام و نشان و گمان برترست	
نبینی مرنجان دو بیننده را	بـه بـینندگان آفریننده را	
که او برتر از نام و از جایگاه	نیابد بدو نیز اندیشه راه	۶
نیابد بدو راه جان و خرد	سخن هرچه زین گوهران بگذرد	
همان را گزیند که بیند همی	خرد گر سخن برگزیند همی	
میان بسندگی را بباید بست	ستودن نداند کس او را چو هست	۹
در اندیشه سخته کی گنجد او	خرد را و جان را همی سنجد او	
ستود آفریننده را چون توان؟	بدین آلت و رای و جان و روان	
ز گفتار بیگار یک سو شوی	به هستیش باید که خستو شوی	۱۲
به فرمانها ژرف کردن نگاه	پرستنده باشی و جوینده راه	
به دانش دل پیر برنا بود	توانا بود هر که دانا بود	
به هستیش اندیشه را راه نیست	ازین پرده برتر سخن گاه نیست	۱۵

درباره فردوسی ← درس (۱). ب: فردوسی طوسی، نوشته مرحوم مجتبی مینوی.

توضیح:

۱. * اندیشه انسان فراتر از این نمی تواند صفتی برای خداوند بیابد که خداوند آفریننده جان و خرد است و این دو گوهر گرانبها بالاترین نعمتی است که او آفریده است.
۴. پرشده گوهر: مقصود جوهر علوی است که آسمان و فلک باشد (محمد علی فروغی، منتخب شاهنامه، مقدمه ص ۱).

۵. * خداوند را با چشم نمی توان دید، چشمان خود را در این راه میازار.

توضیح آنکه بعضی از فرقه‌های اسلامی از جمله اشاعره می‌پندارند که در آخرت آفریننده را خواهند دید. و این مسأله رؤیت از جمله مسائلی است که میدان مشاجره اشعریان و معتزله شده است. معتزله منکر رؤیت‌اند. شیعه هم بر این عقیده است.

۷. گوه‌ران: عناصر و اجسام که می‌بینیم.

۸. * عقل هم تنها به چیزی پی می‌برد که آن چیز قابل رؤیت باشد. چون خداوند قابل رؤیت نیست، پس عقل بدو راه ندارد.

۹. ندانستن: نتوانستن. // میان: کمر. * هیچ کس خداوند را چنانکه هست نمی‌تواند بستاند، پس باید کمر بندگی بندد و خود را بنده او بداند.

۱۰. سخته: سنجیده شده، محدود. * خداوند خرد و جان را به میزان امتداد هر کس بدو می‌دهد، خود چگونه می‌تواند در اندیشه محدود و بسته انسانی بگنجد؟

۱۲. خستو: معترف، مقرر. // بیگار: بیهوده. // یک سو: برکنار.

۱۳. پرستنده: فرمانبردار، مطیع، بنده.

۱۴. بُرنا: جوان.

خودآزمایی ۱. (الف): (به نام خداوند جان و خرد):

۱. چرا فردوسی خداوند را «آفریننده جان و خرد» می‌داند و می‌گوید:

الف. سیاق سخن چنین ایجاب می‌کند. ب. نظر فردوسی همین بوده است.
ج. این دو را بالاترین نعمت الهی می‌داند. د. خداوند خود را به این صفت ستوده است.

*

۲. «مهر» در بیت زیر به کدام معنی است؟

خداوند کیهان و گردان سپهر فروزنده ماه و ناهید و مهر
الف. محبت ب. عشق ج. مهرگان د. خورشید

*

۳. مقصود از «برشده گوه‌ر» در بیت زیر چیست؟

ز نام و نشان و گمان برترست نگارنده برشده گوه‌رست
الف. روح ب. جسم ج. افلاک، آسمان د. دانش

*

۴. «خستو» در بیت ۱۲ به چه معنی است؟

الف. خسته ب. ستمگر ج. معترف د. سخنگو

*

۵. با توجه به مضمون بیت زیر، فردوسی پیرو کدام مذهب بوده است؟

بـه بسینندگان آفریننده را نبینی مرنجان دو بیننده را
الف. اشعریان ب. اهل سنت ج. شافعیه د. معتزله

*

۶. کلمه «سخته» در بیت زیر به کدام معنی است؟

خرد را و جان را همی سنجد او در اندیشه سخته کی گنجد او؟
الف. دشوار ب. سنجیده ج. محکم د. حسابگر

*

۷. لغات زیر را با معانی داده شده مطابقت دهید:

۱. گوهران ۲. میان ۳. بیگار ۴. برنا
الف. جوان ب. بیهوده ج. عناصر و اجسام د. کمر

(۱) ب: مجتبی مینوی

مجتبی مینوی: پژوهشگر بزرگ در ۱۲۸۴ شمسی در تهران به دنیا آمده، تحصیلات ابتدایی را در تهران و سامرا گذرانیده، متوسطه را در دارالفنون و تحصیلات عالی را در کینگز کالج (لندن) و مدرسه مطالعات آسیایی و آفریقایی دانشگاه لندن به پایان رسانده است.

مینوی مشاغل چون: ریاست کتابخانه ملی، ریاست تعلیمات عالی وزارت فرهنگ، رایزنی فرهنگی ایران در ترکیه، استادی دانشگاه تهران، عضویت پیوسته در فرهنگستان ادب و هنر، مسئولیت علمی بنیاد شاهنامه فردوسی داشته است. مرحوم مینوی تا پایان عمر در بنیاد شاهنامه فردوسی خدمت می‌کرد.

تهیه فهرست نسخ خطی فارسی کتابخانه چستربیتی (در دبلن - ایرلند) از خدمات مهم او در خارج از کشور بود.

مینوی، دیوان ناصر خسرو با به همکاری دکتر مهدی محقق تصحیح کرده، مصنفات بابا افضل کاشانی را با همکاری دکتر یحیی مهدوی تصحیح و چاپ کرد، کلبه و دمنه، نوروزنامه خیام، عیون الحکمه ابن سینا، سیرت جلال‌الدین مینکبری، وقف‌نامه ربع رشیدی از آثار تصحیح

شده اوست. پانزده گنتار، درباره احوال چندتن از ادبای اروپاست، بخشهایی از شاهنامه از تصحیحات اوست. از او ده ها مقاله وزین و عالمانه در دست است که برخی از آنها در نقد حال و بعضی دیگر در تاریخ و فرهنگ و... چاپ شده است. مینوی در بهمن ماه ۱۳۵۵ در تهران درگذشت.

او کتابی هم به نام فردوسی و شعر او دارد. بخش زیر از آن کتاب است:

فردوسی طوسی

- که بود این فردوسی شاعر که شاهنامه را به نظم آورد؟
- ۳ جواب این سؤال آسان نیست. حقیقت مطلب این است که از احوال و سرگذشت شخص او مطلب حقیقی معتبر بسیار کم به دست ما رسیده، ولی درباب او مقدار زیادی قصه و افسانه در کتب مندرج است که آنها را به کلی (یا تقریباً به کلی) ندیده باید گرفت. آنچه به حدس قریب به یقین می توان از تاریخ حیات او کشف کرد در چند سطر خلاصه می شود. و آن اینکه: ۶
- فردوسی شاعری بوده است از اهل ناحیه طوس که کنیه او ابوالقاسم بوده و مابین ۳۲۵ و ۳۲۹ متولد گردیده و در اوان سی و پنج یا چهل سالگی در صدد نظم کردن شاهنامه برآمده و نزدیک به بیست (یا بیست و پنج یا سی یا سی و پنج) سال از عمر خود را در سر این کار گذاشته است و یک بار نسخه یی در سال ۳۸۴ به پایان رسانیده است و بار دیگر در سال ۴۰۰ هجری [قمری] تحریری تمام کرده است و یک نسخه با مقدمه یی و خاتمه یی و چندین مدیحه مندرج در جای های مختلف کتاب به نام محمود سبکتگین ترتیب داده و به او تقدیم نموده است ولی از محمود صله یی دریافت نکرده، و عاقبت در حدود ۴۱۱ یا ۴۱۶ وفات یافته است.
- ۱۵ از این قدر متیقن که بگذریم بعضی مطالب دیگر به تقریب و تخمین می توان در خصوص او گفت که به هیچ یک اطمینان کامل نمی شود داشت. از این قرار: اسم فردوسی شاید منصور و اسم پدرش گویا حسن بوده، و مستبعد نیست که پدرش از طبقه دهقانان طوس بوده باشد، نه به آن معنی که فلاح و گلّه دار بوده، بلکه به آن معنی قدیمی لفظ دهقان، که نجیب زاده ملاکی باشد اهل معرفت و دانش و دلیری و مردانگی، آشنا به اوضاع اداری و آئین مملکت داری، دارای سمت نظارت در امور ده و محله خود، مرجع دعاوی و مراعات اهل محل و فیصله دهنده منازعات مردم این محل با دهقانان نواحی دیگر یا حمله کنندگان خارجی بر این ناحیه. اگر فردوسی، چنانکه گمان می رود، یکی از این قبیل مردم بوده است
- ۱۸
- ۲۱

- ۲۴ طبعاً از پدرش مالی و منالی به او رسیده بوده، باغ و زمین و عمارتی داشته و جمعی بزرگ و گلهدار و چوپان مستخدم و رعیت او بوده‌اند. به دولت خراج می‌پرداخته و با اهل دیوان سروکاری داشته و مرد سرشناسی بوده است. می‌توان حدس زد که مردی با چنین استطاعت و استعداد لابد اسباب بزرگی را جمع داشت و اگر وقت خود را صرف امور ملکی و خدمات دیوان می‌کرد شاید به منصب حکومت یا وزارت یا ریاست دیوان فلان و بهمان ترقی می‌یافت.
- ۳۰ ولی خیر، فردوسی بیشتر با معرفت و کتاب کار داشته و شاعری پیشه بوده و می‌خواسته است کاری بزرگ انجام دهد که نام او را جاودانی کند. عشق قومی که امروز از آن به ملت‌پرستی تعبیر می‌کنیم محرک او بوده و کتابی یا کتبی در تاریخ پادشاهان قدیم ایران به دست آورده و مشغول به منظوم ساختن آن شده است. در ابتدای کار شاید محتاج به یاری و همراهی کسی نبوده، ولی در خانه نشستن و تاریخ سرودن و شاهنامه گفتن او را از امر مآلکی و زمینداری و رسیدگی به اموال خود بازداشته است. به تدریج از مایه خورده و بی‌بضاعت شده است. در این اوان ظاهراً کسانی بوده‌اند که خاطر او را از تحصیل وسایل معاش فارغ و آسوده می‌داشته‌اند. کسانی هم از اهل شهر طوس که نام و شهرتی، و با او رفت و آمدی داشته‌اند و اهل شعر و کتاب و معرفت بوده‌اند شعرهای او را می‌شنیده و حتی از آن برای خود نسخه برمی‌داشته‌اند. ولی غالب این مردم کمتر به فکر این بوده‌اند که با او مساعدت مالی بکنند.
- ۳۹ در سال ۳۸۴ که اولین نسخهٔ بالنسبه کامل شاهنامه را به آخر رسانده بوده است شاید می‌خواسته و امیدوار بوده است که فرمانروائی مقتدر و معرفت‌پسند و شعرشناس و جوانمرد بیابد تا این کتاب خویش را به او تقدیم کند و صله‌یی از او بگیرد که در روز پیری و ناتوانی او را دست گیرد و مدد زندگانی باشد. ولی در این موقع چنان شاه و امیری در خراسان نبود. اوضاع آن سرزمین آشفته بود و شاهان سامانی دچار تحکّم و زورگوئی سرداران ترک و ایرانی خویش بودند و با امیران ترک سرزمین‌های مجاور کشمکش داشتند و دچار ضعف و تزلزل شده بودند و...
- ۴۲ در سال ۳۸۹ محمود به استقلال به سلطنت رسید و فرمانروایان اطراف را مطیع خود گردانید و ایشان را ملزم ساخت که به نام او سگه زنند و بر منابر خطبه بخوانند.
- ۴۸ این شهرت و آوازهٔ محمود در این هنگام، بلکه هم دو سال قبل از آن که فردوسی ۵۸ ساله بود، به گوش او رسید. ممکن است که در این سال کسی به فردوسی پیشنهاد کرده باشد، یا به خاطر خود او خطور کرده باشد، که از شاهنامه نسخه‌یی تقدیم سیف‌الدوله محمود کند. ولی گمان نمی‌رود که بدین کار مبادرت کرده باشد. و به احتمال قوی بدین امید که شاهی و بخشنده‌یی غیر او بیابد تقریباً بیست سالی درنگ کرده است (سخن را نگه داشتیم

- ۵۴ سال بیست). شک نیست که نسخه‌یی از شاهنامه در سال ۴۰۰ هجری، زمانی که فردوسی به هفتاد و یک سالگی رسیده بوده است به پایان رسیده، و در این نسخه بوده است که از زحمت و زنج سی و پنج ساله خود سخن گفته بوده، و ظاهراً همین بود نسخه‌یی که تقدیم سلطان محمود شد.
- ۵۷ فردوسی متوقع بود که شاه کتاب او را پسندد و از برای او صله‌یی بفرستد. همچنانکه به شاعران دیگر صله می‌داده و سایر شاهان به شعرای دیگر صله می‌داده‌اند. اما به علتی از علل یا به چند علت سلطان محمود به کتاب او نظر عنایتی نیفکنده است و برای او صله‌یی نفرستاده. اشاراتی به بعضی از این علت‌ها در شاهنامه و در مآخذ مختلف هست، مثل اینکه:
- ۶۰ شیعی بودن فردوسی موجب حرمان او شد؛ ابوالعباس فضل بن احمد از وزارت افتاد و احمد بن حسن میمندی وزیر سلطان شد و از اینکه نام وزیر پیشین در کتاب برده شده است غضبناک گردید؛ فردوسی مُنکر امکان رؤیت خدا، که اهل سنت به آن معتقد بودند شده بود و بدین سبب او را مُعتزلی و قرمطی به شمار آوردند؛ بزرگان و شاهان قدیم ایران در این کتاب ستوده شده‌اند و سلطان محمود که بنده‌زاده‌یی بود «ندانست نام بزرگان شوند»؛ و از این قبیل. فردوسی سخت نومید و دلگیر و اندوهگین گردید و شاید هم آشکارا شکایتی از این غفلت و بی‌اعتنائی سلطان کرده باشد، اما چه می‌تواند کرد جز اینکه با فقر و تنگدستی بسازد؟ دلخوش است که به هر حالت بُنیان عظیمی از نظم فارسی به پا کرده و نام شاهان و پهلوانان قدیم ایران را زنده ساخته است. خاطرش جمع است که ایرانیانِ فارسی زبان هرگز او را فراموش نخواهند کرد.
- ۷۲ ده پانزده سالی بعد از آن زنده بود، و در شاهنامه دست می‌برد و بعضی اصلاحات و تغییرات در آن راه می‌داد، و هر جا که مدیحه‌یی در شأن سلطان گنجانده بود می‌خواند و گاهی ابیاتی در آن جای‌ها الحاق می‌کرد حاکی از اینکه آن پادشاه در نامه او نگاه نکرد؛ حسودان نزد او بد گفتند و رنج او را بر باد دادند؛ و امثال این گله‌ها و شکایتها، می‌گویند ابیاتی در هجو سلطان ساخت. یکی می‌گوید دو بیت از آن ماند (ابن اسفندیار از قول نظامی عروضی)؛ دیگری گوید شش بیت ماند (متن چهار مقاله نظامی عروضی)؛ در بعضی کتب و نسخ شاهنامه هم هجونا مه مفضلی حاوی صد بیت یا کمتر و بیشتر درج است. بسیاری از ابیات آن اصیل است ولی یا از آن ابیات شکایت و گله است و یا از بیت‌های داخل شاهنامه است و از طعن و طنزهائی است که اشخاص داستان در حق یکدیگر گفته‌اند. مقداری از آن ابیات هم اصلاً از فردوسی نیست. آخرین اشاره‌یی که شاعر در کتاب بزرگ خویش به خویشتن کرده است این مصراع است که: کنون عمر نزدیک هشتاد شد.
- ۸۱ معلوم نیست که بعد از آن چند سال زیست. به قولی در ۴۱۱ و به روایتی در ۴۱۶ پیمانه عمر او لبریز شد.

توضیح:

۵. حدس: گمان بردن.
۷. کُنیه: نامی که در آغاز آن «ابو»، «ابی»، «ابن»، «ام» یا «بنت» باشد: ابوالقاسم.
۱۳. صله: عطیه، بخشش، جایزه، بخششی که بزرگان به شاعران می دادند.
۱۵. مُتَبَيِّنٌ: به یقین دانسته، بی شبهه. // تقریب: سخن گفتن چنانکه به مطلوب نزدیک باشد. // تخمین: به گمان سخن گفتن، به حدس گرفتن.
۱۷. مُسْتَبْعَدٌ: آنچه عقلاً دور نماید.
۱۸. فلاح: کشاورز. // دهقان: نجیب زادهٔ ملاک و اهل معرفت، آشنا به اوضاع اداری و آیین مملکت داری، (مرحوم مینوی در متن تعریف کرده است).
۱۹. ملاک: کسی که املاک زیاد داشته باشد.
۲۰. مَزْجِعٌ: محلّ مراجعه، کسی که مردم در کارهای خود به آنان مراجعه می کنند. //
- دعاوی: جمع دعوی، دادخواهی، تظلم، // مرافعات: جمع مرافعه، شکایت نزد حاکم یا قاضی بردن. // فیصله دهنده: حلّ و فصل کننده.
۲۱. منازعات: جمع منازعه، نزاع کردن، ستیزه.
۲۳. منال: درآمد املاک و اراضی.
۲۴. خَراج: مالیات. // اهل دیوان: دولتمردان.
۳۴. از مایه خوردن: از سرمایه خوردن. // بی بضاعت: فقیر، مستمند، کم سرمایه.
۳۸. نسخه برداشتن: از روی کتابی نوشتن.
۴۰. بالَنسَبه: تا حدی، نسبتاً.
۴۴. شاهان سامانی: سامانیان، سلسله‌یی که از ۲۶۱ هـ تا ۳۸۹ هـ در خراسان و ماوراءالنهر و بخشی از ایران مرکزی حکومت داشتند.
۴۸. مُلْزَمٌ ساختن: وادار کردن. // سَکّه زدن: فلّزی را به صورت سَکّه درآوردن و نام پادشاهی را بر آن نقش کردن. // مَنَابِزٌ: جمع مَنَبَر، کرسی دارای یک یا چند پله که واعظ روی آن نشیند و وعظ کند.
۵۱. به خاطر خطور کردن: از ذهن گذشتن. // سیف الدّوله: لقب محمود غزنوی.
۵۲. مبادرت کردن: اقدام کردن به کاری.
۵۸. متوقّع بودن: انتظار داشتن، امید داشتن.
۶۲. حِرمان: نومیدی. // ابوالعبّاس فضل بن احمد: وزیر محمود غزنوی.
۶۳. احمد بن حسن میمندی: وزیر محمود غزنوی.
۶۴. رُویت: دیدن، دیدار. معتزله می گویند که خداوند را در آخرت نمی توان دید. // اهل سنّت: سنیان، فرقه‌یی از مسلمانان که قائل به خلافت ابوبکر و جانشینان اویند.

۶۵. مُعتزلی: منسوب به معتزله، معتزله فرقه‌یی که در اواخر بنی‌امیه ظهور کردند. مؤسس این فرقه واصل بن عطا از شاگردان حسن بصری است. پیروان این فرقه را «عدلی مذهب» هم می‌گفتند. // قرمطی: منسوب به حَمدانِ اشعث، از مردم خوزستان، دعوت فرقه اسماعیلیه، به وسیله او در میان پیروانش به کمال رسید. در اواخر قرن چهارم و اوایل قرن پنجم هجری در ایران و عراق مبارزه‌یی سخت علیه اسماعیلیه و قرمطیان آغاز شد. ۶۶. ندانستن: نتوانستن.

۷۲. دست بُردن: تصرف کردن، تغییر دادن.

۷۴. الحاق کردن: پیوستن. // حاکی: بیانگر، بیان‌کننده، حکایت‌کننده.

۷۵. حسودان: جمع حسود، بدخواه.

۷۶. هَجَو: معایب کسی را برشمردن، نکوهیدن به شعر. // ابن اسفندیار: مورخ قرن ششم و هفتم و مؤلف تاریخ طبرستان که از زندگانی او اطلاعی در دست نیست.

۷۷. نظامی عروضی: مؤلف چهار مقاله، نظامی در نیمه دوم قرن ششم درگذشته است.

۸۳. پیمانۀ عمر او لبریز شد: عمرش به پایان رسید.

خودآزمایی ۱. (ب): (فردوسی طوسی):

۲. مهم‌ترین خدمت مینوی در خارج از کشور کدام کار اوست؟

الف. رای زنی فرهنگی ب. تهیه فهرست نسخ فارسی چستربیتی

ج. تألیف پانزده گفتار د. شرکت در کنگره‌ها

*

۳. «رسانیده بوده است» چه نوع فعلی است؟

الف. ماضی بعید ب. ماضی ملموس ج. ماضی ابعاد د. ماضی نقلی

*

۵. چرا فردوسی مغضوب محمود غزنوی واقع شد؟

الف. فردوسی مذهب شیعه داشت.

ب. نام وزیر برافتاده در شاهنامه آمده بود.

ج. بزرگان و شاهان قدیم ایران در شاهنامه ستوده شده بودند.

د. همه موارد.

*

۶. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

۱. متیقّن	۲. منال	۳. جرمان	۴. هجو
الف. درآمد املاک	ب. نومیدی	ج. نکوهیدن	د. بی‌شبهه

※

۷. کدام توضیح درباره کلمه «کُنیه» صحیح است؟

- الف. نامی که دلالت بر مدح یا ذمّ شخص کند.
 ب. نامی که در آغاز آن «اب»، «ابن»، «بنت»، و... باشد.
 ج. نامی که به خاندان و قبیله دلالت کند.
 د. نام شخص که بیش از نامهای دیگرش مشهور باشد.

※

۸. «دهقان» در این درس به کدام معنی به کار رفته است؟

- الف. نجیب‌زاده مَلّاک که اهل معرفت و دلیری باشد.
 ب. کشاورز که زیردست مالک کار کند.
 ج. روستایی که حقّ کشت و ورز در روستا داشته باشد.
 د. روستایی محض که هیچگونه حقّی در زمین و آب ندارد.

۱) ج: کشته شدن سهراب به دست رستم

رستم و سهراب: رستم، نامدارترین پهلوان شاهنامه که دلآوری‌هایش شاهنامه را سرشار کرده است، روزی غمگین بود، برای شکار به مرز توران رفت، در بیابانی به گله گورخران برخورد، یکی را شکار کرد و خورد و به خوابی عمیق فرو رفت. سواران تورانی رخش را دزدیدند. رستم برای جستن اسب به شهر سمنگان رسید. شاه سمنگان از رستم پذیرایی کرد. تهمنه دختر شاه سمنگان که آوازه رستم را شنیده بود، شبانه پیش رستم رفت و گفت که اگر مرا بخواهی، می‌خواهم به همسری تو درآیم. موبدی تهمنه را به عقد رستم درآورد. روز دیگر رستم مهره بازوبندی به تهمنه داد و گفت اگر از من صاحب دختری شدی، این مهره را به گیسوی او بیاویز و اگر صاحب پسری شدی به بازویش ببند. پس از نه ماه تهمنه پسری به دنیا آورد و او را سهراب نامید. سهراب به ده سالگی که رسید، هیچیک از پهلوانان یارای نبرد با او را نداشت.

روزی سهراب از مادر پرسید که من پسر کیستم. تهمنه گفت: تو پسر رستم نامورترین پهلوان جهانی. اما افراسیاب نباید از نژاد تو آگاه شود. سهراب گفت: من که

فرزند چنین مردی نامدارم، چرا باید نژادم را پنهان کنم، سپاهی از ترکان گرد می آورم و کاووس را خلع می کنم و پدر را بر تخت پادشاهی می نشانم، از آن پس به توران می تازم و افراسیاب را هم از تخت پایین می آورم. با وجود پدرم و من دیگران چرا باید سرافرازی کنند؟ خبر به افراسیاب رسید. شادمان شد، سپاهانی برگزید و نهانی به آنان گفت: کاری کنید که سهراب پدرش را نشناسد، شاید رستم به دست این جوان کشته شود. سهراب عازم ایران شد، در راه با دختری به نام گردآفرید جنگ کرد. دلآوری های سهراب نقل محافل شد. نامه به کاووس نوشتند و کاووس تصمیم گرفت که رستم را برای مقابله با این پهلوان جوان بخواند. رستم که دلآوری های سهراب را شنید، گفت: از تورانیان چنین پهلوانی بر نمی خیزد. من پسری از دختر شاه سمنگان دارم که هنوز خردسال است. رستم خواست که پنهانی این پهلوان جوان را ببیند، لباس تورانیان پوشید و به دیدن سهراب رفت. زنده رزم، دایی سهراب، در تاریکی رستم را دید و از او خواست که به روشنائی بیاید و چهره نشان دهد. اما رستم مشتی بر سر زنده رزم کوبید که افتاد و جان داد.

سهراب از پهلوانان تورانی سراغ رستم را گرفت. آنان رستم را نشان ندادند. سرانجام این دو پهلوان رو در روی هم ایستادند. رستم به سهراب گفت: به کناری برویم و تن به تن با هم بجنگیم. سهراب گفت: تو پیری و تاب مقاومت در برابر مرا نداری. رستم گفت: بسیاری به دست من شربت مرگ نوشیده اند. سهراب که این سخن را شنید گفت: گمان می برم که تو رستمی. رستم گفت: رستم پهلوان است و من کهترم. سرانجام رستم و سهراب با نیزه و شمشیر و گرز نبرد کردند. یکی بر دیگری غالب نیامد. هریک به چادر خود برگشت. صبح روز بعد باز در میدان با هم روبرو شدند و به گشتی درآویختند. هردو غرق خون و عرق بودند. سرانجام سهراب رستم را بلند کرد و بر خاک افکند و بر سینه اش نشست تا با خنجر سر از تنش جدا کند. رستم به سهراب گفت که آیین ما در گشتی این است که اگر کسی هموردش را بار اول مغلوب کند، نباید او را بکشد، بار دوم که پیروز شد، کشتن حریف رواست. سهراب این سخن رستم را پذیرفت و از سینه رستم برخاست. روز دیگر باز با هم رویارو شدند. دنباله ماجرا از شاهنامه:

بسر بر همی گشت بدخواه بخت
گرفتند هردو دوال کمر
کند سنگ خارا به کردار موم
تو گفתי سپهر بلندش ببست

دگر باره اسپان ببستند سخت
به کشتی گرفتن نهادند سر
هرآنکه که خشم آورد بخت شوم
سرافراز سهراب با زور دست

گرفت آن بر ویال جنگی پلنگ
 زمانه بیامد نبودش توان
 بدانست کو هم نماند به زیر
 بر شیر بیدار دل بر درید
 ز نیک و بد اندیشه کوتاه کرد
 زمانه به دست تو دادم کلید
 مرا برکشید و به زودی بکشت
 به ابر اندر آمد چنین یال من
 ز مهر اندر آمد روانم به سر
 بیالودی آن خنجر آب گون
 بر اندام تو موی دشنه شود
 و گر چون شب اندر سیاهی شوی
 ببر ز روی زمین پاک مهر
 چو بیند که خاکست بالین من
 کسی هم بر د سوی رستم نشان
 ترا خواست کردن همی خواستار»
 جهان پیش چشم اندرش تیره گشت
 بدو گفت با ناله و با خروش
 که کم باد نامش ز گردن کشان!»
 بکشتی مرا خیره از بد خوی
 نجنبید یک ذره مهرت ز جای
 بیامد پر از خون دو رخ مادرم
 یکی مهره بر بازوی من ببست
 بدار و ببین تا کی آید به کار»
 پسر پیش چشم پدر خوار گشت
 فرستاد با من یکی پهلوان
 زبان و روان از در پند بود
 سخن برگشاید به هر انجمن
 مرا نیز هم روز برگشته شد
 برهنه نگه کن تن روشنم»
 همه جامه بر خویشتن بر درید

غمی بود، رستم بیازید چنگ
 ۶ خم آورد پشت دلیر جوان
 زدش بر زمین بر به کردار شیر
 سبک تیغ تیز از میان برکشید
 ۹ بیپچید زان پس یکی آه کرد
 بدو گفت که این بر من از من رسید
 تو زین بیگناهی که این کوژپشت
 ۱۲ به بازی به کوی اند هم سال من
 نشان داد مادر مرا از پدر
 هر آنکه که تشنه شده‌ستی به خون
 ۱۵ زمانه به خون تو تشنه شود
 کنون گر تو در آب ماهی شوی
 و گر چون ستاره شوی بر سپهر
 ۱۸ بخواهد هم از تو پدر کین من
 از این نامداران گردن کشان
 که سهراب کشته‌ست و افگنده خوار
 ۲۱ چو بشنید رستم سرش خیره گشت
 بپرسید زان پس که آمد به هوش
 که «اکنون چه داری ز رستم نشان؟»
 ۲۴ بدو گفت «ار ایدون که رستم توی
 زهر گونه‌یی بودمت رهنمای
 چو برخاست آواز کوس از درم
 ۲۷ همی جانم از رفتن من بخت
 مرا گفت که «ین از پدر یادگار
 کنون کارگر شد که بی‌کار گشت
 ۳۰ همان نیز مادر به روشن روان
 کجا نام آن نامور زند بود
 بدان تا پدر را نماید به من
 ۳۳ چو آن نامور پهلوان کشته شد
 کنون بند بگشای از جوشنم
 چو بگشاد خفتان و آن مهره دید

دلیرو ستوده به هر انجمن»
 سرش پر زخاک و پر از آب روی
 به آب دو دیده نباید گریست
 چنین رفت و این بودنی کار بود»
 تهمتن نیامد ز لشکر به دشت
 که تا اندر آورد گه کار چیست
 پر از گرد رستم دگر جای بود
 ندیدند گردان بر آن دشت کین
 سر نامداران همه گشته شد
 که «تخت مهی شد ز رستم تهی»
 زمانه یکایک برآمد به جوش
 دمیدند و آمد سپه‌دار طوس
 که «ز ایسر هیونی سوی رزم گاه
 که بر شهر ایران نباید گریست
 ز ایران که یارد شدن تنگ او؟
 بر این رزمگه بر شاید بُدن
 چنین گفت سهراب با پیل تن
 همه کار ترکان دگر گونه گشت
 سوی جنگ ترکان نراند سپاه
 یکایک به ایران نهادند روی
 بسی کرده بودم ز هر در امید
 مکن جز به نیکی بدیشان نگاه»
 پر از خون رخ و لب پر از باد سرد
 دل از کرده خویش با درد و جوش
 همه بر نهادند بر خاک روی
 که او زنده باز آمد از کارزار
 دریده برو جامه و، خسته بر
 ترا دل بر این گونه از بهر کیست؟»
 گرامی تر خود بیازرده بود
 زمین پر خروش و هوا پر زجوش
 نه دل دارم امروز گوئی نه تن

۳۶ همی گفت که «ای کشته بر دست من
 همی ریخت خون و همی کند موی
 بدو گفت سهراب که «این بترست
 از این خویشتن کشتن اکنون چه سود
 چو خورشید تابان زگنبد بگشت
 ز لشکر بیامد هشیوار بیست
 دو اسب اندر آن دشت بر پای بود
 گو پیل تن را چو بر پشت زین
 گمان شان چنان بد که او کشته شد
 به کاووس کی تاختند آگهی
 ز لشکر برآمد سراسر خروش
 بفرمود کاووس تا بوق و کوس
 ازان پس بدو گفت کاووس شاه
 بتازید تا کار سهراب چیست
 اگر کشته شد رستم از چنگ او
 به انبوه زخمی نباید زدن
 چو آشوب برخاست از انجمن
 که «اکنون که روز من اندر گذشت
 همه مهربانی بدان کن که شاه
 که ایشان زیهر مرا جنگجوی
 بسی روز را داده بودم نوید
 نباید که بسیند رنجی به راه
 نشست از بر رخس رستم چو گرد
 بیامد به پیش سپه با خروش
 چو دیدند ایرانیان روی اوی
 ستایش گرفتند بر کردگار
 چو زان گونه دیدند پر خاک سر
 به پرسش گرفتند که «این کار چیست؟
 بگفت آن شگفتی که خود کرده بود
 همه برگرفتند با او خروش
 چنین گفت با سرفرازان که «من

۳۹

۴۲

۴۵

۴۸

۵۱

۵۴

۵۸

۶۰

۶۳

۶۶

همین بد که من کردم امروز بس»
 بیامد بر پرور، خسته روان
 چو طوس و چو گودرز و چون گسته
 زبان بر گشادند یکسر به پند
 مگر کاین سخن بر تو آسان کند»
 که از تن ببرد سر خویش پست
 ز مژگان همی خون فرو ریختند
 که از روی گیتی برآری تو دود؟
 چه آسانی آید بدان ارجمند؟
 بماند تو بی رنج با او بمان
 به گیتی نگه کن که جاوید کیست
 سری زیر تاج و سری زیر ترگ»

شما جنگ ترکان مجوئید کس
 چو برگشت از آن جایگه پهلوان
 بزرگان برفتند با او بهم ۶۹
 همه لشکر از بهر آن ارجمند
 که «درمان این کار یزدان کند
 یکی دشنه بگرفت رستم به دست ۷۲
 بزرگان بدو اندر آویختند
 بدو گفت گودرز که اکنون چه سود
 تو بر خویشتن گر کنی صد گزند ۷۵
 اگر ماند او را به گیتی زمان
 وگر زین جهان این جوان رفتنی است
 شکاریم یکسر همه پیش مرگ ۷۸

توضیح:

۱. بدخواه بخت: بخت بدخواه.
۲. سر نهادن: پرداختن. // دوال: تسمه. // دوالِ کمر: کمر بند.
۳. * بخت بد که به خشم آید، سنگ سخت را چون موم نرم می کند.
۴. اشاره به مغلوب شدن سهراب است. * گویی که روزگار دست های سهراب قوی پنجه را بست (چنانکه دیگر نتوانست در برابر حریف کاری بکند).
۵. غمی: غمگین. // یازیدن: دراز کردن. // چنگ: دست. // مسندآلیه در «غمی بود»، «سهراب» است. // بر ویال: سینه و گردن. // جنگی پلنگ: پلنگ جنگی، کنایه از سهراب.
۶. زمانه: اجل، زمان مرگ.
۷. برزمین بر: بر زمین، (یک متمم با دو حرف اضافه). // بدانست کو هم نماند به زیر: یعنی رستم دانست که سهراب در زیر نمی ماند (بالآخره تقلاً می کند و برمی خیزد).
۸. سبک: فوراً. // میان: کمر.
۹. * سهراب پیچید و آهی کشید و دیگر به نیک و بد نیندیشید (دانست که کارش تمام شده است).
۱۰. کلید: کلید مرگ، وسیله مرگ.
۱۱. کوژپشت: خمیده، کنایه از سپهر و فلک است. // برکشیدن: پروردن، نواختن، تربیت کردن.
۱۲. به ابر اندر آمدن: بلند قامت شدن، بالیدن. // * کودکان هم سنّ و سالِ من در کوی و

برزن به بازی مشغول‌اند، گردن من چنین افراخته شد. در بعضی نسخه‌های شاهنامه «به خاک اندر آمد...» ضبط شده است که مقصود افتادن و کشته شدن است.

۱۳. نشان: مَهره‌یی است که رستم به تهمینه مادر سهراب داده بود که به بازوی فرزندش ببندد. // مَهر: محبت، علاقه. // زمهر پدر...: از محبت پدر جانم به لبم آمد.

۱۴-۱۵. تشنه شده‌ستی: تشنه می‌شد. // بیالودی: می‌آلود. // خنجر آبگون: خنجر تیز و بَرّاق. // دشنه: خنجر. * معنی این دو بیت مبهم است. بعضی گفته‌اند که این دو بیت را عنصری ساخته و به داستان افزوده است (رستم و سهراب، دکتر انوری، دانشگاه پیام نور، ص ۱۷۱). می‌توان چنین معنی کرد: * رستم هرگاه که به خون تشنه می‌شد، یعنی می‌خواست انتقام بکشد، خنجر تیزش را به خون می‌آلود، یعنی بسیاری از دشمنان را می‌کشت. پس زمانه انتقام مرا از تو خواهد گرفت (و رستم را به سوی تو خواهد فرستاد) و ترا چنان ترسی خواهد گرفت که موی تنت سیخ سیخ خواهد شد.

۱۶-۱۸: کین: انتقام. // چو ببند که خاکست بالین من: یعنی اگر رستم بداند که من کشته شده‌ام. * مفهوم کلی این ابیات این است که اگر تو به آب فروروی یا به آسمان عروج کنی، چون رستم بداند که من کشته شده‌ام انتقام مرا از تو خواهد گرفت.

۱۹-۲۰. نامداران گردن‌کشان: مطابقت صفت و موصوف است در جمع، نامداران گردنکش. // کُشته: کشته شده. // افکنده: افکنده شده. // * مصراع دوم یعنی: تو را طلب می‌کرد، خواستار تو بود.

۲۱. خیره: سرگشته، متحیر. // جهان پیش چشم اندرش: جهان در پیش چشمش.

۲۳. کم باد: نابود باد، محو باد.

۲۴. ارایدون که: اگر چنانکه. // خیره: بیهوده، بی‌سبب. // بدخوی: ستیزه، لجباج.

۲۵. * همه نوع تو را راهنمایی کردم اما دَرّه‌بی محبت تو آشکار نشد.

۲۶. کوس: طبل. // پر از خون دورخ: (قید حالت مرگب): در حالی که دو رُخ او پر از خون بود. // * یعنی زمانی که آواز طبل سفر به صدا درآمد، مادرم در حالی که خون می‌گریست، پیش من آمد.

۲۹. بی‌کار: بی‌اثر، بی‌نتیجه. // خوار شدن: در اینجا به معنی کشته شدن.

۳۰. همان نیز: بعلاوه، و نیز. // به روشن روان: از روی آگاهی و هوشیاری.

۳۱. کجا: که. // زنده: زنده رزم، پهلوان تورانی. // از در: شایسته.

۳۲. بدان: بدان سبب، برای اینکه.

۳۳. نیز هم: نیز. «نیز» و «هم» هردو به یک معنی است و برای تأکید افزوده شده. در متنهای قدیم مکرّر به کار رفته است. حافظ غزلی در نُه بیت دارد که ردیف آن «نیز هم» است: دردم از یارست و درمان نیز هم... // * چون آن پهلوان نامور کشته شد، من نیز بدبخت شدم.

۳۴. جوشن: جامه جنگی شبیه زره.

۳۵. خفتان: لباس جنگی.

۳۸. کاین بترِیست: این [گریستن] بدتر است. // بتر: بدتر.

۳۹. خویشتن کشتن: کنایه از خود را کشتن از گریه و شیون و بی تابی کردن. // بودنِ کار بود: آنچه بایست بشود، شد. یا مقدر بود که چنین شود.

۴۰. چو خورشید تابان زگنبد بگشت: چون خورشید غروب کرد. // تهمتَن: تَهْمَن (نیرومند، دلیر و شجاع) + تن: در اینجا لقب رستم است. تَهْمَنُ هم در شعر فردوسی به کار رفته است. // * چون خورشید غروب کرد، رستم از لشکرگاه باز نگشت.

۴۱. هشیوار بیست: بیست تن هوشیار. // که: که: که بیانی (برای تعیین و تفسیر)، تا. // آورد که: میدان جنگ.

۴۳. گَو: پهلوان. // گویِلتن: رستم. // سرنامداران همه گشته شد: همه نامداران سرگشته و حیران شدند.

۴۵. کاووس کی: کیکاووس، پادشاه سلسله کیانی. // آگهی: خبر. // مِهی: بزرگی، عظمت.

۴۶. یکایک: ناگهان.

۴۷. سپهدار طوس: پهلوان ایرانی، طوس پسر نودر.

۴۸-۵۱: ایدر: اینجا. // هیون: شتر بزرگ، اسب، در اینجا مجازاً به معنی پیک است. // بتازید: بتازانید، بفرستید. // شهر ایران: ایرانشهر، کشور ایران. // از چنگ او: به دست سهراب. // یارستن: جرأت کردن، یارد: جرأت می‌کند. // تنگ: نزدیک، پیش. // به انبوه: دسته جمعی. // زخم: ضربت. // برین رزمگه بر: در این رزمگاه. // نشاید بُدن: ماندن صلاح نیست، یا ماندن میسر نیست.

۵۲. انجمن: مجمع، گروه مردم.

۵۳. روز من اندر گذشت: روزگار من سپری شد، مرگم فرا رسید.

۵۵. زبهر مرا: از بهر من، برای من. «را» در این مورد از کاربردهای قدیم است. // جنگجوی: در اینجا حالت قیدی دارد، یعنی جنگجویانه. // یکایک: ناگهان، بی تأمل، به معنی یک به یک هم نوشته‌اند.

۵۶. نَوید: خبر خوش. // * بسیاری روزها به خود وعده پیروزی داده و در هر امری امیدوار شده بودم.

۵۸. چو گرد: مثل گرد، باشتاب. // بادِ سرد: آه حسرت.

۶۰. * ایرانیان چون روی رستم را دیدند، همه به شکرانه روی به خاک نهادند (تعظیم کردند).

۶۱. گرفتن: آغاز کردن.
۶۲. خسته: زخمی، مجروح.
۶۴. شگفتی: عجیب، حیرت‌انگیز. در اینجا صفت جانشین موصوف شده، یعنی کار عجیب. // گرامی‌تر: فرزند گرامی‌تر، صفت جانشین موصوف. // آزدن: زخمی کردن به قصد کشتن (سهراب هنوز نمرده بود).
۶۶. مصراع دوم یعنی * روحاً و جسماً پریشانم.
۶۸. پور: فرزند، در اینجا یعنی سهراب. // خسته روان: دل آزرده، رنجیده خاطر.
۶۹. بهم: باهم. // طوس، گودرز و گسته‌م: هرسه از پهلوانان ایران.
۷۱. * برای دلداری رستم می‌گویند: خداوند خودش شفا دهد، ان شاء الله خدا به تو صبر بدهد.
۷۲. که از تن ببرد سر خویش پست. «پست» قید تأکید است برای «بریدن».
۷۳. اندر آویختن: آویزان شدن، از چیزی گرفتن.
۷۴. * گودرز به رستم گفت که اکنون چه فایده‌یی دارد که تو دنیا را آتش بزنی.
۷۵. گزند: آسیب.
۷۶. زمان: اجل، عمر. // * اگر سهراب عمری داشته باشد زنده خواهد ماند، تو نیز بی‌رنج با او خواهی بود.
۷۷. رفتنی: مُردنی.
۷۸. سری زیر تاج: پادشاه، آنکه تاج بالای سر اوست. // سری زیر ترگ: سرباز، ترگ: کلاه خود.

خودآزمایی ۱. (ج): (کشته شدن سهراب به دست رستم):

۱. تهمینه که بود؟
- الف. دختر شاه سمنگان ب. همسر رستم
- ج. مادر سهراب د. زن اسفندیار
- *
۲. زنده رزم کیست؟
- الف. پهلوان ایرانی ب. عموی سهراب ج. دایی سهراب د. پهلوان تورانی
- *

۳. چرا سهراب در آخرین نبرد پیشنهاد رستم را پذیرفت؟
 الف. سهراب خود را غالب می‌دید و از نبرد بعدی باکی نداشت.
 ب. اجل رستم هنوز فرا نرسیده بود.
 ج. از جوانمردی و خوی نیک و نژاد بلندش بود که در کشتن هم‌آورد خود شتاب نکرد.
 د. همه موارد.

*

۴. «م» در «دادم» در بیت زیر چه نوع کلمه‌یی است؟
 بدو گفت که این بر من از من رسید زمانه به دست تو دادم کلید
 الف. نشانه مفعولی ب. نشانه فاعلی ج. شناسه د. نشانه اضافه

*

۶. دو بیت زیر را معنی کنید:
 هرآنکه که تشنه شده‌ستی به خون بیالودی آن خنجر آب گون
 زمانه به خون تو تشنه شود بر اندام تو موی دشنه شود

*

۷. غمی بود، رستم بیازید چنگ گرفت آن بر ویال جنگی پلنگ
 مسندآلیه در «غمی بود» کدام کلمه است؟
 الف. برویال ب. رستم ج. سهراب د. جنگی پلنگ

*

۸. با توجه به مترادف بودن دو واژه «نیز» و «هم» به کدام دلیل این دو واژه را با هم به کار برده‌اند؟

- الف. برای ضرورت شعر ب. برای تأکید
 ج. کاربردش صحیح نیست د. استثنائاً در این بیت به کار رفته

۹. کدام گزینه درباره کاربرد «نیزهم» صحیح است؟

- الف. این کلمه در متون دیگر به کار نمی‌رود.
 ب. این کلمه در متون دیگر مثلاً شعر حافظ هم به کار رفته است.
 ج. کاربرد این کلمه را برخی صحیح نمی‌دانند.
 د. این کلمه فقط در شاهنامه به کار رفته است.

*

۱۰. در بیت زیر کلمه «که» چه نوع کلمه‌یی است؟
 ز لشکر بیامد هشیوار بیست که تا اندر آورد گه کار چیست؟
 الف. حرف ربط ب. موصول ج. پرسشی د. بیانی برای تفسیر

*

۱۱. در بیت زیر کلمه «جنگجوی» از نظر دستوری چه حالتی دارد؟
 که ایشان ز بهر مرا جنگجوی یکایک به ایران نهاند روی
 الف. مسند ب. قید ج. مسندالیه د. صفت

*

۱۲. در بیت بالا کلمه «یکایک» به چه معنی است؟
 الف. همه ب. ناگهان ج. یک مرتبه د. پشت هم

*

۱۳. با توجه به منش والای رستم، آیا کشتن سهراب کاری جوانمردانه بود یا نه؟ نظر خود را با دلیل بیان کنید.

*

۱۴. فردوسی را با در نظر گرفتن مقاله مرحوم مینوی در سه سطر به ایجاز معرفی کنید.

۲

م. بهار

محمد تقی ملک الشعراى بهار: محمد تقی پسر میرزا محمد کاظم صبوری، ملک الشعراى آستان قدس رضوی است و در سال ۱۲۶۶ ه. ش. در مشهد به دنیا آمده است. فارسی را نزد پدر آموخت و پیش میرزا عبدالجواد ادیب نیشابوری نیز بر دانش خود افزود. بهار از طرفداران مشروطه و آزادی بود. در خراسان به چاپ روزنامه خراسان پرداخت و سپس به انتشار روزنامه نو بهار دست زد. به علت آوردن جملات تند علیه روسها این روزنامه توقیف شد. بهار روزنامه‌یی دیگر به نام تازه بهار منتشر کرد. این روزنامه هم توقیف شد و بهار به تهران تبعید شد. بهار در دوره چهارم به نمایندگی مجلس برگزیده شد و با مرحوم سید حسن مدرس در صف اکثریت بود. در ششمین دوره هم به نمایندگی مجلس رسید و بعد از آن دیگر به مجلس نرفت و به تدریس روی آورد. مدتی به وزارت فرهنگ رسید و وزارت او بیش از چند ماهی نپایید. در سال ۱۳۲۸ ش برای معالجه به سویس رفت و پس از بازگشت در اردیبهشت ۱۳۳۰ ش درگذشت.

از آثار او سه جلد سبک‌شناسی در تطوّر نشر فارسی، دیوان اشعار، در دو جلد، تصحیح مجمل‌التواریخ والقصص، تصحیح تاریخ سیستان، تاریخ احزاب سیاسی، مجله دانشکده و روزنامه‌های تازه بهار و نو بهار.

مقالات او در دو جلد به نام ادب فارسی چاپ شده است. شعر زیر یکی از قصاید ملک الشعراى بهار است:

آرمان شاعر

وین رنج دل از میانه برگیرم
 اخگر شوم و به خشک و تر گیرم
 کلکی ز ستاکِ نیشکر گیرم
 گیتی را جمله در شرر گیرم
 آویز و جدالِ شیرِ نر گیرم
 زین اخترِ زشتِ خیره سر گیرم
 تلخی زمذاقِ دهر برگیرم
 چون من سرِ خامه تیزتر گیرم
 چون من زخندِ خامه سر گیرم
 پیرایه گونه گونِ صُور گیرم
 بر عادتِ خویش بی خطر گیرم
 این عیشِ تباه را سپر گیرم
 از خاور تا به باختر گیرم
 از روی زمین به زور و فر گیرم
 بر سفره کام، در شکر گیرم
 بر چشم امید، نیستی گیرم؟
 پیرایه سرو غاتفر گیرم
 بشانم و گونه گونِ ثمر گیرم
 از خنده به پیش چشم تر گیرم
 از مهر به گوشه جگر گیرم
 در بند و کمند سیم و زر گیرم
 وین ننگ ز دوده بشر گیرم
 از نان جوینش ماحضر گیرم
 نزلِ دو جهانِ مختصر گیرم
 از کارِ جهانِ کینه ور گیرم
 اندر دم کوره سقر گیرم
 زانصاف دو رویه آستر گیرم
 جای از بر قُبّه قمر گیرم

برخیزم و زندگی ز سر گیرم
 باران شوم و به کوه و در بارم
 یک ره سویی کِشتِ نیشکر پویم
 زان نی شرری بپا کنم وزوی
 در عرصه گیرودارِ بهروزی
 دادِ دلِ فیلسوفِ نالان را
 با قوتِ طعمِ کلکِ شکرزای
 ناهید به زخمه تیزتر گردد
 کلک از کفِ تیر سرنگون گردد
 از مایه خونِ دل به لوح اندر
 هنجارِ خطیرِ تلخ کامی را
 پیشِ غمِ دهر و تیر بارانش
 در عینِ برهنگی چو عین الشمس
 وین سرپوش سیاه بختی را
 وان میوه که آرزو بود نامش
 چون خار بُنان به کنج غم تا کی
 آن به که به جویبارِ آزادی
 باغی زآبادی اندرین گیتی
 آن کودکی اشک ریز را نقشی
 وان مادرِ داغ دیده را مرهم
 شیطان نیاز و آزار کردن
 از کین و گشش بجا نمانم نام
 آن عیش که تن از آن شود فربه
 وان کام که جان ازو شود خرم
 یکباره به دست عاطف، پرده
 وین نظمِ پلیدِ اجتماعی را
 وین ابره ازرقِ مُکوگب را
 وانگاه به قَرِ شهرِ همت

۳۰ شبگیر کنم به صُفَّة بهرام
 زان نحس که بر تراود از کیوان
 وان دست که پیش آرزوی دل
 نومیدی و اشک و آه را درهم
 ۳۳ و اندر شب وصل، پرده غیرت
 وانگاه به سطح طارم اطلس
 با بال و پر فرشتگان زان جای
 زی حضرت لایموت پر گیرم

توضیح:

توضیح عنوان: آرمان: آرزو، میل.

۲. دَر: درّه. // اخگر: پاره آتش، شراره. // گرفتن: اثر کردن، آتش را سرایت دادن.

۳. پویدن: رفتن. // کلک: نی، قلم. // ستاک: شاخه.

۵. گیرودار: رزم، جنگ. // بهروزی: سعادت، خوشبختی. // عرصه گیرودار بهروزی: در

دنیايي که همه برای سعادت نزاع می کنند. // آویز: پیکار، جنگ. // جدال: جنگ.

۶. فیلسوف نالان. هرقلیطوس فیلسوف اواخر سده ششم و اوایل سده پنجم قبل از میلاد یونان را به این دلیل که بی قراری و بی ثباتی را اصل هر چیز دانسته و در ناپایداری امور اصرار داشته و از مردم کناره جویی می کرده، او را در شمار فلاسفه بدبین می شمردند و حکیم گریان می خوانند (سیر حکمت در اروپا، محمدعلی فروغی، جلد ۱، ص ۲۲). احتمالاً بهار به هرقلیطوس اشاره می کند.

اختر: ستاره، چرم فلکی.

۷. شکرزای: زاینده شکر، شکر آفرین. // مذاق: ذایقه، چشایی. دهر: روزگار، زمانه،

جهان. // * به نیروی مزه قلم شکر آفرین خود از ذایقه روزگار تلخی را زایل می کنم.

۸. ناهید: سیاره زهره (= ونوس)، نزدیک ترین سیاره به زمین است. پیشینیان آن را

نوازنده فلک می پنداشتند. // رُخمه: مضراب، وسیله بی کوچک و فلزی که سازها را با آن می نوازند. // خامه: قلم.

۹. تیر: سیاره بی کوچک از منظومه شمسی (= عطارد)، پیشینیان آن را دبیر فلک

می پنداشتند. // خدنگ: درختی است که چوب آن بسیار محکم است، از آن نیزه و تیر

می سازند. // خدنگ خامه: اضافه تشبیهی است. // * چون من سر قلم خدنگ گونه خود را

بردارم (یعنی آماده نوشتن شوم)، قلم از دست ستاره تیر - که نویسنده فلک است - می افتد

(یعنی نویسنده فلک هم نمی تواند با من برابری کند).

۱۰. مایه: اصل، اساس. // لوح: هر چیزی پهن چون استخوان و تخته که بر روی آن بنویسند. // به لوح اندر: خصیصه سبکی، یک متمم با دو حرف اضافه، در لوح. // پیرایه: زینت دادن به کاستن چیزی. // صُور: صورتها، تصویرها. // * از خون دل بر روی لوح تصاویر گوناگونی را نقش می‌کنم.

۱۱. هنجار: قاعده، روش، راه. // خطیر: بزرگ، عظیم. // تلخ‌کامی: بدبختی، ناامیدی. // بی‌خطر گرفتن: حقیر شمردن، بی‌اهمیت تلقی کردن. * چنانکه عادت کرده‌ام، باز هم راه و شیوه عظیمِ نومیدی را حقیر می‌شمارم و به آن اهمیتی نمی‌دهم.

۱۲. عین‌الشمس: چشمه آفتاب، قرص خورشید. // * در عین آنکه چیزی ندارم مانند چشمه خورشید از شرق تا غرب را می‌گیرم.

۱۴. فَر: فروغی است ایزدی، شأن، شوکت.

۱۵. * آن میوه‌یی را که آرزو نام دارد بر سر سفره آرزو به شکر آغشته می‌کنم.

۱۶. خار بُن: بوته خار. // نیستَر گرفتن: نیستَر زدن، به وسیله نیستَر نابینا کردن.

* تاکی چون بوته‌های خار در گوشه غم بنشینم و چشم امید را نیستَر بزنم؟

۱۷. غاتفر: محله‌یی بزرگ در سمرقند که درختان سرو آن مشهور بوده است.

* بهتر آن است که در جویبار آزادی به پرورش سرو غاتفر - که نمادِ آزادی است - بپردازم.

۱۸. آيادی: جمع آیدی و آیدی جمع يد به معنی دست، نیکی‌ها، نعمت‌ها.

۲۱. شیطان نیاز و [شیطان] آز: اضافه تشبیهی. // را: در اینجا نشانه اضافه است، یعنی:

گردن شیطان نیاز و...

۲۲. گُشیش: (اسم مصدر)، کشتن، گشتار. سعدی می‌گوید: صوابست پیش از گُشیش بند

کرد / که توان سرگشته پیوند کرد (بوستان، تصحیح غلامحسین یوسفی، ص ۵۱). // ماندن:

(فعل متعدی): گذاشتن. // دوده: خاندان، دودمان. // * از کینه و کشتار نشانی به جای نگذارم

و این بدنامی را از دودمان بشری پاک کنم.

۲۳. جَوین: از جو ساخته شده. // جَوینش: جَوینش («ش» مفعولی). // ماحَصَر: طعام

اندک حاضری، غذای حاضری.

۲۴. نُزُل: غذایی که پیش مهمان نهند. // دو جهان: دنیا و آخرت.

۲۵. عاطفت: مهربانی، محبت. // * ناگهان به دست مهربانی پرده از کارهای این جهان

کینه‌توز کنار می‌زنم (رازهای آن را فاش می‌کنم).

۲۶. سَقَر: دوزخ، جهنم. // * این نظم بی‌سامان اجتماعی را درون کوره دوزخ می‌اندازم و

آن را می‌سوزانم و از بین می‌برم.

۲۷. آبره: رویه جامه. // ازرق: کبود، نیلگون. // مُکوکب: ستاره‌دار، منقش به ستاره،

دارای کوکب. // دورویه: پشت ورو، هم پشت و هم رو. // آستر: پارچه درونی جامه. // * از داد و انصاف آستری دورویه به این جامه کبود ستاره نشان - یعنی آسمان که ستارگان روی آن گویی میخکوب شده است - فراهم می‌کنم.

۲۸. فز، بیت ۱۴ در همین درس. // شهیر: شاه بال، بال بزرگ. // ازبر: بالای، فوق. // قبه: گنبد، سقف برجسته و مدور.

۲۹. شبگیر کردن: در اینجا شبیخون زدن. // صقه: ایوان سقفدار، خانه تابستانی سقفدار. // بهرام: ستاره مریخ، یکی از سیارات منظومه شمسی، این ستاره را ستاره جنگ و جنگجویان می‌دانستند. این ستاره سرخ‌رنگ است. // دشته: خنجر.

۳۰. نخس: بدشگونی، نامیمونی. // کیوان: ستاره زحل که آن را نماد بدشگونی می‌دانستند. // پویه: رفتار، رفتار ملایم.

۳۱. دیوار کشیدن: مانع ایجاد کردن. // خام: کمند، ریسمان بلند. // به خام درگرفتن: به کمند بستن. // * دستی را که در برابر آرزوهای دل مانع تراشی می‌کند به کمند می‌بندم.

۳۲. رخنه: سوراخ، روزنه. // قدر: تقدیر، سرنوشت. // * یأس و گریه و ناله را بهم می‌پیچم و در سوراخ تقدیر قرار می‌دهم تا راه تقدیر را ببندم.

۳۳. غیرت: حمیت، رشک. // * در شب وصال پیش دریچه صبح پرده غیرت می‌آویزم (یعنی نمی‌گذارم که صبح شود).

۳۴. طارم: تارم، خانه چوبین. // طارم اطلس: فلک اطلس، فلک نهم.

۳۵. زی: سوی، به سوی. // حضرت لایموت: ذات باری تعالی.

خود آزمایی ۲: (آرمان شاعر):

۱. ملک الشعراء بهار را در سه سطر با قید تاریخ تولد، وفات و آثار مشهور وی معرفی کنید.

*

۲. مضمون کلی شعر بهار (آرمان شاعر) در کدام گزینه بهتر نشان داده شده است؟

الف. دست به کاری زنم که غصه سرآید.

ب. خوب و بد همه را باید از میان برد.

ج. زمام همه امور را باید به دست تبهکاران سپرد.

د. مرگ به از زندگی است.

*

۳. منظور از «فیلسوف نالان» کدام گزینه است؟

داد دلِ فیلسوف نالان را زین اخترِ زشتِ خیره سر گیرم
الف. سقراط ب. هرقلیطوس ج. افلاطون د. ابوعلی سینا

*

۴. در بیت زیر چه آرایه بدیعی دیده می شود؟

هـنجارِ خطیر تلخ کامی را بر عادت خویش بی خطر گیرم
الف. ابهام ب. ابهام ج. جناس د. تضاد

*

۵. «خدنگ خامه» چه نوع اضافه است؟

الف. بیانی ب. تشبیهی ج. تخصیصی د. ملکی

*

۶. بیت زیر را معنی کنید:

در عین برهنگی چو عین‌الشمس از خاور تا به باختر گیرم

*

۷. «را» در بیت زیر چه نوع کلمه‌بی است؟

شیطان نیاز و آزار کردن در بند و کمند سیم و زر گیرم
الف. حرف اضافه ب. حرف زاید ج. نشانه مفعول د. نشانه اضافه

*

۸. کدام گزینه درباره بیت زیر صحیح نیست؟

از کین و کُشش به جا نمانم نام وین ننگ زدوده بشر گیرم
الف. کشش، اسم مصدر است ب. ماندن فعل متعدی است.
ج. ننگ: مفعول صریح است د. بشر، فاعل است.

۹. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. غاتفر ب. آویز ج. مُکوکب د. صُفّه
۱. ستاره نشان ۲. ایوان ۳. پیکار ۴. محله‌بی در سمرقند

۱۰. بیت زیر را معنی کنید:

کلک از کف تیر سرنگون گردد چون من زخدنگ خامه سر گیرم

۳

مهدی اخوان ثالث

مهدی اخوان ثالث (م. امید): به سال ۱۳۰۷ ه. ش. در مشهد به دنیا آمده، از شاعران معروف سبک نو در شعر فارسی است. آثار منظوم او عبارتند از: ارغنون، زمستان، آخر شاهنامه، از این اوستا، شکار، پائیز در زندان، بهترین امید، عاشقانه و کبود و... آثاری هم به نشر دارد که مهمترین آنها عبارتند از: مجموعه مقالات، بدعت‌ها و بدایع نیما یوشیج. مهدی اخوان در ۴ شهریور ۱۳۶۹ در تهران درگذشت و جنازه او به توس حمل شد و در جوار آرامگاه حکیم فردوسی به خاک سپرده شد.

اخوان در شعر زمستان که در سال ۱۳۳۴ ش ساخته، با توصیف زمستان، اوج خفقان اجتماعی روزگار خود را با دم سردی و افسردگی مردم به تصویر کشیده است.

زمستان

سلامت را نمی‌خواهند پاسخ گفت
سرها در گریبان است.

۳ کسی سر بر نیارد کرد پاسخ گفتن و دیدار یاران را.

نگه جز پیش پا را دید، نتواند،

که ره تاریک و لغزان است.

۶ و گر دست محبت سوی کس یازی،

به اکراه آورد دست از بغل بیرون؛

که سرما سخت سوزان است.

۹ نفس، کز گرمگاه سینه می‌آید برون، ابری شود تاریک.

چو دیوار ایستد در پیش چشمانت.

نفس کاینست، پس دیگر چه داری چشم

۱۲ ز چشم دوستان دور یا نزدیک؟

مسیحای جوانمرد من! ای ترسای پیر پیرهن چرکین!

هوا بس ناجوانمردانه سردست... آی.

- ۱۵ دمت گرم و سرت خوش باد!
سلامم را تو پاسخ گوی، در بگشای!
منم من، میهمان هر شب، لولی ویش مغموم.
- ۱۸ منم من، سنگِ تپیا خورده رنجور.
منم، دشنام پست آفرینش، نغمه ناچور.
نه از رومم، نه از زنگم، همان بیرنگِ بیرنگم.
۲۱ بیا بگشای در، بگشای، دلتنگم.
حریف! میزبان! میهمان سال و ماهت پشت در چون موج می‌لرزد.
تگرگی نیست، مرگی نیست.
- ۲۴ صدائی گر شنیدی، صحبت سرما و دندان است.
من امشب آمدستم وام بگزارم.
حسابت را کنار جام بگذارم.
- ۲۷ چه می‌گوئی که بیگه شد، سحر شد، بامداد آمد؟
فریبت می‌دهد، بر آسمان این سرخی بعد از سحرگه نیست.
حریف! گوشِ سرما برده است این، یادگار سیلیِ سرد زمستان است.
۳۰ و قندیل سپهر تنگ میدان. مرده یا زنده،
به تابوتِ ستبرِ ظلمت نه توی مرگ اندود، پنهان است.
حریف! رو چراغِ باده را بفروز، شب با روز یکسان است.
۳۳ سلامت را نمی‌خواهند پاسخ گفت.
هوا دلگیر، درها بسته، سرها در گریبان، دستها پنهان،
نفسها ابر، دلها خسته و غمگین،
۳۶ درختان اسکلت‌های بلور آجین،
زمین دلمرده، سقفِ آسمان کوتاه،
غبار آلوده مهر و ماه،
۳۹ زمستان است.

تهران - دی ماه ۱۳۳۴

توضیح:

۳. کسی سر بر نیارد کرد...: هیچ کس جرأت نمی‌کند سر بلند کند.
۶. یازیدن: دراز کردن.
۷. اکراه: بی میلی کردن.

۹. ابر: بخاری که در سرما از دهان بیرون می آید.
 ۱۱. چه داری چشم: چه انتظاری داری.
 ۱۳. مسیحا: لقب حضرت عیسی (ع) است. // ترسا: مسیحی، پیرو دین مسیح. // پیرهن چرکین: مستمند، بی چیز.
 ۱۵. دمت گرم [باد]: نَفَسْت گِیرا باد.
 ۱۶. لولی وش: مانند لولی، لولی به معنی کولی و دوره گرد است. // مغموم: غمگین، غم زده.
 ۱۸. تپیا: ضربه‌یی که با نوک پا به چیزی زنند، تک پا، لگد.
 ۲۰. روم: از کشورهای جنوبی اروپا. // زنگ: نام قبایل سیاه پوست افریقای شرقی که به نام زنگی مشهور بوده‌اند.
 ۲۴. * اگر صدایی شنیدی، صدایی بود که به علت شدت سرما از برخورد دندانهای من شنیده می شد.
 ۲۵. گزاردن: ادا کردن، پرداختن.
 ۳۰. قندیل: چراغدان، شمعدان.
 ۳۲. چراغ باده: اضافه تشبیهی است.
 ۳۶. اسکلت‌های بلور آجین: درختان که برف روی شاخه‌های آنها نشسته و یخ زده است.

خودآزمایی ۳: (زمستان):

۱. مهدی اخوان به هنگام مرگ چند سال داشت؟
 الف. ۵۵ ب. ۵۸ ج. ۶۲ د. ۶۸
 *
۲. کدام گزینه از آثار منظوم اخوان نیست؟
 الف. بدعتها و بدایع نیما یوشیج ب. بهترین امید
 ج. عاشقانه و کبود د. آخر شاهنامه
 *
۳. آرامگاه اخوان در کجاست؟
 الف. تهران ب. توس ج. مشهد د. قم
 *

۴. اخوان در شعر «زمستان» چه چیز را به تصویر کشیده است؟
 الف. زیبایی زمستان
 ب. نامهربانی و حق‌ناشناسی مردم
 ج. اوج خفقان بعد از ۱۳۳۲
 د. سرما و یخبندان

*

۵. کدام لغت صحیح معنی نشده است؟
 الف. تیپا: سکندری
 ب. ابر: بخاری که از دهان بیرون می‌آید
 ج. زمستان: استبداد محض
 د. لولی‌وش: کولی

* چکیده دستور زبان فارسی (۱)

ساختمان زبان

گفته‌ها و نوشته‌های هر زبانی از کلمه‌ها تشکیل شده است. انسان اندیشه خود را در قالب جمله بر زبان یا به روی کاغذ می‌آورد و آنچه را که در ذهن دارد به وسیله جمله‌ها بیان می‌کند.

ساختمان زبان از قواعد و نظامی خاص پیروی می‌کند. بخشی از این قاعده و نظام که درباره ساختمان زبان فارسی است، در دستور زبان فارسی مورد بحث قرار می‌گیرد. برای سخن گفتن و نوشتن به زبانی، لازم نیست که از قاعده و نظام آن زبان آگاهی داشت، اما اگر کسی بخواهد زبان مادری خود یا هر زبانی دیگر را به خوبی بشناسد، ناچار باید با نظام و قواعد آن آشنا باشد. علاوه بر آن شناخت زبان و یادگیری دستور زبان، یاری می‌کند که انسان بتواند جمله‌های درست را از نادرست باز شناسد و همچنین زبانهای دیگر را آسان‌تر فراگیرد.

جمله

جمله را معمولاً چنین تعریف می‌کنند: جمله، مفهوم کاملی است که به وسیله چند کلمه بیان می‌شود. یا مجموعه‌یی از کلمات است که بر روی هم معنی تمام و کاملی داشته باشد: بهار عروس فصل‌هاست.

به نزدیک من صلح بهتر که جنگ.

گاهی ممکن است که جمله تنها یک کلمه باشد. در این صورت آن کلمه اغلب فعل است که فاعل آن حذف شده است: بنشینید. بفرمایید (یعنی شما بنشینید...)

جمله از نظر محتوای پیامهایی که دربر دارد پنج نوع است:

۱. جمله خبری که خبری را برساند: هوا روشن است.
۲. جمله پرسشی که پرسشی در آن باشد: آیا هوا روشن است؟
۳. جمله تعجبی که شگفتی را بیان می‌کند: چه هوای خوبی!
۴. جمله امری که در آن خواهشی یا فرمانی باشد: بخور تا توانی زبازوی خویش.
۵. جمله دعایی که در آن دعا باشد. خداوند پدرت را رحمت کند.

جمله تقسیماتی دیگر هم دارد:

۱. جمله ساده، جمله‌یی است که یک فعل دارد: دیروز هوا آفتابی بود.
 ۲. جمله مرکب دو جمله‌یی بیشتر است که بر روی هم معنی تمام و کامل دارد: بس که دیروز کار کردم، خسته شدم.
 ۳. جمله مستقل. جمله ساده‌یی است که معنی کامل دارد: دیروز زیاد کار کردم.
 ۴. جمله ناقص، جمله‌یی است که معنی آن به وسیله جمله دیگر تمام می‌شود: چون دیروز هوا آفتابی بود،
 ۵. جمله مکمل، جمله‌یی است که معنی جمله ناقص را کامل می‌کند: به دریا رفتیم. (به دنبال جمله چون دیروز هوا آفتابی بود).
 ۶. جمله معترضه، جمله یا عبارتی است که در وسط جمله اصلی می‌آید و توضیحی درباره آن می‌دهد: پدر بزرگ من - خدا بیامرز دش - مرد خوبی بود. (این جمله به دستور زبان مربوط نیست، اما چون جمله خوانده می‌شود، برای توضیح در اینجا آورده‌ایم).
- هر جمله مرکب دو نوع جمله را دربر دارد: یکی از جمله‌ها غرض اصلی گوینده است که آن را جمله پایه گویند. جمله دیگر که برای کاملتر کردن معنی جمله پایه می‌آید، جمله پیرو نام دارد: تو آن گوی (پایه) که شایسته توست (پیرو).

۴

دکتر پرویز ناتل خانلری

دکتر پرویز ناتل خانلری در اسفندماه ۱۲۹۲ شمسی در تهران به دنیا آمده است. پدرش میرزا ابوالحسن خان به زبانهای روسی، انگلیسی و فرانسوی آشنایی کامل داشت. پرویز خانلری پس از تحصیلات ابتدایی و متوسطه به دانشکده ادبیات وارد شد و درجه لیسانس گرفت و به استخدام وزارت فرهنگ درآمد و در دبیرستانهای رشت به تدریس مشغول شد. در سال ۱۳۲۲ به دریافت درجه دکتری نایل آمد. سپس به اروپا رفت و در زبان‌شناسی تحصیل کرد. پس از بازگشت در دانشگاه تهران به تدریس پرداخت. خانلری از ۱۳۲۲ به انتشار مجله سخن دست زد. این مجله تا سال ۱۳۵۷ منتشر می‌شد. از کارهای دیگر مرحوم خانلری تأسیس بنیاد فرهنگ ایران در ۱۳۴۴ بود. خانلری شاعری توانا و سخنوری والا مقام و مترجمی زبردست بود. از آثار متعدد او به چند اثر اشاره می‌کنیم: دختر سردان، ترجمه از پوشکین، چندنامه به شاعر جوان، ترجمه از ریلکه، تحقیق انتقادی در عروض و قافیه و چگونگی تحول اوزان غزل، وزن

شعر فارسی (رسالهٔ دکتری استاد)، دستور زبان فارسی، تاریخ زبان فارسی، تصحیح سمک عیار از فرامرز ارجانی، و دهها مقالهٔ دیگر.

مرحوم خانلری در شهریور ماه ۱۳۶۹ چشم بر جهان فرو بست.

مقالهٔ زیر را مرحوم خانلری در سال ۱۳۳۳ در شمارهٔ یک سال ششم سخن نوشته است که با تغییر بسیار جزئی از آن مجلهٔ نقل شده است:

نامه‌یی به پسر

فرزند من! دمی چند بیش نیست که تو در آغوش من خفته‌ای و من به نرمی سرت را بر بالین گذاشته و آرام از کنارت برخاسته‌ام. و اکنون به تو نامه می‌نویسم. شاید هر که از این کار آگاه شود عجب کند، زیرا نامه و پیام آنگاه به کار می‌آید که میان دو تن فاصله‌یی باشد و من تو و در کنار همیم.

اما آنچه مرا به نامه نوشتن وامی دارد بُعد مکان نیست بلکه فاصلهٔ زمان است. اکنون تو کوچکتر از آنی که بتوانم آنچه می‌خواهم با تو بگویم. سالهای دراز باید بگذرد تا تو گفته‌های مرا دریایی، و تا آن روزگار شاید من نباشم. امیدوارم که نامه‌ام از این راه دراز به تو برسد، روزی آن را برداری و به کنجی بروی و بخوانی و دربارهٔ آن اندیشه کنی.

من اکنون آن روز را، از پشت غبار زمان، به ابهام می‌بینم. سالهای دراز گذشته است. نمی‌دانم که وضع روزگار بهتر از امروزست یا نیست. اکنون که این نامه را می‌نویسم زمانه آستان حادثه‌هاست. شاید دنیا زیرورو شود و همه چیز دیگرگون گردد. این نیز ممکن است که باز زمانی روزگار چنین بماند.

من نیز همانند هر پدری آرزو دارم که دوران جوانی تو به خوشی و خوشبختی بگذرد. اما جوانی بر من خوش نگذشته است و امید ندارم که روزگار تو بهتر باشد دوران ما عصر ننگ و فساد است و هنوز نشانه‌یی پیدا نیست از اینکه آینده جز این باشد. آخر، سال نکو را از بهارش می‌توان شناخت. سرگذشت من خون دل خوردن و دندان به جگر افشردن بود و می‌ترسم که سرگذشت تو نیز همین باشد.

شاید بر من عیب بگیری که چرا دل از وطن بر نداشته و ترا به دیاری دیگر نبرده‌ام تا در آنجا با خاطری آسوده‌تر بسر ببری. شاید مرا به بی‌همتای متّصف کنی. راستی آن است که این عزیمت بارها از خاطرم گذشته است. اما من و تو از آن نهالها نیستیم که آسان بتوانیم ریشه از خاک خود برکنیم و در آب و هوایی دیگر نمو کنیم. پدران تو، تا آنجا که خبر دارم، همه با کتاب و قلم سروکار داشته‌اند، یعنی از آن طایفه بوده‌اند که مأمورند میراث ذوق و اندیشهٔ

گذشتگان را به آیندگان بسپارند. جان و دل چنین مردمی با هزاران بند و پیوند به زمین و اهل زمین خود بسته است. از اینهمه تعلق گسستن کار آسانی نیست.

۲۴ اما شاید ماندن من سببی دیگر نیز داشته است. دشمن من که «دیوفساد» است در این خانه مسکن دارد. من با او بسیار کوشیده‌ام. همه خوشی‌های زندگیم در سر این پیکار رفته است. او بارها از در آشتی درآمده و لبخند زنان در گوشم گفته است:

۲۷ «بیا! بیا! که در این سفره آنچه خواهی هست.»

اما من چگونه می‌توانستم دل از کین او خالی کنم؟ چگونه می‌توانستم دعوتش را بپذیرم؟ آنچه می‌خواستم آن بود که «او» نباشد.

۳۰ اینکه ترا به دیاری دیگر نبرده‌ام از این جهت بود که از تو چشم‌امیدی داشتم. می‌خواستم که کین مرا از این دشمن بخواهی. کین من کین همه بستگان و هموطنان من است. کین ایران است. خلاف مردی دانستم که میدان را خالی کنم و از دشمن بگریزم. شاید تو نیرومندتر از من باشی و در این پیکار بیشتر کامیاب شوی.

۳۳ اکنون که اینجا مانده‌ایم و سرنوشت ما این است باید به فکر حال و آینده خود باشیم. می‌دانی که کشور ما روزگاری قدرتی و شوکتی داشت. امروز از آن قدرت و شوکت نشانی نیست. ملتی کوچکیم و در سرزمینی پهناور پراکنده‌ایم. در این زمانه کشورهای عظیم هست که ما، در ثروت و قدرت، با آنها برابری نمی‌توانیم کرد. امروز ثروت هر ملتی حاصل پیشرفت صنعت اوست و قدرت نظامی نیز، علاوه بر کثرت عدد، با صنعت ارتباط دارد. ۳۶ عدت و آلت ما در جهان امروز برای کسب قدرت کافی نیست و هرچه از دلاوری پدران خود یاد کنیم و خود را دلیر سازیم با حریفانی چنین قوی‌پنجه که اکنون هستند کاری از پیش نمی‌توانیم برد.

۴۲ این نکته را از روی نومیدی نمی‌گویم و هرگز یأس در دل من راه نیافته است. نیروی خود را سنجیدن و ضعف و قدرت خود را دانستن از نومیدی نیست. دنیای امروز پر از حریفان زورمندست که با هم دست و گریبانند. ما زوری نداریم که با ایشان درافتیم و، اگر بتوانیم، بهتر از آن چیزی نیست که کناری بگیریم و تماشا کنیم. اما یقین ندارم که این کار میسر باشد. ۴۵ حریفانی که بر هم می‌تازند هر گوه‌ر یا کلوخی که به دستشان بیاید بر سر هم می‌کوبند و دیگر از او نمی‌پرسند که به این سرنوشت راضی هست یا نیست.

۴۸ در این وضع، شاید بهتر آن بود که قدرتی کسب کنیم، آنقدر که بتوانیم حریم خود را از دستبرد حریفان نگهداریم و نگذاریم که ما را آلتی بشمارند و در راه مقصود خویش به کار برند. اما کسب این قدرت مجالی می‌خواهد و معلوم نیست که زمانه آشفته چنین مجالی به ما بدهد. ۵۱

پس اگر نمی‌خواهیم یکباره نابود شویم باید در پی آن باشیم که برای خود شأن و اعتباری

- ۵۴ جز از راه قدرت مادی به دست بیاوریم، تا دیگران به ملاحظه آن ما را به چشم اعتنا ننگرند و جانب ما را مراعات کنند؛ و اگر گردش زمانه ما را به ورطه نابودی کشید، باری، آیندگان نگویند که این مردم لایق و سزاوار چنین سرنوشتی بوده‌اند.
- ۵۷ این شأن و اعتبار را جز از راه دانش و ادب حاصل نمی‌توان کرد. ملتی که رو به انقراض می‌رود نخست به دانش و فضیلت بی‌اعتنا می‌شود. به این سبب برای مردم امروز باید دلیل و شاهد آورد تا بدانند که ارزش ادب و دانش چیست. اما پدران ما این نکته را خوب می‌دانستند و تو می‌دانی که اگر ایران در کشاکش روزگار تاکنون به جا مانده و قدر و آبرویی دارد سببش جز قدر و شأن هنر و ادب آن نبوده است.
- ۶۰ جنگ‌ها و فیروزی‌ها اثری کوتاه دارند. آثار هر فیروزی تا وقتی دوام می‌یابد که شکستی در پی آن نیامده است. اما فیروزی معنوی است که می‌تواند شکست نظامی را جبران کند. تاریخ گذشته ما سراسر برای این معنی مثال و دلیل است. ولی در تاریخ ملت‌های دیگر نیز شاهد و برهان بسیار می‌توان یافت. کشور فرانسه پس از شکست ناپلئون سوم در سال ۱۸۷۰ مقام دولت مقتدر درجه اول را از دست داده بود. آنچه بعد از این تاریخ موجب شد که باز آن کشور مقام مهمی در جهان داشته باشد دیگر قدرت سردارانش نبود بلکه هنر نویسندگان و نقاشانش بود.
- ۶۳ ما نیز امروز باید در پی آن باشیم که چنین نیروئی برای خود به دست بیاوریم. گذشتگان ما در این راه آنقدر کوشیدند که برای ما آبرو و احترامی بزرگ فراهم کردند. بقای ما تاکنون مدیون و مرهون کوشش آن بزرگواران است. امروز ما از آن پدران نشانی نداریم. آنچه را ایشان بزرگ داشتند ما به مسخره و بازی گرفته‌ایم. دیو فساد در گوش ما افسانه و افسون می‌خواند. کسانی هستند که جز در اندیشه انباشتن کیسه خود نیستند. دیگران نیز از ایشان سرمشق می‌گیرند و پیروی می‌کنند. اگر وضع چنین بماند هیچ لازم نیست که حادثه‌یی عظیم ریشه وجود ما را برکند. ما خود به آغوش فنا می‌شتابیم.
- ۷۲ اما اگر هنوز امیدی هست آن است که جوانان ما همه یکباره به فساد تن در نداده‌اند. هنوز برق آرزو در چشم ایشان می‌درخشد. آرزوی آنکه بمانند و سرافراز باشند. تا چنین شوری در دلها هست همه بدی‌ها را سهل می‌توان گرفت. آینده به دست ایشان است و من آرزو دارم که فردا تو هم در صف این کسان درآیی. یعنی در صف کسانی که به قدر و شأن خود پی برده‌اند، می‌دانند که اگر برای ایران آبرویی نماند خود نیز آبرو نخواهند داشت. می‌دانند که برای کسب این شرف کوشش باید کرد و رنج باید برد.
- ۷۵ آرزوی من این است که تو هم در این کوشش و رنج شریک باشی. مردانه بکوشی و با این دشمن درون که فسادست به جنگ برخیزی. اگر در این پیکار فیروز شدی دشمن بیرون کاری از پیش نخواهد برد. و گیرم که بر ما بتازند و کار ما را بسازند باری اینقدر بکوشیم تا پس از ما
- ۸۱

نگویند که مشتی مردم پست و فرومایه بودند و بماندن نمی‌ارزیدند!
 زان پیش که دست و پا فرو بندد مرگ
 آخر کم از آنکه دست و پائی بزнім؟

توضیح:

۳. عجب کردن: تعجب کردن، در شگفت شدن.
۵. بُعد: دوری.
۹. به ابهام: مبهم، تاریک.
- ۱۵-۱۶. سال نکو را از بهارش می‌توان شناخت: مثل است، می‌گویند: سالی که نکوست از بهارش پیداست. یعنی خوبی یا بدی انجام هرکاری از آغاز آن معلوم می‌شود، چنانکه از بهار هر سال می‌توان دریافت که در آن سال فراوانی خواهد بود یا نه.
۱۹. متّصف کردن: وصف کردن، صفتی به کسی نسبت دادن.
۲۰. عزیمت: قصد، اراده.
۲۳. تعلق: وابستگی.
۳۹. عُدّت: ساز و برگ.
۴۶. هر گوهر یا کلوخی: هر چیز گرانبها یا بی‌ارزش.
۵۳. اعتنا: توجه.
۷۰. مَذیون: بدهکار، قرض‌دار. // مَرّهون: در گرو، گرو نهاده.
۸۳. گیرم که: فرض می‌کنم که.
۸۴. مشتی: تعدادی اندک، گروهی قلیل.
۸۵. کم از آنکه: لا اقلّ. سعدی، «کم از اینکه» به کار برده و گفته است: معشوقه که دیر دیر بینند / آخر کم از اینکه سیر بینند؟ (گلستان، باب ۵، حکایت ۷).

خودآزمایی ۴: (نامه‌یی به پسرم):

۱. دکتر خانلری را در سه سطر معرفی کنید و دو اثر از ترجمه‌های او را نام ببرید.

*

۲. به نظر شما منظور خانلری از نوشتن نامه به پسر خردسالش چیست؟

*

۳. آیا خانلری این نامه را از روی نومیدی نوشته است؟

الف. بلی، این نامه نومیدانه است.

ب. خیر، او می‌خواهد که ما نیروی خود را بسنجیم و قدرت و ضعف خود را بدانیم.

ج. این نامه گاهی نومیدانه است.

د. نمی‌توان در این باره اظهار نظر کرد.

*

۴. به نظر خانلری با چه نیرویی می‌توان شکست نظامی را جبران کرد؟

الف. با اتحاد می‌توان شکست نظامی را جبران کرد.

ب. با دلیل و شکایت به سازمانهای بین‌المللی شکست نظامی قابل جبران است.

ج. با غلبه معنوی می‌توان شکست نظامی را جبران کرد.

د. شکست نظامی غیر قابل جبران است.

*

۵. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. عدت	ب. کم از آنکه	ج. مديون	د. عزيمت
۱. وامدار	۲. قصد	۳. ساز و برگ	۴. لااقل

*

۶. بیت زیر چه چیزی را توصیه می‌کند؟

الف. تسلیم ب. تواضع ج. تلاش د. تهاجم

زان پیش که دست و پا فرو بندد مرگ آخر کم از آنکه دست و پایي بزنیم؟

۵

محمد پروین گنابادی

محمد پروین گنابادی: در سال ۱۲۸۲ ه. ش در کاخک گناباد به دنیا آمد. پدرش روحانی و اهل علم بود. محمد مقدمات را تا شش هفت سالگی نزد پدر آموخت. سپس در فردوس درس خواند. سپس به قاین رفت و در چهارده سالگی به مشهد آمد و به حوزه درس مرحوم ادیب نیشابوری پیوست. در این دوره با ایرج میرزا، شاعر معروف آشنا شد. در بیست سالگی به استخدام وزارت آموزش و پرورش درآمد. در سال ۱۳۲۲ به تهران آمد. پس از مدتی با مرحوم دهخدا آشنایی پیدا کرد و در تهیه مقدمات و تدوین

لغت‌نامه با او به همکاری پرداخت. مرحوم گنابادی از دوستان و صدیق زبان و ادب فارسی بود. آثار متعددی از وی برجای مانده است: راهنمای مطالعه، پرورش اراده، اندیشه‌ها، شیوه نگارش، فنّ مناظره، و... استاد در تصحیح تاریخ بلعی با بهار همکاری داشته است. ترجمه‌هایی هم از آن مرحوم انتشار یافته است که از جمله آنها ترجمه مقدمه ابن خلدون، روح تربیت از گوستاولوبون و گزیده مشترک یاقوت حموی را می‌توان نام برد. استاد در اوّل شهریور ماه سال ۱۳۵۷ شمسی دیده از جهان فرو بسته است. مقالات مرحوم گنابادی به نام گزیده مقالات گردآوری شده است. مقاله زیر از گزیده مقالات است:

(۵). الف: کنایه، مجاز، مثل

- زبان فارسی را دوستان آن به گزاف و به شیوه مبالغه یا از روی تعصب ملی زبان شیرین نمی‌گویند. کافی است هرکس اندکی به دانش‌های مربوط به بلاغت و شیوایی سخن آشنایی داشته باشد، چند صفحه از یکی از شاهکارهای نظم و نثر فارسی را از این نظر بخواند، و طرز تعبیر از معنی‌ها را به وسیله لفظ‌ها موشکافی کند، کلمه‌ها را در معنی‌های حقیقی و مجازی و استعاره‌یی تجزیه و تحلیل کند، کنایه‌ها و مثل‌ها و ارسال مثل‌ها را از هم باز شناسد، آنگاه به توانایی شاعران بزرگ و نویسندگان فارسی زبان در دوره‌های مختلف پی خواهد برد و توانا را از ناتوان باز خواهد شناخت، به سخن شیوا و معجزه‌آسا پی خواهد برد، و به شیوه‌های منحنی و پست آشنا خواهد گشت.
- ۳ در این روزگاری که جهان بیش از هر عصری به سوی دانش گام برمی‌دارد و ملت ما نیز در این رستاخیز جهانی جنبش عظیمی در راه گسترش دانش و ادب پدید آورده است، سزااست که به میراث‌های ملی و یادگارهای نیاکان خویش با نظر علمی بیشتری درنگریم و زبان شیرین فارسی را آنچنان که هست به مردم این سرزمین و جهانیان بشناسانیم. این یادگارها آنچنانکه سزااست مورد تفحص و تحقیق و بررسی علمی قرار نگرفته و دوستان جوان را شیفته نمی‌سازد، بلکه آنان را سرگردان و حیران رها می‌کند. هنوز درباره کنایه‌ها و مثل‌های زبان فارسی تحقیق‌های بسزا صورت نگرفته؛ فرق میان مثل و کنایه به شیوه درست روشن نشده؛ در مجموعه‌های مثل‌ها و در کتاب‌های لغت هزاران مثل و کنایه گردآوری شده بی‌آنکه درباره فرق میان آن دو بحث شده باشد، مثل‌ها که خود گونه‌های مختلف دارند از هم جدا نشده‌اند، مثل‌هایی که مورد و مضرب دارند با بیت‌هایی شیوا از شاعران که به صورت مثل درآمده‌اند و اغلب با کنایه‌ها در یک مجموعه گردآوری شده‌اند، بی‌آنکه درباره اقسام گوناگون هریک توضیح‌هایی بدهند. اگرگاهی در برخی از کتاب‌های معانی بیان درباره آنها بحث شده
- ۹
- ۱۲
- ۱۵
- ۱۸

- ۲۱ مثالها را از زبان عرب آورده‌اند که کوچکترین سودی برای دانشجوی فارسی زبان ندارد.
- ۲۴ باری سخن در این باره بسیار است که در این مختصر نمی‌گنجد و ما خواهیم کوشید پس از تعریف کنایه و مثل، انواع هریک را با آوردن شاهدهای بسیار از یادگارهای شاعران و نویسندگان فارسی بیاوریم، و تا حد امکان مرز و حد فاصلی برای هریک نشان دهیم و نمونه‌های فراوان در دسترس خوانندگان گرامی بگذاریم.
- ۲۷ اینک به تعریف کنایه در این گفتار آغاز می‌کنیم:
- هرگاه لفظی را اطلاق کنیم و غرض اصلی از این اطلاق به جز معنای آن باشد، از دو صورت بیرون نخواهد بود. صورت نخست را کنایه گویند، و آن را اِرداف نیز نامند، و صورت دوم را مجاز خوانند.
- ۳۰ بنابراین کنایه در نزد دانشمندان بیان عبارت از این است که گوینده اثبات معنایی را اراده کند، اما آن معنی را با لفظی که در لغت برای آن وضع شده یاد نکند، بلکه آن را به معنایی بیاورد که تالی و ردف آن در وجود است، و آنگاه به وسیله این تالی اشاره بدان معنی کند و آن را دلیل بر آن معنی شمرد.
- ۳۳ کلمه کنایه در لغت به معنی پوشیدن است، و به همین مناسبت در اصطلاح آن را دربارهٔ لفظهایی بکار می‌برند که به وسیله حقیقت، مجاز در آنها پوشیده می‌شود و بر پوشنده و پوشیده هردو با هم دلالت می‌کند. پوشیده در چنین لفظهایی مجاز می‌باشد. زیرا حقیقت در نخستین مرحله استعمال فهمیده می‌شود، و ذهن پیش از درک مجاز بی‌درنگ آن را درمی‌یابد. چه دلالت لفظ بر آن از نوع دلالت وضعی است. ولی مجاز از آن، پس از دریافتن حقیقت فهمیده می‌شود، و دریافتن آن به یاری درنگریستن و اندیشیدن است و به همین سبب نیاز به دلیل و قرینه دارد، چه از ظاهر لفظ عدول شده است.
- ۳۶ پس حقیقت آشکارتر و مجاز نهانتر و پوشیده به حقیقت است.
- ۴۲ برای مثال این کنایه را تجزیه و تحلیل می‌کنیم: آب در هاون کوفتن. این ترکیب را ما بر معناهایی اطلاق می‌کنیم که از لفظهای «آب»، «در»، «هاون»، «کوفتن» مفهوم نیست. هرچند کلمه‌های مزبور به معنی حقیقی خود به کار رفته‌اند و هیچ‌کدام معنی مجازی ندارند. بلکه از ملزوم آنها معنی مجازی دیگری پس از اندیشیدن درک می‌کنیم که عبارت از: کار بیهوده کردن است. در اینجا همهٔ لفظها معنی حقیقی خود را دارد و مجازی در کار نیست، بلکه معنی مجازی از مفهومی که از مجموع این لفظهای حقیقی بدست می‌آید، دریافته می‌شود. چه، هنگامی که چنین ترکیبی را بشنویم، پس از اندکی اندیشیدن درمی‌یابیم که آب را در هاون نمی‌کوبند و اگر کسی به چنین کاری دست یازد، عملی بی‌نتیجه و بیهوده خواهد بود. پس این معنی مجازی از مفهوم کلمه‌ها بدست می‌آید، نه اینکه کلمه‌یی را از معنی حقیقی به معنی مجازی برده باشیم و در مثل «آب» را از معنی حقیقی آن که یکی از چهار عنصر است
- ۴۵
- ۴۸
- ۵۱

(به عقیده متقدمان) به هیچکدام از معنی‌های مجازی آن از قبیل: رواج و رونق و آبرو و قیمت و رحمت و... نبرده‌ایم. همچنین دیگر لفظ‌های این ترکیب نیز معنی مجازی ندارند. در زبان فارسی کنایه‌ها، خواه در زبان محاوره و عامیانه و خواه در زبان ادب، اهمیتی شگرف دارند، و یکی از دلیل‌های شیرین بودن زبان فارسی همین نوع کلمه‌ها و ترکیب‌های کنایه‌ی در این زبان است.

۵۴

(۵). ب: تشبیه و استعاره^۱

تشبیه: در لغت به معنی مانند کردن چیزی به چیز دیگر است، اما در ادبیات یعنی مقایسه و کشف و یادآوری شباهت یا شباهت‌هایی بین دو چیز یا دو امر متفاوت. این کشف حاصل دقت و ذوق و قریحه شاعر یا نویسنده است. بنابراین اگر گفته شود: خانه من شبیه خانه توست، هرچند مقایسه انجام گرفته، و وجوه شباهت درک شده، اما این گفته تشبیه نیست، زیرا تنها با درک و کشف خصوصیات مشابه پنهان در اشیا و عناصر موجود در طبیعت و زندگی است که تشبیه به وجود می‌آید و تصویر خیالی آفریده می‌شود. مصراع زیر از اسدی، تشبیه است:

۳

عداری چو گل خاطر افروز دید

در تشبیه چهار رکن است: مُشَبَّه (مانند شده: عذار)، مُشَبَّه به (آنچه مشبه را بدان مانند کرده‌اند: گل)، ادات تشبیه (چو)، وَجْهِ شَبِّهِ (صفت مشترک میان مشبه و مشبه به: خاطر افروزی).

۹

شرط لازم در تشبیه آن است که مُشَبَّه به، قوی‌تر و برتر باشد. از این رو بعضی تشبیه چیزی را به خودش درست ندانسته‌اند. اما گاهی در آثار شاعران به این نوع تشبیه برمی‌خوریم. در این نوع تشبیه، در حقیقت برتری مشبه به در وجه شباهت به مشبه برمی‌گردد و اغراقی که به این ترتیب به وجود می‌آید، باعث شدت تأثیر تشبیه می‌شود. اخوان ثالث می‌گوید:

۱۲

چون پرده حریر بلندی

خوابیده مخمل شب، تاریک مثل شب

آیینۀ سیاهش، چون آینه عمیق

۱۸

۱. این بخش از واژه‌نامه هنر شاعری تألیف خانم میمنت میرصادقی و دایرةالمعارف فارسی نقل شده است.

تشبیه تقسیمات و انواعی دارد که علاقه‌مندان در کتاب‌های مربوط باید مطالعه کنند.

- ۲۱ استعاره: به معنی عاریت خواستن و به عاریه گرفتن است. در اصطلاح آن است که لفظی در غیر معنی حقیقی (مجازی) خود به کار رود. استعاره در عین حال، به علت وجود علاقهٔ مشابَهت، نوعی تشبیه نیز به حساب می‌آید. به این معنی که در آن از چهار رکن تشبیه، فقط مشبَّه به ذکر شود.
- ۲۴ استعاره سه رکن دارد: ۱. مُستعارُله (مُشَبَّه)، ۲. مستعارُمنه (مُشَبَّه به)، ۳. جامع (وجه شَبَّه).
- ۲۷ به شعر زیر از حافظ توجَّه کنید:
- نرگشش عربده جوی و لبش افسوس کنان نیمه شب دوش به بالین من آمد بنشست
در این مثال، «چشم»، مستعارُله (مشَبَّه) است، «نرگس» مستعارُمنه (مُشَبَّه به)، و «مخموری»، جامع (وجه شبه) است.
- ۳۰ استعاره نیز اقسامی دارد. اما حقیقت این است که استعاره جز به کار بردنِ مشبَّه به به مجاز در معنی مشبَّه چیز دیگری نیست. این نوع استعاره را استعارهٔ مصرَّحه گویند. به زعم قدما، استعاره‌یی که در آن مستعارُمنه (مشَبَّه به) را حذف کنند و مستعارُله (مُشَبَّه) را با یکی از لوازم مشبَّه به آورند، که آن را استعارهٔ بالکنایه یا تخیلیه گویند، همان تشخیص (Personification =) است که اشیای بیجان را جاندار انگاشته‌اند.
- ۳۳

توضیح:

۱. به گراف: بیهوده، بی سبب. // مبالغه: زیاده‌روی کردن. // تعصب: سختگیری، حمیت.
۲. بلاغت: رسایی در معنی.
۴. حقیقی: لغتی که در معنی اصلی خود به کار رود. // مجازی: لغتی که در معنی غیر اصلی خود به کار رود.
۵. استعاره: عاریه گرفتن، لفظ را به معنی عاریتی به کار بردن. // ارسالِ مثل: آن است که شاعر برای تأکید در کلام خود ضرب‌المثلی به کار برد.
۸. مُنحَطَّ: پست، پایین.
۱۳. تفحص: کاوش، بررسی.
۱۸. مَضْرِب: (در تداول مَضْرَب)، مکان زدن، جای زدن.
۲۰. معانی بیان: معانی و بیان، معانی: فتنی است که به یاری آن کیفیت است مطابقت کلام با مقتضای حال (آنچه مناسب موقعیت است) شناخته می‌شود. بیان: فتنی است که راه‌های مختلفی را بررسی می‌کند که گوینده برای بیان مقصود برمی‌گزیند.

۲۷. اطلاق کردن: کلمه‌یی را در معنی مخصوص استعمال کردن.

۲۸. اِرداف: در اینجا کنایه به کار بردن.

۳۲. تالی: تابع، از پی رونده. // ردْف: پیرو، تابع.

۴۵. ملزوم: لازم شده، آنچه وابسته به چیزی است.

۵۴. محاوره: گفتگو.

خودآزمایی ۵: (کنایه، مجاز، مثل)، (تشبیه و استعاره):

۱. محمد پروین گنابادی را در سه سطر معرفی کنید و یک کتاب از او درباره شیوهٔ مباحثه را نام ببرید.

*

۲. کدام پاسخ دربارهٔ گزیدهٔ مشترک یاقوت حموی صحیح است؟

الف. کتابی است دربارهٔ شهرها و مناطق جغرافیایی که یاقوت حموی تألیف کرده است.

ب. کتابی است دربارهٔ جواهرات که مرحوم گنابادی گزیدهٔ آن را ترجمه کرده است.

ج. کتابی است که مرحوم گنابادی آن را دربارهٔ احوال و آثار یاقوت نوشته است.

د. کتابی است که مرحوم گنابادی به اشتراک مترجم دیگر آن را به فارسی درآورده است.

*

۳. کنایه را تعریف کنید.

۴. مجاز را تعریف کنید.

۵. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. اِرداف	ب. تالی	ج. مُنحط	د. به گزاف
۱. تابع	۲. پست	۳. بیهوده	۴. به کار بردن کنایه

*

۶. در بیت زیر ارکان تشبیه را معین کنید:

شبی چون چاه بیژن تنگ و تاریک چو بیژن در میان چاه او من

*

۷. در بیت زیر مستعارِ لِه و مستعارِ منه را معین کنید:

تا باد خزان حُلّه برون بُرد زگلزار ابر آمد و پیچید قَصَب بر سر کهسار
توضیح: حُلّه: به معنی جامهٔ نو، و قَصَب به معنی نوعی پارچهٔ نازک کتانی است.

۶

(۶). الف: منتخباتی از صائب تبریزی

میرزا محمدعلی متخلص به صائب بزرگترین شاعر قرن یازدهم هجری است. سال تولدش معلوم نیست، چون بین شصت و پنج تا هفتاد سالگی درگذشته احتمالاً میان سالهای ۱۰۱۱-۱۰۱۶ هـ تولد یافته است. زادگاهش را بعضی تبریز و برخی اصفهان می‌دانند. صائب پس از رسیدن به سن بلوغ به مکه و مدینه رفت و در بازگشت به مشهد سفر کرد و به عزم مسافرت به هند به هرات و کابل رفت و با میرزا احسن معروف به ظفرخان که مردی ادیب و شاعر بود و از طرف سلطان هند حکومت کابل داشت، طرح دوستی ریخت. ظفرخان او را به دربار شاه جهان برد. ظفرخان پیش از صائب درگذشت. صائب به اصفهان بازگشت و دیگر به مسافرت‌های دور نرفت. تنها به قم، قزوین، اردبیل، تبریز و یزد سفر کرد صائب شهرتی یافته بود و ملک‌الشعرایی شاه عباس دوم به او واگذار شده بود. صائب در اصفهان در باغ تکیه‌یی که ثروتمندان در آن زمان می‌ساختند، اقامت گزید. شاعران به دیدار او می‌رفتند.

صائب شاعری کثیرالشعر بود. دیوان او را تا دویست هزار بیت نوشته‌اند. صائب خود گزیده‌یی از اشعارش فراهم کرده است. مثنوی به نام قندهار نامه درباره جنگ‌های شاه عباس دوم و فتح قندهار دارد. صائب در سال ۱۰۸۱ هـ در اصفهان درگذشته و در محله لبنان اصفهان Lanbān دفن شده است.

صائب از شاعران سبک هندی است. در شعر او تمثیل، لطافت اندیشه، و کاربرد صورخیال دیده می‌شود. غزل را در هر موضوعی به کار برده است. صائب شاعر تک بیت‌هاست. اینک نمونه‌هایی از تک بیت‌های او:

بهار عمر ملاقات دوستداران است

چه حظ برد خضر از عمر جاودان تنها

✱

نخواهد آتش از همسایه هرکس جوهری دارد

چنان از سینه خود می‌کند ایجاد آتش را

✱

ترسم به عجز حمل نماید وگرنه من

شرمنده می‌کنم به تحمل زمانه را

✱

هردم چو تاک بار درختی نمی‌کنیم

چون سرو بسته‌ایم به دل بار خویش را

*

مگیر از دهن خلق حرف را زنه‌ار

به آسیا چو روی پاس‌دار نویت را

*

دل چو شد غافل زحق فرمان‌پذیر تن بود

می‌برد هرجا که خواهد اسب خواب آلوده را

*

گریه شمع از برای ماتم پروانه نیست

صبح نزدیکست در فکر شب تار خودست

*

فکر شنبه تلخ دارد جمعه اطفال را

عشرت امروز بی‌اندیشه فردا خوش است

*

هرچه رفت از دست یاد آن به نیکی می‌کنند

چهره امروز از آینه فردا خوش است

*

در مقام حرف بر لب مهر خاموشی زدن

تیغ را زیر سپر در جنگ پنهان کردنست

*

عشق بالاتر از آنست که در وصف آید

چرخ کبکی است که در چنگل این شهبازست

*

ما آبروی خویش به گوهر نمی‌دهیم

بخل بجا به همت حاتم برابرست

*

به صبر مشکل عالم تمام بگشاید

که این کلید به هر قفل راست می‌آید

*

۶

۹

۱۲

می‌شود در لقمهٔ اوّل زجان خویش سیر
بر سرِ خوان لثیمان هرکه مهمان می‌شود

*

۱۵ سبک مغزی کز اسباب جهان بر خویش می‌بالد
چو حمّالی است کز بارگران بر خویش می‌بالد

*

دوردستان را به احسان یاد کردن همت است
ورنه هر نخلی به پای خود ثمر می‌افکند

*

درون خانهٔ خود هر گدا شهنشاهی است
قدم برون منه از حدّ خویش و سلطان باش

*

۱۸ خنده رسوا می‌نماید پستهٔ بی‌مغز را
چون نداری مایه از لاف سخن خاموش باش

*

پیش ازین بر رفتگان افسوس می‌خوردند خلق
می‌خورند افسوس در ایام ما بر زندگان

*

تا می‌توان زآبلهٔ دست رزق خورد
بهر چه خوشه‌چین ثریا شود کسی؟

توضیح:

۱. بهار عمر: جوانی. // حظ: بهره، نصیب. // خَضْرُ: نام یکی از پیامبران معاصر موسی (ع)، در میان صوفیان هم مقامی دارد، به موجب روایات او یکی از انسانهای جاویدان است. در شعر خَضِر (= Xazer) تلفّظ می‌شود.

۲. جوهر: مایه، اصل. // مشهور است که چنار از خود آتش می‌گیرد.
* مقصود این است که هرکس که اصالتی دارد دست به سوی دیگران دراز نمی‌کند، چنار از سینهٔ خود آتش می‌گیرد و خود را می‌سوزاند.

۳. در مصراع دوم می‌خواهد بگوید که چندان بردباری نشان می‌دهم که حتی زمانه را به ستوه می‌آورم.

۴. تاک: درخت انگور، مو. // بار خویش: مفعول مستقیم «بار نمی‌کنیم» در مصراع اول

است. * ما چون درخت انگور بار خود را به دوش درخت دیگری نمی‌نهیم چون سرو بار خود را بر دل خود نهیم. معمولاً برای تاک داربست می‌زنند و تاک را روی آن قرار می‌دهند.

۵. از دهان خلق حرف گرفتن: در میان حرف مردم حرف زدن.

۷. گریه شمع: چکیدن قطرات موم (یا جرم شمع). // چون صبح شود شمع را خاموش می‌کنند و شمع در تاریکی می‌ماند، یعنی دیگر نور نمی‌افشاند.

۱۰. مهر خاموشی بر لب زدن: خاموش نشستن. * یعنی موقع ضرورت باید حرف زد والا چنان است که شمشیر را به میدان جنگ ببری و به هنگام جنگ از آن استفاده نکنی و زیر سپر پنهانش کنی.

۱۱. چنگال: چنگال. * یعنی عشق را نمی‌توان وصف کرد، فلک چون کبکی اسیر چنگال عشق است.

۱۲. حاتم: حاتم طایی، مردی بسیار بخشنده که به قبیله طای منسوب بوده است.

۱۳. بگشاید: گشوده شود. * یعنی صبر کلید همه قفل‌هاست.

۱۴. لثیم: فرومایه، خسیس.

۱۵. سبک مغز: احمق، ابله.

۱۸. لاف: ادعا.

۱۹. رفتگان: مردگان، کسانی که از دنیا رفته‌اند. // افسوس: دریغ، حسرت، در اصل به معنی ریشخند، مسخره و استهزا است.

۲۰. آبله: تاول، برآمدگی پوست. // رزق: روزی. // خوشه چین: ریزه‌خوار، کسی که از هر جا چیزی برای خود اندوخته کند. // ثریا: پروین، شش ستاره کوچک که آن را به «خوشه» مانند می‌کنند. * کسی که می‌تواند از دسترنج خود روزی بخورد چرا باید ریزه‌خوار ستاره پروین (یعنی این و آن) باشد؟

خودآزمایی ۶. (الف): (منتخبانی از صائب):

۱. صائب را در سه سطر معرفی کنید.

*

۲. کدام گزینه از آثار صائب است؟

الف. قندهار نامه ب. صائب نامه ج. شاه جهان نامه د. مکتوبات

*

۳. مضمون بیت زیر در کدام گزینه آمده است؟

- نخواهد آتش از همسایه هرکس جوهری دارد چنار از سینه خود می‌کند ایجاد آتش را
الف. رعایت همسایه ب. استواری چنار
ج. خشم و غضب د. اتکای به خود

*

۴. «بار خویش» در بیت زیر از نظر دستوری چه نقشی دارد؟

- هردم چو تاک بار درختی نمی‌کنیم چون سرو بسته‌ایم به دل بار خویش را
الف. ضمیر مشترک ب. مفعول صریح ج. متمم د. مضاف الیه

*

۵. در بیت زیر چه آرایه‌ی دیده می‌شود؟

- هرچه رفت از دست یاد آن به نیکی می‌کنند چهره‌ی امروز از آینه‌ی فردا خوش است
الف. تضاد ب. تشبیه ج. ایهام د. جناس

*

۶. بیت زیر کدام مضمون را می‌رساند؟

- در مقام حرف بر لب مهر خاموشی زدن تیغ را زیر سپر در جنگ پنهان کردندست
الف. باید خاموش نشست. ب. شمشیر جای حرف حق را نمی‌گیرد.
ج. به موقع باید حرف زد. د. تیغ را زیر سپر نمی‌توان نهان کرد.

*

۷. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. چنگل	ب. لاف	ج. خوشه‌چین	د. بهار عمر
۱. اذعا	۲. ریزه‌خوار	۳. جوانی	۴. چنگال

*

۸. بیت زیر را معنی کنید:

عشق بالاتر از آنست که در وصف آید چرخ کبکی است که در چنگل این شهبازست

(۶). ب: جامی

جامی: نورالدین عبدالرحمان جامی در سال ۸۱۷هـ در خوجردِ جام به دنیا آمده است. هم به سبب تولد در جام و هم به حکم ارادتی که به شیخ الاسلام احمد جامی (م ۵۳۶هـ) داشت در شعر «جامی» تخلص کرده است. جامی را «خاتم الشعرا» نام داده‌اند.

جامی به پیروی از نظامی گنجوی هفت مثنوی به نامهای: سلسلة الذهب، سلامان و أبسال، ثُحفة الاحرار، سُبحة الابرار، یوسف و زلیخا، لیلی و مجنون، و خردنامه اسکندری سروده است. دیوانی هم دارد.

جامی کتاب‌های مثنوی هم دارد که معروفترین آنها فحاحات الانس مِن حضرات القدس، و بهارستان است. جامی در ۸۹۸ هـ وفات کرده است. غزل زیر نمونه‌یی از اشعار جامی است:

یادِ روی تو

۳	به کعبه رفتم و زانجا هوای کوی تو کردم شعارِ کعبه چو دیدم سیاه دست تمنا چو حلقه در کعبه به صد نیاز گرفتم نهاده خلقِ حرم سوی کعبه روی عبادت مرا به هیچ مقامی نبود غیر تو کامی به موقفِ عرفات ایستاده خلق دعا خوان	جمال کعبه تماشا به یاد روی تو کردم دراز جانبِ شعر سیاه موی تو کردم دعای حلقه گیسوی مشکبوی تو کردم من از میان همه روی دل به سوی تو کردم طواف و سعی که کردم به جست و جوی تو کردم من از دعا لب خود بسته، گفت و گوی تو کردم
---	--	--

فستاده اهلِ مینی در پی مینی و مقاصد
چو جامی از همه فارغ من آرزوی تو کردم

توضیح:

۱. کعبه: بیت الله الحرام، خانه خدا. بنایی است که تقریباً به شکل مکعب غیر منظم است. این خانه را حضرت ابراهیم بنا نهاد و آن را خانه خدا قرار داد. مسلمانان جهان هر سال در ماه ذی الحجه به زیارت آن می‌روند و مراسم حج به جا می‌آورند.

* جامی در این بیت و دیگر ابیات غزل می‌خواهد بگوید که مقصود واقعی از حج به یاد خدا بودن و خداوند را در درون دل احساس کردن است.

۲. شعار: لباس زیرین و رویی، نشانه، در اینجا مقصود پوشش کعبه است. // شعر: موی، نوعی پارچه ابریشمین نازک و گرانبها که در حاشیه لباس می‌دوزند.

۳. حلقه: فلزی گرد که به روی در نصب می‌کنند و به وسیله آن در می‌زنند. // به صد نیاز: با نیاز بسیار. // حلقه در مصراع دوم، چین سر زلف. // مشکبوی: خوشبوی. مشک ماده‌یی است معطر که از نوعی آهو به دست می‌آید. شاعران زلف سیاه محبوب را بدان مانند می‌کنند. در عربی آن را مسک گویند. در فارسی هم مشککی و مشکین به کسر میم تلفظ

می‌شود. // میان حلقه در مصراع اول و دوم آرایه جناس تام به کار رفته است.

۴. خلقِ حرم: زایرانِ کعبه.

۵. کام: خواسته، آرزو. // طواف: گشتن، به طریزی خاص گرد خانه خدا گشتن، و آن از اعمال واجب حج است. // سعی: کوشیدن، هفت بار میان صفا (صخره‌یی بلند در دامنه کوه ابوقبیس مکه) و مروه (تپه‌یی به فاصله ۴۲۰ متر از صفا) دویدن که از اعمال حج است. * من در هیچ مقامی آرزویی جز تو نداشتم، طواف و سعی را که به جای آوردم، فقط ترا جستجو می‌کردم.

۶. موقوف: جای ایستادن، توقفگاه. // عرفات: موقفِ حاجیان است در نزدیکی مکه به روز عرفه (نهم ذی‌الحجه). صحرائی است وسیع که حاجیان در آنجا توقف می‌کنند و لبیک می‌گویند و دعا می‌خوانند.

۷. منی: محلی در کوهستان شرقی مکه، سر راه عرفات، حاجیان روز دهم ذی‌الحجه در این محل قربانی می‌کنند. // منی: جِ منیّه، آرزو، خواهش. // مقاصد: جِ مقصد و مقصود، مُرادها، آرزوها.

خودآزمایی ۶. (ب): (یاد روی تو):

۱. جامی را معرفی کنید و هفت مثنوی او را نام ببرید.

*

۲. جامی در سرودن مثنوی‌های خود از کدام شاعر پیروی کرده است؟

الف. امیر خسرو دهلوی ب. نظامی گنجوی
ج. فریدالدین عطار د. امیر علیشیر نوابی

*

۳. بهارستان را جامی به تقلید گلستان تألیف کرده است.

به کعبه رفتم و زانجا هوای کوی تو کردم جمال کعبه تماشا به یاد روی تو کردم
الف. درست ب. نادرست

*

۴. منظور جامی از «یاد روی تو» در بیت زیر چیست؟

به کعبه رفتم و زانجا هوای کوی تو کردم جمال کعبه تماشا به یاد روی تو کردم
الف. معشوق ب. ممدوح ج. خداوند د. پیامبر

*

۵. مفهوم بیت زیر در کدام گزینه صحیح است؟

- مرا به هیچ مقامی نبود غیر تو کامی طواف و سعی که کردم به جست و جوی تو کردم
الف. هیچ آرزویی نداشتم. ب. فقط کامروایی تو را می خواستم.
ج. در هیچ مقام درنگ نکردم. د. فقط در جستجوی تو بودم.

✱

۶. چرا جامی را خاتم الشعرا نامیده اند؟

- الف. برخی معتقدند که بعد از وی دیگر شاعری بزرگ نیامده است.
ب. او بزرگ ترین شاعران ایرانی بوده است.
ج. مثنوی سرایی را جامی خاتمه داده است.
د. جامی خود چنین نامی بر خویش نهاده است.

✱

۷. «دست تمناً» چه نوع اضافه یی است؟

- الف. تشبیهی. ب. اقتরانی. ج. استعاری. د. بیانی.

✱

۸. کدام لغت صحیح معنی نشده است؟

- الف. شعار کعبه: پوشش کعبه. ب. عَرَفَات: موقفِ حاجیان در نزدیکی مکه.
ج. شَعْر: موی، نوعی پارچه ظریف ابریشمی. د. مُنی: انانیت، خودبینی.

۷

نصرالله فلسفی

نصرالله فلسفی: به سال ۱۲۸۴ شمسی در تهران به دنیا آمده، تحصیلات متوسطه را در دارالفنون به پایان رسانده و در وزارت پست و تلگراف مشغول به کار شده است. پس از مدتی در وزارت دادگستری و پس از آن در وزارت فرهنگ به خدمت پرداخت و در مدارس مختلف از جمله دارالفنون تدریس کرد و پس از تأسیس دانشگاه به استادی دانشکده ادبیات رسید. نصرالله فلسفی از اعضای پیوسته فرهنگستان بود. کتاب مفصل زندگی شاه عباس اول عمده ترین تألیف اوست. تاریخ روابط سیاسی ایران و اروپا در عهد صفویه، دوره کامل تاریخ ایران در ۵ جلد برای کلاسهای متوسطه، اصول تعلیم و تربیت از آثار دیگر اوست. منتخب فرهنگ فلسفی ولتر و منتخب اشعار ویکتور هوگو و داستانهای کوتاه از نویسندگان

بزرگ از ترجمه‌های نصرالله فلسفی است. او در سال ۱۳۶۰ درگذشت. متن زیر
گزیده‌یی از یک مقاله اوست:

(۷). الف: صفات یعقوب لیث

۳ مخالفت او با
حکومت تازی
یعقوب لیث به خلیفه عباسی ایمانی نداشت و در نظرش حکومت تازیان بر
ایران ناشایسته و گران می‌نمود. احکام و اوامر خلیفه را وقتی نمی‌نهاد و در
سست کردن بنیان خلافت عباسیان می‌کوشید. چنانکه با خوارج سیستان،
که دشمن خلیفه عباسی بودند، از در دوستی درآمد و بسیاری از آنان را به خدمت خود
پذیرفت.

۶ یکی از مورخان قدیم صریحاً نوشته است که یعقوب همیشه می‌گفت:
«... دولت عباسیان بر غدر و مکر بنا کرده‌اند، بنگرید که با ابو مسلم و برامکه و فضل
سهل با آنهمه خدمت که به ایشان کرده بودند چه کردند. کسی مباد که بر ایشان اعتماد کند.»
۹ همچنین نوشته‌اند که چون المعتمد عباسی خبر یافت که یعقوب در خوزستان به گرد
آوردن سپاه مشغول است، و قصد دارد که بار دیگر به بغداد حمله برد، رسولی با نامه نزد وی
فرستاد و در آن نامه وعده‌های بسیار کرد تا مگر یعقوب را از قصد خود بازگرداند. رسول
۱۲ چون به خدمت یعقوب رسید او در بستر بیماری خفته بود، و شمشیر وی با طبقی، که در آن
تره و پیاز و چند ماهی نهاده بودند، در کنار بستر بود.

یعقوب چون نامه خلیفه را خواند و پیغامهای نیکوی او را از رسول شنید، به شمشیر
خود اشاره کرد و رسول را گفت:

۱۵ «به خلیفه بگو که میان من و تو جز این شمشیر نیست. من مردی رویگر زاده‌ام و از پدر
رویگری آموخته‌ام و خوراک من نان جو و ماهی و پیاز و کره بوده است، و این پادشاهی و
۱۸ مال از راه مردی به دست آورده‌ام، نه میراث پدر است و نه از تو دارم. از پای نشینم تا سر ترا
به هدیه نفرستم و خانواده ترا برنیدازم. یا آنچه گفتم به جای آرم و به مقصود برسم و یا به
رویگری و خوردن نام و پیاز و تره بازگردم.»

۲۱ یعقوب لیث به زبان پارسی نیز توجه و دل بستگی بسیار داشت. زمانی که
توجه او به
زبان پارسی
زبان تازی در ایران نفوذ فراوان یافته و از زبان پارسی کمتر اثری مانده بود،
در دربار او به زبان پارسی سخن می‌گفتند و نامه‌های دیوانی را به پارسی
۲۴ می‌نوشتند.

چنانکه در تواریخ قدیم نوشته‌اند یعقوب لیث را پسر عمی بوده است به نام ازهر. این

مرد بسیار خردمند و دانا بود، ولی خود را نادان می‌نمود و کارهائی می‌کرد که بینندگان را از آن خنده می‌گرفت، و به همین سبب به «ازهر خر» معروف شده بود. یک روز رسولی که از بغداد به دربار یعقوب آمده بود، هنگام غروب وارد بارگاه او شد، از هر پیش رفت و تواضع کرد و گفت: صَبْحَکُمُ اللهُ. یعقوب گرچه عربی نمی‌دانست دریافت که خطا گفته است و بر او خرده گرفت که در اول شب صَبْحَکُمُ اللهُ نباید گفت. ازهر پاسخ داد که بیهوده بر من خرده مگیر. می‌خواستم این رسول بداند که در دربار تو لااقل یک نفر هست که به زبان تازی سخن بتواند گفت!

نخستین شعر پارسی نیز پس از استیلای عرب در زمان یعقوب لیث سروده شده است. نوشته‌اند که چون یعقوب بر بیشتر خراسان غلبه کرد و مخالفان خود را برانداخت، شاعران سیستان او را به تازی اشعاری گفتند و دربار گاه وی خواندند. یعقوب که عربی نمی‌دانست چیزی از اشعار ایشان درنیافت. گفت: «چیزی که من در نمی‌یابم چرا باید گفت؟» محمد بن وصیف، که دبیر رسائل او و مردی ادیب بود، شعر پارسی گفتن گرفت و پیش از او کسی بعد از استیلای تازیان شعر پارسی نگفته بود و از آن زمان شعر پارسی رواج یافت.»

توضیح:

۱. یعقوب لیث: از جوانمردان و پسر رویگری در سیستان بود. از ۲۵۴ تا ۲۶۵ هجری سلطنت می‌کرد. یعقوب در ۲۶۵ در خوزستان درگذشت.

۲. وقع ننهادن: اهمیت ندادن، توجه نکردن.

۳. خوارج: جمع خارجی، گروهی که در زمان علی (ع) به سبب آنکه آن حضرت در جنگ صفین به حکمیت رضا داد، خروج کردند. علی (ع) به دست یکی از آنان به شهادت رسید.

۷. عَدْر: مکر، حيله. // ابوالمسلم: سردار ایرانی که در خراسان بر بنی امیه خروج کرد و خلیفه اموی را برانداخت و خلافت عباسی را تأسیس کرد. منصور خلیفه او را به خدعه هلاک کرد (۱۳۷ ه. ق.). // برامکه: برمکیان، از خاندانهای معروف و محتشم ایرانی که در دوره عباسی بعضی از مردان آن به مقامات بالا رسیده‌اند. // فضل سهل: فضل بن سهل برمکی، یکی از برمکیان.

۹. المعتمد عباسی: پانزدهمین خلیفه عباسی، پسر متوکل که از ۲۲۹ تا ۲۳۱ ه. تا ۲۷۹ ه. ق. خلافت داشت.

۱۲. طَبَق: بشقاب و ظرف مانند آن.

۱۸. مردی: مردانگی، جوانمردی.

۲۳. دیوانی: دولتی، مربوط به حکومت.

۳۰. صَبْحَکُمُ اللهُ: صبح به خیر.

خودآزمایی ۷. (الف):

۱. نصرالله فلسفی را معرفی کنید و دو کتاب ادبی از وی را نام ببرید.

*

۲. علاقه یعقوب لیث را به زبان فارسی از کجا می توان دریافت؟

الف. به شاعران تازی گوی توجّهی نشان نداد.

ب. نامه های دیوانی را همه به پارسی می نوشتند.

ج. معروف است که محمد بن وصیف دبیر رسائل او بود.

د. همه موارد.

*

۳. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. وقع نهادن ب. غدر ج. طَبَّق د. مردی

۱. مکر، حيله ۲. مردانگی ۳. اهميت ندادن ۴. بشقاب

*

۴. برامکه چه کسانی بودند؟

الف. از خاندان عرب و وزرای بنی عباس.

ب. از خاندان محتشم ایرانی که برخی به مقامات بالا رسیده اند.

ج. از خاندان هایی که با اعراب به ایران آمده بودند.

د. از خاندان های ایرانی که در بغداد مدّتی خلافت کردند.

۷. ب: عنصرالمعالی کیکاووس

قابوسنامه: امیر عنصرالمعالی کیکاووس بن اسکندر بن قابوس بن وشمگیر بن زیار از خاندان زیاری در قرن چهارم و پنجم هجری، کتابی در چهل و چهار باب برای پسر خود گیلانشاه نوشته است تا تجربیات خود را در مسائل گوناگون زندگی بدو بیاموزد. این کتاب نثری ساده دارد، حکایاتی که مؤلف آورده است همه خواندنی است. قابوسنامه را نموداری از تمدن اسلامی پیش از مغول دانسته اند. این کتاب را مرحوم دکتر غلامحسین یوسفی در ۱۳۴۵ تصحیح و چاپ کرده است. کتاب بارها به چاپ مجدّد رسیده است. حکایت کوتاه زیر از قابوسنامه نقل شده است:

[دوصوفی]

۳ شنیدم که وقتی دو صوفی بهم می رفتند، یکی مجرّد بود و با یکی پنج دینار، این مجرّد بی باک همی رفت و هیچ همراهی طلب نکردی و هر جای که برسیدی، اگر جایی ایمن بودی و اگر مخوف، بنشستی و بخفتی و بیاسودی و از کس نیندیشیدی. و خداوند پنج دینار با وی موافقت همی کرد و لکن دایم در بیم همی بود؛ تا وقتی بر سر چاهی رسیدند، جایی مخوف بود و معدن ددگان و دزدان. این مرد مجرّد از آن چاه آبی بخورد و بازو داد و پای دراز کرد و خوش اندر خواب شد و خداوند پنج دینار از بیم همی نیارست خفتن و آهسته با خود همی گفت: چه کنم چه کنم؟ تا از قضا آواز او به گوش آن مجرّد رسید، بیدار شد، وی را گفت: ای فلان چه افتاد ترا، چندین چه کنم چیست؟ مرد گفت: ای جوانمرد، با من پنج دینارست و این جای مخوف است و تو اینجا بخفتی و من نمی یارم خفتن. مجرّد گفت: این پنج دینار به من ده تا من چاره تو بکنم. آن مرد زر بدو داد؛ زر بستد و اندر آن چاه افکند و گفت: رستی از چه کنم چه کنم، ایمن بنشین و ایمن بخسب و ایمن برو که مفلس دژ رویین است.

توضیح:

۱. صوفی: آنکه جامه پشمین پوشد، درویش. // مجرّد: در اینجا یعنی عاری از مال دنیا.
۲. نکردی: نمی کرد. در این افعال «ی» استمراری است.
۳. کس: هیچکس. // خداوند: صاحب، دارنده.
۵. معدن: مرکز، محلّ تجمع. // ددگان: جانوران وحشی. // بازو داد: لم داد، تکیه داد.
۶. یارستن: جرات کردن.
۱۰. رستن: رها شدن.
۱۱. مفلس: بی چیز. // دژ: قلعه، بارو. // رویین: استوار، محکم. * یعنی آدم فقیر بارویی است که نمی توان فتحش کرد.

خود آزمایی ۷. (ب): (دوصوفی):

۱. قابوسنامه از کیست و موضوع آن چیست؟

*

۲. مصحح قابوسنامه در دوره اخیر کیست؟

الف. مرحوم دکتر غلامحسین یوسفی ب. مرحوم سعید نفیسی

ج. مرحوم عباس اقبال د. مرحوم محمد قزوینی

✱

۳. «ی» در نکردی، پرسیدی، بودی و... نشانه چیست؟

الف. ضمیر ب. ماضی استمراری

ج. یای خطاب د. یای تمنا

✱

۴. جمله «یکی مجرّد بود و با یکی پنج دینار» یعنی چه؟

الف. یکی زن نداشت و یکی پنج دینار داشت.

ب. یکی عارف بود، دیگری پنج دینار داشت.

ج. یکی پول نداشت، یکی پنج دینار داشت.

د. یکی تنها بود و پنج دینار داشت.

✱

۵. «مفلس دژ رویین است» یعنی چه؟

* چکیده دستور زبان فارسی (۲)

هر جمله از دو بخش تشکیل می‌شود: نهاد و گزاره.
 نهاد بخشی از جمله است که درباره آن خبر می‌دهند. گزاره خبری است که درباره نهاد داده می‌شود:

نهاد	گزاره
حسن	آمد.
دانشجویان	به گردش علمی رفتند.

جزء اصلی و مهم جمله فعل است. فعل همیشه در بخش گزاره است. در هر نوشته یا گفتار به تعداد افعال جمله وجود دارد: گاهی فعل به قرینه از جمله حذف می‌شود، فعل محذوف را نیز در شمارش جمله به حساب می‌آورند: حضورش پیریشان شد و کار زشت (دو جمله است).

فعل: کلمه‌یی است که بر انجام گرفتن کاری یا واقع شدن کاری و یا وجود داشتن یا پذیرفتن حالتی دلالت می‌کند. هر فعلی سه مفهوم را می‌رساند: زمان، کار یا حالت، شخص. زمان اصلی فعل، گذشته، حال و آینده است. انواع فعل‌های ماضی برای گذشته، مضارع اخباری برای حال و گاهی برای آینده، مستقبل و مضارع التزامی برای آینده به کار می‌رود. شخص، هر فعل کننده‌یی دارد، کننده اگر گوینده، خودکاری را انجام دهد (اول شخص)، اگر کسی است که با او سخن می‌گویند (دوم شخص)، و اگر کسی است که درباره‌اش سخن می‌گویند (سوم شخص) نامیده می‌شود. شخص اگر یکی باشد (مفرد) و اگر بیش از یکی باشد (جمع) گویند. پس هر فعل شش شخص دارد. کار، عملی است که فعل انجام گرفتن آن را بیان می‌کند. اگر هر شش صورت فعل را به ترتیب بیان کنند، آن فعل را صرف کرده‌اند: رفتم، رفتی، رفت، رفتیم، رفتید، رفتند.

در هر فعل جزء ثابتی است که معنی اصلی فعل را دربر دارد که آن را «بُن» گویند: رفت (در نمونه‌های بالا). هر فعل دو «بُن» دارد، بُن ماضی و بُن مضارع: رفت (بُن ماضی)، رو (بُن مضارع).

جزئی در فعل که تغییر می‌پذیرد «شناسه» نام دارد: م، ی، ت، یم، ید، ند (در نمونه‌های بالا).

فعل از نظر ساختمان بر پنج گونه است:

۱. ساده: فعلی است که از یک کلمه ساخته شده است: رفت، دید.
 ۲. پیشوندی: فعلی است که از یک پیشوند و یک جزء اصلی ساخته می‌شود: درآمدن، برنشتن.
 ۳. مرکب: فعلی است که از یک اسم یا صفت و فعل پدید آید: تحصیل کردن، تازدن.
 ۴. عبارت فعلی: فعلی است که از یک حرف اضافه، یک اسم و یک فعل ساده ساخته می‌شود: از پا افتادن.
 ۵. فعل لازم یک شخصه: فعل‌هایی هستند که به صورت لازم و فقط به صورت سوم شخص مفرد به کار می‌روند و به جای شناسه، ضمیر متصل مفعولی و اضافی شخص فعل را نشان می‌دهند: خوشم آمد. به فکرم رسید.
 - معلوم: فعلی است که به فاعل نسبت داده می‌شود: رستم سهراب را کشت.
 - مجهول: فعلی است که به مفعول نسبت داده می‌شود: سهراب کشته شد.
 - فعل ربطی: گاهی در جمله، نهاد نه فاعل است نه مفعول، بلکه ترکیبی را به نهاد نسبت می‌دهد. فعل این نوع جمله‌ها را فعل ربطی گویند، کلمه یا ترکیبی که به نهاد نسبت داده می‌شود، مُسند نامیده می‌شود:
- هوا روشن شد. هوا سرد بود. آب روان گشت.
- شد، بود، گشت در جمله‌های بالا فعل ربطی (رابطه) و روشن، هوا، روان، مسند است. وجوه فعل: فعل در اصل سه وجه دارد. یعنی به سه صورت به کار می‌رود:
۱. وجه اخباری که وقوع کاری را به قطع و یقین خبر می‌دهد: حسین به مشهد می‌رود.
 ۲. وجه التزامی که وقوع کاری را به تردید و شرط و آرزو می‌رساند: حسین شاید به مشهد برود.
 ۳. وجه امری که وقوع کاری را طلب می‌کند: برو، بیایید.

شهید آیت الله مرتضی مطهری

آیه الله شهید مرتضی مطهری در ۱۳ بهمن ۱۲۹۸ شمسی در فریمان در ۷۵ کیلومتری مشهد چشم به جهان گشوده است. در مشهد به تحصیل مقدمات علوم اسلامی پرداخته، در ۱۳۱۶ به حوزه علمیه قم رفته، طی پانزده سال از محضر آیه الله بروجردی، امام خمینی و علامه سید محمد حسین طباطبایی بهره‌مند شده، در سال

۱۳۳۱ به تهران آمده و در مدرسه مروی به تدریس پرداخته است. از ۱۳۴۱ به بعد مسئولیت ایشان سنگین تر شده است. مهم ترین خدمات استاد مطهری در طول حیات تدریس، سخنرانی و تألیف کتاب است تا پیروزی انقلاب و پس از آن همواره در کنار رهبر انقلاب و مشاور مورد اعتماد ایشان بود. سرانجام نیمه شب ۱۱ اردیبهشت ۱۳۵۸ به گلوله گروهی نادان به مقام شهادت نایل شده است.

از مرحوم مطهری کتاب های فراوانی برجای مانده است. برخی از آنها عبارتند از: آشنایی با علوم اسلامی، خدمات متقابل اسلام و ایران، نهضت های اسلامی در صد سال اخیر، داستان رستان و اصول فلسفه و روش رئالیسم و... مقاله زیر بخشی از کتاب علوم اسلامی اوست:

۸. الف: عرفان و تصوّف

یکی از علومی که در دامن فرهنگ اسلامی زاده شد و رشد یافت و تکامل پیدا کرد علم عرفان است.

۳ درباره عرفان از دو جنبه می توان بحث و تحقیق کرد: یکی از جنبه اجتماعی و دیگر از جنبه فرهنگی.

۶ عرفا با سایر طبقات فرهنگی اسلامی از قبیل مفسرین، محدثین، فقها، متکلمین، فلاسفه، ادبا، شعرا... یک تفاوت مهم دارند و آن اینکه علاوه بر اینکه یک طبقه فرهنگی هستند و علمی به نام عرفان به وجود آوردند و دانشمندان بزرگی در میان آنها ظهور کردند و کتب مهمی تألیف کردند، یک فرقه اجتماعی در جهان اسلام به وجود آوردند با مختصاتی مخصوص به خود. بر خلاف سایر طبقات فرهنگی از قبیل فقها و حکما و غیره که صرفاً ۹ طبقه یی فرهنگی هستند و یک فرقه مجزا از دیگران به شمار نمی روند.

۱۲ اهل عرفان هرگاه با عنوان فرهنگی یاد شوند با عنوان «عرفا» و هرگاه با عنوان اجتماعی شان یاد شوند غالباً با عنوان «متصوّفه» یاد می شوند.

۱۵ عرفا و متصوّفه هرچند یک انشعاب مذهبی در اسلام تلقی نمی شوند و خود نیز مدّعی چنین انشعابی نیستند و در همه فرق و مذاهب اسلامی حضور دارند، در عین حال یک گروه وابسته و به هم پیوسته اجتماعی هستند. یک سلسله افکار و اندیشه ها و حتی آداب مخصوص در معاشرت ها و لباس پوشیدن ها و احیاناً آرایش سر و صورت و سکونت در خانقاه ها و غیره به آنها به عنوان یک فرقه مخصوص مذهبی و اجتماعی رنگ مخصوص ۱۸ داده و می دهد.

و البته همواره - خصوصاً در میان شیعه - عرفائی بوده و هستند که هیچ امتیاز ظاهری با

دیگران ندارند و در عین حال عمیقاً اهل سیر و سلوک عرفانی می‌باشند. و در حقیقت عرفای حقیقی این طبقه‌اند، نه گروه‌هایی که صدها آداب از خود اختراع کرده و بدعت‌ها ایجاد کرده‌اند.

ما در این درسها که دربارهٔ کلیات علوم اسلامی بحث می‌کنیم به جنبهٔ اجتماعی و فرقه‌بی، و در حقیقت به جنبهٔ «تصوّف» عرفان کاری نداریم، فقط از جنبهٔ فرهنگی وارد بحث می‌شویم، یعنی به عرفان به عنوان یک علم و یک شاخه از شاخه‌های فرهنگ اسلامی نظر داریم نه به عنوان یک روش و طریقه که فرقه‌بی اجتماعی پیرو آن هستند.

اگر بخواهیم از جنبهٔ اجتماعی وارد بحث شویم ناچار باید این فرقه را از نظر علل و منشأ و از نظر نقش مثبت یا منفی، مفید یا مضرّی که در جامعهٔ اسلامی داشته است، فعل و انفعالهائی که میان این فرقه و سایر فرق اسلامی رخ داده است، رنگی که به معارف اسلامی داده است، تأثیری که در نشر اسلام در جهان داشته است مورد بحث قرار دهیم. ما فعلاً به این مطالب کاری نداریم. بحث ما فقط دربارهٔ عرفان به عنوان یک علم و یک بخش فرهنگی است. عرفان به عنوان یک دستگاه علمی و فرهنگی دارای دو بخش است: بخش عملی و بخش نظری.

بخش عملی عبارت است از آن قسمت که روابط و وظائف انسان را با خودش و با جهان و با خدا بیان می‌کند و توضیح می‌دهد.

عرفان در این بخش مانند اخلاق است، یعنی یک «علم» عملی است با تفاوتی که بعداً بیان می‌شود.

این بخش از عرفان علم «سیر و سلوک» نامیده می‌شود. در این بخش از عرفان توضیح داده می‌شود که «سالک» برای اینکه به قلّهٔ منبع انسانیت، یعنی «توحید» برسد از کجا باید آغاز کند و چه منازل و مراحل را باید به ترتیب طی کند و در منازل بین راه چه احوالی برای او رخ دهد و چه وارداتی بر او وارد می‌شود. و البته همه این منازل و مراحل باید با اشرف و مراقبت یک انسان کامل و پخته که قبلاً این راه طی کرده و از رسم و راه منزلها آگاه است صورت گیرد و اگر همّت انسان کاملی بدرقهٔ راه نباشد خطر گمراهی است.

عرفا از انسان کاملی که ضرورتاً باید همراه «نو سفران» باشد گاهی به «طایر قدس» و گاهی به «خضر» تعبیر می‌کنند:

همّت بدرقهٔ راه کن ای «طایر قدس»

که دراز است ره مقصد و من «نوسفرم»

* * *

ترک این مرحله بی‌همراهی خضر مکن
ظلمات است بسترش از خطر گمراهی

- البته توحیدی که از نظر عارف، قلّه منیع انسانیت به شمار می‌رود و آخرین مقصد سیر و سلوک عارف است، با توحید مردم عامی، و حتی با توحید فیلسوف، یعنی اینکه واجب‌الوجود یکی است نه بیشتر، از زمین تا آسمان متفاوت است. ۵۱
- توحید عارف، یعنی موجود حقیقی منحصر به خدا است، جز خدا هرچه هست «نمود» است نه «بود». توحید عارف یعنی «جز خدا هیچ نیست». ۵۴
- توحید عارف، یعنی طیّ طریق کردن و رسیدن به مرحله جز خدا هیچ ندیدن. این مرحله از توحید را مخالفان عرفا تأیید نمی‌کنند و احیاناً آن را کفر و الحاد می‌خوانند، ولی عرفاً معتقدند که توحید حقیقی همین است، سایر مراتب توحید خالی از شرک نیست. ۵۷
- از نظر عرفا رسیدن به این مرحله کار عقل و اندیشه نیست، کار دل و مجاهده و سیر و سلوک و تصفیه و تهذیب نفس است. ۶۰
- به هر حال این بخش از عرفان، بخش عملی عرفان است، از این نظر مانند علم اخلاق است که درباره «چه باید کرد»ها بحث می‌کند با این تفاوت که: ۶۰
- اولاً عرفان درباره روابط انسان با خودش و با جهان و با خدا بحث می‌کند و عمده نظرش درباره روابط انسان با خدا است و حال آن که همه سیستم‌های اخلاقی ضرورتی نمی‌بینند که درباره روابط انسان با خدا بحث کنند، فقط سیستم‌های اخلاقی مذهبی این جهت را مورد عنایت و توجه قرار می‌دهند. ۶۳
- ثانیاً سیر و سلوک عرفانی - همچنانکه از مفهوم این دو کلمه پیدا است - پویا و متحرک است، برخلاف اخلاق که ساکن است. یعنی در عرفان سخن از نقطه آغاز است و از مقصدی و از منازل و مراحل که به ترتیب سالک باید طی کند تا به سر منزل نهائی برسد. ۶۶
- از نظر عارف واقعاً و بدون هیچ شائبه مجاز، برای انسان «صراط» وجود دارد و آن صراط را باید بپیماید و مرحله به مرحله و منزل به منزل طی نماید و رسیدن به منزل بعدی بدون گذر کردن از منزل قبلی ناممکن است. ۶۹
- لذا از نظر عارف، روح بشر مانند یک گیاه و یا یک کودک است و کمالش در نمو و رشدی است که طبق نظام مخصوص باید صورت گیرد. ولی در اخلاق صرفاً سخن از یک سلسله فضایل است از قبیل راستی، درستی، عدالت، عفت، احسان، انصاف، ایثار و غیره که روح باید به آنها مزین و متحلّی گردد. از نظر اخلاق روح انسان مانند خانه‌یی است که باید با یک سلسله زیورها و زینت‌ها و نقاشی‌ها مزین گردد، بدون اینکه ترتیبی در کار باشد که از کجا آغاز شود؟ و به کجا انتها یابد؟ مثلاً از سقف شروع شود یا از دیوارها و از کدام دیوار؟ از بالای دیوار یا از پائین؟ ۷۲
- در عرفان برعکس، عناصر اخلاقی مطرح می‌شود اما به اصطلاح به صورت دیالکتیکی، یعنی متحرک و پویا. ۷۸

- ثالثاً عناصر روحی اخلاقی محدود است به معانی و مفاهیمی که غالباً آنها را می‌شناسند، اما عناصر روحی عرفانی بسی وسعتر و گسترده‌تر است. ۸۱
- در سیر و سلوک عرفانی از یک سلسله احوال و واردات قلبی سخن می‌رود که منحصرأ به یک «سالک راه» در خلال مجاهدات و طی طریق‌ها دست می‌دهد و مردم دیگر از این احوال و واردات بی‌بهره‌اند. ۸۴
- بخش دیگر عرفان مربوط است به تفسیر هستی، یعنی تفسیر خدا و جهان و انسان. عرفان در این بخش مانند فلسفه است و می‌خواهد هستی را تفسیر نماید، برخلاف بخش اول که مانند اخلاق است و می‌خواهد انسان را تغییر دهد. همچنانکه در بخش اول با اخلاق تفاوتی داشت، در این بخش با فلسفه تفاوتی دارد. ۸۷

عرفان نظری

- عرفان نظری به تفسیر هستی می‌پردازد، دربارهٔ خدا و جهان و انسان بحث می‌نماید. ۹۰
- عرفان در این بخش خود مانند فلسفه الهی است که در مقام تفسیر و توضیح هستی است و همچنانکه فلسفه الهی برای خود موضوع، مبادی و مسائل معرفی می‌کند عرفان نیز، موضوع و مسائل و مبادی معرفی می‌نماید. ولی البته فلسفه در استدالات خود تنها به مبادی و اصول عقلی تکیه می‌کند و عرفان مبادی و اصول به اصطلاح کشفی را مایهٔ استدلال قرار می‌دهد و آنگاه آنها را با زبان عقل توضیح می‌دهد. ۹۳
- استدالات عقلی فلسفی مانند مطالبی است که به زبانی نوشته شده باشد و با همان زبان اصلی مطالعه شود، ولی استدالات عرفانی مانند مطالبی است که از زبان دیگر ترجمه شده باشد. یعنی عارف لااقل به ادعای خودش آنچه را که با دیده دل و با تمام وجود خود شهود کرده است با زبان عقل توضیح می‌دهد. ۹۶
- تفسیر عرفان از هستی، و به عبارت دیگر: جهان‌بینی عرفانی هستی، با تفسیر فلسفه از هستی تفاوت‌های عمیقی دارد. ۹۹
- از نظر فیلسوف الهی هم ~~خلاف~~ اصالت دارد و هم غیرخدا، الا اینکه خدا واجب الوجود و قائم بالذات است و غیر خدا ممکن الوجود و قائم بالغیر و معلول واجب الوجود. ولی از نظر عارف، غیرخدا به عنوان اشیائی که در برابر خدا قرار گرفته باشند، هرچند معلول او باشند، وجود ندارد، بلکه وجود خداوند همهٔ اشیا را در بر گرفته است، یعنی همهٔ اشیا اسما و صفات و شؤون و تجلیات خداوندند، نه اموری در برابر او. ۱۰۵
- نوع بینش فیلسوف با عارف متفاوت است. فیلسوف می‌خواهد جهان را فهم کند، یعنی می‌خواهد تصویری صحیح و نسبتاً جامع و کامل از جهان در ذهن خود داشته باشد، از نظر فیلسوف حدّ اعلای کمال انسان به این است که جهان را آن‌چنان که هست با عقل خود دریابد ۱۰۸

به طوری که جهان در وجود او، وجود عقلانی بیابد و او جهانی شود عقلانی، لهذا در تعریف فلسفه گفته شده است:

۱۱۱ فیلسوفی عبارت است از این که انسان جهانی بشود عقلی شبیه جهان عینی. ولی عارف به عقل و فهم کاری ندارد، عارف می خواهد به کنه و حقیقت هستی که خدا است برسد و متصل گردد و آن را شهود نماید.

۱۱۴ از نظر عارف کمال انسان به این نیست که صرفاً در ذهن خود تصویری از هستی داشته باشد، بلکه به این است که با قدم سیر و سلوک به اصلی که از آنجا آمده است باز گردد و دوری و فاصله را با ذات حق از بین ببرد و در بساط قرب از خود فانی و به او باقی گردد.

۱۱۷ ابزار فیلسوف عقل و منطق و استدلال است ولی ابزار کار عارف دل و مجاهده و تصفیه و تهذیب و حرکت و تکاپو در باطن است.

۱۲۰ بعداً آنجا که درباره جهان بینی عرفانی بحث خواهیم کرد، تفاوت آن با جهان بینی فلسفی روشن خواهد گشت.

عرفان

عرفان، هم در بخش عملی و هم در بخش نظری، با دین مقدس اسلام تماس و اصطکاک پیدا می کند، زیرا اسلام مانند هر دین و مذهب دیگر و بیشتر از هر دین و مذهب دیگر روابط انسان را با خدا و جهان و خودش بیان کرده و هم به تفسیر و توضیح هستی پرداخته است. قهراً اینجا این مسأله طرح می شود که میان آنچه عرفان عرضه می دارد با آنچه اسلام بیان کرده است چه نسبتی برقرار است.

۱۲۶ البته عرفای اسلامی هرگز مدعی نیستند که سخنی ماورای اسلام دارند، و از چنین نسبتی سخت تبری می جویند. برعکس آنها مدعی هستند که حقایق اسلامی را بهتر از دیگران کشف کرده اند و مسلمان واقعی آنها می باشند. عرفا چه در بخش عملی و چه در بخش نظری همواره به کتاب و سنت و سیره نبوی و ائمه و اکابر صحابه استناد می کنند.

۱۳۲ ولی دیگران درباره آنها نظریه های دیگری دارند و ما به ترتیب آن نظریه ها را ذکر می کنیم: الف. نظریه گروهی از محدثان و فقهای اسلامی، به عقیده این گروه، عرفا عملاً پای بند به اسلام نیستند و استناد آنها به کتاب و سنت صرفاً عوام فریبی و برای جلب قلوب مسلمانان است و عرفان اساساً ربطی به اسلام ندارد.

۱۳۵ ب. نظریه گروهی از متجددان عصر حاضر، این گروه که با اسلام میانه خوبی ندارند و از هر چیزی که بوی «اباحت» بدهد و بتوان آن را به عنوان نهضت و قیامی در گذشته علیه اسلام و مقررات اسلامی قلمداد کرد به شدت استقبال می کنند، مانند گروه اول معتقدند که عرفا عملاً ایمان و اعتقادی به اسلام ندارند، بلکه عرفان و تصوف نهضتی بوده از ناحیه ملل

- غیرعرب بر ضد اسلام و عرب، در زیر سرپوشی از معنویت.
- ۱۴۱ این گروه با گروه اول در ضدیت و مخالفت عرفان با اسلام وحدت نظر دارند، و اختلاف نظرشان در این است که گروه اول اسلام را تقدیس می‌کنند و با تکیه به احساسات اسلامی توده مسلمان، عرفا را «هو» و تحقیر می‌نمایند و می‌خواهند به این وسیله عرفان را از صحنه معارف اسلامی خارج نمایند، ولی گروه دوم با تکیه به شخصیت عرفا، که بعضی از آنها جهانی است، می‌خواهند وسیله‌ی برای تبلیغ علیه اسلام بیابند و اسلام را «هو» کنند که اندیشه‌های ظریف و بلند عرفانی در فرهنگ اسلامی با اسلام بیگانه است و این عناصر از خارج وارد این فرهنگ گشته است. اسلام و اندیشه‌های اسلامی در سطحی پائین‌تر از این گونه اندیشه‌ها است.
- ۱۴۷ این گروه مدعی هستند که استناد عرفا به کتاب و سنت صرفاً تقیه و از ترس عوام بوده است، می‌خواسته‌اند به این وسیله جان خود را حفظ کنند.
- ۱۵۰ ج. نظریه گروهی بی‌طرف‌ها، از نظر این گروه، در عرفان و تصوف خصوصاً در عرفان عملی، و بالاخص آنجا که جنبه فرقه‌ی پیدا می‌کند بدعت‌ها و انحرافات زیادی می‌توان یافت که با کتاب الله و با سنت معتبر وفق نمی‌دهد. ولی عرفا مانند سایر طبقات فرهنگی اسلامی و مانند غالب فرق اسلامی نسبت به اسلام نهایت خلوص نیت را داشته‌اند و هرگز نمی‌خواسته‌اند بر ضد اسلام مطلبی گفته و آورده باشند.
- ۱۵۶ ممکن است اشتباهاتی داشته باشند، همچنانکه سایر طبقات فرهنگی مثلاً متکلمین، فلاسفه، مفسرین، فقها اشتباهاتی داشته‌اند. ولی هرگز سوءنیتی نسبت به اسلام در کار نبوده است.
- مسأله ضدیت عرفا با اسلام از طرف افرادی طرح شده که غرض خاص داشته‌اند: یا با عرفان و یا با اسلام. اگر کسی بی‌طرفانه و بی‌غرضانه کتب عرفا را مطالعه کند، به شرط آنکه با زبان و اصطلاحات آنها آشنا باشد، اشتباهات زیادی ممکن است بیابد ولی تردید هم نخواهد کرد که آنها نسبت به اسلام صمیمیت و خلوص کامل داشته‌اند.
- ۱۶۲ ما نظر سوم را ترجیح می‌دهیم و معتقدیم عرفا سوءنیت نداشته‌اند، در عین حال لازم است افراد متخصص و وارد در عرفان و در معارف عمیق اسلامی بی‌طرفانه درباره مسائل عرفانی و انطباق آنها با اسلام بحث و تحقیق نمایند.

شریعت، طریقت، حقیقت

- ۱۶۵ یکی از موارد اختلاف مهم میان عرفا و غیرعرفا، خصوصاً فقها، نظریه خاص عرفا درباره شریعت و طریقت و حقیقت است.
- عرفا و فقها متفق القولند که شریعت، یعنی مقررات و احکام اسلامی مبنی بر یک سلسله

- ۱۶۸ حقایق و مصالح است، فقها معمولاً این مصالح را به اموری تفسیر می‌کنند که انسان را به سعادت، یعنی حدّاعلای ممکن استفاده از مواهب مادی و معنوی می‌رساند. ولی عرفا معتقدند که همه راه‌ها به خدا منتهی می‌شود و همه مصالح و حقایق از نوع شرائط و امکانات و وسائل و موجباتی است که انسان را به سوی خدا سوق می‌دهد.
- ۱۷۱ فقها همین قدر می‌گویند در زیر پرده شریعت (احکام و مقرّرات) یک سلسله مصالح نهفته است، و آن مصالح به منزله علل و روح شریعت به شمار می‌روند، تنها وسیله نیل به آن مصالح عمل به شریعت است، اما عرفا معتقدند که مصالح و حقایقی که در تشریع احکام نهفته است از نوع منازل و مراحل است که انسان را به مقام قرب الهی و وصول به حقیقت سوق می‌دهد.
- ۱۷۷ عرفا معتقدند که باطن شریعت «راه» است و آن را «طریقت» می‌خوانند. و پایان این راه «حقیقت» است یعنی توحید به معنی که قبلاً به آن اشاره شد که پس از فنای عارف از خود و انانیت خود دست می‌دهد. این است که عارف به سه چیز معتقد است: شریعت، طریقت، حقیقت. معتقد است که شریعت وسیله یا پوسته‌یی است برای طریقت، و طریقت پوسته یا وسیله‌یی برای حقیقت.
- ۱۸۳ فقها طرز تفکرشان درباره اسلام همان است که در بخش درسهای کلام شرح دادیم. معتقدند که مقرّرات اسلامی در سه بخش خلاصه می‌شود: اول بخش اصول عقاید که کلام عهده‌دار آن است. در مسائل مربوط به اصول عقاید لازم است انسان از راه عقل ایمان و اعتقاد تزلزل‌ناپذیر داشته باشد.
- ۱۸۶ دوم بخش اخلاق، در این بخش دستورهای بیان شده است که وظیفه انسان را از نظر فضائل و رذائل اخلاقی بیان می‌کند و علم اخلاق عهده‌دار بیان آن است.
- ۱۸۹ بخش سوم، بخش احکام است که مربوط به اعمال و رفتار خارجی انسان است و فقه عهده‌دار آن است.
- ۱۹۲ این سه بخش از یکدیگر مجزّا هستند، بخش عقائد مربوط است به عقل و فکر، بخش اخلاق مربوط است به نفس و ملکات و عادات نفسانی، بخش احکام مربوط است به اعضا و جوارح.
- ۱۹۵ ولی عرفا در بخش عقائد، صرف اعتقاد ذهنی و عقلی را کافی نمی‌دانند، مدّعی هستند که به آنچه باید ایمان داشت و معتقد بود باید رسید و باید کاری کرد که پرده‌ها از میان انسان و آن حقایق برداشته شود. و در بخش دوم همچنانکه قبلاً اشاره شد، اخلاق را که هم ساکن است و هم محدود کافی نمی‌دانند، به جای اخلاق علمی و فلسفی، سیر و سلوک عرفانی را که ترکیب خاص دارد پیشنهاد می‌کنند.
- ۱۹۸ و در بخش سوم ایراد و اعتراضی ندارند، فقط در موارد خاصّی سخنانی دارند که احیاناً

ممکن است بر ضدّ مقرّرات فقهی تلقی شود.

۲۰۱. عرفا از این سه بخش به شریعت و طریقت و حقیقت تعبیر می‌کنند و معتقدند که همانگونه که انسان واقعاً سه بخش مجزّا نیست، یعنی بدن و نفس و عقل از یکدیگر مجزّا نیستند، بلکه در عین اختلاف با یکدیگر متحدند، و نسبت آنها با یکدیگر، نسبت ظاهر و باطن است، شریعت و طریقت و حقیقت نیز این چنینند، یعنی یکی ظاهر است و دیگری باطن و سومی باطن باطن. با این تفاوت که عرفا مراتب وجود انسان را بیش از سه مرتبه و سه مرحله می‌دانند، یعنی به مراحل و مراتبی ماورای عقل نیز معتقدند.

توضیح:

۹. صرفاً: فقط، تنها.
۲۱. بدعت: رسم تازه، عقیده تازه برخلاف دین.
۴۰. منیع: بلند، رفیع.
۴۲. اشراف: آگاهی یافتن، واقف شدن بر امری، دیده‌وری.
۴۷. طایر قدس: پرندۀ بهشتی: در اینجا مُراد پیر و مرشد است.
۷۰. شائبه: آلودگی.
۷۱. لَهذا: بنابراین.
۷۸. دیالکتیک (= dialectic)، روش مجادله منطقی، جدل.
۹۸. شهود کردن: دیدن، در تصوّف «دیدار حق به حق».
۱۰۱. واجب الوجود: موجودی که وجودش از خودش باشد، خدای تعالی.
۱۰۲. قائم بالذات: آنچه به خودی خود وجود دارد. // قائم بالغیر: آنچه به وجود دیگری وابسته است.
۱۰۹. لَهذا، ← سطر ۷۴.
۱۱۲. کُنّه: ذات، گوهر.
۱۲۲. اصطکاک: برخورد، تماس.
۱۲۵. قهراً: جبراً، از روی اجبار.
۱۲۸. تبرّی: بی‌زاری جستن.
۱۳۰. سیره نبوی: روش و رفتار پیامبر(ص).
۱۳۶. إباحیّت: مُباح شمردن، جواز، روایی.
۱۴۲. هُو: داد و فریاد، هو کردن، با سخنان توهین‌آمیز کسی را از میدان بدر کردن.
۱۴۸. تقیه: پرهیز، خودداری از اظهار عقیده و مذهب خویش.
۱۵۵. متکلمین: جمع متکلم عالم به علم کلام، و آن کسی است که حقایق اشیا را از روی

- دلیل و برهان و باملاحظه و مطابقه با شرع ادراک می‌کند.
۱۶۷. متفق القول: یک زبان، هم سخن، هم آواز.
۱۷۱. سوق دادن: راندن، هدایت کردن.
۱۷۳. ثبیل: رسیدن، دست یافتن.
۱۷۴. تشریع: آیین نهادن.
۱۷۹. انانیت: تکبر، خودبینی، من من گفتن.
۱۸۷. ردائیل: جمع ردیله، پستی‌ها، فرومایگی‌ها.
۱۹۱. ملکات: جمع مَلَکَه، صفات راسخ نفسانی، صفاتی که قابل زوال نیست.
۱۹۲. جوارح: جمع جارحه، اندامها.

خودآزمایی ۸. (الف): (عرفان و تصوف):

۱. شهید مرتضی مطهری را در سه سطر معرفی کنید و آثار او را نام ببرید.

*

۲. درباره عرفان از دو جنبه نظری و عملی می‌توان بحث کرد.

الف. درست ب. نادرست

*

۳. عرفا با سایر طبقات فرهنگی چه تفاوت عمده‌یی دارند؟

*

۴. عرفان عملی با علم اخلاق چه تفاوتی دارد؟

الف. عرفان عملی نظر عمده‌اش به روابط عمده انسان با خداست، ولی همه سیستم‌های اخلاقی آن را نمی‌پسندند.

ب. سیر و سلوک عرفانی پویا و متحرک است ولی اخلاق ساکن است.

ج. عارف معتقد است که روح بشر مانند یک گیاه یا کودک است و کمالش رشدی است که طبق نظام مخصوص باید صورت گیرد، ولی به نظر اخلاق روح انسان مانند خانه‌یی است که باید نقاشی شود.

د. هر سه مورد.

*

۵. عرفان نظری به تفسیر چه چیزی می‌پردازد؟

الف. قوانین اخلاقی ب. هستی ج. قرآن د. عمل

*

۶. ابزار فیلسوف چیست؟

- الف. عقل و منطق و استدلال
ب. فلسفه و اخلاق و انسان
ج. علم و تاریخ و زندگی
د. فلسفه، دین و اخلاق

※

۷. ابزار عارف چیست؟

- الف. انسان، دل، هستی
ب. دل و مجاهده و تصفیه
ج. مرشد، مرید و سلوک
د. خانقاه، مرشد و مرید

※

۸. عرفا و فقها دربارهٔ شریعت در چه موردی متفق القولند؟

- الف. عرفا و فقها در این باره متفق القول نیستند.
ب. شریعت باید به طریقت منتهی شود.
ج. شریعت مبنی بر یک سلسله حقایق و مصالح است.
د. شریعت را باید مرشد به مرید تلقین کند.

※

۹. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. تبرّی	ب. اصطکاک	ج. نیل	د. جوارح
۱. رسیدن	۲. اندامها	۳. تماس	۴. بیزاری

۸). ب: شمس تبریزی

شمس تبریزی: شمس الدّین محمد بن ملک داد تبریزی، عارف معروف و مرشد مولانا جلال الدّین بلخی است. ظاهراً در سال ۵۸۵ هـ. ق. در تبریز به دنیا آمده است. می‌گویند که در ابتدا مُرید ابوبکر سلّه باب تبریزی بود. شمس در شهرها می‌گشت و به دیدار بزرگان می‌رفت. او اولین بار در سال ۶۴۲ هـ. ق. به قونیه رفت و با مولانا دیدار کرد. مریدان مولانا به دشمنی با شمس برخاستند و شمس ناگزیر از قونیه رفت و در سال ۶۴۳ هـ. ق. به قونیه بازگشت و سرانجام در سال ۶۴۵ هـ. ق. دوباره ۱۲۴۷ م به دست گروهی شبانه کشته شد. از شمس اثری در دست نیست، مریدان سخنان وی را که در مجالس مختلف بر زبان آورده، گردآوری کرده‌اند که این اثر به نام مقالات شمس تبریزی معروف است. شمس با این حکایت می‌خواهد که مقام و اهمّیت سماع در نظر صوفیان را بیان کند. نمونهٔ زیر از آن کتاب است:

[سماع]

- شیخ گفت خلیفه منع کرده است از سماع کردن. درویش را عقده‌یی شد در اندرون و رنجور افتاد. طبیب حاذق را آوردند نبض او گرفت، این علت‌ها و اسباب که خوانده بود، ندید. ۳ درویش وفات یافت؛ طبیب بشکافت گور او را و سینه او را، و عقده را بیرون آورد؛ همچون عقیق بود. آن را به وقت حاجت بفروخت؛ دست به دست رفت به خلیفه رسید، خلیفه آن را نگین انگشتری ساخت؛ می داشت در انگشت. روزی در سماع، فرونگریست، جامه آلوده دید از خون. ۶ چون نظر کرد هیچ جراحی ندید؛ دست برد به انگشتری، نگین را دید گداخته. خصمان را که فروخته بودند باز طلبید، تا به طبیب برسید. طبیب احوال بازگفت:
- ره ره چو چکیده خون ببینی جائی پی بر که به چشم من برون آرد سر
سماع را چه کند جسمانی؟ سماع او خوردن است. آن خوردن او به نفس باشد، همه اکل شده باشد یا کُلون و یتَمَتَّعون کما تَأَکُلُ الانعام. [گوئی که او را خود برای آن آفریده‌اند و برای آن هست کرده‌اند. کسی که او بوی معنی یافته باشد چنان خورد چیزی؟]. ۹

توضیح:

۱. سماع: شنیدن، وجد و پایکوبی صوفیان. // عقده: گره، رنج روانی.
۴. عقیق: از سنگ‌های گرانبها که نگین انگشت کنند، سرخ آن مرغوب تر است.
۵. می داشت: نگاه می داشت.
۷. خصم: در اینجا صاحب، دارنده.
۱۰. جسمانی: آن کس که به کارتن و جسم پردازد.
۱۱. یَا کُلُون و... در قرآن کریم: «یتَمَتَّعون و یَا کُلُون...»: (محمّد، ۴۷ / آیه ۱۲): برخوردار می شوند و چون چارپایان می خورند.

خودآزمایی ۸. (ب): (سماع):

۱. کدام گزینه درباره مقالات شمس تبریزی صحیح است؟
- الف. کتابی است که شمس در اوقات فراغت آن را تألیف کرده است.
- ب. کتابی است که مریدان از سخنان شمس در مجالس مختلف گردآوری کرده‌اند.
- ج. شمس این کتاب را قبل از مسافرت به قونیه آماده کرده بود.

د. این کتاب را به شمس تبریزی نسبت داده‌اند.

*

۲. «خصم» در متن مقالات به کدام معنی به کار رفته است؟

الف. شوهر ب. دشمن ج. صاحب د. رقیب

*

۳. «سماع را چه کند جسمانی»، یعنی چه؟

الف. تن پرور به سماع نیازی ندارد. ب. سماع به درد جسم نمی‌خورد.
ج. سماع جسم را مفید است. د. سماع برای تن پروران است.

۸. ج: خواجه عبدالله انصاری

خواجه عبدالله انصاری: از فرزندان ابویوب انصاری است. عبدالله در ۳۹۶ هـ در هرات به دنیا آمد. خواجه عبدالله از مفسران، محدثان، صوفیان و شاعران بزرگ ایران در قرن پنجم هجری است. از خواجه کتابها و رسالات زیادی برجای مانده است که مشهورترین آنها تفسیری است که رشیدالدین میبدی آن را شرح کرده و کشف‌الاسرار نامیده است؛ طبقات صوفیه ابوعبدالرحمن سلمی را خواجه عبدالله به زبان هروی املا کرده است که جامی در قرن نهم آن را ویراسته و شرح حال صوفیان متأخر را بر آن افزوده و فتحات الانس را پدید آورده است. مناجات نامه از معروفترین آثار فارسی خواجه است که به نثر مستجع تألیف شده است. قلندرنامه محبت نامه و آثار دیگر. خواجه عبدالله در ۴۸۱ هـ در هرات وفات یافته است. نمونه زیر از مناجات نامه اوست:

از رساله‌های خواجه

ظلم اگرچه بسیار شود به سرآید، ظالم اگرچه جبار است به سر درآید. جوانمرد چون دریاست و بخیل چون جوی. دُر از دریا جوی نه از جوی.

جوینده یابنده است و یابنده خاموش.

دوست را اگر از در بدر کنند از دل بدر نکنند.

اگر بر هوا پری مگسی باشی و اگر بر روی آب روی خسی باشی، دلی به دست آر تا کسی

باشی.

نیکا آن معصیت که ترا به عذر آرد، شوما آن طاعت که ترا به عجب آرد.

توضیح:

۱. به سر آمدن: تمام شدن، پایان یافتن. // جبّار، زورگو، ستمگر. // به سردرآمدن: از پا درآمدن، مغلوب شدن.
۳. بدر کردن: بیرون کردن.
۶. کس: انسان برتر، انسان بزرگ.
۷. نیکا: چه نیک است. // شوما: چه شوم است، شوم: بدیمن، نامبارک «الف» در این دو کلمه برای مبالغه است. // عجب: تکبر، غرور.

خودآزمایی ۸. (ج): (مناجات نامه):

۱. خواجه عبدالله در چه قرنی می زیسته است؟
الف. اواخر چهارم و اوایل پنجم ب. چهارم ج. پنجم د. اواخر پنجم

*

۲. نفحات الانس چه ارتباطی با خواجه عبدالله انصاری دارد؟
الف. خواجه عبدالله مؤلف این کتاب است.
ب: خواجه عبدالله طبقات صوفیه را به فارسی ترجمه کرده است.
ج. خواجه عبدالله طبقات صوفیه سلمی را به زبان هروی املا کرده است.
د. خواجه عبدالله هیچ ارتباطی با این کتب ندارد، نفحات الانس از جامی است.

*

۳. در کلمات «نیکا» و «شوما»، نوع «ا» را تعیین کنید.
الف. الف اطلاق است. ب. الف مبالغه است.
ج. الف صفت مشبّهه است. د. الف ندامت.

*

۴. کدام لغت صحیح معنی نشده است؟
الف. به سرآمدن: پایان یافتن. ب. کس: انسان برتر.
ج. به سر درآوردن: مغلوب شدن. د. جبّار: شکسته بند.

(۸). د: رشیدالدین میبیدی

کشف الاسرار: تفسیری بزرگ از قرآن مجید است تألیف ابوالفضل رشیدالدین میبیدی. میبیدی چون تفسیری را که خواجه عبدالله انصاری تألیف کرده بود، مختصر یافته به شرح آن پرداخته و آیات قرآنی را یک بار ترجمه و دوبار تفسیر کرده است، بار اول به شیوه مفسران عادی و بار دوم بر طبق مشرب عارفان. رشیدالدین تألیف خود را در ۵۲۰ هـ به پایان رسانده است. نوشته زیر نمونه‌یی از آن کتاب است:

[عشق و ایمان]

- ۳ بِشْرِ حافی گفت: در بازار بغداد می‌گذشتم، یکی را هزار تازیانه زدند که آه نکرد، آنگه او را به حبس بردند، از پی وی برفتم، پرسیدم که این زخم از بهر چه بود، گفت: از آنکه شیفته عشقم. گفتم چرا زاری نکردی تا تخفیف کردندی؟ گفت: از آنکه معشوقم به نظاره بود به مشاهده معشوق چنان مستغرق بودم که پروای زاریدن نداشتم. گفتم: وَلَوْ نَظَرْتُ إِلَى الْمَعْشُوقِ الْأَكْبَرِ: وگر دیدارت بر دیدار دوست مهین آمدی، خود چون بودی؟ قال فَرَزَعَقَ زَعَقَةً وَمَاتَ: نعره‌یی ۶ بزد و جان نثار این سخن کرد. آری چون عشق درست بود بلا به رنگ نعمت شود. دولتی بزرگ است این، جمال معشوق تو را به خود راه دهد تا در مشاهده وی همه قهری به لطف برگیری، ولکن:
- ۹ زان می نرسد به نزد تو هیچ خسی در خوردن غم‌های تو مردی باید!

※

- «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» — گفته‌اند که: ایمان بر چهار قسم است. ایمانی که در دنیا به کار آید و در عقبی نه، چون ایمان منافقان. دیگر ایمانی که در عقبی به کار آید و در دنیا نه، چون ایمان سَحَرَةُ فرعون. سوم ایمانی که نه در دنیا به کار آید نه در عقبی، چون ایمان فرعون در وقت معاینه عذاب و هلاک. چهارم ایمانی که هم در دنیا به کار آید هم در عقبی، و آن ایمان موحدان است و مخلصان، که ایشان را خدمت است بر سنت، و معرفت است بر مشاهدت، و یادگار است در حقیقت. در معاملت صدق به جای آوردند، و در عبادت سنت، و در صحبت امانت. ایشان‌اند که رَبِّ الْعَالَمِينَ گفت: ما مؤمنان را و نیک مردان را بار گران ننهیم، و بهشت باقی و نعیم جاودانی از ایشان دریغ نداریم. هم در دنیا ایشان را بهشت عرفان است، هم در عقبی ایشان را بهشت رضوان. امروز در حقائق مناجات و ریاض ذکر می‌نازند، ۱۸ و فردا در حقائق مواصلت بر بساط مشاهدت می‌آسایند.

توضیح:

۱. بشر حافی: از صوفیان معروف که در بغداد می‌زیست و در ۲۲۷ هـ در گذشته است.
۳. به نظاره بود: تماشا می‌کرد.
۱۰. وَالَّذِينَ آمَنُوا و...: از آیات قرآنی است و در بسیاری از سوره‌های قرآن آمده است. یعنی و کسانی که ایمان آوردند و عمل نیکو انجام دادند.
۱۱. عقبی: آخرت. // منافق: دورو، کسی که ظاهرش مخالف باطنش باشد.
۱۲. سَحَره: جمع ساحر، جادوگران.
۱۳. معاینه: دیدن.
۱۴. موَحَّد: یکتاپرست، یگانه‌پرست.
۱۸. بهشت عرفان: اضافه تشبیهی. // بهشت رضوان: اضافه تخصیصی.
۱۹. حدائق: جمع حدیقه، باغ.

خودآزمایی ۸. (د): (عشق و ایمان):

۱. میبیدی در چه قرنی می‌زیست؟

*

۲. درباره کشف الاسرار در دو سطر توضیح بدهید.

*

۳. میبیدی کشف الاسرار را به چه ترتیبی نوشته است؟

الف. به شیوه همه کتاب‌های تفسیر.

ب. قرآن را یک بار ترجمه و دوبار تفسیر کرده است.

ج. قرآن را دوبار ترجمه و یک بار تفسیر کرده است.

د. سه بار به تفسیر قرآن پرداخته است.

*

۴. نهاد جمله زیر کدام کلمه است؟

«از آنکه شیفته عشقم»

الف. م ب. شیفته ج. عشق د. محذوف است

*

۵. «حدایق مناجات» چه نوع ترکیبی است؟

الف. وصفی ب. اضافی

(۸). ه: اسرار التوحید

اسرار التوحید فی مقامات شیخ ابی سعید: کتابی عرفانی و تاریخی است به فارسی در شرح احوال و سخنان ابوسعید ابوالخیر (م ۴۴۰هـ) که یکی از نوادگان او به نام محمد بن منور بن ابی سعید تألیف کرده است. این کتاب از کتاب‌های مهم و معتبر زبان فارسی است و کهن‌ترین کتابی است که درباره زندگی اولیا نوشته شده است و از مآخذ اصلی عطار در تذکرة الاولیا و جامی در نجات الانس و دیگران بوده است. این کتاب قبلاً تصحیح و چاپ شده بود. آقای دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی در ۱۳۶۶ش بار دیگر آن را با مقدمه و تعلیقات تصحیح کرده است. متن زیر نمونه‌یی کوتاه از آن کتاب است:

[بهترین آفریدگان]

شیخ ما گفت: وحی آمد به موسی - علیه السلام - که بنی اسرائیل را بگو که بهترین کسی از میانۀ خویش اختیار کنی. هزار کس اختیار کردند وحی آمد که ازین هزار بهترین اختیار کنید. ۳
صد بدر کردند. وحی آمد که ازین صد بهترین اختیار کنید. ده اختیار کردند. وحی آمد که ازین ده بهترین اختیار کنید. سه اختیار کردند. وحی آمد که ازین سه بهترین اختیار کنید. یکی اختیار کردند. وحی آمد که این یگانه را بگویید تا بترین بنی اسرائیل را بیارد. چهار روز مهلت خواست. و گرد برمی گشت. روز چهارم به کویی فرو می شد. مردی را دید که به فساد و ۶
ناشایستگی معروف بود. و انواع فسق و فجور در او موجود، چنانکه در آن کار انگشت‌نمای گشته بود. خواست که وی را ببرد. اندیشه‌یی به دلش درآمد که به ظاهر حکم نشاید کرد روا بود که او را قدری و پایگاهی بود. به قول مردمان خطی به وی فرو نتوان کشید. و به این که ۹
خلق مرا اختیار کردند، که تو بهتری، غره نتوان گشت. چون هر چه کنم به گمان خواهد بود؛ این گمان در حق خویش برم، بهتر. دستار در گردن خویش نهاد و آمد تا به نزد موسی. گفت: هر چند نگاه کردم هیچ کس را بتر از خویشتن نمی بینم. وحی آمد به موسی که این مرد بهترین ۱۲
ایشان است، نه بدانکه طاعت او بیش است، لیکن بدانکه خویشتن را بترین دانست.

توضیح:

۱. وَحی: پیام خداوند به پیامبر. // بنی اسرائیل: اولاد یعقوب (ع) اند که شامل طوایف یهود است.

۵. بدترین: بدترین.

۶. فروشدن: داخل شدن، وارد شدن.

۷. فسق: خارج شدن از فرمان خدا، کار بد. // فُجور: برانگیخته شدن بر گناه، روگردانیدن از

حق. // انگشت‌نمای: مشهور.

۹. خطّی بر کسی کشیدن: باطل کردن کسی، او را به حساب نیاوردن.

۱۰. غِرّه: مغرور، فریفته.

۱۱. در حقّ: درباره.

۱۲. بتر: بدتر.

خودآزمایی ۸. (ه): (گزینش بهترین):

۱. مؤلف اسرار التّوحید کیست؟

الف. میدی ب. محمّد بن منوّر

ج. ابوسعید ابوالخیر د. خواجه عبدالله انصاری

*

۲. کهن‌ترین کتابی که درباره زندگی اولیا نوشته شده کدام است؟

الف. نفحات الانس ب. تذکرة الاولیا

ج. اسرار التّوحید د. التّعرف

*

۴. در جمله «به قول مردمان خطّی بروی فرو نتوان کشید»، چه آرایه بدیعی به چشم

می‌خورد؟

الف. استعاره ب. تشبیه ج. جناس د. کنایه

*

۵. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. انگشت‌نمای	ب. غرّه	ج. فرو شدن	د. فسق
۱. وارد شدن	۲. کاربرد	۳. فریفته	۴. معروف

۸). و: علامه محمد حسین طباطبائی

علامه محمد حسین طباطبائی: در سال ۱۲۸۱ شمسی در تبریز به دنیا آمد. در سن ۵ سالگی مادر و در ۹ سالگی پدر خود را از دست داد و پیش یک خادم بزرگ شد در سال ۱۲۹۷ به تحصیل علوم دینی و عربی پرداخت. در سال ۱۳۰۴ به نجف رفت و از محضر درس آیت الله اصفهانی و نائینی استفاده نمود از سال ۱۳۱۴ به جهت اختلال در وضع معاش ضمن بازگشت به وطن ناگزیر از مسائل علمی کناره گیری کرد. در سال ۱۳۲۵ به حوزه علمی قم رفت و درس را ادامه داد و پس از ۲۵ سال زندگی و تدریس در حوزه علمی قم در ۲۵ آبان ۱۳۶۰ زندگی را بدرود گفت. از آثار وی: تفسیر المیزان (۴۰ جلد)، اصول فلسفه و روش رئالیسم (۵ جلد)، حاشیه کفایه الاصول، حاشیه بر کتاب «اسفار» ملاصدرا (۹ جلد)، وحی یا شعور مرموز، دو رساله در ولایت و حکومت اسلامی، علی و فلسفه الالهیه، شیعه در اسلام، قرآن در اسلام، استراتژی زن در اسلام، و بسیاری مقالات و مباحث علمی و فلسفی دیگر. نوشته زیر از مجموعه مقالات و رسائل مرحوم علامه انتخاب شده است:

... دستی از غیب

برون آید و کاری بکند

یک رشته سخنانی است که تا حدی می توان گفت یادگار پیشینیان بوده و هنوز هم در میان افکار ما جایی برای خود نگاه داشته و از گوشه و کنار افکار، خودنمایی می کنند، مانند «تأثیر قضا و قدر» و «تأثیر غیبی» و ... و البته هر ساخته درونی را که به نام «فکر» می نامیم نمی توان گفت از مواد صحیح و با فورمولی صحیح و درست ترکیب یافته و آثار خوبی از خود بروز داده و اثر نیک و به سزائی در زندگی انسان دارد، زیرا ما در تکاپوی زندگی روزانه خود پیوسته به اشتباهات زیادی از خود برخورده و به اصلاحش می پردازیم، و حتی در اصلاحات خود نیز تدریجاً خرده هائی گرفته و در اصلاح اصلاحات می کوشیم، کمترین توجه به این نکته به انسان می فهماند که در زندگی خود و در به کار انداختن ابزار و تجهیزات وجودی در راه تأمین سعادت حیات از غلط و خطا مصون نیست. و از نقطه نظر فلسفی نیز

- اگر چنانچه انسان از خطا مصونیت داشته و در افکار خود صد درصد واقع بین بود، هرگز تکامل وجودی نصیبش نمی شد و در نتیجه از حرکت بازمانده و حال ثابتی پیدا می کرد و در همان لحظه دوم فاتحه آفرینش خوانده می شد، چنانکه اگر همه افکار انسان خطا بود و هیچگونه جنبه واقع بینی نداشت، زندگی وی به محیط بیرون از خودش انطباق پیدا نکرده و در همان لحظه دومین از میان می رفت و هرگز نمی توان باور کرد که افکار انسان یا هر موجود متفکر دیگر، صد درصد خطا بوده و انطباقش به محیط جهان بیرون، از راه تصادف و اتفاق می باشد.
- ۱۲ همان پیدایش افکار خطا و صواب و ادراکات نظری درست و نادرست و به عبارت دیگر قرار گرفتن افکار از نظر واقع بینی در دو قطب مثبت و منفی است که موجب پیشرفت تکاملی انسان بوده و پیوسته او را به سوی مقصد نهائی خود می کشاند.
- ۲۱ انسان است که با قریحه دانش دوستی و جبلت از مجهولات خویش پیوسته به اشتباهات خود پی برده، یا فورمولهای فکری خود را در مقام تطبیق به خارج ناقص و نارسا دیده و اشتباهات و مجهولات روزانه خود را در صفحه ذهن یادداشت نموده و با نشاط تازه بی در گذشته افکار خود تجدیدنظر کرده و به طرح فرضیه های جدیدی پرداخته و نتایج تازه تر و نظریات رساتری به دست آورده و در مادیات و معنویات زندگی پیش می تازد.
- ۲۴ نخستین گامی که از همین بحث اجمالی برداریم، به این نتیجه خواهیم رسید که انسان پیوسته مجهولات زیادی را دارد که پیکره زندگی وی به آنها وابستگی دارد، و معلوماتی که از علل و شرائط زندگی مادی و معنوی خود دارد در برابر مجهولات وی بسیار کم و ناچیز است و شاید اگر بخواهیم نسبت بدهیم، علاوه بر اینکه از توانائی فکری بالاتر است، اساساً نسبتی تحقق نپذیرد (زیرا میان متناهی و غیرمتناهی نسبت نیست) و در هر صورت زندگی انسان وابستگی به همه علل و شرائط معلومه و مجهوله او داشته و نظامی که در مجموعه جهان آفرینش حکومت می نماید در انسان حکومت می کند. نه تنها نظام بسیار کوچکی که در میان معلومات ناچیز خود می پندارد.
- ۳۳ علل و شرائطی که در پس پرده جهل انسان پنهان و برای انسان پوشیده است، غیب نامیده می شود، چنانکه مجموعه بی که از معلومات و مجهولات ترکیب یابد، باز برای انسان پوشیده و غیب است و اطلاعی که انسان از عالم غیب دارد همین اندازه است که پرده و پس پرده بی هست که پیکره زندگی وی با او بی ارتباط نیست.
- ۳۶ هرگز انسان نمی تواند از این حقیقت [که] زندگی انسانی ارتباطی به سبب غیبی دارد چشم پوشی نموده و صد درصد دلگرم علل و شرائطی بوده باشد که برای وی معلوم بوده و در راه مقاصد زندگی به دست خود آنها را چیده است حتی آنهایی که «ایمان به غیب» را جزء خرافات پنداشته و به عنوان اینکه یک عقیده دینی تقلیدی و خشک و یادگاری از عهد

۴۲ اساطیر است به باد سخریه می‌گیرند، از خضوع نفسانی و اعتراف عملی به این حقیقت ناگزیر بوده و در کلیات و جزئیات امور زندگی و سیر و سلوک حیاتی از تأثیر علل و اسباب بیرون از فکر در امن نبوده و نمی‌توانند نگران پیش‌آمدهای غیرمترقبه نباشند. البته معنی دلبستگی به تأثیر غیبی این نیست که انسان در مقاصد حیاتی خود از تأثیر وسائلی که در دست دارد و معلوماتی که باید آنها را به کار بندد، دست برداشته و در انتظار عامل غیبی بنشیند، زیرا این رویه در حقیقت معلومات را در راه مجهولات فدا نمودن است که هیچ خردی به وی فتوی نمی‌دهد.

۴۸ بلکه همان دستگاه واقع‌بینی انسانی که وجود مجهولات پس پرده را به وی گوش‌زد می‌کند، تأثیر معلومات را از اسباب و شرائط به وی فهمانیده و به استفاده از آنها وادارش می‌کند. ادیان آسمانی نیز که به ایمان به غیب دعوت می‌کنند، تأثیر کار و کوشش را در زندگی انسان تأیید می‌نمایند. قرآن شریف که ایمان به تأثیر غیبی را کراماً ذکر فرموده و در ۵۱ دعوتهای دینی حتی در دعوت نوح (ع) نقل می‌کند، راجع به کار کردن می‌فرماید: «وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى».

غزل زیر از مرحوم علامه، از مهرتابان یادنامه علامه طباطبایی نقل شده است:

مهر خوبان

۳	مهر خوبان دل و دین از همه بی‌پروا برد تو مپندار که مجنون سر خود مجنون گشت من به سرچشمه خورشید نه خود بردم راه من خس بی‌سر و پایم که به سیل افتادم جام صها ز کجا بود مگر دست که بود خَم ابروی تو بود و کف مینوی تو بود خودت آموختیم مهر و خودت سوختیم همه یاران به سر راه تو بودیم ولی همه دل باخته بودیم و هراسان که غمت
۶	رُخ شَطرنج نَبُرد آنچه رخ زیبا برد از سَمک تا به شهایش کشش لیلی برد ذره‌یی بودم و مهر تو مرا بالا برد او که می‌رفت مرا هم به دل دریا برد که درین بزم بگردید و دل شیدا برد؟ که به یک جلوه زمن نام و نشان یکجا برد با برافروخته رویی که قرار از ما برد خَم ابروت مرا دید و زمن یغما برد همه را پشت سر انداخت مرا تنها برد
۹	

توضیح:

۹. مصون: دور، درامان.

۱۲. فاتحه آفرینش خوانده می‌شد: یعنی آفرینش به پایان می‌رسید، از بین می‌رفت.

۲۰. جِلِّیَّت: ذاتی بودن، اصلی بودن. جِلَّت: سرشت، طبیعت، اصل.
۲۳. فرضیه: فرضی درباره موضوعی ممکن یا غیرممکن که نتیجه‌ی از آن گیرند.
۲۴. نظریات: جمع نظریه، عقیده، حدس.
۲۵. اِجمالی: مختصر، به طور خلاصه.
۲۹. مُتَنَاهی: محدود، پایان‌پذیر. // غیرمتناهی: نامحدود، پایان‌ناپذیر.
۴۰. خُرافات: جمع خُرافه، سخنان باطل، گفتارها و پندارهای بیهوده.
۴۱. اساطیر: جمع اسطوره، قصه، افسانه. // سُخریه: ریشخند، استهزا.
۴۳. غیرمترقبه: غیرمنتظره، نابیوسیده.
۵۰. کَراراً: مکرر، به تکرار.
۵۲. وَان لَیْسَ...: و اینکه برای انسان پاداشی جز آنچه خود کرده است، نیست (نجم، ۵۳/ آیه ۳۹).

مهرخوبان:

۱. رُخ: مُهره‌یی در شطرنج که به شکل برج است.
۲. سِرْ خود: به اختیار خود، خودسرانه. // سَمَك: ماهی که بنا بر اساطیر زمین بر روی اوست. // سُها: ستاره‌یی ریز در دب اکبر که با چشم غیر مسلح دشوار توان دید. در قدیم از آن برای سنجش بینایی استفاده می‌کردند.
۵. صُهبَا: شراب انگوری، می.
۶. مینو: بهشت، فردوس.
۷. آموختیم: مرا آموختی. // سوختیم: مرا سوختی، مرا سوزاندی.
۸. یغما: تاراج، غارت.

خودآزمایی ۸. (و): (دستی از غیب برون آید و کاری بکند... و مهر خوبان):

۱. آیه الله محمد حسین طباطبایی را در سه سطر معرفی کنید.
۲. چهار اثر از آیه الله طباطبائی را نام ببرید.

*

۳. «وَان لَیْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» را معنی کنید.

*

۴. کدام گزینه صحیح است؟

- الف. ادیان آسمانی نیز به ایمان به غیب دعوت می‌کنند.
 ب. معنی دلبستگی به غیب این است که انسان از تأثیر وسائل دست بردارد.
 ج. تأثیر کار و کوشش را در زندگی انسان کسی تأیید نمی‌کند.
 د. انسان پیوسته در انتظار عامل غیبی باید بنشینند.

*

۵. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. سمک	ب. مینو	ج. یغما	د. کراراً
۱. غارت	۲. ماهی	۳. به تکرار	۴. بهشت

*

۶. شها با بینایی چه تناسبی دارد؟ بیان کنید.

۹

۹. الف: دکتر عبدالحسین زرّین کوب

دکتر عبدالحسین زرّین کوب در سال ۱۳۰۱ شمسی در بروجرد به دنیا آمده است. تحصیلات ابتدایی و متوسطه را همراه با درس حوزوی در زادگاه خود و تهران ادامه داده است. ابتدا شغل معلّمی را انتخاب کرد و به تدریس مشغول شد. در سال ۱۳۲۷ لیانسیه ادبیات گرفت و مدّتی به کار روزنامه‌نگاری اشتغال جست. در سال ۱۳۳۴ به اخذ درجه دکتري نایل آمد. کار تدریس و تحقیق و شرکت در سمینارهای بین‌المللی و ایراد سخنرانی‌های گوناگون و دیدار با دانشمندان و محققان ایرانی و غیرایرانی و بازدید از کتابخانه‌ها و مراکز فرهنگی و تألیف، اکثر اوقات عمر استاد را پر کرده است. علی‌رغم ناملايمات و حوادث ناگوار خانوادگی و جسمانی استاد از فعالیت باز نمی‌ایستند و هرچندگاه ارمغانی ارزنده به اهل دانش عرضه می‌کنند. آثار استاد از تألیف و ترجمه و نقد و مقاله بسیار زیاد است. به معدودی از آنها اشاره می‌شود که مطالعه آنها برای کسب معلومات در زمینه ادبیات و تاریخ و نقد ادبی بسیار مفید و مطالبه‌آمیز است:

ادّش میراث صوّیه، درباره تصوّف اسلامی، از کوچه زندان درباره زندگی و اندیشه حافظ، باکاروان حله، در نقد و بررسی زندگانی و آثار بعضی از شاعران، بحر در کوزه، نقد و

تفسیر قصه‌ها و تمثیلات مثنوی، پله پله تا ملاقات خدا، درباره زندگی و اندیشه و سلوک مولانا جلال‌الدین، شعر بی‌دروغ، شعر بی‌نقاب، درباره فنون شاعری، نقد ادبی، بررسی در تاریخ نقد و نقادان، فرار از مدرسه، درباره زندگی و اندیشه محمد غزالی و... برای آگاهی از دیگر آثار استاد به کتاب درخت معرفت، جشن نامه استاد دکتر عبدالحسین زرین‌کوب، انتشارات سخن، ۱۳۷۶، صص ۲۲-۳۹ نگاه کنید. نوشته زیر از پله پله تا ملاقات خداست:

۹. الف: [درباره مثنوی]

- در مثنوی معنوی قصه نقش فوق‌العاده دارد. از همان آغاز نی‌نامه که مولانا سخن را از «شکایت» نی سر می‌کند، آنچه از زبان این سوخته بی‌زبان نقل می‌نماید قصه‌ی پرغصه است - حکایت جدایی‌هاست: این نکته که مولانا در نی‌نامه مثنوی حکایت و شکایت را از همان آغاز با هم مطرح می‌کند بدون شک نه یک تصادف است، نه یک شگرد در هنرنمایی شاعرانه. وی از همان اول نشان می‌دهد که آنچه تمام مثنوی او تطویل و تفسیر آن است غیر از شرح درد اشتیاق روح به عالم خویش، متضمن تقریر حکایت حال عارف در قالب حکایت و در ضمن «حدیث دیگران» هم هست، و البته نباید حکایت و قصه را در مثنوی یک وسیله سرگرمی شمرد بلکه آن را باید مثل شکایت که تعبیر «اشتیاق» است تعبیر گزارش سلوک تلقی کرد و با تدقیق در آن به جوهر عرفان مثنوی که همین اشتیاق و سلوک روحانی است راه پیدا کرد.
- مولانا نه فقط با قصه‌ی که در ضمن دلالات، بر سبیل تمثیل نقل می‌کند می‌کوشد تا مخاطب را از تردید در صحت مدعای خویش بیرون آورد و با طرح حکایت در واقع نمونه تحقق یافته‌ی از مدعا را برای مخاطب قابل کشف و رؤیت سازد، بلکه پاره‌ی دقایق و اسرار سلوک را پیش از آنکه زمینه بحثی آنها را مطرح کند در مجرد قالب حکایت تقریر می‌کند و حکایتش هم‌چنان زیاندار است که برای او به تقریر نتیجه یا به غور در تدقیق حاصل و رمز آن حاجت نمی‌ماند. ساخت قصه و محتوای آن به نحو بارزی معلوم می‌دارد که گوینده مفهوم نهفته آن را درنظر دارد، ناظر به ظاهر پدیدار آن نیست. در این زمینه حتی قصه‌های کوتاه آن که تا حدی رنگ امثال را هم پیدا کرده است نیز به اندازه قصه‌های بلند آن که احياناً شامل صورت حکایت در حکایت هم هست گویا و روشن‌گر به نظر می‌رسد.
- اینکه اکثر قصه‌ها اختراع او نیست مهارت فوق‌العاده‌ی را که او ضمن نقل قصه‌های رایج و احياناً عامیانه در صحنه‌آرایی و تصویرپردازی آنها نشان می‌دهد درخور تردید نمی‌سازد. اخذ و نقل قصه‌های شایع و رایج در آن ادوار و مدتها بعد نزد قصه‌پردازان غربی هم رایج

- ۲۴ بوده است. نه قصه‌های امثال منسوب به ایسوپوس یونان باستانی از این حکم خارج است، نه قصه‌های سرگرم کننده‌یی که احیاناً مضمون نمایشنامه‌های شکسپیر واقع شده است. در همه حال، وجود سابقه در مضمون قصه از اصالت صورتی که قصه‌پرداز ماهر بدان می‌دهد و از آن چیز تازه‌یی به وجود می‌آورد نمی‌کاهد.
- ۲۷ پاره‌یی از این قصه‌ها مأخوذ از حکایات و امثال عامیانه است که برخی از آنها مرزهای شرق و غرب را هم در قرون وسطی درهم نوردیده است و اینکه عین یا نظیر تعدادی از این حکایات در آثار بوکاتچو، چاسر، لافونتین، و حتی حکایت لازاریو در تورمس و... نیز هست
- ۳۰ از تبادل فرهنگ‌های غربی و شرقی در عهد جنگ‌های صلیبی و مخصوصاً در آنچه به لطایف و هزلیات و امثال عام‌پسند مربوط باشد حاکی است. برخی قصه‌های دیگر نیز از همین قبیل در مثنوی هست که مأخوذ از مجموعه‌های امثال مکتوب و قدیمتر به نظر می‌رسد. کلیله و دمنه، مرزبان‌نامه، و سندبادنامه در آن ایام به همین عنوان شهرت داشته‌اند و در مثنوی مکرر قصه‌هایی از آنها اخذ و نقل شده است.
- ۳۶ تفسیرهای قرآن کریم، که شامل قصه‌های انبیا و ائمه‌های گذشته است، منشأ الهام عمده او در غالب قصه‌هایی است که از این مقوله در مثنوی بر سبیل تمثیل یا تعلیم آورده است، و البته آنچه به نام قصص الانبیا رایج بوده است نیز ملحق به همین مأخذ به نظر می‌رسد، و شک نیست که قصه‌گویان معابر و واعظان مناظر هم به عادت خویش، و به خاطر تأکید در وعد و وعید، در جزئیات آنها تصرف‌هایی کرده‌اند که در آنچه در مثنوی مولانا از این مقوله هست نمونه‌های بسیار از آن می‌توان یافت.
- ۴۲ قصه‌های مربوط به زهاد و صوفیان و کرامات منسوب به مشایخ و اولیا هم که اکثر آنها مأخوذ از مقامات مشایخ و طبقات اولیا به نظر می‌آید در بسیاری موارد از روایات اغراق‌آمیز رایج در خانقاه‌ها مایه دارد و ظاهر بسیاری از آنها مشحون از طامات و خرافات می‌نماید. اما مولانا غالباً در نقل قصه به این ظواهر توجه ندارد، به معانی و اسراری که در ماورای این ظواهر است می‌اندیشد، با این حال مأخذ و ظاهر ساختار این قصه‌ها هرچه باشد تداعی آنها در خاطر گوینده و استادی بیمانندی که او در نقل آنها دارد به قصه‌های وی در تقریر و توجیه مدعا، قدرت تأثیر فوق‌العاده می‌بخشد و خواننده را به تحسین و اعجاب وامی‌دارد.
- ۴۸ در نزد مولانا قصه به هیچ وجه ناظر به دفع ملال مستمع نیست، ناظر به رفع اشکال اوست. حتی هزل او هم برای مجرد تفریح خاطر مخاطب نیست، و رای ظاهر رکیک آن تعلیمی هست که گوینده صورت هزل را نقاب آن می‌سازد و مخاطب را با کمال حیرت از و رای یک قصه آمیخته به هزل و طنز با یک حقیقت عمیق و عبرت‌انگیز مواجه می‌سازد. در اکثر موارد برای آنچه ممکن است مخاطب در فهم مدعای او اشکالی پیدا کند و یا آن را
- ۵۱

- ۵۴ درخور تردید بیابد قصه‌یی می‌آورد تا مثالی از آنچه مستمع درباره آن تردیدی یا اشکالی دارد پیش چشم او بگذارد. تلقی از آن هم نباید مثل تلقی از قصه‌یی باشد که مخاطب در توجه بدان ناظر به مشغولی وقت یا دفع تشویش و دغدغه زندگی هرروزینه خویش است.
- ۵۷ درواقع با نقل این گونه قصه‌ها، مولانا از آنچه مدعای اوست و مستمع شاید در قبول آن دچار تردّد خاطر باشد، «مثالی» ذکر می‌کند، اما به صورتی که در جزئیات مثال او انعکاس دارد ناظر نیست به «ممثول» این مثال، که مدعای اوست نظر دارد، و با نقل مثال می‌کوشد این معنی را نشان دهد که ممثول هم نمونه‌یی دیگر از مثال اوست و وقوع آن یک هم، مثل این یک که قصه حاکی از وقوع آن است، اشکالی ندارد. در حقیقت هرچند مثال او - قصه‌یی که در تقریر مدعا نقل می‌کند - ممکن است خود جز رمزی از یک واقعه نباشد و درواقع هرگز بدان صورت که جزئیات آن در قصه به روایت می‌آید وقوع نیافته باشد، باری مجرد تمثیل - ۶۳ نقل قصه مثالی - آنچه را در مدعای گوینده احتمال وقوع دارد، برای قصه نیوش قابل لمس و مورد قبول می‌سازد.
- ۶۶ بدین گونه، در نزد مولانا قصه نمونه‌یی واقعی و شاهد زنده‌یی است از آنچه در ضمن دلالات و مقالات او ممکن است ذهن مخاطب را در باب امکان وقوع دچار تردید سازد یا با اشکال و دُخُل مواجه نماید برهاند.

توضیح:

۱. نی نامه: مراد مثنوی و یا هیجده بیت آغاز مثنوی است که از زبان نی سخن گفته شده است.

۴. شیگرد: روش، راه، شیوه.

۵. تطویل: طولانی کردن، درازگویی.

۶. متضمن: دربر دارنده، شامل. // تقریر: بیان کردن، گفتن.

۹. تدقیق: دقت کردن، دقیق شدن.

۱۱. دلالات: جمع دلالت، راهنمایی.

۱۵. زباندار: گویا. // غور: تعمق، فرو رفتن در ژرفا.

۱۶. بارز: روشن، آشکار.

۲۳. ایسوپوس (= Ésope)، افسانه‌گوی یونانی در قرن ۶-۷ قبل از میلاد.

۲۴. شکسپیر (= Shakespear)، بزرگ‌ترین درام‌نویس انگلیسی، (م ۱۶۱۶ م)، ← به

مکتب‌های ادبی، (درس ۲۴ در همین کتاب).

۲۹. بوکاتچو (= Boccaccio)، بوکاچو، نویسنده ایتالیایی، (م ۱۳۷۵ م)، دکامرون از

آثار اوست. // چاسر (= Chaucer)، شاعر انگلیسی، (م ۱۴۰۰ م)، او قبل از شکسپیر در

شعر انگلیسی مقام اول را دارد. // لافونتن (= La Fontaine)، نویسنده افسانه‌های منظوم

فرانسوی، (م ۱۶۹۵ م). // لازاریود تورمس (= Lazarillo de Tormes) از نویسندگان اسپانیایی که پیش از ۱۵۵۴ م نوولی نوشته است.

۳۳. کلیله و دمنه: مجموعه داستانهایی از زبان حیوانات که در عهد انوشیروان از سنسکریت به فارسی میانه ترجمه شده، بعدها به عربی و فارسی هم گزارش شده است. معروفترین ترجمه آن از نصرالله منشی است که در عهد ابراهیم غزنوی، در میان ۵۱۲-۵۴۷ ه آن را به فارسی ترجمه کرده است. // مرزبان نامه: کتاب مشتمل بر حکایات و تمثیلات، مؤلف آن مرزبان بن رستم بن شروین از شاهزادگان طبرستان است. سعدالدین وراوینی آن را در اوایل قرن هفتم هجری از طبری به فارسی درآورده است. // سندبادنامه: داستانی قدیم، ظهیری سمرقندی از شاعران اواخر قرن پنجم هجری آن را به فارسی ترجمه کرده است.

۳۶. مقوله: گفتار، سخن، باب.

۳۷. قصص الانبیاء: کتابهایی است که درباره زندگانی پیامبران تألیف شده است.

۳۸. معابر: جمع معبر، گذرگاهها. // منابر: جمع منبر، کرسی که واعظان بر آن نشینند و وعظ کنند.

۳۹. وغد: نوید، خبر خوش. // وعید: خبر ناخوش.

۴۱. زهاد: جمع زاهد، پرهیزگاران.

۴۳. مشحون: پُر، سرشار. // طامات: اقوال پراکنده، سخنانی که بعضی صوفیان بر زبان می آورند که در ظاهر گزافه به نظر می آید.

۵۹. مَمَثول: آنچه مثل می زنند، مثل زده شده.

۶۸. دَخْل: خرده گیری.

۹. ب: مولانا جلال الدین

مولانا جلال الدین: جلال الدین محمد معروف به مولانا از گویندگان و نویسندگان بسیار مشهور جهان اسلامی است. وی در سال ۶۰۴ ه. ق. در بلخ چشم به جهان گشوده است. به همراه پدر مقارن حمله مغول به آسیای صغیر (ترکیه) رفت و در قونیه سکونت گزید. مدتی در شام به تحصیل پرداخت، به قونیه بازگشت و مشغول تدریس شد. در سال ۶۴۲ ه شمس الدین تبریزی به قونیه آمد و مولانا پس از ملاقات کوتاه با وی دوره پرشوری را آغاز کرد. در این دوره که سی سال از حیات مولانا را شامل می شود، مولانا آثاری برجای گذاشته است که جزو عالیترین نتایج اندیشه بشری است. از مولانا غزلیاتی به نام کِیّات شمس برجای مانده که به نام مرشد محبوبش

شمس سروده است، مثنوی او در شش دفتر شهرتی جهانی دارد، مجالس سبعه شامل هفت سخنرانی اوست، قریب یکصد و پنجاه نامه به نام مکتوبات و کتابی دیگر به نام فیه مافیه از آثار دیگر اوست. مولانا به سال ۶۷۲هـ در قونیه وفات کرده است. آرامگاه او و خاندانش در شهر قونیه است. نمونه‌های زیر از مثنوی و غزلیات مولاناست:

رازداری

گور خانهٔ رازِ تو چون دل شود	آن مرادت زودتر حاصل شود
گفت پیغمبر که هرکه سر نهفت	زود گردد با مُرادِ خویش جفت
دانه چون اندر زمین پنهان شود	سرّ او سرسبزیِ بستان شود
زَرّ و نقره گر نبودندی نهان	پرورش کی یافتندی زیرِ کان؟...
وعده‌ها باشد حقیقی دلپذیر	وعده‌ها باشد مجازی تاسه گیر
و عدهٔ اهل کرم گنج روان	و عدهٔ ناهل شد رنج روان
۳	(۱۷۵/۱ - ۱۸۱)
۶	

*

دنیا

چیست دنیا؟ از خدا غافل بُدَن	نه قماش و نقده و میزان و زن
مال را کز بهر حق باشی حمل	نِغَمَ مالِ صالح خواندش رسول
آب در کشتی هلاک کشتی است	آب اندر زیر کشتی پُشتی است
۹	(۹۸۵-۹۸۳/۱)

نطق

کودک اوّل چون بزاید شیرنوش	مدّتی خامش بُود او جمله گوش
مدّتی می‌بایدش لب دوختن	از سخن تا او سخن آموختن
۱۲	
ور نباشد گوش و تی تی می‌کند	خویشتن را گنگ گیتی می‌کند
کَرّ اصلی کِش نبُد ز آغاز گوش	لال باشد، کی کند در نطق جوش؟
زانکه اوّل سمع باید نطق را	سوی منطق از ره سمع اندر آ
	(۱۶۲۷-۱۶۲۳/۱)

هدف

- ۱۵ هیچ نقاشی نگارد زین نقش
بسی امید نفع بهر عین نقش؟
بلکه بهر میهمانان و کهان
که به فُرجه وارهند از اندهان
شادی بجگان و یاد دوستان
دوستان رفته را از نقش آن
۱۸ هیچ کوزه گر کند کوزه شتاب
بهر عین کوزه نه بر بوی آب؟
هیچ کاسه گر کند کاسه تمام
بهر عین کاسه نه بهر طعام؟
هیچ خطاطی نویسد خط به فن
بهر عین خط، نه بهر خواندن؟
۲۱ نقش ظاهر بهر نقش غایب است
و آن برای غایب دیگر ببست
تا سوم، چارم، دهم برمی‌شمر
این فواید را به مقدار نظر
همچو بازی‌های شطرنج ای پسر
و آن برای آن و آن بهر فلان
۲۴ این نهادند بهر آن لعبِ نهان
همچنین دیده جهات اندر جهات
اول از بهر دوم باشد چنان
در پی هم تا رسی در برد و مات
و آن دوم بهر سوم می‌دان تمام
که شدن بر پایه‌های نردبان
۲۷ و آن دوم بهر سوم می‌دان تمام
تا رسی تو پایه پایه تا به بام
(۲۸۹۳-۲۸۸۱/۴)

اگر نکاری ندروی

- ۳۰ هیچ وازر وزرگیری بر نداشت
هیچ کس ندرود تا چیزی نکاشت
طمع خامست آن، مخورخام ای پسر
خام خوردن علت آرد در بشر
کان فلانی یافت گنجی ناگهان
من همان خواهم، مه کار و مه دکان
کار بختست آن و آن هم نادرست
کسب باید کرد تا تن قادرست
کسب کردن گنج را مانع کی است؟
پا مکش از کار، آن خود در پی است
۳۳ تا نگرودی تو گرفتار اگر
که اگر این کردمی یا آن دگر
کز اگر گفتن رسول باوفاق
منع کرد و گفت آن هست از نفاق
کان منافق در اگر گفتن بمرد
وز اگر گفتن به جز حسرت نبرد

مثَل

- ۳۶ آن غریبی خانه می‌جست از شتاب
دوستی بردش سوی خانه خراب
گفت او این را اگر سقفی بُدی
پهلوی من مر ترا مسکن شدی

هم عیال تو بیاسودی اگر در میانه داشتی حجره دگر
گفت آری پهلوی یاران خوشست لیک ای جان در اگر نتوان نشست
(۷۴۲-۷۳۱/۲)

توضیح:

۱. گورخانه: مقبره، قبر. // گورخانه راز تو چون دل شود: اشاره به این جمله است که «صُدُورُ الْأَحْرَارِ قُبُورُ الْأَسْرَارِ»: سینه آزادگان گور رازهاست (شرح مثنوی، فروزانفر، ۱، ۱۰۴). وجه تشبیه در آن است که نبش قبر در شریعت روا نیست. * اگر راز تو در درون دلت مدفون بماند، زودتر به آرزوی خود دست می‌یابی.

۲. گفت پیغمبر...: مقصود این حدیث است: «اِسْتَعِينُوا عَلَىٰ اِنْجَاحِ اَلْحَوَائِجِ بِالْكِتْمَانِ»: با پوشیدن راز به برآورده شدنش یاری کنید (شرح مثنوی، پیشین، ص ۱۰۵). * پیامبر(ص) فرمود هرکس که راز خود را پنهان کند، زودتر به مراد خویش می‌رسد.

۳. سرسبزی: مایه سرسبزی، موجب سرسبزی.

۵. حقیقی و مجازی: صفت «وعده‌ها» هستند، یعنی وعده‌های حقیقی، وعده‌های مجازی. // تاسه گیر: خفقان آور، مجازاً چیزی که موجب اضطراب و بیقراری باشد، چنانکه گویی راه نفَس را گرفته است.

۶. گنج روان: گنجی از مسکوکات رایج، فرهنگ‌نویسان آن را «گنج قارون» می‌دانند.

۷. بُدن: بودن. // قماش: کالا و وسایل منزل، پارچه پنبه‌بی. // نَقْده: نقره مسکوک تمام عیار زر و سیم. // میزان: ترازو. * منظور این است که دنیا چیزی است که انسان را از یاد خدا غافل کند و الاکسب و کار مانع راه خدا نیست.

۸. حَمُول: بردارنده، مجازاً دارا و صاحب. // نِعَمَ مال...: اشاره است به حدیث: «نِعَمَ أَلْمَالُ الصَّالِحُ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ»: چه نیک است مالِ نیک برای انسانِ نیکو (شرح مثنوی، پیشین، ص ۳۸۲). * اگر ثروت را برای دین در اختیار داشته باشی، حضرت رسول(ص) چنین مالی را مالی پاکیزه خوانده است.

۹. پُشتی: تکیه‌گاه، پشتوانه. * آب که درون کشتی باشد، کشتی را غرق می‌کند، اما اگر زیر کشتی باشد، پشتوانه کشتی است (و کشتی به یاری آن پیش می‌رود).

۱۰. * کودک چون به دنیا بیاید، ابتدا شیر می‌خورد، مدّتی خاموش می‌ماند و فقط به سخنان دیگران گوش می‌دهد.

۱۲. تنی کردن: سخنان نامفهوم و مهمل گفتن. * اگر کودک گوش شنوا نداشته باشد و سخنان مهمل بر زبان آورد، خود را در جهان به گنگی شهره می‌کند.

۱۳. کَرِ اصلی: کَرِ مادرزاد. // کِش: که او را. * کَرِ مادرزاد که از بدو تولّد شنوایی نداشته

باشد، لال می‌شود، چنین فردی چگونه ممکن است که جوش سخنوری بزند؟ (یعنی برای سخن گفتن علاقه نشان دهد؟)

۱۴. سَمِعَ: شنیدن. // نَطَقَ: سخن گفتن. // مَنطِقَ: سخن گفتن، تکلم.

۱۵. نگاشتن: نقّاشی کردن. // زَین: زیبایی، زینت. // عَین: ذات، نفس. * آیا هیچ نقّاشی سراغ دارید که بدون امید سود، تصویر زیبایی را فقط به هدفِ خودِ نقّاشی به تصویر بکشد؟
۱۶. کِهان: کوچکتران. // فُرجه: تفرّج کردن، رهایی جستن از غم و اندوه. * [نه] بلکه نقّاش با این هدف نقّاشی می‌کند که مهمانان و کودکان با نگرستن به آن نقّاشی از غم و اندوه رها شوند.

۱۷. بَچگان: بچگان، به ضرورت وزن «چ» ساکن و غیرمشدد تلفّظ می‌شود.

۱۸. شتاب: به‌شتاب، با عجله. // بوی: امید، آرزو. حافظ هم این کلمه را به همین معنی به کار برده و گفته است: به بوی نافه‌یی کاخر صبا زان طُره بگشاید / زتابِ جعد مشکینش چه خون افتاد در دلها (دیوان، تصحیح مرحوم قزوینی، غزل ۱). * آیا هیچ کوزه‌گری [می‌توان سراغ گرفت] که فقط برای خاطر خود کوزه، نه به امید آب، باشتاب کوزه‌یی بسازد؟
۱۹. کاسه‌گر: کاسه ساز.

۲۰. به فن: هنرمندانه

۲۱. * صورت ظاهری به منظور صورت باطنی و درونی است، صورت باطنی هم برای دست یافتن به صورت باطنی نامرئی است (یعنی هدف از ظواهر دست یافتن به درون و معنی است).

۲۲. * این فایده‌ها را تا حدّ بیش خود تا مرحله سوم، چهارم و دهم بشمار (هر مرحله‌یی مقدّمه‌یی است برای مراحل معنوی‌تر بعدی).

۲۳. شطرنج: شترنگ، بازی که به وسیله مهره‌های گوناگون بازی می‌کنند و هر مهره‌یی حرکت خاصی در صحنه دارد. // لَعَب: بازی. // تالی: تابع، پیرو، آنچه از دنبال می‌آید. * ای پسر! این کارها همانند بازی‌های گوناگون شطرنج است، فایده هر بازی را در بازی بعد باید ببینی.

۲۴. نهادند: به صورت «نهادن» (با حذف حرف دال) تلفّظ می‌شود. * این بازی (بازی ظاهری) را برای خاطر آن بازیِ نهانی وضع کرده‌اند، آن بازیِ نهانی را برای آن بازیِ نهانی‌تر و آن نهانی‌تر را برای بازیِ بسیار نهانی‌تر (چیزهای ظاهری برای معانی باطنی است و معانی باطنی برای منظورهای باطنی‌تر و...).

۲۵. * همچنین باید اطراف و جوانب بازی را زیر نظر داشته باشی تا به مات کردن حریف و بُرد خود دست یابی.

۲۶-۲۷. * بازی نخستین برای بازی دوم، همانند بالا رفتن از پله‌های نردبان است، بدان

که پلّه دوم برای رسیدن به پلّه سوم است تا بدین سان پلّه پلّه به بام مقصود برسی.
 ۲۸. وازر: گناهکار. // وزر: سنگینی، گناه. // مولانا در مصراع اول به بخشی از آیه ۱۶۴
 سورة انعام (۶) اشاره می‌کند: «وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى» و هیچ گناهکاری بار گناه دیگری را
 بر دوش نمی‌کشد.

۲۹. طمع: به ضرورت وزن «م» در این کلمه ساکن تلفظ می‌شود. // آن: مرجعش مصراع
 دوم بیت بالاست: ناکاشته درو کردن. // علّت: بیماری، مرض. // طمع خام: تمنای کار
 غیر ممکن، هوس بیحاصل. * ناکاشته محصول برداشتن خیال خام است، ای پسر! خام‌خوار
 مباش که خام‌خواری سبب بیماری انسان می‌شود.

۳۰. فلانی: (از مبهمات)، شخص مبهم، فلانکس. // مه (= ma): علامت نفی. مه کار و
 مه دکان: نه کار می‌خواهم و نه دکان.

۳۱. نادر: کمیاب. * ناگهان به گنجی دست یافتن کار بخت است که به ندرت پیش
 می‌آید. تا توانی در بدن هست باید کسب کرد.

۳۲. کی است: پرسش تأکیدی است: یعنی نیست. // پاکشیدن: دست برداشتن. // آن:
 یعنی دستیابی به گنج. * کسب کردن مانع از گنج یافتن نیست، تو دست از کار بر مدار،
 دسترسی به گنج هم به دنبال می‌آید.

۳۳. اگر: حرف ربط، برای شرط.

۳۴. اگر گفتن: کار را به شرط وابسته کردن. // با وفاق: صمیمی. // نفاق: دورویی کردن. //
 مولانا در این بیت نظر به این حدیث دارد: «إِيَّاكُمْ وَاللَّوْ فَإِنَّ اللَّوَّ يَفْتَحُ عَمَلَ الشَّيْطَانِ»: از اگر
 گفتن بپرهیزید زیرا که اگر گفتن کار شیطان را آسانتر می‌کند (احادیث متنوی، ص ۲۶۷).

۳۵. مُنافِق: اهل نفاق.

۳۷. این: ضمیر اشاره، مرجع ضمیر «خانه خراب» در بیت پیش است.

۳۸. عیال: زن و فرزندان. // حُجره: اتاق.

خودآزمایی ۹. (الف و ب): (رازداری، دنیا، نطق و...):

۱. دکتر عبدالحسین زرّین کوب را در سه سطر معرفی کنید.

*

۲. «فرار از مدرسه» درباره کیست؟

الف. حسن صباح ب. خواجه نظام الملک

ج. غزالی د. مولوی

*

۳. در جمله «آنچه از زبان این سوخته بی‌زبان نقل می‌نماید قصه‌ی پرغصه است» مقصود از «این سوخته بی‌زبان» چیست؟

الف. قلم ب. نی ج. شمس د. شاعر

*

۴. نقل قصه در آثار مولانا برای چیست؟

الف. رفع اشکال مستمع ب. دفع ملال مستمع
ج. مشغول کردن مستمع د. برای شادی خاطر مستمع

*

۵. کدام گزینه درباره تولد و وفات مولانا جلال‌الدین صحیح است؟

الف. ۱۱/۶۷۲ هـ ب. ۴/۶۰۴ هـ / ۷۲/۶۷۲ هـ
ج. ۴/۶۰۴ هـ د. ۲/۷۶۲ هـ / ۴/۶۰۴ هـ

*

۶. کدام گزینه از آثار مولانا نیست؟

الف. مقالات شمس تبریزی ب. کلیات شمس تبریزی
ج. فیه مافیه د. مکتوبات

*

۷. مجالس سبعة شامل چه مطالبی است؟

الف. غزلیات ب. سخنرانی‌های مولانا
ج. نامه‌ها د. نظرهای فلسفی مولانا

*

۸. مضمون حدیث: «استعینوا علی انجاحِ ألحوائج بالکتمان» در کدام گزینه آمده است؟

الف. گورخانه راز تو چون دل شود آن مرادت زودتر حاصل شود
ب. وعده اهل کرم گنج روان وعده ناهل شد رنج روان
ج. گفت پیغمبر که هرکه سر نهفت زود گردد با مراد خویش جفت
د. وعده‌ها باشد حقیقی دلپذیر وعده‌ها باشد مجازی تا سه گیر

*

۹. «تاسه گیر» به چه معنی است؟

الف. حيله گر ب. خفقان آور ج. دروغین د. راستین

*

۱۰. بیت زیر را معنی کنید:

آب در کشتی هلاک کشتی است آب اندر زیر کشتی پستی است

*

۱۱. بیت زیر را معنی کنید:

کز اصلی کش نبید ز آغاز گوش لال باشد، کی کند در نطق جوش؟

*

۱۲. مولانا در بیت زیر به چه مأخذی اشاره می‌کند؟

هیچ وازر ووزر غیری بر نداشت هیچ‌کس ندرود تا چیزی نکاشت
الف. حدیث نبوی ب. آیه قرآن ج. ضرب المثل د. هیچ‌کدام

۱۴. «اگر» در بیت زیر چه نوع کلمه‌ی است؟

تا نگریدی تو گرفتار اگر که اگر این کردمی یا آن دگر
الف. حرف شرط، برای شرط ب. حرف شرط، برای جزا
ج. حرف ربط د. همه موارد

*

۱۵. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. باوفاق	ب. حَمول	ج. تی تی کردن	د. منطق
۱. بردارنده	۲. سخن گفتن	۳. صمیمی	۴. سخنان مهمل

(۹). ج: آرزوی باغ و گلستان

<p>بنمای رخ که باغ و گلستانم آرزوست ای آفتابِ حُسن برون آ، دمی ز ابر بشنیدم از هوای تو آواز طبل باز گفتی زناز: بیش مرنجان مرا رو وان دفع گفتنت که: «برو شه به خانه نیست» در دست هر که هست زخوبی قراضه‌هاست این نان و آب چرخ چو سیلی است بی وفا یعقوب وار و اسفاها همی زنم والله که شهر بی تو مرا حبس می‌شود زین همراهِ سُست عناصر دلم گرفت جانم ملول گشت زفرعون و ظلم او زین خلق پُر شکایت گریان شدم ملول گویاترم ز بلبل اما زرشک عام</p>	<p>۳</p> <p>۶</p> <p>۹</p> <p>۱۲</p>
---	--------------------------------------

بگشای لب که قند فراوانم آرزوست
کان چهره مشعشع تابانم آرزوست
باز آمدم که ساعد سلطانم آرزوست
آن گفتنت که: «بیش مرنجانم» آرزوست
وان ناز و باز و تندی دربانم آرزوست
آن معدن ملاح و آن کانم آرزوست
من ماهیم، نهنگم، عُمانم آرزوست
دیدار خوب یوسف کنعانم آرزوست
آوارگی و کوه و بیابانم آرزوست
شیر خدا و رستم دستانم آرزوست
آن نور روی موسی عمرانم آرزوست
آن های هوی و نعره مستانم آرزوست
مهرست بر دهانم و افغانم آرزوست

- ۱۵ دې شیخ با چراغ همی گشت گرد شهر گفتند: «یافت می نشود جُسته‌ایم ما»
 هر چند مفلسم نپذیرم عقیق خرد
 پنهان ز دیده‌ها و همه دیده‌ها ازوست
 ۱۸ خود کار من گذشت زهر آرزو و آرز
 گوشم شنید قصه ایمان و مست شد
 یک دست جام باده و یک دست جعد یار
 ۲۱ می‌گوید آن رباب که: مُردم ز انتظار
 من هم رباب عشقم و عشقم رُباییست
 باقی این غزل را ای مطرب ظریف
 بنمای شمس مفخر تبریز! رو، زشرق
 کز دیو و دد ملولم انسانم آرزوست
 گفت: آنکه یافت می‌نشود آنم آرزوست
 کان عسقیق نادر ارزانم آرزوست
 آن آشکار صنعت پنهانم آرزوست
 از کان و از مکان پی ارکانم آرزوست
 کو قسم چشم؟ صورت‌ایمانم آرزوست
 رقصی چنین میانه میدانم آرزوست
 دست و کنار و زخمه عثمانم آرزوست
 وان لطفهای زخمه رحمانم آرزوست
 زین سان همی شمار که زین سانم آرزوست
 من هدهدم حضور سلیمانم آرزوست

توضیح:

۱. نمودن: نشان دادن. // که: زیرا که. // در این بیت رخ به باغ و گلستان و سخن به قند تشبیه شده است.
۲. حُسن: زیبایی. // مُشَغَّع: درخشان، تابان، منظور چهره شمس، مراد مولاناست.
۳. طبل باز: طبل‌بایی بوده است که به هنگام پرواز دادن بازشکاری و هنگام بازگشت آن می‌زده‌اند. // ساعد: بازو. بازشکاری روی بازوی سلطان می‌نشسته است. در این بیت آرایه مراعات‌النظیر است.
۴. * از روی نازگفتی که مرا بیش از این میازار، باز دلم می‌خواهد که آن سخن را ازدهان تو بشنوم.
۵. دفع گفتن: دفع کردن، راندن. // ناز و باز: ناز و ادا، باز از اتباع ناز است.
۶. خوبی: جمال، زیبایی. // قُراضه: پاره‌ها و ریزه‌های زر و سیم. // مَلاحَت: نمکین بودن. * هریک از زیبارویان خُرد وریزی از زیبایی را دارد، من خواهان آن کسی هستم که معدن زیبایی و کان ملاحَت است.
۷. بی‌وفا: در اینجا منظور زودگذر و غیردائم است. سَیل از آن رو بی‌وفاست که لحظاتی طغیان می‌کند و فرو می‌نشیند. // عُمَان: دریای عمان (Omān)، دریایی در جنوب ایران که به اقیانوس هند می‌پیوندد. در اینجا منظور دریای بیکران است.
۸. یعقوب: از پیامبران بنی اسرائیل و پدر یوسف که در فراق پسر نابینا شد. // یعقوب‌وار: مانند یعقوب. // وا اسفاها زدن: تأسف خوردن، واویلا گفتن. این تعبیر از سوره یوسف، ۱۲ / آیه ۸۴ گرفته شده است: «وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يَوْسَفَ» و [یعقوب] گفت: دریغا بر

یوسف. // یوسف: پسر یعقوب که در زیبایی و پاکدامنی مَثَل است. // کنعان: نام قدیم فلسطین یا ارض موعود. // یوسف کنعان: یوسف کنعانی.

۹. والله: به خدا، سوگند به خدا. // حَبَس: زندان. * به خدا قسم که شهر بی وجود تو برایم زندان جلوه می کند، دلم می خواهد که سر به بیابان بگذارم و آواره بیابانها گردم.

۱۰. سست عناصر: سست عنصر، بی حال. // شیر خدا: از القاب علی (ع) است و ترجمه «اسدالله» است. // دستان: لقب زال پدر رستم است.

۱۱. فِرْعَوْن: لقب پادشاهان مصر قدیم در تورات است. معروف ترین فرعون معاصر با موسی (ع) بود. فرعون نماد تکبر و طغیان و عناد است. // نور روی موسی: موسی هنگامی که از طور بازگشت، چهره یی نورانی پیدا کرده بود، چنانکه کسی نمی توانست به صورت او بنگرد (گزیده غزلیات شمس، دکتر سیروس شمیسا، ص ۱۱۹). // عمران: پدر موسی. // موسی عمران: موسی پسر عمران (اضافه بنوّت).

۱۲. ملول: دلتنگ. // های هوی: هیاهو، عربده.

۱۳. رشک: حسد. // عام: عوام الناس، مردم. // مهر بر دهان بودن: خاموش ماندن، سکوت کردن.

۱۴. شیخ: منظور دیوجانس (دیوژن) فیلسوف یونانی (م ۳۲۳) است که در روزی روشن چراغ به دست در کوچه های آتن می گشت و می گفت: من انسان می گویم. // دَد: جانور وحشی.

۱۶. مُفلس: بی چیز. // عَفِیق: از سنگ های گرانها، مخصوصاً رنگ سرخ آن مرغوب تر است. // خُرد: کوچک، حقیر. // نادر: کمیاب. // ارزان: ارزنده، باارزش، شایسته. این کلمه امروز به معنی کم بها به کار می رود.

۱۷. پنهان ز دیده ها و همه دیده ها ازوست: ظاهراً اشاره است به آیه کریمه: «لَا يُدْرِكُهُ الْإِبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْإِبْصَارَ»: چشم ها او را نمی بینند و او بینندگان را می بیند (انعام، ۶/ آیه ۱۰۳). // آشکار صنعتِ پنهان: کسی که صنعتش آشکار است و خودش پنهان، صانع جهان. ۱۸. آز: حرص، طمع. // کان: معدن. // کان و مکان: جناس مطرّف. // پی: بُن، اصل. //

ارکان: موالید سه گانه (حیوان، نبات، معدن)، یا چهار عنصر. * یعنی کار من از آرزو و هوس گذشته است، کان و مکان که می گویم مقصودم بُن و اصل همه موجودات و وجود است.

۱۹. مست شدنِ گوش: معنی مجازی و برای مبالغه است. // قِسم: بهره، نصیب.

* گوش من قصه ایمان را شنید و از شنیدن آن مست شد، پس نصیب چشم کجاست؟ دلم می خواهد که صورت ایمان را هم ببینم. مراد رسیدن به حقّ الیقین و وصال الهی است.

۲۰. جَعَد: زلف شکن در شکن. // میدان: مرکز تجمع مردم، وسط شهر.

۲۱. رِبَاب: از سازهای زهی است. معمولاً آن را «رُبَاب» می گویند. // کنار: بغل،

آغوش. // زخمه: مضراب. // عثمان: شهاب‌الدین عثمان از قوّالان و مطربان مجالس مولانا بوده است.

۲۲. رُبایی: نوازندهٔ رباب. // رحمان: از نامهای خدای تعالی.

۲۳. زین‌سان: بدین گونه، بدین روش. * یعنی [من دیگر خسته شدم]، ای مطرب! بقیّه غزل را به همین روش و اسلوب ادامه بده که دلم می‌خواهد بقیّه آن را بدین اسلوب بشنوم.

۲۴. مَفْخَر: مایهٔ افتخار و نازش. // خورشید از شرق طالع می‌شود. // هدهد: پرنده‌یی که دایم در مجلس سلیمان حضور داشت. این پرنده بود که خبر بلقیس را به سلیمان آورد. // سلیمان: پسر و جانشین داوود از انبیای بنی‌اسرائیل است. در روایات او را حاکم بر جنّ و انس معرفی کرده‌اند.

ای عاشقان

<p>۳</p> <p>ای عاشقان، ای عاشقان پیمانه را گم کرده‌ام
مستم زخمِ من لَدُنِ رو محتسب را غمز کن
ای پادشاه صادقان، چون من منافق دیده‌ای؟
با دلبران و گلرخان چون گلبنان بشکفته‌ام
ای نان طلب درمن‌نگر، والله که مستم بی‌خبر
مستم، ولی از روی او، غرقم‌ولی درجوی او
روزی که عکس روی او بر روی زرد من فتد
در جام می‌آویختم، اندیشه را خون ریختم
آویختم اندیشه را کاندیشه هشیاری کند
دوران کنون دورانِ من، گردون‌کنون حیران من
در جسم من جانی دگر، در جان من قانی دگر
گر گویدم: بیگاه شد، رو رو که وقت راه شد
خامش که بلبل باز را گفتا: چه خامش کرده‌ای؟</p> | <p>زان می که در پیمانه‌ها اندر ننگجد، خورده‌ام
مر محتسب را و ترا هم چاشنی آورده‌ام
با زندگانت زنده‌ام، با مردگانت مرده‌ام
با منکرانِ دی صفت همچون خزان افسرده‌ام
من گرد خنّبی گشته‌ام، من شیرۀ افسرده‌ام
از قند و از گلزار او چون گلشکر پرورده‌ام
ماهی شوم رومی رخی، گر زنگی نو برده‌ام
با یار خود آمیختم زیرا درون پرده‌ام
زاندیشه بیزاری کنم، ز اندیشه‌ها پژمرده‌ام
در لامکان سیرانِ من، فرمان ز قان آورده‌ام
با آن من آنی دگر زیرا به آن پی برده‌ام
گویم که: این بازنده گومن جان به حق بسپرده‌ام
گفتا: خموشی را مبین درصیدشده صد مرده‌ام</p> |
|--|---|

توضیح:

۱. پیمانه: قدح، پیالهٔ باده.

۲. خمر: باده، شراب. // لَدُنْ: ظرف زمان و مکان است به معنی «نزد»، «نزدیک». // مِیْنِ لَدُنْ: از جانب، از نزد. این کلمه از کلمات قرآنی است. شانزده بار در قرآن به کار رفته است.

مثلاً در آیه ۶۵ سوره کهف (۱۸). صوفیان به استناد این آیات کلمه «لدنی» را ساخته‌اند که به معنی فطری و جبلی است. // خمر من لدن: شراب الهی. // مُحْتَسِب: مأمور اجرای احکام شرع. // غمز کردن: سخن چینی کردن، غمازی کردن، راز کسی را فاش کردن. // مر: از ادات تأکید مفعولی. // چاشنی: چیز اندک که برای چشیدن باشد، مزه. * یعنی من از باده الهی مستم، برو و راز مرا پیش محتسب فاش کن، اما من از آن باده برای تو و محتسب هم اندکی ارمغان آورده‌ام.

۳. منافق: دورو، آنکه کار به نفاق کند.

۴. گلبن: بوته گل سرخ. // دی صفت: سرد و منجمد، کسی که چون دی ماه سرد و ناراحت کننده باشد.

۵. نان طلب: نان خواه، کسی که به دنبال نان برود، روزی طلب. // حُثْب: خُم، کوزه بزرگ شراب.

۶. گلشکر: شربتی که از گل سرخ و قند ساخته می‌شود. مولانا هم همانند گلشکری است که از قند و گلزار معشوق پرورده شده است.

۷. ماه: زیبارو. // رومی رخ: سفید، زیبا، آنکه رویش چون زیبارویان رومی باشد. // زنگی: اهل زنگبار، سیاه پوست. // نوَترده: آنکه به تازگی به اسارت و غلامی درآید. * اگر پرتو روی معشوق بر رخسار زرد و پژمرده من افتد اگر غلام نوخریده هم باشم به زیبارویی رومی بدل می‌شوم (یعنی پرتو روی او به من طراوت و زیبایی می‌بخشد).

۸. آویختن: چسبیدن، چنگ زدن. // اندیشه: اضطراب، ناراحتی. // خون ریختن: کُشتن. // درون پرده: در حرم، در اندرون. * به جام می چنگ زدم و ناراحتی و اضطراب را از میان بردم، به وصال یار خود رسیدم، زیرا که به حرم وصل او راه یافتم.

۹. آویختن: به دار زدن، کشتن. // هشیاری کردن: موجب اضطراب شدن.

۱۰. دوران کنون دوران من: دور دور من است، کامیابی با من است. // لامکان: عالم الوهیت. // سیران: گردش، سیر. // قان: خان، قآن، سلطان.

۱۱. آن: کیفیتی خاص در زیبایی که می‌توان دید و نمی‌توان توصیف کرد. حافظ در همین معنی گفته است: شاهد آن نیست که مویی و میانی دارد / بنده طلعت آن باش که آنی دارد (دیوان، قزوینی، ص ۸۵).

۱۲. وقت راه شد: هنگام رفتن فرارسید. * اگر به من بگوید که دیروقت شد، برو که هنگام رفتن فرا رسید، می‌گویمش که با آدمهای زنده چنین سخنی بگوی که من جان به حق تسلیم کرده‌ام و مرده‌ام.

۱۳. خامش کردن: سکوت کردن، خامش شدن. // صد مرده: آنکه نیروی صد تن را دارد،

بسیار قوی.

خودآزمایی ۹. (ج): (آرزوی باغ و گلستان):

۱. در بیت زیر چه آرایهٔ بدیعی به کار رفته است؟
 بشنیدم از هوای تو آواز طبل باز باز آمدم که ساعد سلطانم آرزوست
 الف. جناس ب. مراعات النّظیر ج. ایهام د. کنایه

*

۲. در مصراع زیر، منظور از «شیخ» کیست؟
 دی شیخ با چراغ همی گشت گرد شهر...
 الف. دیوژن فیلسوف یونانی ب. شمس تبریزی
 ج. حسام الدّین چلبی د. سلطان ولد

*

۳. بیت زیر را معنی کنید:
 خود کار من گذشت زهر آرزو و آز از کان و از مکان پی ارکانم آرزوست

*

۴. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:
 الف. ربای ب. ناز و باز ج. قراضه د. سست عناصر
 ۱. بی حال ۲. رباب نواز ۳. ناز و ادا ۴. ریزه‌های زر و سیم

*

۵. در کدام گزینه «مِنْ لَدُنْ» صحیح معنی شده است؟
 الف. غیر عمدی ب. فطری ج. زمینی د. جهانی

*

۶. «اندیشه» در بیت زیر به کدام معنی است؟
 درجام می‌آویختم اندیشه راخون ریختم با یار خود آمیختم زیرا درون پرده‌ام
 الف. تشویش ب. تفکّر ج. تخیل د. دوراندیشی

*

۷. «قان» در ابیات ۱۰-۱۱ (ای عاشقان) به چه معنی است؟
 الف. ترکی، به معنی خون ب. اوغوزی، به معنی دریاب
 ج. مخفّف کلمهٔ قانع د. مغولی، خان، قاآن

*

۸. بیت زیر را معنی کنید:

مستم زخمر من لدن رو محتسب را غمزکن مر محتسب را و ترا هم چاشنی آورده‌ام

*

۱۰. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. چاشنی	ب. زنگی	ج. دی صفت	د. نو برده
۱. سرد و منجمد	۲. غلام نوخدمت	۳. سیاه پوست	۴. مزه

۱۰

جلال آل احمد

جلال آل احمد: یکی از نویسندگان معاصر است که سبکی خاص در نویسندگی دارد. او در تهران تحصیلات مقدماتی و عالی را گذرانده و دورهٔ دکتری ادبیات فارسی را به پایان رسانده است. در ۱۳۲۴ اولین اثر خود را در مجلهٔ سخن منتشر کرد. سپس مجموعه‌یی به نام دید و بازدید را به چاپ رسانید. آثار مهم او عبارتند از: زن زیادی، هفت مقاله، از رنجی که می‌بریم، سرگذشت کندوها، نون والقلم، مدیر مدرسه، خسی در میقات، نفرین زمین، ارزیابی شتاب زده و... همچنین آثاری را هم به فارسی ترجمه کرده که برخی عبارتند از: قمارباز، بیگانه، سوءتفاهم، دست‌های آلوده و... آل احمد در سال ۱۳۴۸ شمسی درگذشته است. نوشتهٔ زیر از کتاب ارزیابی شتاب‌زدهٔ او خلاصه شده است:

چند نکته دربارهٔ مشخصات کلی ادبیات معاصر

... گمان نمی‌کنم احتیاجی به این باشد که توضیح بدهم ادبیات یعنی چه. مطلبی است هم ساده و هم مشکل که امیدوارم شما در کلاس‌های درستان به آن رسیده باشید یا با مطالعهٔ خارج از کلاس به آن دست یافته باشید. اما دلم می‌خواهد به عنوان زمینه‌یی برای سخن امروز، ادبیات را به زبانی بسیار ساده در برخورد با مسائل حیات تعبیر کنم یعنی مواجههٔ آدمی با زندگی. آدمی که ورای خورد و خواب و خشم و شهوت غم دیگری هم دارد. پس هدف گفتار من این است که به کمک هم طرحی کلی بریزیم از این هیکل و مشخصات کلی ادبیات معاصر را معین کنیم. یعنی ببینیم صرف‌نظر از اینکه این ادبیات به زبان فارسی است و از محیط مانوس ما دم می‌زند دیگر چه مشخصاتی دارد که آن را از ادبیاتهای دیگر ممتاز و

- ۹ مجزاً می‌کند. می‌دانیم که در فلسفه به مفاهیم اصلی حیات و علت و معلولهای اولیه می‌رسیدند یا می‌رسند. به این طریق فلسفه هم برخوردی است با مسائل حیات. منتها با عظمت مسائل یا با مسائل عظیم. به این تعبیر ادبیات برخورد با همان مسائل است منتها از راه جزئیات - از راه استقرا. اگر فلسفه از راه قیاس کلیات در جستجوی کشف مسائل زندگی است در ادبیات از راه کاوش در موارد تک و بی‌نام و نشان به همان کلیات می‌رسند. پس ادبیات روی دیگر سکه فلسفه است. یا دست‌کم راهی است به آن. یا شعبه‌یی از آن. و به هر صورت برخورد یک نویسنده یا شاعر با زندگی و مسائل آن، فلسفه اوست. ببینیم مشخصات اصلی این فلسفه در آثار معاصران چیست.
- ۱۲
- ۱۵ این کلی‌ترین و در عین حال ساده‌ترین طرحی است که در این فرصت کوتاه جرأت کردم برای گفتار خود بریزم. می‌بخشید اگر سرتان را درد آورد یا اباطیلی بیش نبود.
- ۱۸ حالا اجازه بدهید قبل از ورود به مطلب از تجربه تازه‌یی که در کار معلمی داشته‌ام چیزی بگویم و امیدوار باشم که همکاران فرهنگی من در اینجا چنین تجربه‌یی نکرده باشند. تجربه از این قرار است که اوایل همین سال تحصیلی در یک دانشکده مانند فنی در تهران درس می‌دادم و معلوم است چه درسی. برخورد معلّم و شاگرد در ساعت اول جوری بود که احساس کردم آقایان سروران من گمان کرده‌اند یک دانشجوی فنی و ادبیات یعنی گرگ و پوستین‌دوزی. این بود که سه جلسه تمام وقتم را صرف کردم تا به دانشجویان حالی کنم که لازم است ادبیات بدانند و بخوانند و بفهمند. نمی‌دانم شما چه گمان می‌کنید. اما آنها گمان می‌کردند که چون با تکنیک و فن سروکار دارند دیگر کاری به ادبیات نمی‌توانند داشته باشند. حتی گمان می‌کردند که طاق آسمان سوراخ شده و حضرات ایشان به عنوان هدیه‌یی برای ما نازل شده‌اند. همچون من و سلوی برای قوم یهود. غافل از این که عالیتیرین فارغ‌التحصیل یک دانشکده کاملاً فنی در این ولایت آخرین مأموریتش تعمیر مصنوعات غربی است، یا به کار بردن و به کار انداختن آنها. ساختن ماشین که در کار نیست و این دیگر تصدیق می‌فرمائید که آهن و تلیی ندارد. چه رسد به پز و افاده‌یی. و اگر بدانید حضرات چه افاده‌یی می‌کردند!
- ۲۴
- ۲۷
- ۳۰
- ۳۳ پس از آن سه جلسه مجادله، من گمان کردم حضرات متقاعد شده‌اند و شروع به کار کردم. اما هر روز نشانه تازه‌یی از ناراحتی‌های تازه و اماهای دیگری دنبال همان گمان به خطای روز اول - حاکی از انکار ادبیات و دست‌کم استنکاف از دل دادن به آن. دیدم گوشه‌اشان را پنبه می‌تپانند تا از ادبیات چیزی نشنوند. درست همین‌طور که می‌گویم. این بود که دیدم فایده ندارد و رها کردم و برای خودم این‌طور استدلال کردم که این خودداری حضرات متظاهر به فنّ و تکنیک از پذیرفتن ادبیات خودش یکی از عوارض غرب‌زدگی است که جای دیگری به تفصیل به آن پرداخته‌ام. یعنی همراه شدن در این خیال خام که برای یک مصرف کننده ماشین که مائیم، تنها چیزی که در این زمانه لازم است آموختن همان اندازه سیلندر و
- ۳۶
- ۳۹

- طریق سوار و پیاده کردن پیستون و یاطاقان است. و از این اشاره‌ها قصدم این است که
 ۴۲ اطمینان خاطری از این محضر به دست بیاورم. به این مناسبت از آقایان محترم می‌پرسم
 چند نفر از شما همه آثار مثلاً جمال‌زاده را خوانده‌اید که در این قلمرو پیشکسوت است.^۱
 البته یادتان باشد که نپرسیدم: چند نفرتان «شوهر آهو خانم» را خوانده‌اید که با همه
 ۴۵ نقص‌هایش آخرین واقعه ادبی در زبانها و زمان ماست.
- خوب. می‌بینید که من حق دارم که زیاد امیدوار نباشم. پیدا است که رنگ آسمان اینجا
 هم عین تهران است. به هر صورت خدا به داد همکاران فرهنگی من در این ولایت برسد.
 ۴۸ حالا برویم سر بحث خودمان، اولین مشخصه‌یی که در ادبیات معاصر فارسی به طور
 اعم (چه در شعر و چه در نثر) به چشم می‌خورد یک صف‌آرایی همه‌جانبه است. صف‌آرایی
 میان کهنه و نو - میان پیر و جوان - میان نسل‌ها - میان طبقات - میان خوش‌بینی و بدبینی -
 ۵۱ میان تمایلات متضاد و دیدهای متخالف به هر صورت صف‌ها در ادبیات فارسی مشخص
 است. درست است که این صف‌ها مدتی است که در دنیای سیاست به هم خورده - یعنی همه
 چیزش قاطی شده. اما ادبیات دروغ نمی‌گوید. ادبیات دنیای صمیمیت است. ناچار صراحت
 ۵۴ دارد. ناچار هر کس یک طرف بیشتر نیست. و بیش از یک طرف هم ندارد. الان ما در سلک
 صاحب قلمان، پیرمردهایی داریم که از دوران مشروطیت تاکنون قلم به دست دارند و چه
 کوششی می‌کنند تا قدم به قدم با اجتماع و تحوّل پیش بیایند. اما به زحمت می‌توان کارشان
 ۵۷ را مقایسه کرد با آثار جوانهایی که تازه قلم به دست گرفته‌اند و شاید یک‌سوم عمر آن دسته
 اوّل را ندادند. فاصله زمانی میان این دو دسته بیش از ۴۰-۵۰ سال نیست، اما فاصله‌یی که
 آثارشان را از هم دور می‌کند از صدسال هم بیشتر است. ناچار هریک از این دو دسته در راهی
 ۶۰ دیگر می‌روند و حرف و سخن دیگری دارند و دید دیگری. مثل یزنم: میان همان جمال‌زاده
 پیشکسوت با بهرام صادقی که تازگی‌ها به یک «ملکوت» فرنگی مآب صعود کرده فاصله
 زمانی بیش از آنچه گفتم نیست. اما کارشان چنان از هم دور است (بی‌آنکه قصد هیچ نوعی
 ۶۳ مقایسه‌یی داشته باشم) درست، در حدود همان فاصله‌یی که میان، «ثکری» هست با
 «اسپندر» در انگلیس یا میان بالزاک هست با آلبر کامو در فرانسه. اما متوجه باشید که
 نمی‌خواهم بگویم پس به این طریق هر نوع تباعد سنتی باعث تباعد یا تفرقه دیدها و
 ۶۶ اختلاف نظر در برخوردها است. چون عین همین فاصله زمانی میان نیما یوشیج با م. آزاد هم
 هست یا در حدودی با شاملو و اخوان ثالث. اما این هر سه چهار تن در عالم شعر در یک راه
 گام برمی‌دارند. البته نه اینکه به یک سبک کار کنند. نه دیدشان در حدودی به یک نوع
 ۶۹ ساختمان مغزی راه می‌برد.

۱. از سیصد نفر پنج نفر دست بلند کردند.

- البته این صف‌آرایی تنها میان نسل‌ها نیست. میان طرز فکرها هم هست. میان مسائل مختلف هم هست. مثلاً دید بی‌آزم ولی زنانه‌یی که در شعر شاعره‌های معاصر سراغ داریم هنوز یک مسأله مورد بحث است. عده‌یی در بست به آن تن می‌دهند و عده‌یی جا می‌زنند. ۷۲
- چه میان مردها و چه میان خود زنهای قلم به دست. هنوز عده‌یی از هم قلم‌ها هستند که گمان می‌کنند این حرف‌ها خون آدم را حلال می‌کند. درست مثل صدسال پیش بلکه پیشتر. و عده دیگری که حتی این حرف و سخن‌ها را کهنه می‌دانند و یک لوس‌بازی تازه زنانه. ۷۵
- این صف‌آرایی در وظیفه نویسنده و شاعر هم پیش آمده است، در پیامی که دارد و می‌دهد. هنوز هستند کسانی که به سبک قدما نشر را تنها ظرف بیان تذکره‌نویسی و شرقشناسی (که غالب اوقات فقط زائده اعور استعمار است) و تحقیقات ادبی می‌دانند. ۷۸
- دانشکده‌های ادبیات ما فقط از این قماش بیرون می‌دهند و سالی بیش از هزارتا. اما کسانی هم هستند که حتی عالم ناسوت را به عنوان قلمروی برای نثر، کوچک می‌دانند. و نیز در شعر هنوز هستند کسانی که گمان می‌کنند خداوندگار عالم، زبان را در دهانشان یا قلم را در دستشان فقط برای استقبال و بدرقه و مدح و ذم و دلقکی و ماده تاریخ‌سازی گذاشته است. و شعرای دیگر هم هستند که در هر کلمه‌یی یک قطره از خونشان را خشک کرده‌اند. البته در میان صاحب‌قلمان بزرگواری‌هایی را هم داریم تک و توک - که دو دوزه قلم می‌زنند! (اگر بشود گفت). ولی می‌دانید که نان به نرخ روز خوردن فقط درخور عالم سیاست است. یخ این جور بازیها در عالم ادبیات نمی‌گیرد. ناله این جور آدمها حق نیست. می‌بخشید که کلیات می‌گویم. اگر بخواهم وارد جزئیات بشوم و مرتب مثل بزنم کار خراب می‌شود دست‌کم آنقدر هست که مرا به غرض ورزی متهم می‌کند. ۸۱
- مشخصه دیگر ادبیات معاصر را - که ناشی از همین صف‌آرایی است - می‌توان بدبینی دانست و این بدبینی اختصاص به جوانها ندارد. دهخدا هم بدبین بود - نیما هم بود. اما بیشتر کسانی صاحب این مشخصه‌اند که بستگی به قدرتها ندارند و در متن مشکلات معاصر دادشان را از ته چاه می‌زنند.... ۸۴
- مشخصه دیگر ادبیات معاصر بشردوستی است. لازمه بدبینی به قدرتها، خوش‌بینی به بی‌قدرتها است. به مظلومها. ۸۷
- اما توجه به طبقات عوام و به زبان آنها و به لهجه‌های محلی و به زبان کوچه و بازار از تظاهرات همین بشردوستی است. این روزها دیگر یک نویسنده یا شاعر حتی ادای این را هم نمی‌تواند دریاورد که بله من برای سایه‌ام می‌نویسم. ۹۰
- نکته دیگر این که ادبیات معاصر فارسی به سبک بی‌توجه است. به اصالت در کلام - به پاکی تعبیر، به جزالت زبانی که به کار می‌برد، به ایجاز، و به طورکلی به فصاحت و بلاغت. و این قضیه گاهی کار را به قلم‌انداز نوشتن کشیده است. اغلب شعرا مثل هم شعر می‌گویند. و ۹۳
- ۹۶
- ۹۹

- اغلب نویسندگان مثل هم می‌نویسند. خیلی به ندرت می‌شود از شعر یا نثری دریافت که
 ۱۰۲ امضای چه کسی باید پایش باشد. البته شعرا به این نقص کمتر دچارند. چون ظرف کوچک
 و ظریف شعر اجازه قلم‌اندازی یا گشادبازی را نمی‌دهد. شاید هم این اثری باشد که از «رنگین
 نامه»ها بر ادبیات معاصر مانده باشد یا از همان ترجمه‌های فراوان که دیدیم. نکته‌یی که در
 ۱۰۵ این زمینه خیلی زیاد به چشم می‌آید این است که هرچه مسئولیت قلم کمتر، اثرش در دلها
 کمتر و به عکس. در دنباله همین قضیه است یا یکی از علل این نقص است همه چیز نوشتن
 و همه کار کردن. غرضم یک نوع التقاطی بودن است که بلای جان صاحب قلم‌های دوره ما
 ۱۰۸ است. همه‌مان همه کار می‌کنیم. چون نقد ادبی به معنی دقیق کلمه نیست، منتقد هم
 می‌شویم. مثل من. چون برای ترجمه خوب پول می‌دهند ترجمه هم می‌کنیم - چون
 کمپانی‌های فیلم‌برداری هم راه افتاده‌اند سناریو هم می‌نویسیم. به این طریق در قلمرو و
 ۱۱۱ ادبیات هنوز تخصص کامل به وجود نیامده است. همه همه کاره‌ایم. هیچکدام سرمان به
 گریبان خودمان نیست. هول می‌زنیم. پر می‌نویسیم. کمتر وسواس داریم. و اینها حتماً
 ۱۱۴ کارمان را خراب خواهد کرد. مواظب خودمان باشیم. اگر همه کاره هیچکاره را سیاست و
 دانشگاه و زمانه می‌پسندد ادبیات نمی‌پسندد. و به عنوان کلام آخر مسلّم این است که
 ادبیات معاصر فارسی تازه پا در راه گذاشته. دوره جوانی خود را طی می‌کند. و اگر هنوز پخته
 نشده و نقائصی دارد، هیچ باکی نیست. غرور جوانی بر هر صورتی لک و پیس خود را
 ۱۱۷ می‌گذارد.
- به همین مناسبت مشخصه دیگر ادبیات معاصر این را می‌توان دانست که قانع و متواضع
 است، در حدود قلمروی که دارد - در بازاری که دارد - در درآمدی که دارد و در شکل ظاهر
 ۱۲۰ دفترها و دیوانهایش. می‌دانیم که باسواد کم است و کتابخوان خیلی کمتر و برای خواننده
 فراوان یافتن باید به رنگین نامه‌ها پناه برد. یعنی پا از قلمرو قناعت بیرون باید گذاشت و
 شاید به همین دلیل باشد که آقایان این همه کم آثار ادبی در دسترس دارند. آنچه مسلّم است
 ۱۲۳ این که هنوز یک نویسنده یا شاعر - اگر نخواهد خودش را به تیراژهای بزرگ بفروشد -
 نمی‌تواند از قلمش نان بخورد. به این مناسبت هنوز در مملکت ما ادبیات یک شغل نیست.
 و بیشتر یک تفنّن است، تفنّنی خیلی جدّی‌تر از یک شغل. یعنی یک مشغله است. و
 ۱۲۶ مشغله‌یی بسیار پردردسر و شاید هم بدعاقبت. آن روزها که یک شاعر یا نویسنده به فلان
 دربار پناه می‌برد گذشته. اما در مقابلش هنوز بار عام مردم به روی صاحب قلم باز نشده
 است. پناهگاه امن مردم هنوز در خود را کاملاً به روی ادبیات معاصر باز نکرده است. و این
 ۱۲۹ خود گاهی باعث اغتشاش فکری صاحب قلم‌هاست که خودشان و کارشان را پا در هوا
 می‌بینند. اما آنچه مسلّم است به صدای این همه کوبه‌یی که به در می‌خورد از درون صدای
 پایی برخاسته است، من این صدای پا را شنیده‌ام. و امیدوارم دیگر چنان نباشد که مسعود
 ۱۳۲ فرزند گفت:

«بسته است این در دلا باید در دیگر زدن

ور نباشد این میسر دست غم بر سر زدن»...

- ۱۳۵ نکته دیگر این که ادبیات معاصر از ترجمه‌های فراوانی که در این بیست ساله اخیر شده است حسابی تأثیر پذیرفته: از نظر غنی کردن زبان - از نظر گشودن دیدها و گستردن سینه‌ها و اگر متوجه باشیم که اغلب شعرا و نویسندگان خود ترجمه‌هایی هم از آثار فرنگ کرده‌اند به اهمیت این تأثیر پی می‌بریم. برای خود من خیلی اتفاق افتاده که فلان شعر یا فلان نثر را که خوانده‌ام اثر فلان فرنگی و کتابش را در آن دیده‌ام. و این تأثیر تا آنجا که سرکلافی به دست نویسنده یا شاعر خودی بدهد پسندیده است اما اگر قرار باشد برگرفته کار دیگران قدم بزنیم که دیگر ادبیات معاصر فارسی یعنی چه؟...
- ۱۴۱

توضیح:

۴. مواجهه: رویارویی.

۱۲. استقرا: از جزئی به کلی پی بردن. // قیاس: آن است که ذهن از کلی به جزئی یا از اصل به نتیجه برسد (بر خلاف استقرا).

۱۴. روی دیگر سکه: جهت مخالف قضیه. // دست‌کم: لا اقل.

۱۷. اباطیل: جمع باطل، چیزهای بیهوده و باطل.

۲۳. گرگ و پوستین دوزی: دو چیز ضد و مخالف هم.

۲۶. تکنیک (= technique)، فن، فنی.

۲۷. طاق آسمان سوراخ شده: معجزه‌یی رخ داده: کاری خارق‌العاده اتفاق افتاده.

۲۸. مَنْ و سَلَوٰی: مَنْ: ماده‌یی شیرین است. سَلَوٰی: پرنده‌یی است چون کبک. مَنْ و

سَلَوٰی در زمان سرگردانی قوم بنی اسرائیل در بیابان به اندازه کافی بر آنان فرود می‌آمد و از گرسنگی نجاتشان می‌داد. در قرآن کریم، سوره بقره، آیه ۵۴، سوره اعراف آیه ۱۶۰، و سوره طه، آیه ۸۲ آیاتی درباره آن آمده است.

۳۱. أَهْنٌ و تَلَبُّ: سروصدا، افاده، تکبر. // بُزُو افاده: تکبر، نازش.

۳۳. متقاعد: قانع، مُجاب.

۳۴. اَمَّا: اشکال تراشی، ایجاد شبهه.

۳۵. استنکاف: سرباز زدن، امتناع کردن.

۳۶. گوش را پنبه تپاندن: راه شنوایی را بستن، خود را کر کردن.

۳۸. غرب زدگی: فریفته شدن به مظاهر تمدن غرب.

۴۰. سیلندر: لوله‌یی استوانه‌یی شکل در موتور اتومبیل.

۴۱. پیستون: استوانه‌یی متحرک در درون سیلندر اتومبیل. // یاطاقان: یاتاقان از ترکی،

دو نیم دایره در موتور اتومبیل که دسته پیستونها بر روی میل لنگ نصب می شوند.

۴۳. جمال زاده: سید محمدعلی جمالزاده، نویسنده ایرانی که آثار زیادی چون: یکی بود یکی نبود، قلشن دیوان، و... نوشته است. جمالزاده در سال ۱۳۷۶ در ژنو درگذشت. // پیشکسوت: یکی از مدارج طریقت، قدیم ترین و بزرگ ترین پهلوان یک زورخانه که در پهلوانی حق تقدم دارد، پیشرو.

۴۴. شوهر آهو خانم: رمانی مفصل که علی محمد افغانی نوشته است.

۴۶. رنگ آسمان اینجا هم عین تهران است: آل احمد این سخنرانی را در آبادان ایراد کرده است.

۵۴. سیلک: صف، رشته، رده.

۶۱. بهرام صادقی: داستان نویس ایران، در ۱۳۱۵ در نجف آباد اصفهان به دنیا آمد، در سال ۱۳۴۶ از دانشگاه تهران در طب فارغ التحصیل شد. درخشان ترین نویسنده دهه سی شناخته شد. مجموعه یی از داستانهایش به نام سنگر و قمقمه های خالی منتشر شده است. صادقی در سال ۱۳۶۳ درگذشت. ملکوت از آثار اوست.

۶۳. ثکری (= William Makepeace Thackeray): نول نویسنده انگلیسی که در هند به دنیا آمده، در ۱۸۶۳ م در گذشته است.

۶۴. اسپندر: استفن اسپندر، نویسنده انگلیسی که در ۱۹۰۹ به دنیا آمده است. // بالزاک: انوره دو بالزاک، نویسنده مشهور فرانسوی، (م ۱۸۵۰ م). // آلبرکامو: نویسنده فرانسوی (م ۱۹۶۰ م).

۶۵. تباعد: دوری، بُعد داشتن.

۶۶. نیما یوشیج: علی اسفندیاری، (م ۱۳۳۸ ش).

۶۷. م. آزاد، شاملو، اخوان ثالث: شاعران نوپرداز معاصر.

۷۲. دريست: تمام، کامل. // جازدن: ظاهراً از پذیرفتن چیزی خودداری کردن.

۷۵. لوس بازی: کارهای بی حساب و کتاب که ناخوشایند و بی معنی باشند.

۷۷. تذکره نویسی: نوشتن تذکره، نوشتن زندگینامه شاعران و عارفان.

۷۸. شرق شناسی: خاورشناسی، تحقیقاتی که دانشمندان مغرب زمین درباره شرق انجام می دهند. // زایدۀ اعور: روده کور. // استعمار: تسلط ممالک قوی بر ممالک ناتوان به قصد استفاده از منابع آنها، اما به ظاهر به بهانه ایجاد آبادانی و کشاندن مردم به سوی ترقی وارد کشورها می شوند.

۷۹. قماش: ذات، جنس، قبیل.

۸۰. ناسوت: عالم بشری، عالم طبیعت.

۸۲. مدح و ذم: ستایش و نکوهش. // دلقکی: مسخره بازی، تفریح. // ماده تاریخ سازی:

در شعر یا گفتار از کلماتی استفاده می‌کنند که مجموع حروف آنها به حساب ابجد (که هر حرفی مطابق رقمی است) با تاریخ واقعی تطبیق کند.

۸۴. دو دوزه قلم زدن: در نوشتن دو جانب را رعایت کردن، به میل و پسندِ دوطرف مخالف مطلب نوشت، ریاکاری در نوشتن.

۸۵. نان به نرخ روز خوردن: به مقتضای زمان تغییر عقیده دادن. // یخ... نگرفتن: اثر نکردن، مؤثر واقع نشدن.

۹۰. دهخدا، ← درس ۱۵. الف: دهخدا. // نیما، ← درس ۱۳، نیما یوشیج.

۹۲. دادشان را از ته چاه می‌زنند: یعنی صدایشان به جایی نمی‌رسد.

۹۷. اشاره به صادق هدایت است که در بوف کور نوشته است: «من فقط برای سایه خودم می‌نویسم که جلو چراغ به دیوار افتاده است، باید خودم را بهش معرفی بکنم...» (بوف کور، ص ۱۰).

۹۸. سَبَک: روشی خاص که شاعر یا نویسنده احساس و ادراک خود را بیان می‌کند، طرز بیان اندیشه.

۹۹. جَزالت: استواری، استوارگویی. // ایجاز: بیان مقصود در کوتاه‌ترین لفظ و کمترین عبارت. // فِصاحت: روانی کلام، رسایی لفظ. // بَلَاغَت: چیره‌زبانی، رسایی معنی.
۱۰۰. قلم‌انداز نوشتن: سرسری نوشتن، بی‌دقت نوشتن. // گشادبازی: اسراف، زیاده‌روی بیهوده.

۱۰۳. رنگین‌نامه: تعبیری است که درباره مجلات بی‌محتوا به کار رفته است.

۱۰۷. التقاطی بودن: از همه جا چیزی چیدن و بهم چسبانیدن، اقتباس مضمون و مطلب از این و آن.

۱۰۸. مُنْقَد: انتقادکننده، مُنْقِد: ناقد. کاربرد این کلمه را صحیح نمی‌دانند.

۱۱۰. کمپانی (= Company): شرکت تجاری. // سناریو (= Scenario ایتالیایی): فیلمنامه، نمایشنامه مخصوص سینما.

۱۱۲. هول زدن: شتاب داشتن، دستپاچه بودن. // پُر: زیاد.

۱۱۳. همه کاره هیچکاره: کسی که همه چیز را می‌داند و درواقع هیچ چیز نمی‌داند.

۱۱۶. لک و پیس: لکه‌هایی که در صورت و بدن پیدا می‌شود. پیس به تنهایی به معنی بَرَص است.

۱۲۳. تیراژ (= tirage فرانسوی): تعداد روزنامه، مجله یا کتاب که در هر نوبت از چاپ بیرون می‌آید.

۱۲۵. تَفَنَن: سرگرمی متنوع، مشغولیت.

۱۲۶. مَشْغَله: گرفتاری.

۱۲۹. اغتشاش: آشوب، درهم برهم بودن.

۱۳۰. کوبه: چکش در.

۱۳۱-۱۳۲. مسعود فرزاد: نویسنده و مترجم ایرانی و استاد دانشگاه که در ۱۳۶۰

درگذشته است.

۱۳۷. فرنگ: فرنگی، مردم و سرزمین اروپای غربی.

۱۳۹. سرکلاف به دست دادن: موضوعی پیچیده را باز کردن، اصل و منشأ قضیه‌ی را

روشن کردن.

۱۴۰. گزته: طرح، نمونه.

خودآزمایی ۱۰: (چند نکته درباره‌ی مشخصات کلی ادبیات معاصر):

۱. آل احمد را در سه سطر معرفی کنید و سه اثر وی را نام ببرید.

*

۲. «رنگین نامه» را در چه موردی به کار می‌برند؟

الف. مجلات بی‌محتوا ب. مجلات بدزبان

ج. نامه‌های شرم‌آور د. روزنامه‌های هوچی

*

۳. آیا کاربرد کلماتی چون: کمپانی، سناریو، تیراژ را در متن فارسی می‌پسندید؟ نظرتان

را بنویسید.

*

۴. درباره‌ی «من و سلوی» توضیح دهید.

*

۵. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. استنکاف ب. تباعد ج. جزالت د. کوبه

۱. دوری ۲. چکش در ۳. امتناع ۴. استواری

*

۶. اصطلاحات زیر را معنی کنید:

الف. دادشان را از ته چاه می‌زنند. ب. سرکلاف به دست دادن.

ج. گوش را پنبه تپاندن. د. طاق آسمان سوراخ شده.

* چکیده دستور زبان فارسی (۳)

زمانهای فعل (۱) ماضی:

فعل‌هایی که انجام کاری را در زمان گذشته بیان می‌کنند، ماضی نامیده می‌شوند. انواع فعل ماضی عبارتند از:

۱. ماضی ساده (مطلق)، فعلی که در زمان گذشته (دور یا نزدیک) شروع شده و به پایان رسیده است. ماضی ساده از بن ماضی + شناسه‌ها ساخته می‌شود.
علی رفت. علی و حسین رفتند.
۲. ماضی نقلی، فعلی که در زمان گذشته شروع شده است و هنوز ادامه دارد. ماضی نقلی از صفت مفعولی فعل موردنظر + م، ای، است و... ساخته می‌شود.
بچه خوابیده است. پرویز به شیراز رفته است.
۳. ماضی استمراری، فعلی که در زمان گذشته چندبار تکرار شده یا مدتی ادامه داشته است. ماضی استمراری از افزودن «می» به ماضی ساده ساخته می‌شود:
حسین جمعه‌ها به کوه می‌رفت. من در تبریز به مدرسه می‌رفتم.
۴. ماضی بعید، فعلی که انجام کاری را در گذشته دور بیان می‌کند. ماضی بعید از صفت مفعولی فعل اصلی + ماضی ساده فعل بودن ساخته می‌شود: سالها پیش مردی به اینجا آمده بود.
۵. ماضی ابعَد، فعلی که برای بیان عملی در گذشته دورتر به طریق حکایت به کار می‌رود. ماضی ابعَد از صفت مفعولی فعل موردنظر + صفت مفعولی فعل بودن + ام، ای، است. ساخته می‌شود: حکایت کرد که از مدرسه به واسطه بیماری اخراجش کرده بوده‌اند...
۶. ماضی التزامی، فعلی که در گذشته رخ داده باشد که به انجام آن یقین نداشته باشیم. فعل ماضی التزامی از صفت مفعولی فعل موردنظر + باشم، باشی... ساخته می‌شود: شاید او این خبر را شنیده باشد.
۷. ماضی نقلی استمراری (مستمّر)، در جمع میان موارد استعمال ماضی نقلی و ماضی استمراری به کار می‌رود. ماضی نقلی استمراری از می + ماضی نقلی درست می‌شود:
حکما و فیلسوفان قدیم مردمان مملکت را به چهار طبقه تقسیم می‌کرده‌اند.
۸. ماضی ملموس، فعل ماضی استمراری است که به همراه ماضی مطلق فعل داشتن به کار می‌رود و فعلی را نشان می‌دهد که در گذشته، در حال اتفاق افتادن باشد:
داشتم می‌رفتم.

انواع فعل مضارع عبارتند از:

۱. مضارع اخباری، فعلی که انجام کاری را در زمان حال یا آینده به طریق خبر بیان کند.
مضارع اخباری از می + بن مضارع + م، ی، د... ساخته می‌شود:
من به کتابخانه می‌روم.
۲. مضارع التزامی، فعلی که انجام کاری را با شک و تردید بیان می‌کند. فعل ماضی التزامی از ب + بن مضارع + م، ی، د... ساخته می‌شود:
باید بروم.
۳. مضارع ملموس، فعلی که انجام کاری را در حال رخ دادن در زمان حال نشان می‌دهد.
مضارع ملموس از فعل داشتن + مضارع اخباری ساخته می‌شود:
دارم می‌روم.
- فعل مستقبل، برای بیان انجام عملی در آینده دلالت می‌کند. فعل مستقبل از مضارع اخباری فعل خواستن و مصدر مرتّم فعل موردنظر ساخته می‌شود: خواهم رفت.
فعل امر، فعلی که انجام گرفتن کاری را طلب می‌کند. برو، بروید.
فعلی که انجام گرفتن کاری را بیان کند، فعل مثبت و فعلی که انجام نگرفتن کاری را بیان کند، فعل منفی نامیده می‌شود. فعل امر منفی را فعل نهی می‌گویند.

قید:

- قید کلمه یا ترکیبی است که چگونگی انجام گرفتن فعل را نشان می‌دهد و یا آن را به چیزی از قبیل زمان، مکان، مقدار، تأکید و جز آن مقید می‌سازد.
- قید از جهت معنی‌های گوناگون که به فعل می‌افزاید، انواعی پیدا می‌کند:
۱. قید زمان: امروز، دیروز، همیشه،...
 ۲. قید مکان: اینجا، آنجا، بالا،...
 ۳. قید مقدار: کم، اندک، زیاد...
 ۴. قید تأکید: البته، ناچار، ناگزیر...
 ۵. قید ترتیب: دسته دسته، یک‌یک، آنگاه...
 ۶. قید حالت: خندان، گریان، پنهان...
 ۷. قید شک و تردید: پنداری، گویی، مگر...
 ۸. قید استثنا: مگر، الا، جز... و انواع دیگر.

۱۱

ملک الشعراى بهار

دربارهٔ ← بهار درس ۲: آرمان شاعر

(شعر خوب)

چه تصوّر مى‌کنید، وقتی که از شما بپرسند شعر خوب يعنى چه آيا مى‌توانيد فوراً جواب دهيد؟

در اين باب ادبای عرب و عجم خيلى بحث کرده‌اند. آنچه بالاخره به ما جواب داده‌اند اين بوده است: شعر خوب آن است که ذوق انسان آن را انتخاب کند. مى‌توان فهميد شعر خوب چيست ولى نمى‌توان دليل خوبي آن را ذکر کرد، يُذَرَّكَ وَلَا يُوصَفُ.

ولى آنچه ما مى‌توانيم در روى آن بحث كنيم، قدرى بالاتر از اين مقدار وصف و تحقيقي است که از روى طفره يا قصور فکر برای ما از پدران اديب و علمای معانى بيانى ما به ميراث رسيده است. ما مى‌خواهيم قدرى هم دقيقتر شده و يك مقياس و قاعدهٔ محقق‌ترى را به دست آوريم، تا اين درجه هم محيط ما به ما حق داده و خواهد داد.

ما مى‌دانيم که بعضى از صنايع با روح و ذوق انسانی ارتباط دارند. يك تابلو قشنگ، يك رنگ‌آمیزی ماهرانه، يك مجسمهٔ بدیع، يك گل لطيف معطر و يك دستگاه موسيقي دلربا به عين مثل يك شعر خوب، بدون اينکه بيننده يا شنونده را به تفکر و استدلال و استنتاج مجبور کند، او را محظوظ نموده دماغ يا روح او را حرکت داده و در برابر خوبي و خوشی خود خاضعش مى‌نمايد. ولى اين تأثير و عمل سريع بدون يك انتظام و قاعده و تحقيق مشخصى نبوده و بايد آن قاعده و مقياس را به دست آورد.

در اينجا يك بحث عميق پسيکولوژى، يك تحقيق روحى و اخلاقى ثابت و منظمى دست اندرکار است که سابقين از آن همه تحقيقات و قواعد منظمه، فقط به استدراک و حکميت ذوق مستمع اقتصار ورزیده و از اين بحث دلچسب طفره زده‌اند.

شعر چيست؟ برای فهميدن شعر خوب بايد هويت شعر را در تحت تحليل درآورد. بايد فهميد که شعر نتیجهٔ عواطف و انفعالات و احساسات رقيقهٔ يك انسان حساس متفكرى

- ۲۱ است. پس شعر خوب چیزی است که از احساسات، عواطف و انفعالات و از حالات روحیه صاحب خود، از فکر دقیق پرهیجان و لمحه گرم تحریک شده یک مغز پرجوش و یک خون پرحرارتی، حکایت کند. باید دانست اشخاصی که فقط از روی علم و ورزش و قدرت حافظه و تتبعات زیاد در اشعار متقدمین و متأخرین طبع شعری یافته و شعر می گویند، شاعر نبوده و اشعار آنها از روح آنها حکایت نمی کند. شاعری که در روز عید نوروز یا عید ولادت پادشاه، مجبور یا موظف یا محتاج است که قصیده یی سروده و به موقع معین، با طرز معین و قاعده مخصوص، برای ممدوح خود قرائت نماید او شاعر نیست. اگر هم باشد قصیده یی را که بدین ترتیب ساخته است، نمی توان مثل یک تابلو نقاشی، یک زمزمه عاشقانه، یا یک غزل پرحرارتی تلقی نمود. شعری که مقصود ماست شعری است که از یک دماغ شاعر خلیق و در یک وقت آزاد، یا وقت تاریکی در بحبوحه احساسات و تراکم عواطف و عوارض گوناگون و در یک حال هیجانی گفته شده باشد. این چنین شعر، یعنی نماینده یک روح پرهیجان چه می شود که خوب می شود، یا چه می شود که خوب نمی شود، نه اینکه خود شعر فی نفسه، بلکه چه می شود که شما یکی را خوب و دیگری را ناخوب نامیده، از یکی خوششان آمده و از یکی دیگر خوششان نمی آید؟
- ۲۴ هیچ در نظر دارید که گاهی یک شعر ساده معمولی در حالتی که شما دارای یک هیجان و حرارتی بوده اید، در شما فوق العاده اثر کرده آن را ازبر نموده و برای همه کس خوانده، بعضی شما را تصدیق و برخی شما را تکذیب نموده، همان شعر در یکی تأثیر خوب و در دیگری تأثیر غیرخوب بخشیده، و خود شما هم گاهی از ادعای خوبی آن شعر منصرف شده باشید؟
- ۳۰ هیچ وقت ملتفت شده اید که اشعار ملل خارجه، مخصوصاً اشعاری که به خوبی معروف و در کلاس ها درس داده می شود غالباً در شما اثر نکرده و از آن چیزی مهیج نمی فهمید و گاه در میان سخنان بیگانگان اشعار غیر معروف و بد آنها را خوانده و خوششان می آید؟
- ۳۶ هیچ می دانید که اشعار شعرای ایرانی، آنهایی که صاحبان آنها بی پول، محروم، مظلوم و در بدر بوده اند، بهتر است از شعرای متمول و متنعم - مثلاً فردوسی، مسعود سعد سلمان، اولی به واسطه فقر و اخلاق ساده و پاکیزه که در حیات روستاییگری و بیچارگی کنج ده «طابران» و «پاز» داشته و دومی به علت حبس و توقیف پلیتیکی که او را از امارت و ریاست در کنج قلعه «نای» و «مرنج» مدتها مقید نموده بود، اشعارشان دارای لطافت و پاکیزگی و به خوبی با انسان صحبت می کنند و از روح شاعر خود حکایت می نمایند. ولی تغزلهای عنصری، غزلهای فرخی و انوری، مدایح حکیم سنائی ابداً زبان و رنگ و مزه نداشته و فقط علم و قدرت یا بی حرارتی شاعر را به ما می فهماند و بس؟
- ۳۳ این سئوالات را برای این کردیم که در موقع تحقیق خوبی و بدی شعر چندان محتاج به فکر و استدلال نباشید.
- ۳۹
- ۴۲
- ۴۵
- ۴۸
- ۵۱

شعر خوب، یعنی احساسات موزونی که از دماغ پرهیجان و از روی اخلاق عالی‌تری برخاسته باشد. لغت، اصطلاحات، حسن ترکیب، سجع و وزن و قافیه، صحت یا سقم قواعد و مقررات نظمیه، اینها هیچ کدام در خوبی و بدی شعر نمی‌توانند حاکم و قاضی واقع شوند. هرچه هیجان و اخلاق گوینده در موقع گفتن یک شعر، یا ساختن یک غزل، قویتر و نجیبتر باشد آن شعر بهتر و خوبتر خواهد بود.

۵۴

توضیح:

۳. باب: باره، خصوص.
۵. يُدْرِكُ لَا يُوصَفُ: می‌توان درک کرد ولی نمی‌توان توضیح داد.
۷. طَفَرَه: جستن، از زیر کار در رفتن. // قُصُور: کوتاهی کردن.
۸. مُحَقِّقُ تر: مسلم‌تر.
۱۳. دِمَاغ: مغز.
۱۴. خاضع: فروتن.
۱۶. پسیکولوژی: (Psychology)، روان‌شناسی، معرفت نفس.
۱۷. قواعد منظمه: (مطابقت صفت و موصوف): قواعد منظم.
۱۹. هویت: وجود، هستی. // تحلیل: تجزیه کردن.
۲۲. لَمَحَ: زمان اندک.
۲۴. تَتَبَعَات: جمع تَتَبَعَ، بررسی، تحقیق. // متقدّمین: پیشینیان. // متأخّرين: کسانی که در دوره اخیر زندگی می‌کنند.
۲۷. ممدوح: ستایش شده، مدح شده، سرور.
۲۹. دِمَاغ، ← سطر ۱۳. // خَلِيق: آفریننده.
۳۰. بُحْبُوحَه: میانه، وسط. // تراکم: انباشته شدن، انبوه شدن.
۳۳. فِی نَفْسِه: در خودش، خودش.
۳۹. ملتفت شدن: توجه کردن.
۴۰. مَهِيَج: هیجان‌انگیز.
۴۳. مَتَمَوِّل: مالدار، ثروتمند. // مَتَنَعِم: صاحب نعمت، برخوردار از نعمت.
۴۵. طابِران: یکی از دو بخش شهر طوس در قدیم. // پاز: روستایی که در طابران واقع بود و فردوسی در آنجا به دنیا آمده بود. // پلتیکی: (Politique): سیاسی، مربوط به سیاست.
۴۶. نای: نام زندانی معروف در غزنین که مسعود سعد در آن زندانی بود. // مَرَنَج: نام زندانی در دوره غزنویان. // مقید: بسته، زندانی.

۴۷. تغزل: تغزل در لغت به معنی سخن گفتن با زنان و سخنان عاشقانه است. در آرایه‌های لفظی، در قصاید مدیحه شاعر برای برانگیختن طبع ممدوح ابیاتی در مدح معشوق، کامروایی یا ناکامی معشوق می‌سراید که شبیه غزل‌های عاشقانه است، این ابیات را تغزل گویند.

۴۸. فرخی: از شاعران دوره غزنوی (م ۴۲۹ هـ.) // انوری: از شاعران دوره سلجوقی، وفاتش را سال ۵۸۳ هـ نوشته‌اند. // سنایی: از شاعران عارف دوره غزنویان، وفاتش را میان سالهای ۵۲۵-۵۴۵ هجری دانسته‌اند.

۵۳. حُسنِ ترکیب: خوش ترکیب بودن کلمات. // سجع: آوردن کلماتی که از نظر وزن یا قافیه با هم یکسان باشند. // صَحّت یا سَقَم: درستی یا نادرستی.

۵۴. مقرّرات نظمیه: قواعد مربوط به نظم.

شعر خوب

۲

شعر خوب را به دو قسمت تقسیم می‌کنیم:

۱. شعر خوب عمومی.

۲. شعر خوب خصوصی.

۳

اساس شعر خوب عمومی، احساسات شدیده و اخلاق عالیّه شاعر است. و برای اینکه ما بفهمیم که شعر کدام شاعر بهتر است می‌رویم شرح حال او و شرح اخلاق او را به دست می‌آوریم و مواقعی که شعری گفته، آن مواقع را نیز کشف می‌کنیم، آن وقت می‌بینیم که به همان نسبت یعنی نسبت کلی از حیث اخلاق و نسبت خصوصی از حیث هیجان شاعر، شعر خوب می‌نماید. و این خوبی هم باز به همان نسبت هرچه درجات اخلاقیّه و هیجان شاعر عمومیّت داشته باشد، یعنی دارای اخلاق خوب عمومی و هیجان پسندیده عمومی بوده باشد، به همان نسبت، شعر عمومی‌تر و قابل ترجمه عموم ملل خواهد بود.

محال است کسی که دارای اخلاق حمیده و صفات پسندیده، از قبیل بی‌طمعی، حرّیت فکر و عقیده، رحم و عدالت طبیعی، نخوت و استغنائی روحی، صحت مزاج و صحت دماغ و امثال اینها نباشد، بتواند شعری بگوید که همه کس آن را خوب بدانند.

چند چیز است که در خوبی شعر دخیل است، ولی اساس خوبی شعر نمی‌تواند واقع

۱۲

- ۱۵ شود، یکی موقعیت زمانی و مکانی و روحی، دیگر حالت حاضرۀ شاعر و قیافه و طرز ادای شعر، گاه می‌شود که در یک واقعه و حادثه که شما با آن علاقه دارید، از طرف شخصی که شما با او خصوصیت دارید، با قیافه و سیمایی که حالت و موقعیت را برای شما حکایت می‌کند، شعری برای شما ساخته شده یا خوانده می‌شود، در حالتی که آن شعر فی‌نفسه خوب نبوده و مزایای اخلاقیّه و هیجان صاحبش مطابق با شعرش و متناسب با سخنانش نیست، مع‌ذلک موقعیت و شاخصیت زمانی و مکانی و شخصی شما را تحریک نموده، آن شعر در نظر شما یا فامیل و همشهریها یا هموطنان شما خوب جلوه کرده، ولی پس از طی شدن زمان و سپری شدن حالتی که در شما یا ملت شما بوده است، آن شعر فراموش و جزء لاطایلات و تزّهات شمرده می‌شود.
- ۲۴ ولی گاه دیده می‌شود که یک شاعر خلیق بزرگوار، دارای صفاتی که در نزد تمام ملل پسندیده است، در حالتی که احساسات و هیجان روحی او به منتها درجۀ شدّت و جوش رسیده است، شعری می‌گوید که حاکی از اخلاق او و از احساسات او است. این شعر قهراً خوب می‌شود، هم در زمان خود او و هم در زمان بعد از او، هم در نزد همزبانان او و هم در نزد ملل سایر... و دیده می‌شود مزایای صوری که غالب شعرا اشعارشان را با آنها زینت می‌دهند از قبیل وزن، سجع، اصطلاح، حسن ترکیب، تناسب زمان و مکان و غیره هیچ‌کدام در خوبی آن شعر دخیل نبوده‌اند — چه که در زمان دیگر، در مکان دیگر و در زبان دیگر همان قدر آن شعر خوب و جالب توجه است که در زمان و زبان و مکان خود شاعر. در این مورد می‌فهمیم که خوبی شعر فقط نبوده است مگر از خوبی اخلاق شاعر و شدّت هیجان و حسّ شدید او و چون این دو تأثیر در هیچ وقت و در نزد هیچ ملّتی نامعلوم و نامفهوم نبوده و هر صاحب اخلاق و صاحب حسّی، سرگذشت بدیل و همدرد خود را درست می‌فهمد، شعری هم که با اخلاق و حس و حالت مهیج گفته شود، همه وقت به خوبی شناخته می‌شود.
- ۳۶ پس شعر خوب عمومی، شعری است که از اثر یک حالت خوب عمومی و یک رشته اخلاق خوب عمومی گفته شده باشد. این شعر همه وقت و همه جا خوب است، مگر در نزد کسی یا کسانی که اخلاق شاعر و احساسات او در نزد آنها پسندیده نباشد.
- ۳۹ مثل اینکه اگر یک شاعر اسپانیولی شجاع، چابک، در روز عید گاوکشان (که در نزد اهالی اسپانی معمول بوده و شجاعان در آن روز در میدانهای عمومی با گاوهای وحشی نبرد کرده آنها را می‌کشند) گاو جسیمی را کشته و شرح شجاعت و شهامت خود را موافق اخلاق متهورانه و هیجان خاصّ خود به نظم درآورد، در نزد ملت اسپانی فوق‌العاده خوب جلوه کرده، در نزد سایر ملل در حالت متوسط و در نزد ملت هندو که گاو را مقدّس می‌دانند، حسن اثری نکرده و بلکه آن شعر را بسیار بد و رکیک می‌پندارند.
- ۴۵ یا اینکه اگر یک خانم عقیقه مسلمان در موقع تفاخر و تحمّس شعری بگوید که

- ۴۸ مضمونش این باشد: «من از خانه شوهر محبوبم بیرون نمی‌روم مگر با تابوت» و این شعر را با یک معنویت مطابق با واقع و یک حرارت صداقت‌مندانه ادا کند، در نزد ملل مسلم همه جا و همه وقت و در هر زمان و مکانی حسن اثر بخشیده و به خوبی معروف می‌شود، ولی یک خانم ادیبه اروپایی این شعر را نخوانده، اگر هم برایش ترجمه کنند نه خودش آن را تعریف کرده و نه قلبش را از آن خوش خواهد آمد.
- ۵۱ ولی این شعر فردوسی که:
- مسیازار موری که دانه کش است که جان دارد و جان شیرین خوش است
چون دارای یک معنی است که در تمام ملل عالم مقدس است و خود شاعر نیز این صفت را دارا و در موقع گفتن این شعر دارای یک حس شدید و تأثر فوق‌العاده بوده، این است که در هر زبان و در هر زمانی می‌توان این شعر را ترجمه نموده و خوانده و تمجید نمود.
- ۵۴ و این شعر ظهیر فاریابی را که می‌گوید:
- عروس ملک کسی تنگ در بغل گیرد که بوسه بر لب شمشیر آبدار دهد!
و این شعر رودکی را که می‌فرماید:
- هموار کرد خواهی گیتی را گیتی است! کی پذیرد همواری
اندر بلای سخت پدید آید فرّ بزرگواری و سالاری
- ۶۰ هرگاه در هر جا بخوانید و ترجمه کنید، همه کس از آنها بوی مردانگی و مناعت و متانت و شجاعت استشمام نموده و از آن تمجید خواهد کرد، بر خلاف کرور کرور اشعار ترکستانی و خراسانی و عراقی و هندی که با شاعر به گور رفته و یا هیچ‌وقت طبع نخواهند شد تا چه رسد به ترجمه و انتشار عمومی.
- ۶۳ این است فرق بین شعر خوب و بد و این است فرق میان شعر خوب عمومی و خوب خصوصی و همچنین شعر بد را نیز می‌توان به یک تناسبی تجزیه نمود، به شرط اینکه صاحب آن دارای اخلاق مخصوص و احساسات خاصه بوده باشد در آن مورد شعر بد می‌شود، ولی بالنسبه به اخلاق عمومی، بدی او گاه تخفیف یافته و گاه زیاد شده و شاید هم در نزد یک ملت خوب شناخته شود.
- ۶۶ مثلاً اگر یک شاعر مجنون یاسفیه یا کج سلیقه، عاشق دختری بشود که دماغ نداشته باشد و شعری به این مضمون بگوید که:
- «معشوق من صورتش صاف و حتی برآمدگی دماغی هم مزاحم انبساط و جاهت و تموجات حسن و جمال او نیست، البته این شعر در همه جا مورد سخریه و استهزا واقع شده و شاعر را تسفیه می‌کنند، مگر در مملکت «کوریا» زیرا در مملکت کوریا (کره) هرچه دماغ زن کوچکتر باشد بر محسنات او می‌افزاید، مخصوصاً معشوقه پادشاه کره که خلع شد، صورتش مطابق مضمون فوق از مزاحمت دماغ آسوده بود! لهذا شعر مزبور فقط در مملکت
- ۷۲
- ۷۵

- مزبور طرف تمجید و تحسین واقع خواهد شد.
- ۷۸ شاعر مَلّی باید اخلاقش از سایر هموطنانش بهتر باشد، تا بتواند آنان را هدایت نماید و اشعار خودش را در محفظه‌های دماغ و اشکاف کتابخانه‌های آنها باقی و جاودانه نگاه بدارد و شعر خوب باید حاکی از پسندیده‌ترین اخلاق، قوی‌ترین احساسات و لطیف‌ترین سلیقه‌ها باشد تا هرچه این صفات در آن شدیدتر و عمومی‌تر شود آن شعر عمومی‌تر و دیرپای‌تر گردد.
- ۸۱ شعر خوب آن است که خوب تهییج کرده و خوب فهمیده شود و خوب به حافظه سپرده شود و خوب ترجمه شود و این نمی‌شود مگر اینکه در گفتن آن شعر اخلاق ساده‌عالی، حس و هیجان شدید و سلیقه کافی به کار رفته باشد.
- ۸۴

توضیح:

۴. احساسات شدیده: احساسات تند.
۱۱. اخلاق حمیده: اخلاق پسندیده. // حُریت: آزادگی.
۱۲. نَحْوَت: کبر، غرور، در اینجا بزرگ‌منشی.
۱۴. ذخیل: در اینجا به معنی مؤثر.
۱۵. حالت حاضره: وضع موجود.
۲۰. مع ذلک: با اینهمه.
۲۳. لا طایلات: جمع لاطائل، بیهوده، بیفایده. // تَرّهات: جمع تَرّه، بیهوده، یاوه.
۲۴. خَلیق: خوش خلق.
۲۶. قَهْرًا: از روی قهر، با زبردستی، به زور.
۲۸. ملل سائره: سایر ملل، دیگر ملّت‌ها.
۳۴. بدیل: جانشین، قرین، همانند.
۳۹. اسپانیولی: اسپانیایی.
۴۰. شُجَعان: (یا شُجَعان) جمع شجاع، دلوران.
۴۱. جَسیم: درشت اندام.
۴۲. متهوَرانه: شجاعانه.
۴۴. رَکیک: زشت.
۴۵. عَفیفه: پاکدامن، با عَفّت. // تفاخر: فخر فروشی، نازش. // تَحَمُّس: درشتی و سختی، در اینجا به معنی حماسه‌سرایي است.
۴۷. مُسْلِم: مسلمان.
۴۹. خانم ادیبه: (مطابقت صفت و موصوف در تأنیث): خانم ادیب.

۵۵. تمجید: ستایش.
۵۶. ظهیر فاریابی: از شاعران قرن ششم هجری.
۵۷. عروس ملک: (اضافه تشبیهی)، پادشاهی، سلطنت. // آبدار: بُرنده، تیز.
۵۸. رودکی: از شاعران دوره سامانیان است و او را پدر شاعر فارسی گفته‌اند (م ۳۲۹ هـ).
۵۹. هموار کردن: ناملایمات را از بین بردن.
۶۰. فَرّ: شکوه، عظمت.
۶۱. مناعت: بلندنظری.
۶۲. گُرور: در ایران آن را معادل پانصد هزار می‌دانند (این کلمه هندی است و آن را هندیان معادل ده میلیون می‌دانند).
- ۶۲-۶۳. ترکستانی و خراسانی و عراقی و هندی: چهار سبک سخنوری است که از دوره سامانیان تا اواخر صفویه در شعر فارسی رواج داشته است. قدیم‌ترین شاعران به سبک ترکستانی و خراسانی، شعرای بعد به سبک عراقی و شاعران دوره صفوی به سبک هندی شعر سروده‌اند (برای آگاهی از سبک‌های فارسی به کتاب سبک‌شناسی، دکتر سیروس شمیسا، دانشگاه پیام نور، ۱۳۷۲ نگاه کنید). // به گور رفتن: مُردن، از میان رفتن.
۷۲. وَجَاهت: زیبایی.
۷۳. تموجات: جمع تموج، موج زدن، در اینجا به معنی تظاهر، آشکار شدن. // سُخریه: ریشخند. // استهزا: مسخره کردن.
۷۴. تسفیه کردن: بی‌خرد خواندن، نادان خواندن. // کوریا (Korea): کشور کره.
۷۶. لَهذا، بنابراین.
۷۹. اِشکاف: قفسه، قفسه دردار.

خودآزمایی ۱۱: (شعر خوب، ۲-۱):

۱. کدام گزینه با گزینه‌های دیگر همسان نیست؟
- الف. رنگ‌آمیزی ماهرانه ب. مجسمه بدیع
- ج. گل لطیف د. قصور فکر

*

۲. به تعریف مرحوم بهار، شعر چیست؟
- الف. کلامی است موزون و قافیه‌دار.
- ب. شعر سخن ظریف و فکر لطیف است.

- ج. شعر نتیجه عواطف و انفعالات و احساسات یک انسان حسّاس و متفکّر است.
د. شعر کلامی است که با مناسب‌ترین کلمات بیان شده باشد.

*

۳. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. طَفَره	ب. هویت	ج. لمحّه	د. بحبوحه
۱. زمان اندک	۲. میانه	۳. وجود	۴. از کار در رفتن

*

۴. «یُدِرک و لا یوصف» یعنی چه؟

- الف. آنچه بیانش آسان است. ب. آنچه می‌توان دریافت و نمی‌توان وصف کرد.
ج. آنچه درک و وصفش دشوار است. د. آنچه وصف شود قابل بیان نیست.

*

۵. شعر خوب عمومی چگونه شعری است؟

- الف. آنچه عامه آن را پسندند.
ب. آنچه از یک حالت خوب و یک رشته اخلاق خوب عمومی گفته شده باشد.
ج. شعری که همه ملل اگر آن را بشنوند، پسندند.
د. شعری است که به جنبه‌های عمومی حیات توجّه داشته باشد.

*

۶. شاعر ملی چگونه باید باشد؟

- الف. باید از تاریخ کشورش دقیقاً آگاه باشد.
ب. باید در آثارش به تاریخ کشورش اشاره‌ها داشته باشد.
ج. باید لاقّل خود را به هموطنانش خوب معرفی کند.
د. باید اخلاقش از سایر هموطنانش برتر و بهتر باشد.

*

۷. کدام گزیده در شعر خوب نباید باشد؟

- الف. خوب تهییج کند. ب. خوب فهمیده شود.
ج. خوب به حافظه سپرده شود. د. خوب به زبان دیگر ترجمه شود.

*

۸. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. حریت	ب. لاطایلات	ج. خلیق	د. جَسیم
۱. خوش خلق	۲. درشت اندام	۳. آزادی	۴. سخنان بیهوده

*

۹. «عروس ملک» چه نوع اضافیه‌ی است؟

الف. تخصیصی ب. ملکی ج. استعاری د. تشبیهی

✱

۱۰. دربارهٔ سبک‌های سخن فارسی توضیح بدهید.

۱۲

شهریار

سید محمد حسین شهریار: سید محمد حسین بهجت تبریزی متخلص به شهریار، فرزند حاجی میرآقا خشگنابی در سال ۱۲۸۵ هـ در تبریز به دنیا آمده است. دورهٔ متوسطه را در تبریز و دنبالهٔ تحصیل را در دارالفنون تهران به پایان برد. در سال ۱۳۰۳ هـ وارد مدرسهٔ طب شد، یک سال پیش از دریافت درجهٔ دکتری، دست از تحصیل برداشت و به خراسان رفت. سپس به تبریز بازگشت و در بانک کشاورزی به کار مشغول شد. شهریار از جوانی با دیوان حافظ انس داشت. او یکی از مشهورترین غزل‌سرایان معاصر زبان فارسی بود. به دو زبان فارسی و ترکی اشعاری نغز دارد. شهریار در سال ۱۳۶۷ هـ در تبریز درگذشت و در مقبرهٔ الشعراي تبریز در محلهٔ سرخاب به خاک سپرده شد. نمونه‌های زیر از اشعار اوست:

۱۲). الف: انتظار

باز امشب ای ستارهٔ تابان نیامدی	باز ای سپیدهٔ شب هجران نیامدی	
شمع شکفته بود که خندد بروی تو	افسوس ای شکوفهٔ خندان نیامدی	
زندانی تو بودم و مهتاب من، چرا	باز امشب از دریچهٔ زندان نیامدی	۳
با ما سر چه داشتی ای تیره شب که باز	چون سرگذشت عشق به پایان نیامدی	
مگذار قند من که به یغما برد مگس	طوطی من که در شکرستان نیامدی	
شعر من از زبان تو خوش صید دل کند	افسوس ای غزال غزلخوان نیامدی	۶
گفتم به خوان عشق شدم میزبان ماه	نامهربان من تو که مهمان نیامدی	
خوان شکر به خون جگر دست می‌دهد	مهمان من چرا به سر خوان نیامدی	
دیوان حافظی تو و دیوانهٔ تو من	اما پری به دیدن دیوان نیامدی	۹

نشناختی فغان دل رهگذر که دوش ای ماه قصر بر لب ایوان نیامدی
 گیتی متاع چون منش آید گران به دست اما تو هم به دست من ارزان نیامدی
 صبرم ندیده‌ای که چه زورق شکسته‌یی است ای تخته‌ام سپرده به طوفان نیامدی
 عیش دل شکسته عزا می‌کنی چرا عیدم توئی که من به تو قربان نیامدی
 در طبع شهریار خزان شد بهار عشق
 زیرا تو خرمن گل و ریحان نیامدی

۱۲

توضیح:

۱. ستاره تابان: استعاره از معشوق است. // سپیده شب هجران: استعاره از معشوق است که اگر بیاید، هجران به پایان می‌رسد.
۲. شکفته بودنِ شمع: افروخته بودنِ شمع. // خندیدن: در اینجا یعنی پرتو افشاندن.
۳. زندان: مقصود خانه شاعر است.
۴. سر چیزی داشتن: در خیال چیزی بودن، در صدد کاری بودن.
۵. قند: استعاره از سخن شیرین، شعر دلنشین. // یغما: غارت، چپاول. // مگس: استعاره از شخص بی‌ارزش و فرومایه.
۸. خوان شکر: سفره دلپسند و شیرین. // خونِ جگر: غم و اندوه فراوان. // دست دادن: فراهم شدن.
۹. میان «دیوان» و «دیوانه» آرایه جناس زاید است. // مرحوم شهریار به خواجه شمس‌الدین محمد حافظ علاقه فراوان داشت و به بسیاری از غزل‌های او نظیره ساخته است. // * ای پری تو همانند دیوان حافظی که من سخت شیفته تو هستم، اما ای ماهرو توبه دیدن دیوان نیامدی.
۱۱. متاع: کالا. // منش: من + ش (ضمیر مفعولی): من او را. * جهان به سختی می‌تواند کالایی گرانبها چون من به دست آورد، اما ای معشوق من هم تو را آسان به دست نیاورده‌ام.
۱۲. زورق شکسته: قایق شکسته، در حال غرق شدن. // تخته: پاره چوب زورق.
۱۳. * چرا خوشی دل شکسته‌یی را به عزا بدل می‌کنی، تو عید منی، ای من به قربان تو چرا نیامدی؟ میان «عید» و «قربان» آرایه ایهام تناسب است.

خودآزمایی ۱۲. (الف): (انتظار):

۱. سید محمد حسین شهریار را در سه سطر معرفی کنید.

※

۲. در مصراع زیر، «ستاره تابان» چیست؟

باز امشب ای ستاره تابان نیامدی

الف. استعاره ب. تشبیه ج. مجاز د. کنایه

※

۳. مقصود از «زندان» در بیت زیر کدام گزینه است؟

زندانی تو بودم و مهتاب من، چرا باز امشب از دریچه زندان نیامدی
الف. مجلس ب. خانه شاعر ج. دل شاعر د. دنیا

※

۴. «ش» در «منش» در بیت زیر از نظر دستوری چه نوع کلمه‌ی است؟

گیتی متاع چون منش آید گران به دست اما تو هم به دست من ارزان نیامدی
الف. مصدری ب. فاعلی ج. مفعولی د. مضاف الیهی

※

۵. بیت زیر را معنی کنید:

دیوان حافظی تو و دیوانه تو من اما پری به دیدن دیوان نیامدی

※

۶. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. خون جگر ب. تخته ج. خوان شکر د. دست دادن
۱. پاره زورق ۲. فراهم شدن ۳. غم فراوان ۴. سفره دلنشین

۱۲. ب: شعر چیست؟

شعر فکر ظریف را گویند نظم نغز و لطیف را گویند
شعر نظم‌ی بود به سحر حلال که کند اهل ذوق حال به حال
شعر نظم بلند فردوسی است راست گوئی ترانه قدسی است
شعر خاص سخن نباشد هم بلکه لفظی بود به معنی هم

- هر چه زان دیده برخورد شعر است
 ۶ هر کجا بوی وجد و حالی هست
 هر چه آزاده دل بدو بندد
 غضب شیر و غمزه های غزال
 ۹ حال ابهام جنگل انبوه
 نزهت سبزه و تبسم گل
 آه مظلوم و ناله شبگیر
 ۱۲ خفتن طفل و دامن مادر
 جوشش چشمه سار و سایه بید
 عفو شاهانه و گذشت کریم
 ۱۵ حسرت عاشق و وصال حبیب
 سر سودائی جهان گردان
 سینه کبک و بال سبزه قبا
 ۱۸ رنگ و بوی بهار و حزن خزان
 اینهمه شعر و دفتر غزل است
 شعر آمیخته است با دل و جان
 ۲۱ با تو ای شعر عالم است بهشت
 بی تو انسان نمی تواند زیست
 با تو دارم حیات جاویدان
 ۲۴ شعر رُحان انس بر جان است
 شعر هم از جهان جان و دل است
 حکمتست آنچه لازم است و ضرور
 ۲۷ حکمت آمد اساس و ماهیت
 حکمت آغاز گیر یا انجام
 شعر را جامه سخن دیباست
 ۳۰ شعر چون جامه سخن پوشد
 سخن ار شعر بود جان دارد
 سخن ار شعر نیست جانش نیست
 ۳۳ شعر، منظوم گیر یا مثنوی
- هر چه اندوه دل برد شعر است
 هر چه را جلوه و جمالی هست
 و آنچه ذوق سلیم بپسندد
 خشم دریا و لطف آب زلال
 قهر طوفان و سهمگینی کوه
 سروناز و ترانه بلبل
 سرکشی جوان و صحبت پیر
 عشق بی باک و عفت دختر
 تیغ کوه و دمیدن خورشید
 نواز شهزاده و نسیاز یتیم
 قصه عشق و سرگذشت غریب
 روح جانبازی جوانمردان
 غزل شهریار و ساز صبا
 برگزین خزان و باد وزان
 ابدی کارنامه ازل است
 شیر و شکر بود به کام جهان
 و بهشت است بی تو باشد زشت
 و آنکه بی شعر زیست انسان نیست
 بی توام زندگی بود زندان
 منا به الامتیاز انسان است
 نه زدنای دون آب و گل است...
 شعر زیبایی است و ذوق و سرور
 شعر کمیت است و کیفیت
 شعر حسن شروع و خیر ختام
 که در این جامه شاهی زیباست
 لطفش از چاک پیرهن جوشد
 دولت عمر جاودان دارد
 گر همه شاهد است آتش نیست
 ابدی شاهی بود منظور...

توضیح:

۱. ظریف: زیبا، نکته‌دار. // نظم: گفتار موزون، کلام منظوم. اما شعر کلام موزون و مخفیل (خیال‌انگیز) است. // نغز: نیکو، خوش.
۲. سحر حلال: شعر یا نثر عالی، هنری که از راه حیل و نیرنگ حاصل نشده باشد. // حال به حال: دیگرگون.
۳. ترانه قدسی: سرود بهشتی، سرود آسمانی.
۴. * شعر تنها به الفاظ منحصر نیست، بلکه لفظی است که معنی شاعرانه هم دارد.
۶. وُجد: شادمانی.
۷. آزاده: اصیل، نژاده، نجیب. // دل به چیزی بستن: به آن چیز علاقه‌مند بودن.
۸. غمزه: اشاره به چشم و ابرو، حرکت چشم و ابرو از روی ناز. // غزال: آهو.
۹. ابهام: پیچیدگی، پوشیدگی.
۱۰. نُرّهت: پاکیزگی. // تبسم: لبخند زدن، در اینجا به معنی شکفتن. // سروناز: گونه‌یی از سرو دارای شکل مخروطی که بسیار زیبا و خوش‌اندام است، سرو شیرازی.
۱۱. شبگیر: صبح زود، سحرگاه.
۱۲. عَفَت: پاکدامنی.
۱۳. چشمه سار: سرچشمه. // تیغ: قُله. // دمیدن: طلوع، برآمدن.
۱۵. وصال: رسیدن عاشق به معشوق.
۱۶. سودائی: مجنون، دیوانه.
۱۷. سبزه قبا: سبزه‌بایی پرندویی است با بالهای سبز، کلاغ سبز. // شهریار: خود شاعر، سید محمد حسین شهریار. // صبا: ابوالحسن خان صبا، نوۀ محمودخان صبا ملک‌الشعرا، صبا استاد ویولن بود. بسیاری از هنرمندان معاصر موسیقی و ویولن‌نوازان پروردهٔ اویند.
- شهریار به صبا علاقه‌مند بود. صبا در ۱۳۳۶ شمسی درگذشته است.
۱۸. حُزن: اندوه. // وُزان: وزنده.
- * شهریار در این ابیات می‌گوید که همه چیز، همه پدیده‌های هستی، خواه زشت و خواه زیبا موضوع شعر است. شعر هم ابهام جنگل انبوه را می‌نمایاند و هم آه مظلوم و نالهٔ شبگیر را به تصویر می‌کشد.
۱۹. ابدی کارنامه: کارنامهٔ ابدی. // ازل: زمان بی‌آغاز.
۲۴. رُجحان: برتری. // اُنس: مردم، آدمیان. // جان: جمع جن، پریان. // مابه‌الامتیاز: فرق، آنچه موجب تفاوت و تمایز چیزی از چیز دیگر باشد.
۲۵. * یعنی شعر هم از عالم بالاست و به عالم نازل خاکی تعلق ندارد.
۲۶. حکمت: دانایی، معرفت حقایق اشیا به قدر توان بشری. // ضرور: لازم، بایسته.

۲۷. ماهیت: چیستی، حقیقت، ذات. // کمیت: مقدار.

۲۸. ختام: پایان، آخر.

۲۹. شعر را جامه سخن: جامه سخن شعر. // دیبا: حریر رنگین. // شاهد: زیباروی. *

یعنی شعر جامه‌یی از حریر دارد که درون آن حریر زیبارویی نهفته است.

۳۰. * یعنی شعر چون به قالب سخن درآید، زیبایی آن از لابلای الفاظ آن جلوه‌گری می‌کند.

۳۲. آن: سَری در زیبایی که می‌توان دید و نمی‌توان توصیف کرد. * اگر سخن شعر نباشد گویی جان ندارد، اگر زیبا هم باشد، فاقد آن است که لازمه زیبایی است.

خودآزمایی ۱۲. (ب): (شعر چیست؟):

۱. کدام گزینه درباره «سحر حلال» صحیح است؟

الف. نوعی جادوگری که حلال شمرده شده است.

ب. هنری که از راه حيله به دست نیامده باشد.

ج. شعر و سخن موزون.

د. افسون و جادو که برای از میان بردن اشیای زیان‌آور است.

✱

۲. بیت زیر را معنی کنید:

شعر خاص سخن نباشد هم بلکه لفظی بود به معنی هم

✱

۳. در بیت زیر منظور از «صبا» کدام گزینه است؟

سینه کبک و بال سبزه قبا غزل شهریار و ساز صبا

الف. باد صبا ب. باد ملایم

ج. ابوالحسن صبا د. فتحعلی خان صبا

✱

۴. بیت زیر را معنی کنید:

سخن ار شعر نیست جانش نیست گر همه شاهد است آتش نیست

✱

۵. «آن» در مصراع دوم بیت بالا چه نوع کلمه‌یی است؟

الف. اسم اشاره ب. ضمیر اشاره ج. صفت اشاره د. اسم معنی

۱۳

نیما یوشیج

نیما یوشیج: شهرت علی اسفندیاری، متخلص به نیما به سال ۱۳۱۵ ه. ق. در یوش مازندران به دنیا آمده است. نیما در تحول شعر فارسی مقامی ارجمند دارد. او در قالب‌های شعر فارسی از نظر وزن و قافیه راه‌هایی تازه جست و تصرفاتی کرد. با کوتاه و بلند کردن مصراع‌ها و حفظ وحدت ارکان عروضی و همچنین آزادی در انتخاب موارد قافیه، در شعر فارسی راهی تازه پیشنهاد کرد. آثار منظوم او عبارتند از: افسانه، خانواده سرباز، مایه اولاد، و شعر من و آثار منشور وی: دوانمه و ارزش احساسات است. نیما در سال ۱۳۳۸ ه. ش درگذشته است «خانه‌ام ابری است»، «داستانی، نه تازه» و «آی آدمها» نمونه‌یی از اشعار نیماست:

خانه‌ام ابری است

- خانه‌ام ابری است
یکسره روی زمین ابری است با آن.
از فراز گردنه، خرد و خراب و مست
باد می‌پیچد.
یکسره دنیا خراب از اوست
و حواس من.
آی نی زن، که تو را آوای نی برده است دور از ره، کجایی؟
- خانه‌ام ابری ست اما
ابر بارانش گرفته است.
در خیال روزهای روشنم کز دست رفتم،
من به روی آفتابم
می‌برم در ساحت دریا نظاره.
و همه دنیا خراب و خرد از باد است،

و به ره، نی زن که دایم می نوازد نی، در این دنیای ابر اندود
راه خود را دارد اندر پیش.

۱۵

توضیح:

۱۰: از دست رفتندم: از دستم رفتند.

محمد حقوقی: در سال ۱۳۱۶ در اصفهان به دنیا آمده است. دبیر ادبیات فارسی
است. درباره شعر نو تألیفات علمی و دقیق دارد. یکی از آثار او شعر نو از آغاز تا امروز
است. این مقاله از همان کتاب اخذ شده است:

تفسیر شعر «خانه ام ابری است»

کمتر شعری است که به این سادگی آغاز شود:

خانه ام ابری است

یکسره روی زمین ابری است با آن

۳

این شعر ساده را در سرزمینی که ششصد سال - از زمان حافظ تا حال - سابقه
«سخنوری» و «مضمونسازی» دارد چگونه باید توجیه کرد؟ نه نشانه های سخنوری و
مضمونسازی در آن است - از لحاظ کهنه پرستان - و نه «پیچیدگی های تصویری» - از نظر
نوجوانان -: آنان بر این گونه شعر می خندند و اینان خیال می کنند که با یک بار خواندن به
همه جوانب آن دست یافته اند و صرفاً از این رو از نیما ستایش می کنند که پدر شعر امروز
است و لا غیر.

۹

و راستی مگر می شود که شاعری در خانه ابری اش بنشیند و به همین سادگی از اندوه
خود سخن بگوید؟

آری می شود.

۱۲

مگر نه هر شعر خوب و کامل جز به همان صورت که نوشته شده است نمی تواند و
نمی بایست نوشته شده باشد؟ و این بایستن آیا مگر نه از صمیمیت شاعر ناشی می شود؟
صمیمیتی که عامل اصالت آفرینش هنری است؟ و این اصالت مگر نه نتیجه برخورد شاعر
با جهان خارج و نحوه حصول ارتباط ناشی از حساسیت فطری و تجربیات تدریجی خاص
اوست؟ و مگر نه همین است که «سبک» را توجیه می کند؟ و نیز مفهوم «زبان» و «فضا» ی
ویژه شاعر و شعر را؟ آنچنانکه اگر نیما می گوید:

۱۸

خانه‌ام ابری است

یکسره روی زمین ابری است با آن

این فقط اوست که این چنین می‌گوید. و نه هیچ شاعر دیگر. او با زبان ویژه خویش،
 ۲۱
 زبانی که به ساده‌ترین وجه از «نثر» فاصله می‌گیرد، تنها با توجه به دو کلمه «با آن». توضیح
 اینکه صرفاً به علت خانه ابری اوست که جهان نیز ابری است. و چون چنین است (یعنی
 ۲۴
 خلاف واقعیت) پس این فقط گفتن مستقیم «خانه‌ام ابری است» نیست، آنچنانکه در واقعیت
 بیرونی است، و بالتبع در منطق نثری. بلکه حرفی است دیگر. و این در بند بعد بهتر پیدا
 می‌شود:

از فراز گردنه، خرد و خراب و مست ۲۷

باد می‌پیچد

یکسره دنیا خراب از اوست

و حواس من ۳۰

بادی از فراز گردنه می‌پیچد، با آن صفات گویا: خرد و خراب و مست، و اگر دنیا خراب
 است صرفاً از بیداد اوست. و نه همان دنیا که حواس شاعر نیز. حواس شاعر یعنی نقطه
 ۳۳
 عطف منطق شعری. حواسی آشفته از باد، که به ناگزیر خانه را ابری احساس کرده است.
 خانه‌یی ابری که همه جهان نیز همراه با آن ابری است و بادی تعیین‌کننده زاویه دید او. و
 چون پس از آن می‌گوید:

آی نی‌زن که تو را آوازی برده است دور از ره کجایی؟ ۳۶

ضمن اینکه در وهله نخست به نظر می‌رسد که خط فاصله بینش خود را با «نی‌زن»
 مشخص کرده است (و انصاف دهید کدام ذهن پیشرفته و متشکلی را می‌توانید حتی به
 ۳۹
 تصور درآورید که پس از آن مقدمات به چنین سطری برسد؟)، فی الواقع با تکرار آن سطر در
 بند بعد ذهن خواننده را متوجه مفهوم مخالف آن نیز کرده است:

خانه‌ام ابری است اما

ابر بارانش گرفته است ۴۲

با کلمه «اما» اولین پرتو امید در فضای مه‌آلود شعر می‌تابد: ابری آماده بارش. سطری که
 مانند پنجره‌یی در حصار تاریک شعر باز می‌شود، تا شاعر از کنار آن بر سطح دریا به چهره
 آفتابش بنگرد. آفتاب روزهای روشنی که از دست رفته‌اند.

اما این پنجره‌یی است که در خیال باز می‌شود. چراکه همه دنیا خراب و خرد از باد است.
 و نی‌زن که تنها به نواختن نی دل بسته است در این دنیای ابرانلود همچنان به راه خود ادامه
 می‌دهد: ۴۸

و به ره نی‌زن، که دائم می‌نوازد نی، در این دنیای ابرانلود

راه خود را دارد اندر پیش

۵۱ آیا هیچ شعر دیگری هست که چنین ساده و غمناک و چنین زیبا و تمام‌ناشدنی به پایان رسد؟ و مگر نه هر شعر بزرگ همچنان به حرکت خود ادامه خواهد داد و هیچگاه به نقطه پایان نخواهد رسید؟

۵۴ اکنون شعر را بزرگ کنید! خانه را که سرزمینی است دیگر و باد را که هیولایی دیگر و حواس او را که حواس انسان بهت‌زده اما پاک و اندوهگین قرن ماست، و نی‌زنهارا و بالاتر از همه شاعری بزرگ را که در کنار پنجره ذهن خود در این جهان تاریک ایستاده است.

توضیح:

۴. وفات حافظ به سال ۷۹۲ هـ اتفاق افتاده است.

۵. توجیه کردن: توضیح دادن، شرح دادن.

۶. تصویری: مربوط به تصویر، تصویر یعنی تصویر خیال، اصطلاحی جدید است که در ادبیات و نقد ادبی به جای «ایماژ» (image) به کار می‌رود. مقصود از آن تشبیه، استعاره و کنایه است.

۱۴. بایستن: لازم بودن، ضرورت.

۱۵. أصالت (asālat): اصیل بودن، نژاده بودن.

سَبک (Style): شیوهی خاص که نویسنده یا شاعر برای بیان مفاهیم خود به کار می‌برد. چگونگی بیان شاعر.

۲۵. بالتَّبع: در نتیجه، تبعاً.

۳۲-۳۳. نقطه عطف: نقطه برگشت، برگردان.

۳۷. وَهله: بار، دفعه.

۵۴. هیولا: هیولای ماده اولیه عالم، خمیره اجسام که خود شکلی خاص ندارد.

داستانی، نه تازه

شامگاهان که رؤیت دریا

نقش در نقش می نهفت کبود

داستانی نه تازه کرد به کار

رشته‌یی بست و رشته‌یی بگشود

رشته‌های دگر بر آب ببرد.

- ۶ اندر آن جایگه که فندق پیر
سایه در سایه بر زمین گسترد
چون بماند آب جوی از رفتار
شاخه‌بی خشک کرد و برگ‌ی زرد
- ۹ آمدش باد و با شتاب ببرد.
- همچنین در گشاد و شمع افروخت
آن نگارین چربدست استاد
گوشمالی به چنگ داد و نشست
پس چراغی نهاد بر دم باد
- ۱۲ هرچه از ما به یک عتاب ببرد.
- داستانی نه تازه کرد، آری
آن زیغمای ما به ره شادان
رفت و دیگر نه بر قفاش نگاه
از خرابیّ ماش آبادان
- ۱۵ دلی از ما ولی خراب ببرد.

توضیح:

۱. رؤیت: دیدار، دیدن، در اینجا منظر، منظره.
۳. نه تازه: کهنه.
۶. پیر: کهنسال.
۸. * یعنی چون آب جویبار قطع شد و دیگر آب جریان نداشت.
۱۲. نگارین: آراسته، مزین. // چربدست: ماهر، زبردست.
۱۳. گوشمالی به چنگ داد: چنگ را به صدا درآورد، چنگ نواخت.
۱۵. * یعنی هر کدورتی که در دل داشتیم با عتابی رفع کرد.
۱۸. قفا: پشت سر. * رفت و دیگر به پشت سرش هم نگاه نکرد.
۱۹. * او از وضع خراب ما سرحال شده بود.
۲۰. * ولی از ما دلی خراب برد.

آی آدمها

- آی آدمها که بر ساحل نشسته شاد و خندانید!
 یک نفر در آب دارد می سپارد جان.
- ۳ یک نفر دارد که دست و پای دائم می زند
 روی این دریای تند و تیره و سنگین که می دانید.
 آن زمان که مست هستید از خیال دست یابیدن به دشمن،
- ۶ آن زمان که پیش خود بیهوده پندارید
 که گرفتستید دست ناتوان را
 تا توانایی بهتر را پدید آرید،
- ۹ آن زمان که تنگ می بندید
 بر کمرهاتان کمر بند،
 در چه هنگامی بگویم من؟
- ۱۲ یک نفر در آب دارد می کند بیهوده جان قربان!
 آی آدمها که بر ساحل بساط دلگشا دارید!
 نان به سفره، جامه تان بر تن؛
- ۱۵ یک نفر در آب می خواند شما را.
 موج سنگین را به دست خسته می کوبد
 باز می دارد دهان با چشم از وحشت دریده
- ۱۸ سایه هاتان را ز راه دور دیده
 آب را بلعیده در گود کبود و هر زمان بی تابیش افزون
 می کند زین آب ها بیرون
- ۲۱ گاه سر، گاه پا.
 آی آدمها!
- او ز راه دور این کهنه جهان را باز می یابد،
 می زند فریاد و امید کمک دارد
- ۲۴ آی آدمها که روی ساحل آرام در کار تماشاژید!
 موج می کوبد به روی ساحل خاموش
- ۲۷ پخش می گردد چنان مستی به جای افتاده. پس مدهوش.
 می رود نعره زنان. وین بانگ باز از دور می آید:

- «آی آدمها»...

- ۳۰ در صدای باد بانگ او رهاتر
از میان آب‌های دور و نزدیک
۳۳ باز در گوش این نداها:
- «آی آدمها»...

توضیح:

۳. دست و پای دایم می‌زند: دایم دست و پا می‌زند. دائم در اینجا قید است.
۵. مست هستید: مستید. // یابیدن: یافتن.
۷. گرفتید: گرفته‌اید.
۹. تنگ: در اینجا یعنی محکم، استوار.
۱۲. می‌کند بیهوده جان قربان: بیهوده جان فدا می‌کند.
۱۴. نان به سفره، جامه‌تان برتن: یعنی مرقه، غذا و لباس برای شما مهیاست.
۱۷. باز می‌دارد دهان با چشم از وحشت دریده: دهان و چشمانش از ترس باز است.
۲۷. مدهوش: دهشت زده، سرگردان، بیهوش.
۳۰. دلگزاتر: دل‌آزارتر، دل‌گزنده‌تر.

خودآزمایی ۱۳: (خانه‌ام ابری است، تفسیر و...):

۱. «نیما» تخلص کیست؟ او را در سه سطر معرفی کنید.

*

۲. مؤلف «شعر نو از آغاز تا امروز» کیست؟

الف. نیما ب. محمد حقوقی ج. رضا براهنی د. آرین پور

*

۳. به نظر نویسنده مقاله، «اصالت آفرینش هنری» در چیست؟

الف. نتیجه برخورد شاعر با جهان خارج.

ب. نحوه حصول ارتباط ناشی از حساسیت خطری.

ج. تجربیات تدریجی خاص شاعر.

د. همه موارد.

*

۴. نویسنده مقاله، کدام مصراع را «مانند پنجره‌یی در حصار تاریک شعر» تلقی کرده است؟

*

۵. «تصویر خیال» یعنی چه؟

*

۶. منظور از «رؤیت» در مصراع زیر کدام گزینه است؟

شامگاهان که رؤیت دریا

الف. دیدار ب. دیدن ج. منظره د. بینش

*

۷. نیما در شعر «آی آدمها» روی سخنش با چه نوع آدمهایی است؟

الف. آنانی که نان به سفره و جامه بر تن دارند.

ب. آنانی که در گرفتاریهای دیگران سهیم‌اند.

*

۸. در آغاز هربند، کدام کلمه دستوری تکرار شده است؟

الف. حرف ندا ب. اسم اشاره ج. منادی د. اصوات

*

۹. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. چربدست ب. دلگزاتر ج. وهله د. بالتبع
۱. دفعه ۲. ماهر ۳. در نتیجه ۴. دلگزنده‌تر

۱۴

سپهری

سهراب سپهری: سپهری از مردم کاشان و از خاندان لسان‌الملک سپهر ادیب و مورخ عصر قاجار است. وی در سال ۱۳۰۷ هـ در قم به دنیا آمد. بیشتر عمر خود را در تهران گذرانید و از دانشکده هنرهای زیبا فارغ‌التحصیل شد. هم نقاشی توانا و هم شاعری نوآور بود. سفرهایی به اروپا، هند و ژاپن کرد. نمایشگاههایی از آثار نقاشی او در ایران و خارج از کشور برپا شده است. شعر او از عرفان بودایی اثر پذیرفته است. مجموعه آثار شعری او به نام هشت کتاب بارها چاپ شده است. سپهری در سال ۱۳۵۹ هـ در تهران درگذشت. «غربت» نمونه‌یی از اشعار سپهری است:

غربت

- ماه بالای سر آبادی است،
اهل آبادی در خواب.
- ۳ روی این مهتابی، خشت غربت را می‌بویم.
باغ همسایه چراغش روشن،
من چراغم خاموش.
- ۶ ماه تابیده به بشقاب خیار، به لب کوزه آب.

غوک‌ها می‌خوانند.
مرغ حق هم گاهی.
- ۹ کوه نزدیک من است: پشت افراها، سنجدها.
و بیابان پیداست.
سنگ‌ها پیدا نیست، گلچه‌ها پیدا نیست.
- ۱۲ سایه‌هایی از دور، مثل تنهایی آب، مثل آواز خدا پیداست.
نیمه شب باید باشد.
- دُب اکبر آن است، دو وجب بالاتر از بام.
آسمان آبی نیست، روز آبی بود.
- ۱۵ یاد من باشد فردا، بروم باغ حسن گوجه و قیسی بخرم.
یاد من باشد فردا لب سلخ، طرحی از بزها بردارم،
طرحی از جاروها، سایه‌هاشان در آب.
- ۱۸ یاد من باشد، هرچه پروانه که می‌افتد در آب، زود از آب درآرم.
یاد من باشد کاری نکنم، که به قانون زمین بر بخورد.
- ۲۱ یاد من باشد فردا لب جوی، حوله‌ام را هم با چوبه بشویم.
یاد من باشد تنها هستم.
ماه بالای سر تنهایی است.

توضیح:

۱. آبادی: روستا، ده. توصیف بسیار زیبا از شب مهتاب روستاست.
۳. مهتابی: بنایی از سنگ و گچ و خشت یا گِل که پیش ایوان یا در میان صحن خانه و باغ برای نشستن می‌سازند، نوعی ایوان. // خشت غربت: اضافه استعاری، خشت دیوار غربت، غربت.
۶. بشقاب خیار و لب کوزه آب: چیزهایی است که دوروبر شاعر است.
۷. غوک: قورباغه، وزغ. // مرغ حق: نوعی جغد که شبانه برای شکار و تغذیه از لانه‌اش خارج می‌شود، آوازش شبیه به کلمه «حق» است. توصیف این صداها در این شعر شب را ملموس تر می‌کند.
۹. افر: از درختان تنومند و جنگلی که برگ‌های پنجه‌یی دارد.
۱۱. گُلچه: بوته‌های گل، درخت‌های کوچک. * در مهتاب کوه‌ها و افرها و درختان بزرگ پیداست، اما موجودات کوچک پیدا نیست.
۱۴. دُب اکبر: (خرس بزرگ)، از صورفلکی است که شبیه خرس پنداشته‌اند هفت برادران بزرگ.
۱۶. قیسی: نوعی زردآلوی شیرین.
۱۷. سلخ: مسلخ، کشتارگاه. // طرح: گرده برداری از تصویر، نقشه اولیه.
۲۱. چوبه: چوبک، گیاهی که ریشه آن ضخیم و لعابدار است و کوبیده آن را برای شستن لباس به کار می‌بردند.

خودآزمایی ۱۴: (غربت):

۱. سپهری از مردم کدام شهر بود و به کدام خاندن تعلق داشت؟

*

۲. کدام گزینه درباره سپهری صحیح نیست؟
- الف. شعر او از عرفان بودایی متأثر شده است.
- ب. او هم نقّاشی ماهر و هم شاعر نوآور بود.
- ج. مجموعه آثارش در هشت کتاب گرد آمده است.
- د. تصاویر شعری او چندان جالب و جاذب نیست.

*

۳. با توجه به توصیف صدای «غوک و مرغ حق» چه زمانی در ذهن تداعی می‌شود؟

غوک‌ها می‌خوانند

مرغ حق هم گاهی

الف. سپیده‌دم ب. ظهر ج. شب د. غروب

※

۴. «خشت غربت» چه نوع اضافه است؟

الف. ملکی ب. تشبیهی ج. بیانی د. استعاری

※

۵. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. افرا ب. گلچه ج. مهتابی د. چوبه
۱. بوته گل ۲. چوبک ۳. درختی تنومند ۴. ایوان سقف‌دار

۱۵

دهخدا

علی اکبر دهخدا: پسر خان‌باباخان در حدود سال ۱۲۹۷ق به دنیا آمد. نه ساله بود که پدر را از دست داد و تحت سرپرستی مادر قرار گرفت. از شیخ غلامحسین بروجرودی علوم ادبی را فراگرفت و از محضر حاج شیخ هادی نجم‌آبادی بهره‌مند شد. به اروپا رفت. دو سال در وین ماند و مقارن آغاز مشروطیت به ایران آمد و با همکاری میرزا جهانگیر شیرازی روزنامه‌ی صور اسرافیل را منتشر کرد. دهخدا طنزنویس، جدی‌نویس، روزنامه‌نگار، شاعر، پژوهشگر و سیاستمدار و ایران‌دوست بود. در نشر با نوشتن مقالاتی تحت عنوان «چند و پند» شیوه‌ی نو در نویسندگی پدید آورد. امثال و حکم مجموعه‌ی است که در آن ضرب‌المثل‌های فارسی را گردآوری کرده است، لغت نامه از مفصل‌ترین فرهنگ‌های فارسی است که این مرد با همت والای خود در دسترس فارسی‌زبانان قرار داده است. دیوان اشعار او را مرحوم معین چاپ کرده است. مقالات مهم و ارزنده‌ی در مسائل مختلف تاریخی و ادبی نیز از دهخدا به جای مانده است. دهخدا روز هفتم اسفندماه ۱۳۳۴ وفات کرده و در این بابویه به خاک سپرده شده است. «یاد آرزو شمع مرده یاد آر» از نمونه‌های شعر، و «ابوریحان بیرونی از نمونه‌های نشر مرحوم دهخداست».

(۱۵). الف: یاد آر ز شمع مرده، یاد آر!

- ۳ ای مرغ سحر، چو این شب تار،
و ز نفخه روح بخش اسحار،
بگشود گره ز زلف زرتار،
یزدان به کمال شد پدیدار،
بگذاشت ز سر سیاهکاری،
رفت از سر خفتگان خماری،
محبوبه نیلگون عماری
و اهریمن زشتخو حصار،
یاد آر ز شمع مرده، یاد آر!
- ۶ ای مونس یوسف اندرین بسند!
دل پر ز شعف، لب از شکر خند،
رفتی بر یار و خویش و پیوند
زان کو همه شام با تو یکچند
تعبیر عیان چو شد ترا خواب،
محسود عدو، به کام اصحاب،
آزادتر از نسیم و مهتاب
در آرزوی وصال احباب،
اختر به سحر شمرده، یاد آر!
- ۱۲ چون باغ شود دوباره خرم،
و ز سنبل و سوری و سپرغم،
گل سرخ و به رخ عرق زشبم،
زان نوگل پیشرس که در غم،
ای بلبل مستمند مسکین!
آفاق نگارخانه چین،
تو داده ز کف زمام تمکین،
ناداده به نار شوق تسکین،
از سردی دی فسرده، یاد آر!
- ۱۸ ای همره تیه پور عمران،
وان شاهد نغز بزم عرفان،
وز مذبج زر چو شد به کیوان،
زان کو به گناه قوم نادان
بگذشت چون این سنین معدود،
بنمود چو وعد خویش مشهود،
هر صبح شمیم عنبر و عود،
در حسرت روی ارض موعود،
بر بادیه جان سپرده، یاد آر!
- ۲۱ چون گشت ز نو زمانه آباد،
وز طاعت بندگان خود شاد،
نه رسم ارم، نه اسم شداد
زان کس که ز نوک تیغ جلا
ای کودک دوره طلائی!
بگرفت ز سر خدا، خدایی،
گل بست زبان ژاوخایی،
مأخوذ به جرم حق ستایی،
تسним وصال خورده، یاد آر!
- ۲۴

مرحوم دهخدا این شعر را در رثای مرحوم میرزا جهانگیر خان شیرازی، یکی از دو مدیر روزنامه صور اسرافیل که از آزادیخواهان بود و به دستور محمدعلی شاه او را در سال

۱۳۲۶ هـ. ق. دستگیر و با طناب در باغ شاه خفه کردند، سروده است. دهخدا می نویسد که شبی آن مرحوم را در جامه بی سفید به خواب دیدم. به من گفت: چرا نگفتی او جوان افتاد؟ در خواب این جمله به یادم آمد: یاد آر زشمع مرده یاد آر. و تا فردا شعر را تمام کردم و در شماره اول صوراسرافیل، چاپ ایوردن سویس منتشر شد.

توضیح:

۱. مرغ سحر: بلبل، در معنای استعاری، خود شاعر. // شب تار: شب تاریک، کنایه از خفقان و ستمگری. // سیاهکاری: بدکاری، ظلم و ستم.
۲. نَفْخه: دمیدن، بوی خوش. // آسحار: جمع سحر، بامدادها. // خفتگان: غافلان، بی خبران. // خُماری، ملالت و سردردی که از افراط در نوشیدن مسکرات پدید آید، استعاره از غفلت و بی خبری.

۳. زرتار: زربفت. // نیلگون: لاجوردی، نیلی. // عَماری: کجاوه، هودج مانندی که بر پشت اسب و فیل و شتر می بندند و بر آن می نشینند و سفر می کنند. // محبوبه نیلگون عماری: خورشید. * یعنی آنگاه که خورشید گره از زلف زربفت خود گشود و طلوع کرد.

۴. اهریمن: بدی، شیطان، در اینجا استعاره از «استبداد» یا محمدعلی شاه. // حصاری: زندانی.

۵. شمع مرده: شمع خاموش.

۶. یوسف: پسر یعقوب که مدتی به اتهام دروغ در مصر زندانی بود. // بند: زندان. // تغییر: گزارش خواب، تفسیر خواب. یعنی چون خواب تو تعبیر شد.

۷. شَعَف: شادی، شادمانی. // شکرخند: تبسم، خنده زیر لب. // محسود: مورد حسادت و دشمنی. // عَدُو: دشمن. // محسودِ عدو: یعنی شخص شادکام چنانکه دشمن بر او حسد کند. // أَصْحاب: جمع صاحب، یاران، دوستان.

۸. پیوند: قوم و خویش. // آزادتر از نسیم و مهتاب: سبک، روان، نرم.

۹. اختر به سحر شمردن: تا صبح بیدار ماندن و به ستارگان آسمان چشم دوختن.

۱۰. سنبل: نوعی گل از تیره سوسنی ها که گل های بنفش خوشه بی دارد. // سوری: گل محمدی. // سَبْزِ عَم: هر گیاه خوشبو، ریحان. // آفاق: جمع افق، کرانه های آسمان، عالم، جهان. // نگارخانه چین: نگارستان چین، در داستانها نگارستان را محلّی در چین انگاشته اند و آن را شهری پرنقش و نگار در سرحدّ چین معرفی کرده اند. و این شهرت از آنجا ناشی شده است که چینیان از دیرباز در نقاشی مهارت داشته اند.

۱۳. زمام: افسار، لگام. // تمکین: فرمانبرداری، توانایی. * یعنی هنگامی که گل سرخ شکفته است و قطره های شبنم چون دانه های عرق بر رخسار آن نشست است (و چنان زیباست که تو از دیدن آن) اختیار از دست خارج می شود.

۱۴. پیشرس: نوری، جوان، نوب. منظور میرزا جهانگیر که پیش از زمان خود سر برآورده بود. // ناداده: نداده. // نارشوق: اضافه تشبیهی. * یعنی آن گل نوری که در اندوه بالیده و هنوز کامی از زیباییهای حیات نگرفته است.

۱۵. فسرده: پژمرده، افسرده.

۱۶. تیه (tih): بیابان بی آب و علف، بیابانی که بنی اسرائیل پس از خروج از مصر در آن سرگردان شدند. // پور عمران: (اضافه بنوّت)، موسی (ع). // سنین معدود: سالهای کوتاه و شمرده.

۱۷. شاهد: معشوق، محبوب. // نغز: نیکو، خوب. // شاهد نغز بزم عرفان: خدای تعالی که معبود عارفان است. // وعد: وعده. // مشهود: آنچه دیده شود، دیده شده.

۱۸. مذبح زر: محراب و قربانگاه زرین، معبدی بوده است در بیت المقدس. // کیوان: زحل. // شمیم: بوی خوش. // عود: درختی که چوب آن بویی مطبوع دارد.

۱۹. ارض موعود: سرزمین وعده داده شده، موسی به بنی اسرائیل وعده داده بود که به کنعان باز خواهند گشت.

۲۰. بادیه: صحرا، بیابان. * دهخدا در این بند آزادیخواهان را به موسی (ع) و یارانش و عمال استبداد و محمدعلی شاه را به فرعون و حامیان او مانند کرده و پیش بینی نموده است که سرانجام آزادیخواهان بر محمدعلی شاه چیره خواهند شد.

۲۱. دوره طلایی: دوره پیشرفت، آزادی و آسایش.

۲۲. ارم: بهشتی که شداد ساخته بود. // شداد: پادشاه افسانه‌یی قوم عاد که گویند با هود پیامبر معاصر بود. در زمین شام باغی ساخت که آن را «ارم شداد» می‌گفتند. // گل بستن: بسته شدن، گل گرفتن. // ژاژخایی: بیهوده‌گویی.

۲۴. مأخوذ: گرفتار.

۲۵. تسنیم: چشمه‌یی در بهشت. // تسنیم وصال خوردن: به وصال حق رسیدن، شهید شدن. مقصود میرزا جهانگیر است که به دست دژخیمان محمدعلی شاه به شهادت رسید.

خودآزمایی ۱۵. (الف): (یاد آر زشمع مرده یاد آر):

۱. علی اکبر دهخدا را در سه سطر معرفی کنید.

*

۲. دهخدا با کدام اثرش شیوه‌یی نو در نثر فارسی پدید آورد؟

الف. امثال و حکم ب. لغت نامه ج. چرند و پرند د. دیوان شعر

*

۳. کدام اثر دهخدا مهم‌ترین و ماندنی‌ترین اثر اوست؟
الف. امثال و حکم ب. لغت نامه ج. صور اسرافیل د. مقالات

*

۴. دهخدا روزنامهٔ صور اسرافیل را با همکاری چه کسی منتشر می‌کرد؟
الف. میرزا جهانگیر شیرازی ب. میرزادهٔ عشقی
ج. میرزا آقاخان کرمانی د. همهٔ آنان

*

۵. «یاد آر زشمع مرده یاد آر» در مرثیهٔ کیست؟
الف. محمدعلی شاه ب. عارف ج. جهانگیر شیرازی د. تخیلی است

*

۶. در بیت زیر کدام آرایه‌ها به چشم می‌خورند؟
الف. تشبیه و مجازب. استعاره و کنایه ج. ایهام و ابهام د. جناس و تضاد

*

۷. «نار شوق» چه نوع اضافیه‌ی است؟
الف. ملکی ب. اقترانی ج. تشبیهی د. استعاری
۸. «پور عمران» چه نوع اضافیه‌ی است؟

۱. بنوّت ب. ملکی ج. تخصیصی د. بیانی

*

۹. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:
الف. مذب زر ب. سیرغم ج. حصار د. ارم
۱. قربانگاه زرّین ۲. بهشت شداد ۳. ریحان ۴. محبوس

*

۱۰. بیت زیر را معنی کنید:
ای هم‌ره تیه پور عمران بگذشت چو این سنین معدود

۱۵). ب: ابوریحان بیرونی

محمد بن احمد خوارزمی بیرونی از اجلّهٔ مهندسين و بزرگان علوم ریاضی، یکی از نوادر دّهات اعصار، و نمونهٔ کامل ذکا و فطنت و شدّت عمل ایرانی است. مولد او در بیرون خوارزم بوده و چنانکه یاقوت در معجم‌الادبا آرد بیرون کلمهٔ خوارزم بوده و چنانکه یاقوت

- در معجم‌الادبا آرد بیرون کلمه فارسی است به معنی خارج و بَر و گوید از بعض فضلای
پرسیدم او گمان برد که چون توقّف او در مولد خود خوارزم مدّتی قلیل بوده و غربت او از
موطن خویش دیر کشیده او را از این جهت غریب و بیرونی گفته‌اند و من گمان می‌کنم که او
از اهل رُستاقی خوارزم باشد و از این رو به بیرونی یعنی بیرون خوارزم خوانده شده است.
- آنگاه که نفّس در سیّنه او به شماره افتاده بود بر بالین وی حاضر آمدم. در آن حال از من
پرسید فلان مسأله غامض را که وقتی مرا گفتی بازگویی که چگونه بود. گفتم اکنون چه جای
این سؤال است؟ گفت ای مرد، کدام یک از این دو امر بهتر؟ این مسأله بدانم و بمیرم یا
نادانسته و جاهل درگذرم؟ و من آن مسأله باز گفتم و فراگرفت و از نزد وی بازگشتم و هنوز
قسمتی از راه نپیموده بودم که شیون از خانه او برخاست. نباهت قدر و جلال خطر وی نزد
ملوک بدان حد بود که شمس‌المعالی قابوس بن وشمگیر خواست تا تمامت امور مملکت
به وی محوّل کند و فرمان او در هر کار مطاع باشد و وی سر باز زد. و او روزگاری دراز به
دربار مأمون خوارزمشاه پیوست و هفت سال مقیم بود و نزد خوارزمشاه او را جلال و
مکانتی عظیم بود؛ چنانکه خود ابوریحان حکایت کند که خوارزمشاه روزی بر پشت مرکب
جامی چند پیموده بود و بفرمود تا مرا از حجره بخواندند. من دیرترک رسیدم. پس عنان به
جانب من گردانید و قصد فرود آمدن کرد و من از حجره بیرون شدم و او را سوگندان گران
دادم تا به زیر نیاید و خوارزمشاه بدین بیت تمثّل کرد:
- العلمُ مِن اشرفِ الولاياتِ یأتیه کُلّ الوریّ ولایاتی
- و گفت اگر رسوم و آداب دنیوی نبود هیچگاه ترانمی خواندم، بلکه خود نزد تو می‌آمدم.
فَالْعِلْمُ یَعْلُو وَلَا یُعْلَى عَلَیْهِ. گویند وقتی مردی از اقصای بلاد ترک محمود بن سبکتکین را
حکایت می‌کرد که بدان سوی دریاها به جانب قطب، قرص آفتاب مدّتی همواره پیدا باشد،
چنانکه در آن اوقات شبی در میان نیست. محمود چنانکه عادت او در تعصّب بود برآشفّت و
گفت این سخن ملحدین و قرمطیان است. ابونصر مشکان گفت این مرد اظهار رأی نمی‌کند.
مشاهدات خویش می‌گوید و این آیت برخواند: وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَی قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ
دُونِهَا سِتْرًا. محمود رو به ابوریحان کرد و گفت تو چه گویی؟ ابوریحان به نحو ایجاز و به حدّ
اقتناع در این مبحث بیان کرد. و مسعود بن محمود را به علم نجوم اقبالی بود. روزی در این
مسأله و سبب اختلاف مقادیر شب و روز در زمین از ابوریحان پرسید و خواست تا با
برهانی این معنی بر وی روشن کند. ابوریحان گفت: تو امروز پادشاه خافقین و در حقیقت
مستحقّ نام مَلِکِ اَرْضِی و سزاوار است از مجاری این مسایل و تصاریف احوال شب و روز
و طول آن در عامر و غامر آگاه باشی و در جواب این مسایل به نام مسعود کتابی کرد روشن و
ساده، خالی از اصطلاحات و مواضعات منجمین. و چون سلطان شهید در عربیت ماهر بود
آن کتاب نیک فهم کرد و صلتی جزیل بوریحان را داد و نیز کتاب خود را در لوازم‌الحرکتین به

- ۳۶ امر مسعود نوشت و این کتابی است که در تحقیق مزیدی بر آن تصوّر نتوان کرد و بیشتر کلمات این کتاب مقتبس از آیات قرآنی است و کتاب موسوم به قانون مسعودی او همه کتب مصنّفه تنجیم و حساب را نسخ کرد. و کتاب دیگر او موسوم به دستور که به نام شهاب الدوله ابوالفتح مودود بن مسعود نوشته است جامع جمیع محسنات صناعت است و یاقوت گوید این که ترجمه حال ابوریحان را در معجم الادبا آوردم از این روست که این مرد علاوه بر مقام ۳۹ شامخ وی در علوم ریاضی، عالمی لغوی و ادیبی اریب است و در ادب او را تألیفاتی است از جمله کتب ذیل که خود روایت کردم: کتاب شرح شعر ابی تمام، و این کتاب را به خط خود او دیدم و ناتمام بود. و نیز من فهرست آن کتب در شصت ورقه به خطی مکتنز در وقف جامع مرو دیدم و بعض اهل فضل مرا گفتند که سبب رفتن وی به غزنه آن بود که سلطان محمود آنگاه که بر خوارزم مستولی شد وی را با استادش عبدالصمد اول بن عبدالصمد الحکیم به ۴۵ تهمت قرمطه و کفر بگرفت و عبدالصمد اول را بکشت و قصد کشتن ابوریحان نیز داشت، لکن محمود را گفتند که او در علم نجوم امام وقت خویش است و پادشاهان را از داشتن چون وی کس گزیر نباشد و محمود او را در سفر هند با خود برد و وی در هند دیری بماند و ۴۸ لغت هندیان بیاموخت و از علوم آنان اقتباس کرد. سپس به غزنه بازگشت و توطّن کرد تا هم بدانجا در کبر سن درگذشت. او را حسن محاضره و معاشرتی به کمال بود، لکن با عفاف در افعال، در الفاظ خلاعتی داشت و زمانه مانند او کسی در علم و فهم نیاورد. ابوریحان شعر نیز ۵۱ می گفت و هرچند در شمار بزرگان صناعت شعر نیست، لکن آنچه گفته از عالمی مانند او مطبوع و مستحسن است.
- از پرسش ها و پاسخ های او و شیخ الرئیس مشهود است که در بیشتر مسایل مبحوئه عنها ۵۴ چون بنای ابوریحان بر استقرا و ریاضیات است، عقاید او با تتبعات امروزی اوفق و با مکشوفات زمان ما سازوارتر است.
- امید است که بعد از این با تفحص ها که در کتابخانه های شخصی و عمومی ایران و ۵۷ هندوستان و ترکیه و اروپا به عمل آید، بعض دیگر از آثار این مرد بی عدیل به دست افتد و روشنی های دیگر بر حیات علمی و ادبی این وجود عظیم النّظیر بتابد تا دنیای تمدّن به تمتّع از بهره های نوآیین تر توفیق یابد.

توضیح:

۱. أَجَلُهُ: جمع جلیل، بزرگان، مِهان. // نَوَادِر: جمع نادره، کمیاب، بی مثل و مانند.
۲. دَهَات: جمع داهی، زیرک، باهوش. // اَعْصَار: جمع عصر، زمان. // ذُکَا: هوشمندی. // فُطْنَت: زیرکی، هوشیاری. // مَوْلِد: زادگاه.
۳. یاقوت: ابو عبدالله یاقوت حموی، (م ۶۲۶هـ) از ادبا و لغویان قرن هفتم است که

مُعْجَمُ الْبُلْدَان (فرهنگ شهرها) از تألیفات اوست. // مُعْجَمُ الْأَدْبَا: (فرهنگ ادیبان) یکی دیگر از آثار یاقوت است در زندگی ادیبان.

۷. رُستاق: روستا، ده.

۹. نَفْس به شماره افتادن: حالت جان کندن، حالت احتضار.

۱۰. غامض: دشوار، پیچیده.

۱۲. نَبَاهَت: نجیب بودن، بزرگواری.

۱۳. شمس‌المعالی قابوس بن وشمگیر: از آل زیار است که در ۴۳۳ هـ به قتل رسیده

است. مردی فاضل و ادیب و خوش خط بود.

۱۴. مُطَاع: کسی که دیگران از او پیروی می‌کنند.

۱۵. مأمون خوارزمشاه: از پادشاهان سلسلهٔ ایرانی که در زمان سامانیان و غزنویان در

خوارزم حکومت می‌کردند. مأمون بن محمد خوارزمشاه از ۴۰۷ تا ۴۰۸ هـ حکمرانی می‌کرد. محمود غزنوی این سلسله را برانداخت.

۱۶. مَكَانَت: جایگاه، منزلت.

۱۷. دیرترک: اندکی دیرتر.

۱۸. عِنان گردانیدن: لگام به سویی دیگر کردن. // سوگند: در اصل به معنی گوگرد است.

در ایران باستان در محاکمه‌های مبهم و پیچیده به هر طرف دعوی آب آمیخته به گوگرد می‌دادند و آنان را می‌آمودند. از نحوهٔ دفع آن یا ماندن آن در شکم، تقصیر یا بی‌تقصیری شخص را معلوم می‌کردند. سوگند را امروز به معنی قَسَم به کار می‌برند. سوگندان گران: قَسَم‌های سنگین.

۱۹. تَمَثَّل کردن: مثل آوردن، ذکر مثل.

۲۰. العَلَم... دانش شریف‌ترین فرمانروایی‌هاست، مردم همه به سوی او می‌آیند و او به

سوی کسی نمی‌رود.

۲۲. فَالْعَلَمُ يَعْلُو وَلَا يَعْلَى عَلَيْهِ: پس دانش برتر است و هیچ چیز بر او برتری نمی‌یابد. //

اقصى بلاد: دورترین شهرها.

۲۴. تَعَصُّب: سخت‌گیری، جانبداری کردن.

۲۵. مُلْحَدین: جمع ملحد، کافر، بی‌دین. // قِرْمَطیان: فرقه‌یی از اسماعیلیه که محمود

غزنوی آنان را به قتل می‌رسانید. // ابونصر مُشکان: دبیر دیوان رسالت دربار غزنوی، و استاد ابوالفضل بهیقی است.

۲۶. وَجَدَهَا... تا به مکان برآمدن آفتاب رسید. دید بر قومی طلوع می‌کند که ما بر آنان

غیر از پرتو خورشید پوششی قرار نداده‌ایم (قرآن کریم، کهف، ۱۸ / آیه ۹۰).

۲۷. ایجاز: کوتاه گفتن، خلاصه گفتن، بیان مقصود در کوتاه‌ترین لفظ و کم‌ترین معنی.

۲۸. إقناع: قانع ساختن، خرسند کردن.
۲۹. مقادیر: جمع مقدار، اندازه‌ها.
۳۰. خافقین: (تثنیه خافق)، شرق و غرب، خاور و باختر. // ملک ارضی: پادشاه زمین، پادشاه زمینی.
۳۱. مجاری: جمع مجرا، بسترها، محلّ‌های جریان. // تصاریف: جمع تصریف، پیشامدها، حادثه‌ها.
۳۲. عامر: آباد، معمور. // غامر: خراب، ویران.
۳۴. صِلَت: صله، جایزه. // جزیل: بزرگ، فراوان. // لوازم الحركتين: ابزارهای دو حرکت، در میان آثار ابوریحان چنین کتابی نیست.
۳۵. مزید: افزونی، زیادی.
۳۶. مُقْتَبَس: برگرفته شده، اخذ شده. // قانون مسعودی: کتابی است به عربی در نجوم و هیأت به عربی که ابوریحان به نام مسعود غزنوی تألیف کرده است.
۳۷. مُصَنَّفَه: تصنیف شده، نوشته شده. // تنجیم: ستاره‌شماری. // نسخ کردن: باطل کردن. // شهاب الدّوله ابو الفتح مودود بن مسعود: پسر مسعود غزنوی که در ۴۴۰ هـ سلطنت می‌کرد.
۳۸. محسنات: نیکی‌ها.
۴۰. شامخ: بلند، رفیع. // آریب: خردمند، فرزانه.
۴۱. ابی تمام: حبیب بن اوس از شعرای عرب، (م حدود ۲۳۲ هـ).
۴۲. مُکَنَّنَز: خطّ تودرهم و کم فاصله. // جامع: مسجد.
۴۳. غزنه: غزنین.
۴۵. قِرمطه: قِرمطی بودن، مذهب قِرمطی داشتن.
۴۷. گزیر: چاره، علاج.
۴۸. توطن کردن: وطن اختیار کردن. // کبرسن: سنین بالا.
۴۹. محاضره: سؤال و جواب کردن، مطلبی که در مجلسی میان دانشمندان مورد بحث قرار گیرد.
۵۰. خلاعت: خودکامی، خودرایی.
۵۳. شیخ الرئیس: ابوعلی سینا، ابن سینا، (م ۴۲۸ هـ). // مَبْحُوْثَةٌ عَنْهَا: مورد بحث، آنچه از آن بحث می‌کنند، مسأله مورد بحث.
۵۴. استقرا: (در منطق) از کلی به جزئی پی بردن. // تَتَبَعَات: جمع تَتَبَعَ، تحقیق، بررسی. // أَوْفَق: موافق‌تر، سازگارتر.
۵۵. سازوارتر: سازگارتر.

۵۷. بی‌عدیل: بی‌نظیر، بی‌مانند.
 ۵۸. عَدِیم النَّظِیر: بی‌نظیر، یکتا. // تمتّع: برخورداری.

خودآزمایی ۱۵. (ب): (ابوریحان بیرونی):

۱. «اجلّه» جمع کدام گزینه است؟
 الف. جلال ب. جلیل ج. جلالت د. مجلّل
- *
۲. «سوگند» به چه معنی است، درباره آن توضیح بدهید.
 *
۳. «فَالْعِلْمُ يَعْلُو وَلَا يُعْلَى عَلَيْهِ» یعنی چه؟
 الف. دانش برتر است و هیچ چیز بر آن برتری نمی‌یابد.
 ب. با علم می‌توان بر همه کس برتری یافت.
 ج. علم مایه علوّ است و علوّ آن به زبان هیچکس نیست.
 د. چه مزیتی می‌تواند جای علم را بگیرد؟
- *
۴. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:
 الف. مکانت ب. مُطَاع ج. خافقین د. مزید
 ۱. شرق و غرب ۲. پیرو ۳. افزونی ۴. جایگاه
- *
۵. معجم البلدان و معجم الادب را معرفی کنید.
 *
۶. «نفس به شماره افتادن» کنایه از چیست؟
 الف. خسته شدن ب. احتضار ج. ترسیدن د. نگران شدن
- *
۷. «نباهت» یعنی چه؟
 الف. خردمندی ب. آگاهی ج. بزرگواری د. جایگاه

دکتر منوچهر مرتضوی

دکتر منوچهر مرتضوی: استاد مرتضوی در سال ۱۳۰۸ ه.ش در تبریز به دنیا آمده است. تحصیلات ابتدایی را در تبریز و متوسطه را در تهران به پایان رسانده است. پس از اخذ درجه لیسانس و دکتری در ادبیات فارسی در دانشگاه تبریز به تدریس پرداخته، اکنون دوران بازنشستگی را می‌گذرانند. از آثار ایشان می‌توان به مسائل عصر ایلخانان، مکتب حافظ یا مقدمه بر حافظ‌شناسی، اشاره کرد. مقاله زیر از کتاب اخیر ایشان است:

(۱۶). الف: [حافظ]

- شعر هر شاعری به داشتن خصائص و مشخصاتی معروف از شعر دیگر شاعران ممتاز است. همچنانکه رباعیات خیام به سبب کوتاهی و شیوایی و اشتغال بر فلسفه روشنی که مطبوع طبع و مقبول خاطر اغلب مردم است معروف و مشهور شده و فردوسی را افسانه‌های ۳ دل‌انگیز حماسی و داستانهای شیرین ایرانی و بلندی و سختگی کلام نام‌آور ساخته و نظامی را داستانهای دلچسب و توصیفات زیبا و ظرافت سبک گفتار بر مسند عزت و اشتها نشانده و غزل سعدی به سبب روانی و سادگی و شیوایی و قوت تأثیر در مجالس خاصه و محافل ۶ عامه رایج شده و بالاخره غزلهای مولانا جلال‌الدین به شورانگیزی و جوش بیان در دل اهل وجد و حال راهی کرده است، ناچار شعر خواجه شیراز نیز خصائصی دارد و ما در این مقدمه برآنیم که این خصیصه‌ها را به اختصار باز نمایم. ورود در چنین مباحثی به سبک تذکره‌نویسان آسان است و با ذکر یک ردیف کلمات کلی و جامع نظیر «بلندی و شیوایی و سختگی و عمق و لطافت و روانی و مصنوعی و ظرافت» شعر هر شاعری را، به خصوص ۹ اگر از شاعران بزرگی باشد که مسلماً شعرش بی‌بهره از همه یا بعض اوصاف مذکوره نیست، می‌توان وصف کرد، ولی اگر نخواهیم به مسامحه و تقریب سخن بگوئیم و به ذکر کلیاتی درباره اهمیت شاعر و شعر او قناعت ورزیم کار بدان آسانی نیست. به خصوص اگر منظور ۱۵ درک و عرض خصائصی باشد که شعر شاعری را از شعر همه شاعران امتیاز بخشیده تا جایی که با چشم‌پوشی از تردیدهای عمدی و مشاجرات قلمی و اختلاف نظرهای جزئی بزرگترین

نقادان و محققان او را بزرگترین شاعر غزلسرای ایران دانسته‌اند.

- ۱۸ شعر حافظ جوش بیان و شورانگیزی غزل مولانا جلال‌الدین را ندارد. مثل غزلیات دلکش سعدی شیراز ساده و روان و سهل و ممتنع نیست. مانند رباعیات خیّام حسّ بدبینی و حیرت و سرگشتگی فکر بشر را در برابر راز آفرینش ارضا نمی‌کند. همچون ترانه‌های باباطاهر سوزناک و بی‌پیرایه نیست و نظیر فسانه‌های کهن شاهنامه و داستانهای نظامی از سرگذشت اندوهبار رستم و سهراب و قصّه عشق کوهکن بیستون و افسانه بزمهای بهرام لبریز نمی‌باشد ولی با اینهمه از همه مقبولتر است و مشهورتر، تا حدّی که هم عروس محفل ذوق و ادب است و هم تسخیرکننده اعتقاد و ایمان مردم. شعر او را همه می‌خوانند:
- ۲۱ عالم و جاهل، عارف و عامی. گروهی عمر عزیز صرف تشریح و تحلیلش می‌کنند و گروهی از ابهام و ابهامش لذّت می‌برند. جمعی تلخی گذشته معلوم به شیرینی می‌تلخ اشعار او از لوح مذاق می‌زدایند و جمعی نقش آینده موهوم در آینه غیب‌نمای گفتارش می‌بینند. پس باید دید آن افسونی که همگان را مسحور کرده و آن افیونی که در می شعر خواجه افتاده و حریفان را مست و بیهوش ساخته چیست و این مقبولیت و اشتها از کجاست. پیش از آنکه به این سؤال پاسخ داده شود دانستن این نکته لازم است که شاعران دو گروهند: گروهی فقط شاعرند و به شعر شناخته می‌شوند و گروهی دیگر علاوه بر شاعری و شعر گفتن دارای فلسفه خاصّ و صاحب مکتب و مشربند. رودکی و فرّخی و منوچهری و انوری و عنصری و خاقانی از گروه اوّل و فردوسی و سعدی و مولانا و حافظ و عطار از گروه دومند. حافظ از آنهاست که هم مکتب و مشرب خاص دارند و هم شعر لطیف و سخن بلند، و سرّ عظمت و محبوبیت او و مقبولیت و اشتها اشعارش در همین است. از آنجا که در این مقدمه کوتاه حتّی مجال اشاره به مکتب و مشرب فکری حافظ نیست و درباره شیوه سخن و شعر او نیز ذکر همان مختصّاتی که سبک‌شناسان در این باره بیان داشته‌اند غیر لازم و بیفایده به نظر می‌رسد، ناچار تنها به نکاتی که تا حدّی تازگی داشته باشد اشاره خواهیم کرد و چون بحث درباره همه این نکات از حوصله این مختصر بیرون است فهرست وار خصوصیات شعر او را باز خواهیم نمود.
- ۲۲ شعر حافظ جامع بلندی معنی و عمق تأثر و لطافت مضمون (محاسن معنوی شعر) و ظرافت و زیبایی مفردات و کلمات و اعجاز در ترکیب کلام و مصنوعیت بی‌تکلّف (محاسن لفظی و ظاهری شعر) و ابهام و ابهام (محاسن لفظی و معنوی شعر) است، ولی مشخصات و خصائص اصلی شعر حافظ را در این موارد می‌توان خلاصه کرد:
- ۴۵ ۱- رموز و اصطلاحات خاص، که بدون آشنایی به آنها درک منظور اصلی شاعر و مفهوم حقیقی شعر ممکن نیست. حتی بسیاری از کلمات و اصطلاحات متداول در آثار سایر شعرا در دیوان حافظ مفاهیم اختصاصی و موضوع دارند که درک آنها مفتاح گنجینه اشعار خواجه است. مثل: آن، علم نظر، باغ نظر، نظربازی، نظرباز، رند، مذهب رندی، پیر،
- ۴۸

پیر میفروش، پیرمغان، میخانه، دیرمغان، شراب، امانت، غم، دل، من (کنایه از نوع انسان)، عشق، جام جم، خرقه، زهد، زاهد و صوفی که بدون وقوف به معانی این کلمات و اصطلاحات و آشنایی به اراده ذهنی خواجه از استعمال آنها در یافتن مفهوم صحیح اشعار ۵۱
زیر و نظائر این اشعار غیرممکن می نماید:

از بتان آن طلب ارحسن شناسی ای دل کاین کسی گفت که در علم نظر بینا بود
جان فدای دهندش باد که در باغ نظر چمن آرای جهان خوشتر ازین غنچه نبست ۵۴
در نظر بازی ما بیخبران حیرانند من چنینم که نمودم دگر ایشان دانند

۲- ایهام، که بزرگترین هنر حافظ و نمک دائم اشعار او و آن افیون هوشربایی است که باده غزل حافظ را چنین مستی بخش و دلکش و مردافکن کرده است. آنچه از چند کلمه محدود و معلوم در قالب وزنی دلکش دنیایی نامحدود و مبهم به وجود آورده بدان سان که به یکبار خواندن غرق لذت می شویم و هر بار دیگر مفهوم دیگری و عالمی دیگر درمی یابیم و لذتی دیگر احساس می کنیم همین صنعت است که کمتر بیتی از اشعار خواجه از آن خالی است. ۵۷
۳- تشبیهات مضمّر و غیرمستقیم یا عالی، که بدیعترین هنرهای بیانی حافظ است. در این نوع تشبیهات مضمون بیت بدون اینکه ظاهرش دلالت بر تشبیه کند متضمّن تشبیهی ۶۰

زیبا و عالی است چنانکه در ابیات زیر:
گل بر رخ رنگین تو تا لطف عرق دید در آتش شوق از غم دل غرق گلابست ۶۶
شمع اگرزان لب خندان به زبان لاف می زد پیش عشاق تو شبها به غرامت برخاست
عکس خوی بر عارضش بین کافتاب گرم رو در هوای آن عرق تاهست هر روزش تب است

در بیت اوّل تشبیه رخ رنگین دوست به گل آتشین و عرق رخسار او به گلاب، در بیت دوم تشبیه لب خندان و سخنگوی معشوق یا رخ زیبای او به شمع و زبان و شعله آن به وجه شبه افروختگی و مجلس افروزی، در بیت سوم تشبیه عارض یار به آفتاب گرم رو،... ۶۹
۴- لحن عنادی و استهزاآمیز خواجه که بدون توجه به آن درک لطافت و حلّ بسیاری از اشعار او ممکن نیست. نظیر این ابیات:

راز درون پرده ز رنسان مست پرس کاین حال نیست زاهد عالیمقام را
ناصرم گفت که جز غم چه هنر دارد عشق برو ای خواجه عاقل هنری بهتر ازین... ۷۲

۵- یار حافظ نیز چون خود او ظریف و نکته دان و شوخ است و پاسخ های او به حافظ مشحون از لطف و نکته: ۷۸
به لابه گفتمش ای ماه رخ چه باشد اگر به یک شکر ز تو دلخسته بی بیاساید
به خنده گفت که حافظ خدای را می پسند که بسوسه تو رخ ماه را بیالاید

و:
گفتم آه از دل دیوانه حافظ بی تو زیر لب خنده زنان گفت که دیوانه کیست... ۸۱
اگرچه این قبیل تفنّنات و نکات را که بیشتر جنبه ابداع مضمون دارد از خصائص سبک

حافظ به شمار نتوان آورد، ولی از آنجا که این تفنّن بدیع از صورت تصادف و ندرت خارج شده است و چاشنی ابیات و نمک اشعار خواجه محسوب می‌شود ذکر آن در ضمن مختصات غزلسرای شاعر لازم بود.

۸۷

۶- گوشنوازی کلمات و موسیقی کلام که از رعایت استادانه تناسب و توافق صوتی حروف و هماهنگی کلمات به وجود آمده نظیر این ابیات و اغلب اشعار خواجه:
نسیم کوی سعادت بدان نشان که تودانی گذر به کوی فلان کن بدان زمان که تو دانی و:

۹۰

صبا وقت سحر بوئی ز زلف یار می‌آورد دل شوریده ما را به بو در کار می‌آورد و:

۹۳

بر آستان جانان گر سر توان نهادن گلبانگ سربلندی بر آسمان توان زد
۷- اعجاز در انتخاب و ترکیب کلمات و ایجاد کلام عالی تا جایی که هرگونه تعویض یا تقدیم و تأخیری مخّل واقع می‌شود.

۹۶

۸- استفاده از کلمات غیر فصیح و نامأنوس و ثقیل برای خلق کلام فصیح به کمک هماهنگی کلمات و موزونی کلام. مثلاً هیچیک از کلمات «عاطر»، «لطف کردن»، «معامل»، «قلب»، «اندوده»، «خرج شدن»، «مستعجل»، «لایعقل»، «سترو عفاف»، «کسمه»، «مهندس»، «موسوس»، «حُکّام»، «بی‌حس»، «مس» و نظائر اینها کلمات مناسبی برای غزل نیستند ولی

۹۹

هنر حافظ را ببینید که با این کلمات چه کرده و چگونه به نیروی ذوق و ابداع و طبع اعجازنمای خود از مس کم‌بها زر عزیز وجود ساخته است و از خشونت لطافت و از مهجوری مأنوسی و از ثقل و نازیبایی لطف و جمال آفریده، تا جایی که امروز بسیاری از این کلمات چون «خاطر عاطر» و «دولت مستعجل» در گفتار عوام و خواص جاری و شایع است: من که باشم که بر آن خاطر عاطر گذرم لطف‌ها می‌کنی ای خاک درت تاج سرم

۱۰۲

۱۰۵- قلب اندوده حافظ بر او خرج نشد کاین معامل به همه عیب نهان بینا بود جز قلب تیره هیچ نشد حاصل و هنوز باطل درین خیال که اکسیر می‌کنند...
۹- ایجاد و استعمال وصف‌ها و ترکیب‌های تازه و بدیع مثل: مسند فروز دولت، چراغ افروز چشم، رند عالم سوز، شیرین قلندر، شراب تلخ صوفی سوز، می صوفی افکن و جز اینها.

۱۰۸

توضیح:

۲. اشتمال: احاطه، فراگیری.

۴. سَخْتگی: سنجیده بودن، استواری.

۱۳. مسامحه: سهل انگاری. // تقریب: نزدیک ساختن، تخمین.

۱۷. نَقَاد: منتقد، کسی که خوب و بد را از هم تشخیص دهد.
۱۹. سهل و ممتنع: آسان و غیرممکن. چیزی که به ظاهر آسان نماید ولی آفریدن نظیر آن غیرممکن باشد. سخن سعدی را به این خصیصه ستوده‌اند.
۲۲. کوهکن بیستون: منظور فرهاد است که به عشق شیرین کوه بیستون را کنده بود.
۲۷. موهوم: وهمی، خیالی.
۲۸. مَسحور: سحر شده، جادو شده. // افیون: تریاک، مُخَدِّر.
۴۲. إعجاز: معجزه کردن، انجام کاری که دیگران از آن عاجز باشند.
۴۷. موضوع: نهادی، نهاده شده. // مفتاح: کلید.
۵۳. بتان: زیبارویان. // آن: اسم معنی است و آن سرّی است در جمال که می‌توان دید ولی نمی‌توان توصیف کرد.
۵۶. ایهام: در بدیع آن است که گوینده در سخن خود لفظی آورد که دارای دو معنی باشد، یکی نزدیک و دیگری دور، و ذهن شنونده ابتدا به طرف معنی نزدیک رود و بعد به معنی دور که مقصود گوینده است برسد، به گمان افکندن.
۷۱. عنادی: ستیزه‌جویانه، متمرّدانه. // استهزاآمیز: مسخره‌آمیز، ریشخندآمیز.
۹۵. مخَلّ: اخلاص کننده، مفسد.
۹۷. عاطر: خوشبو، عطرناک. // مُعَامِل: معامله کننده، مشتاق، آرزومند.
۹۸. مستعجل: زودگذر، شتاب کننده. // لَا یُعْقِل: نادان، بی‌خرد. // ستر و عفاف: پوشیدگی و پاکدامنی. // کُشْمه: گیسوی بافته، مویی که زنان از سر زلف خود پیچیده بر رخسار خود اندازند.
۹۹. مَوْشوس: وسوسه‌انگیز.

۱۶). ب: خواجه شمس‌الدین محمد حافظ

حافظ: خواجه شمس‌الدین محمد متخلص به حافظ در اوایل قرن هشتم هجری در شیراز زاده است. نزد دانشمندان عصر خود چون قوام‌الدین عبدالله به تحصیل علوم پرداخته، در تفسیر، ادبیات عرب، حکمت مهارت یافته، قرآن را با چهارده روایت از برداشت. حافظ با آل اینجو و آل مظفر معاصر بود. حافظ در سرودن غزل عرفانی استاد است و تاکنون در این باب کسی به پای او نرسیده است. خواجه در ۷۹۲ ه. ق. در شیراز وفات کرده و در حافظیه شیراز به خاک سپرده شده است. سه غزل زیر از غزلیات اوست:

بار امانت

دوش دیدم که ملایک در میخانه زدند
 گِلِ آدَمِ بسرشتند و به پیمانه زدند
 ساکنانِ حرمِ ستر و عَفَافِ ملکوت
 ۳ با منِ راه نشینِ باده مستانه زدند
 آسمانِ بارِ امانت نتوانست کشید
 قرعه کار به نامِ منِ دیوانه زدند
 جنگِ هفتاد و دو ملت همه را عذر بنه
 چون ندیدند حقیقت ره افسانه زدند
 شکرِ آن را که میانِ من و او صلح افتاد
 حوریانِ رقص‌کنانِ ساغرِ شکرانه زدند
 ۶ آتش آن نیست که از شعله او خندد شمع
 آتش آن است که در خرمنِ پروانه زدند
 کس چو حافظ نگشاد از رخ اندیشه نقاب
 تا سرِ زلفِ سخن را به قلم شانه زدند

توضیح:

در این غزل حافظ داستان آفرینش آدمی را به شیوه عرفانی بیان می‌کند.
 ۱. دوش: در اینجا مقصود لحظه‌ای است که آدمی نخستین بار آفریده شده است. //
 دیدن: مکاشفه، دریافتن روح عارف عالم مجرّد را، کشف کردن. // ملایک: فرشتگان. //
 میخانه: میکده، در اینجا به ابهام «زمین» است. شاید از «عشق» استعاره باشد. حافظ
 می‌گوید: بر در میخانه عشق ای ملک تسبیح گوی. / کاندرا آنجا طینت آدم مخمّر می‌کنند
 (دیوان، قزوینی، غزل ۱۹۹). // گِلِ آدَم... چون خداوند خواست آدمی را بیافریند، جبرئیل
 را فرستاد تا از خاک زمین بردارند. در قرآن کریم آمده است که «... من بشری را از گِل
 می‌آفرینم» (ص، ۳۸ / آیه ۷۱). سرشتن گِلِ آدم در حدیث قدسی آمده است: «حَمَرْتُ طِینَةَ
 آدَمَ بیدی اربعین صَبَاحاً»: گِلِ آدم را چهل روز به دست خودم سرشتم. * به مکاشفه دیدم که
 فرشتگان به روی زمین آمدند، گِلِ آدم را سرشتند (مخلوط کردند) و در پیمانه ریختند. پیمانه
 ظرفی برای اندازه‌گیری است، پیمانه پیاله شراب را هم گویند. در معنی اوّل منظور این است
 که به پیمانه ریختند تا کم و زیاد نباشد و موزون باشد؛ در معنی دوم آن است که به پیاله

ریختند تا در خمیره آن چاشنی ذوق و عشق هم باشد.

۲. حَرَم: آستانه، دوروبر جاهای مقدّس. // سِتر: پرده، حجاب. // عَفاف: پرهیزگاری، پارسایی. // ملکوت: عالم غیب، عالم الهی. // ساکنان حرم ستر و عفاف و ملکوت: روح خداوندی که در تن آدمی دمیده شده است، یا فرشتگان. // راه‌نشین: بی‌خانمان، غریب. // مستانه: چون مستان. * روح خداوندی [یا فرشتگان درگاه خداوندی] با من که موجودی بی‌خانمان بودم، چون مستان باده خوردند (یعنی با من همدم و انیس شدند و یا قالب خاکی من با روح خداوندی آشنا شد).

۳. امانت: کلمه‌یی قرآنی است و در بُعد عرفانی به معنی عشق و معرفت است و اشاره به این آیه است که «ما این امانت را بر آسمانها و زمین و کوه‌ها عرضه داشتیم از تحمّل آن سرباز زدند و از آن ترسیدند، انسان آن امانت را بردوش گرفت که ستمکار و نادان بود.» (احزاب، ۳۳ / آیه ۷۲). // قرعه کار به نام کسی زدن: آن کس را برگزیدن. // دیوانه: همان ستمکار و نادان (ظلم و جهول) در آیه شریفه است.

۴. مَلّت: مذهب، آیین. امروز آن را به معنی امّت به کار می‌برند. // هفتاد و دو مَلّت: اشاره به حدیث نبوی است که می‌فرماید: «إِنَّ أُمَّتِي سَتَفْرُقُ بَعْدِي عَلَى ثَلَاثَةِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً، فِرْقَةٌ مِنْهَا نَاجِيَةٌ وَاثْنَتَانِ وَسَبْعُونَ فِي النَّارِ»: پیروان من پس از من به هفتاد و سه فرقه تقسیم می‌شوند، دسته‌یی از آنها رستگار می‌شود و هفتاد و دو دسته به آتش دوزخ گرفتار می‌شوند. مقصود حافظ از هفتاد و دو، انتقاد از کثرت و تفرّق است. // ره افسانه زدن: افسانه‌سرایی کردن، راه غیرحقیقی پیمودن.

۵. «او»: ظاهراً همان «روح» است که در قالب آدمی دمیده شده است. «ساغر شکرانه زدن: سپاس‌گزاری کردن.

۶. خندیدن شمع: افروخته شدن و روشن شدن شمع. * آتش واقعی آن نیست که شمع را روشن می‌کند، بلکه آتش واقعی آتشی است که بر وجود پروانه زدند یعنی آتش واقعی آتش عشق است.

۷. نقاب از رخ چیزی گشادن: ماهیّت چیزی را آشکار کردن. // زلفِ سخن: اضافه تشبیه‌ی. سخن به زلفی تشبیه شده که آن را شانه می‌زنند و مرتّب می‌کنند. * از آن هنگامی که سرزلف سخن را شانه زده‌اند (یعنی از روزی که شعر و سخن پیدا شده)، هیچکس چون حافظ نتوانسته است از چهره اندیشه پرده بردارد.

نظر کیمیا

آنان که خاک را به نظر کیمیا کنند	آیا بُود که گوشه چشمی به ما کنند؟
دردم نهفته به زطیبیان مدعی	باشد که از خزانه غیش دوا کنند
معشوق چون نقاب زرخ در نمی کشد	هرکس حکایتی به تصوّر چرا کنند
چون حسن عاقبت نه به رندی و زاهدیست	آن به که کار خود به عنایت رها کنند
بی معرفت مباش که در من یزید عشق	اهل نظر معامله با آشنا کنند
بگذر به کوی میکده تا زمره حضور	اوقات خود زبهر تو صرف دعا کنند
می خور که صد گناه زاغیاری در حجاب	بهتر زطاعتی که به روی و ریا کنند
پیراهنی که آید ازو بوی یوسفم	ترسم برادران غیورش قبا کنند
حالی درون پرده بسی فتنه می رود	تا آن زمان که پرده برافتد چه ها کنند
گر سنگ ازین حدیث بنالد عجب مدار	صاحب دلان حکایت دل خوش ادا کنند
پنهان زحاسدان به خودم خوان که مُنعمان	خبر نهمان برای رضای خدا کنند
حافظ دوام وصل میسر نمی شود	شاهان کم التفات به حال گدا کنند

توضیح:

شاه نعمت الله ولی (م ۸۳۲ یا ۸۳۴ ه.ق.) غزلی به مطلع زیر دارد.

ما خاک راه را به نظر کیمیا کنیم صد درد را به گوشه چشمی دوا کنیم
(کلیات اشعار، ص ۵۴۸)

می گویند که حافظ این غزل خود را تعریض گونه‌یی به سروده شاه نعمت الله ساخته است.

۱. کیمیا: (از یونانی Xēmeia به معنی اختلاط و امتزاج)، یکی از علوم خفیه و آن صنعتی است که معتقد بودند به وسیله آن اجسام ناقص را به مرتبه کمال رسانند. مثلاً مس و آهن را به طلا و نقره بدل می کنند. // گوشه چشم: توجه اندک.

۲. طبیبان مدعی: اشاره طنزآلودی به نعمت الله ولی دارد. // مدعی: کسی که به غیر حق ادعای فهم و دانش کند. // باشد که: امید است که. // خزانه غیب: اضافه تشبیهی، منبع فیوضات الهی.

۳. معشوق: در اینجا خدای تعالی است. // نقاب: روبند، مقنعه. // در کشیدن: کنار زدن، پایین کشیدن. // هرکس... چرا کنند: پیشینیان گاهی «هرکس» را با فعل جمع می آوردند. * چون ذات حق حجاب از رخسار خود به کنار نمی زند، چرا هرکسی باید به خیال خود حکایتی باز گوید؟

۴. حُسْنِ عاقبت: نیکو سرانجامی، عاقبت به خیر بودن. // رند: حيله گر، زیرک، منکر و لاابالی؛ اما در ادبیات عرفانی و مخصوصاً در شعر حافظ انسانی است کامل و هوشیار و پاکدل که سرتسلیم بر آستان آداب و رسوم و سنن از پیش ساخته - که رنگ ابتدال گرفته است - فرود نمی آورد. // عنایت: در اصطلاح عرفا، علم خداوند است به مصالح امور بندگان و نیز توجه خداوند به سالک راه حق.

۵. معرفت: در اصطلاح عارفان شناخت خداوند از راه تهذیب نفس که با طی مراحل سلوک و بر اثر عنایت ازلی حاصل شده باشد. // مَنْ یزید: یعنی چه کسی زیادتر می دهد؟ این عبارت را در حُرّاج می گفتند. // مَنْ یزید عشق: حراجگاه عشق، جایی که عشق را به حُرّاج گذاشته اند. // اهل نظر: عاشقان پاکدل. // آشنا: عارف، آشنا با خدا و بیگانه با خود.

۶. زُمره: گروه، شمار. // حُضور: جمع حاضر، حاضران.

۷. آغیار: جمع غیر، بیگانگان. // طاعت: عبادت. // روی وریا: (ترکیب عطفی): تظاهر و ریاکاری. * باده بخور که صد گناه [مانند باده خواری] که پنهانی انجام بگیرد، بهتر از عبادتی است که برای فریب دیگران به جای آورند.

۸. پیراهن یوسف: یوسف پسر یعقوب از پیامبران بنی اسرائیل است. قصّه او در سوره یوسف در قرآن کریم آمده است. یوسف پیراهن خود را به پدرش یعقوب که چشمانش در فراق فرزند نابینا شده بود، می فرستد. چون پدر پیراهن پسر را به چشم می مالد، چشمانش روشن می شود. // غیور: حسود، رشکمند. // قبا کردن: پاره کردن، دریدن. ضمناً به آغاز داستان یوسف نیز اشاره می کند که برادران پیراهن یوسف را پاره کردند و با خون گوسفندی آغشتند و گریان پیش پدر رفتند و گفتند که گرگ یوسف را دریده است.

۹. حالی: اکنون. // درون پرده: پشت پرده. // بسی فتنه می رود: فساد زیادی رخ می دهد. // پرده افتادن: آشکار شدن رازها. // چه ها کنند: چه خواهند کرد.

۱۰. حدیث: سخن. // صاحب دل: عاشق.

۱۱. به خودم خوان: مرا به سوی خود دعوت کن. // مُنعم: احسان کننده.

۱۲. دوام وصل: استمرار و ثبات دیدار جانان. // التفات: توجه.

حافظ خلوت نشین

حافظ خلوت نشین دوش به میخانه شد از سر پیمان برفت با سر پیمانه شد
شاهدِ عهدِ شباب آمده بودش به خواب باز به پیرانه سر عاشق و دیوانه شد
صوفیِ مجنون که دی جام و قدح می شکست دوش به یک جرعه می عاقل و فرزانه شد

مغبجه‌یی می‌گذشت راهزنِ دین و دل / در پیِ آن آشنا از همه بیگانه شد
 آتش رخسارِ گل خرمینِ بلبل بسوخت / چهرهٔ خندانِ شمع آفتِ پروانه شد
 گریهٔ شام و سحر شکر که ضایع نگشت / قطرهٔ بارانِ ماگوهرِ یکدانه شد
 نرگسِ ساقی بخواند آیتِ افسونگری / حلقهٔ اورادِ ما مجلسِ افسانه شد
 منزلِ حافظِ کنونِ بارگهٔ پادشاست / دل برِ دلدار رفت جان برِ جانانه شد

توضیح:

۱. خلوت نشین: خلوت گزیده، منزوی. // دوش: دیشب. // از سرِ پیمان رفتن: پیمان را شکستن. // با: به. // با سرِ پیمانه شدن: به سراغ باده رفتن.
۲. شاهد: بیننده، گواه، مجازاً به معنی زیباروی و معشوق. // شباب: جوانی * چون معشوق دورهٔ جوانی به رویایِ او آمده بود، به هنگامِ پیری و سفیدی موی دوباره عاشق و دیوانه شد.
۳. صوفی: متصوّف، پیرو تصوّف، مراد خود حافظ است. // مجنون: در اینجا به معنی بی‌خرد. // قدّح: پیالهٔ باده، کاسه. * من [حافظ] که از روی بی‌خردی جام و پیاله را می‌شکستم دیشب با نوشیدن جرعه‌یی باده، عاقل و خردمند شدم.
۴. مُغبجه: مُغ + بجه. مغبجه از شخصیت‌های کلیدی دیوان حافظ است. در اصل پسرکی است که در میخانه‌ها خدمت می‌کند و شاگردِ پیر می‌فروشد. در ادبیات عرفانی و غنایی هم‌شأن ساقی و بعضاً معشوق و بلکه خود ساقی است. // آشنا: همان مغبجه است.
۵. آتشِ رخسارِ گل: اضافهٔ تشبیهی است. رخسارِ گل را به آتش مانند کرده است. // چهرهٔ خندانِ شمع: شمع برافروخته، شعله‌های شمع. * یعنی رخسارِ زیبا و گلگون گل بلبل را شیفته کرد و شعله‌های فروزان شمع برای پروانه بلایی شد. (یعنی زیباییِ عشق را پدید می‌آورد و عشق هم بلایی است).
۶. قطرهٔ باران: استعاره از اشک است. // گوهرِ یکدانه: پیشینیان می‌پنداشتند که مروارید قطرهٔ بارانی است که در دهان صدف می‌افتد و صدف به مرور زمان آن را به مروارید بدل می‌کند. یکدانه: گوهری است که بی‌مثل و مانند باشد. * خدا را سپاس که گریه‌های شبانه و سحرگاهی من بی‌اثر نماند، و قطرات اشک من به مرواریدی بی‌نظیر — که همان معشوق است — بدل شد.
۷. نرگس: استعاره از چشم است. // آیت: آیه، نشانه. // افسونگری: جادو. // حلقه: مجلسی که حاضران در آن دایره‌وار می‌نشینند، مثل حلقهٔ درس. // حلقهٔ اوراد: مجلسی که در آن دایره‌وار می‌نشینند و ورد می‌خوانند. اوراد: جمع وُرد است. وُرد: ذکر، دعایی که همه روزه از قرآن و جز آن می‌خوانند. * چون چشم ساقی فتنه‌گری و جادو آغاز کرد، مجلس

ورد ما به مجلس افسانه‌سرایى بدل شد.

۸. بارگه پادشا: در اینجا مراد همان «میخانه» است که در بیت اول آورده است. با توجه به اینکه میخانه جایگاه ذوق و حال اهل راز است، حافظ آن را با بارگاه سلطان برابر می‌داند.

خودآزمایی ۱۶. (الف و ب): (حافظ، بار امانت، نظر کیمیا و...):

۱. دکتر منوچهر مرتضوی را در سه سطر معرفی کنید و کتاب مربوط به حافظ از ایشان را نام ببرید.

*

۲. کدام مشخصه را نویسنده مقاله «محاسن لفظی و معنوی» شعر حافظ دانسته است؟
 الف. ظرافت و زیبایی ب. اعجاز در ترکیب کلام و مصنوعیت بی تکلف
 ج. ابهام و ابهام د. عمق تأثر و لطافت مضمون

*

۳. سرّ عظمت و محبوبیت و مقبولیت و اشتها حافظ در چیست؟
 الف. هم مکتب و مشرب خاص دارد و هم شعر لطیف و سخن بلند.
 ب. دارای فلسفه خاصی در بیان و گفتار است.
 ج. شعر حافظ جامع بلندی معنی و عمق تأثر است.
 د. حافظ از شاعرانی است که سخنش مقبول همه است.

*

۴. کدام خصیصه از خصایص شعر حافظ نیست؟
 الف. استفاده از کلمات غیر فصیح و نامأنوس و ثقیل برای خلق کلام فصیح.
 ب. گوشنوازی کلمات و موسیقی کلام.
 ج. لحن استهزاآمیز و عنادی.
 د. رعایت صنایع و آرایه‌های بدیعی به حد افراط.

*

۵. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. سختگی	ب. تقریب	ج. مُعامل	د. موسوس
۱. تخمین	۲. وسوسه‌انگیز	۳. سنجیدگی	۴. آرزومند

*

۶. حافظ را در سه سطر معرفی کنید.

*

۷. «دوش» در مصراع «دوش دیدم که ملایک در میخانه زدند...» به کدام معنی است؟
 الف. دیشب ب. لحظه آفرینش آدمی
 ج. زمان گذشته د. گذشته

*

۸. بیت زیر را معنی کنید:
 دوش دیدم که ملایک در میخانه زدند گل آدم بسرشتند و به پیمانه زدند

*

۹. در بیت زیر چه خصیصه‌یی از خصایص شعر حافظ به چشم می‌خورد؟
 راز درون پرده ز رندان مست پرس کاین حال نیست زاهد عالیمقام را
 الف. ابهام ب. ابهام
 ج. موسیقی کلام د. لحن عنادی و استهزاآمیز
 ۱۰. «گل آدم بسرشتند و به پیمانه زدند» اشاره به چیست؟
 الف. مثل ب. آیه قرآن ج. حدیث د. اساطیر

*

۱۱. منظور از «هفتاد و دو ملت» چیست؟

*

۱۲. «زلف سخن» چه نوع اضافه‌یی است؟
 الف. استعاری ب. بیانی ج. تخصیصی د. تشبیهی

*

۱۳. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:
 الف. ملت ب. بستر ج. معرفت د. حالی
 ۱. پرده، حجاب ۲. دانش ۳. اکنون ۴. مذهب

*

۱۴. منظور حافظ از «طیبیان مدعی» کیست؟
 الف. پادشاهان ب. صوفیان ریاکار
 ج. شاه نعمت‌الله کرمانی د. عماد فقیه کرمانی

*

۱۵. کدام گزینه در بیت زیر اصطلاح عرفانی است؟
 چون حسن عاقبت نه به رندی و زاهدی است
 آن به که کار خود به عنایت رها کنند
 الف. رندی ب. زاهدی ج. عنایت د. حسن عاقبت

*

۱۶. در بیت زیر چه آرایهٔ بدیعی به کار رفته است؟

پیراهنی که آید ازو بوی یوسفم ترسم برادران غیورش قبا کنند
الف. تلمیح ب. ارسال مثل ج. مراعات النظیر د. تشبیه

*

۱۷. مراد از «صوفی مجنون» در بیت زیر کیست؟

صوفی مجنون که دی جام و قدح می شکست

دوش به یک جرعه می عاقل و فرزانه شد

الف. صوفی دیوانه ب. خودحافظ ج. صوفی فرزانه د. صوفی ریاکار

*

۱۸. بیت زیر را معنی کنید:

گریهٔ شام و سحر شکر که ضایع نشد قطرهٔ باران ما گوهر یکدانه شد

* چکیده دستور زبان فارسی (۴)

نهاد - اسم، نقش اسم در جمله

نهاد - که بخشی از جمله است که درباره آن خبری می‌دهیم - معمولاً اسم است.
اسم کلمه‌یی است که برای نامیدن انسان یا حیوان یا مفهوم و یا چیزی دیگر به کار می‌رود: مرد، گوسفند، دانش، دریا...

اسم اگر بر تمام افراد هم‌نوع یا هم‌جنس دلالت کند، اسم عام: کشور، زن، و اگر به فرد یا چیزی خاص دلالت کند، اسم خاص (عَلَم) نامیده می‌شود: ایران، زینب. اگر اسم عام برای شنونده معین و معلوم باشد، اسم معرفه: کتاب، درس، و اگر برای شنونده معلوم و معین نباشد، اسم نکره نامیده می‌شود: کتابی، درسی. نشانه نکره «ی» بعد از اسم و «یک» و «یکی» قبل از اسم است: کتابی، یک کتاب. اگر اسم به وجود خود وابسته باشد، ذات: میز، کتاب، و اگر به وجود دیگری وابسته باشد، معنی نامیده می‌شود: عقل، سفیدی. اسم اگر یک کلمه و بی جزء باشد. ساده (بسیط): گل، کتاب، و اگر بیش از یک کلمه باشد، مرکب نامیده می‌شود: کتابخانه، کاروانسرا. اگر اسم به یک فرد دلالت کند، مفرد: مرد، خانه و اگر به بیش از یکی دلالت کند، جمع نامیده می‌شود: «مردان، خانه‌ها. نشانه جمع در فارسی «ها» و «ان» است، اما نشانه‌های دیگری از عربی مانند «ات»، «ون»، «ین» و جمع مکسر هم در فارسی به کار رفته است: اطلاعات، مادیون، مومنین، رجال. اگر اسم از کلمه دیگر گرفته نشده باشد، جامد: دست، دل و اگر از کلمه دیگری گرفته شده باشد، مشتق گویند: ناله، ورزش. اگر اسم به ظاهر مفرد و در معنی جمع باشد، اسم جمع نام دارد: دسته، سپاه. اگر اسم به خُردی و کوچکی دلالت کند، اسم مصغر نامیده می‌شود: کوچه، گردو، مردک.

دو کلمه اگر دارای یک معنی باشند و تلفظ آنها یکسان نباشد، مترادف (هم‌معنی) نامیده می‌شوند: فکر و اندیشه، چهره و روی. دو کلمه اگر در تلفظ یکسان باشند ولی معنی آنها متفاوت باشد، متشابه نامیده می‌شوند: خوار و خار، خویش و خیش. اگر دو کلمه در تلفظ یکسان نباشند و در معنی هم ضدّ هم باشند، متضادّ (ضدّهم) نامیده می‌شوند: شب و روز، جنگ و صلح.

نقش‌های اسم در جمله

۱. نهاد، خبری درباره آن می‌دهند: خدا داناست. نهاد را مسندالیه هم گویند. اگر نهاد انجام دهنده فعل باشد، فاعل نام می‌گیرد: خداوند جهان را آفرید. «خداوند» نهاد است و چون فعل آفریدن از او ناشی شده، فاعل هم هست.

۲. **مفعول**، اگر اسم پذیرنده عملی باشد، مفعول نامیده می شود: خداوند جهان را آفرید. «جهان» مفعول است. اگر اسم بعد از یکی از حروف اضافه قرار گیرد، **متمم فعل** نامیده می شود: حسین از شیراز برگشت.

۳. اگر اسمی به اسمی دیگر نسبت یا ربط داده شود و با کسره یی به اسم دیگر متصل شود اسم دوم را **مضاف الیه** و اسم اول را **مضاف** گویند: کتاب علی، شهر تهران. مضاف و مضاف الیه را با هم **ترکیب اضافی** گویند. اگر مضاف الیه انسان و شایسته مالکیت باشد، اضافه را **ملکی** گویند: باغ حسن. اگر مضاف الیه انسان نباشد و برآورنده مالکیت نباشد، اضافه را **تخصیصی** نامند: در باغ. اگر مضاف الیه نوع و جنس مضاف را بیان کند، اضافه را **بیانی** نامند: کاسه مس. هرگاه میان مضاف و مضاف الیه رابطه شباهت باشد، اضافه را **تشبیهی** نامند: قد سرو اگر مضاف به معنی مجازی (غیرحقیقی) به کار رود، اضافه را **استعاری** گویند: دست طبیعت. اگر اقتران و پیوستگی مضاف را به مضاف الیه برساند، اضافه را **اقترانی** گویند: دست ادب، پای ارادت.

۴. **منادی**، اگر اسم مخاطب قرار گیرد، **منادی** نامیده می شود: خدایا به فریادم برس. نشانه منادی «ای»، «یا» و «ایا» پیش از اسم و «الف» بعد از اسم است: ای خدا، یا الله، ایا شاه محمود و الاتبار، پروردگارا. گاهی منادی نشانه یی ندارد: سعدی! چو جورش می بری نزدیک او دیگر مرو...

برای اسم در جمله نقش های دیگری هم قید کرده اند. آن نقش ها عبارتند از:

۱. **نقش مسندی**: دیروز شنبه بود. اینجا تهران است. «شنبه» و «تهران» در این جمله ها مسندند.

۲. **نقش قیدی**: نودر صبح به دانشگاه رفت و عصر برگشت.

۳. **نقش بدلی**: بدل اسم یا لقب یا شغل یا مقام یا یکی دیگر از خصوصیات اسم دیگر را می رساند: حضرت محمد(ص)، پیامبر بزرگ اسلام در مکه به دنیا آمد. «پیامبر بزرگ اسلام» بدل است.

۴. **نقش تمیزی**: نقش تمیز غالباً نسبت مبهمی را روشن می کند و بیشتر همراه افعال مصادری چون: گفتن، خواندن، نامیدن و پنداشتن می آید. مانند: «اکباتان» و «توس» در مثالهای زیر:

همدان را در قدیم اکباتان می گفتند. مشهد در گذشته توس نامیده می شد.

۱۷

نظامی گنجوی

نظامی گنجوی: حکیم جمال‌الدین ابومحمد الیاس نظامی در حدود سال ۵۳۵هـ. ق در گنجه به دنیا آمده است. در زمان او اتابکان و شروانشاهان در آذربایجان قدرت داشتند. نظامی پادشاهان آن سلسله‌ها را مدح گفته و مثنویهای خود را به نام آنان تقدیم کرده است.

نظامی از ارکان استوار شعر فارسی است. مثنوی داستانی را به حد کمال رسانده است. آثار او چنان پسندیده واقع شده است که از قرن هفتم شاعران به تقلید از وی برخاسته‌اند. مثنویهای او که به پنج گنج معروف‌اند، به ترتیب تاریخی عبارتند از: مخزن‌الاسرار، خسرو و شیرین، لیلی و مجنون، هفت پیکر یا بهرام نامه و اسکندرنامه که دو بخش دارد: شرفنامه و اقبالنامه. از نظامی اشعاری در قالب غزل، قصیده و چند قطعه و رباعی نیز در دست است. وفات او به صحیح‌ترین قول در سال ۶۱۴هـ. ق اتفاق افتاده است. ابیات زیر از مخزن‌الاسرار نظامی انتخاب شده است:

(۱۷). الف: داستان پیر خشت زن

چون پری از خلق طرف‌گیر بود
خشت زدی روزی از آن یسافتی
در لحد آن خشت سپر ساختند
گرچه گنه بود عذابش نبود
کسار فزائیش درافزود کار
خوب جوانی سخن آغاز کرد
گاه و گل این پیشه خربندگیست
کز تو ندارند یکی نان دریغ
خشت تو از قالب دیگر بزن
در گل و آبی چه تصرف کنی
کار جوانان به جوانان گذار

در طرف شام یکی پیر بود
پیرهن خود زگیا بافتی
تیغ زنان چون سپر انداختند
هرکه جز آن خشت نقابش نبود
پیر یکی روز در این کار و بار
آمد از آنجا که قضا ساز کرد
کاین چه زبونی و چه افکندگیست
خیز و مر: بر سپر خاک تیغ
قالب این خشت در آتش فکن
چند کلوخی به تکلف کنی
خویشتن از جمله پیران شمار

۳

۶

۹

- ۱۲ پیر بدو گفت جوانی مکن
خشت زدن پیشه پیران بود
دست بدین پیشه کشیدم که هست
دستکش کس نیم از بهر گنج
- ۱۵ از پی این رزق و بالم مکن
با سخن پیر ملامتگرش
پیر بدین وصف جهان دیده بود
چند نظامی در دنیی زنی
- درگذر از کار و گرانی مکن
بارکشی کار اسیران بود
تا نکشم پیش تو یک روز دست
دستکشی می خورم از دست رنج
گر نه چنینست حلالم مکن
گریان گریان بگذشت از برش
کز پی این کار پسندیده بود
خیز و در دین زن اگر می زنی

توضیح:

۱. شام: دمشق، پایتخت سوریه فعلی. // طرف گیر: در اینجا به معنی گوشه گیر. * در حوالی شام پیری بود که چون پریان از مردم گوشه گیری می کرد.
۲. * جامه خود را از گیاهان فراهم می ساخت و خشت می زد و از آن راه زندگی می گذراند.
۳. تیغ زن: شمشیرزن، جنگجو، پهلوان. // سپر انداختن: تسلیم شدن، در اینجا مُردن. // لحد: گور، قبر. * چون پهلوانان و جنگجویان (در برابر زندگی) تسلیم می شدند و می مردند، خشت هایی را (که آن پیر زده بود) سپر بلای خود می ساختند (یعنی به آن خشت ها متوسل می شدند تا که خداوند به یمن آن خشت ها آنان را بیاورد).
۴. * هرکس که جز آن خشت ها نقابی نداشت، اگر گناهی هم داشت عذابش نمی کردند.
۵. کارافزا: کارافزا، به اصطلاح امروز، مزاحم. انوری گوید: چون بود دولت تو روزافزون/ چه زیان از حسود کارافزای (لغت نامه، ذیل: کارافزای).
۶. قضا ساز کرد: بر سبیل قضا، قضا را، آنچنانکه قضا ترتیب داده بود.
۷. زبونی: خواری، حقارت. // افکندگی: مذلت، فروتنی. // خربندگی: شغل و کار خربنده، خربنده کسی است که الاغ کرایه می دهد. در اینجا مقصود شغل پست و حقیر.
۸. سپر خاک: اضافه تشبیهی است، خاک را به سپر مانند کرده است. // تیغ: استعاره از بیل، بیل خشت زنی. * (آن جوان گفت): ای پیر! برخیز، با بیل خاک را زیرورو مکن که مردم فرصی نان را از تو دریغ نمی کنند (مردم نانی به تو می دهند).
۹. * این قالب خشت زنی را بسوزان و به کاری دیگر مشغول شو.
۱۰. گُلُوخ: گِل خشک شده، پاره خشت. // تکلف: رنج بر خود نهادن، کار سخت انجام دادن. // تصرف: چیزی را به میل تغییر دادن.
۱۲. جوانی: ناشیگری، نادانی. // کار: در اینجا یعنی مسأله، قضیه. // گرانی: خودپسندی، آزار.

۱۳. بارکشی: تحمل بار دیگران، منت دیگران را کشیدن. // اسیر: زیردست، برده. *
 خشت زدن کار و حرفه پیران است و این بردگان و اسیرانند که بار منت دیگران را می‌کشند.
 ۱۴. دست کشیدن: دست دراز کردن، اقدام کردن. // دست کشیدن: در مصراع دوم، گدایی کردن، تکدی. * به این حرفه خشت‌زنی دست یازیدم تا روزی پیش تو گدایی نکنم.
 ۱۵. دستکش: گدا، سائل. // دستکش: در مصراع دوم: نوعی نان. * یعنی برای مال و منال دست گدایی پیش کسی دراز نمی‌کنم، از دسترنج خود لقمه نانی می‌خورم.
 ۱۶. وبال کردن: سخت گرفتن.
 ۱۷. * آن جوان پس از شنیدن این سخنان ملامت‌کننده آن پیر گریان از پیش او دور شد.
 ۱۹. دنی: دنیا. // در کسی را زدن: حاجت پیش آن کس بردن.

۱۷). ب: فریاد روزافزون

جگر پر درد و دل پر خونم ای دوست	مرا پرسی که چو نی؟ چونم ای دوست	
تو لیلی شو که من مجنونم ای دوست	حدیث عاشقی بر من رها کن	
ازین فریاد روزافزونم ای دوست	به فریادم ز تو هر روز، فریاد	۳
مگر من زان میان بیرونم ای دوست	شنیدم عاشقان را می‌نوازی	
ازین افتاده‌تر کاکونم ای دوست	نگفتی گریفتی گیرمت دست؟	
نگیرد در تو هیچ افسونم ای دوست	غزل‌های نظامی بر تو خوانم	۶

توضیح:

۲. حدیث: سخن، داستان. // لیلی: معشوق. // مجنون: عاشق.
 ۳. * هر روز از دست تو می‌نالم و فریاد می‌کنم، از این ناله و فریاد روزافزون فریاد.
 ۴. نواختن: نوازش کردن.
 ۶. گرفتن: اثر کردن. // افسون: کلماتی که جادوگران بر زبان آورند، سحر، جادو.

خودآزمایی ۱۷. (الف و ب): (داستان پیر خشت زن، و فریاد روزافزون):

۱. نظامی گنجوی را در سه سطر معرفی کنید.

۲. پنج گنج نظامی را به ترتیب تألیف نام ببرید.

*

۳. بیت زیر را معنی کنید:

در طرف شام یکی پیر بود چون پری از خلق طرف گیر بود

*

۴. «سپر خاک» در بیت زیر چه نوع اضافیه‌ی است؟

خیز و مزن بر سپر خاک تیغ کز تو ندارند یکی نان دریغ
الف. تشبیهی ب. بیانی ج. استعاری د. اقترانی

*

۵. مرجع «ش» در «ملامتگرش» کدام گزینه است؟

با سخن پیر ملامتگرش گریان گریان بگذشت از برش
الف. پیر ملامتگر ب. سخن ج. مفهوم جمله د. جوان

*

۶. «گریان گریان» در بیت بالا از نظر دستوری چه نوع کلمه‌ی است؟

الف. مسند ب. صفت ج. قید د. مسندالیه

*

۷. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. طرف گیر ب. دستکش ج. کارافزا د. افگندگی
۱. مذلت ۲. گوشه گیر ۳. گدا ۴. مزاحم

*

۸. بیت زیر را معنی کنید:

به فریادم ز تو هر روز فریاد ازین فریاد روز افزونم ای دوست

۱۸

سعدی

سعدی: مُشرف‌الدین مصلح بن عبدالله سعدی شیرازی از درخشان‌ترین چهره‌های ادب ایران در سراسر دوره‌هاست. تولد او را به سال ۶۰۶ ه. ق. دانسته‌اند. سعدی بسیار سفر کرده، بارها به حجاز رفته و عمل حج به جای آورده است. پس از سفر طولانی به شیراز برگشته و در سال ۶۹۱ یا ۶۹۴ ه. ق. در شیراز وفات یافته است. سخن سعدی در نظم و نثر پس از وی مورد تقلید قرار گرفته است. از وی علاوه بر دیوان، بوستان و گلستان

نیز برجای مانده است. سعدی از آن مردانی است که حتی در زمان حیاتش شهرتی عالمگیر داشته است. سعدی غزل را به نقطه کمال رسانده است. سخن سعدی را به صفت سهل و ممتنع ستوده‌اند، یعنی سخن او به شیوه‌ی بی است که شنونده می‌پندارد آسان است، ولی هرگز نمی‌تواند نظیر آن را بیافریند.

۱۸). الف: درباره سعدی

هفت کشور نمی‌کنند امروز
بی مقالات سعدی انجمنی

سعدی یکی از بزرگترین سخن‌دانان و چکامه‌سرایان کشور باعظمت ایران و مایه افتخار ایرانیان است و وطن نامور و هنرپرور ما کمتر فرزندی مانند این نابغه بزرگوار و استاد سخن‌گستر عالی مقدار به وجود آورده و پرورده و برآورده است. سعدی دارای افکار بلند و احساسات لطیف و رقیق و ارجمند است. در قوت طبع و نیروی ادای معانی و لطف ذوق و حسن قریحه بی‌همال است. لطافت را با ظرافت می‌آمیزد و معانی لطیف و دقیق را در قالب الفاظ نغز و زیبا و بدیع و عبارات عذب و روان و سلیس می‌ریزد. این سخن‌سرای قادر بزرگوار چنان مطابق ذوق و طبع و سلیقه مردم این کشور سخن رانده که افکار و سخنانش مورد قبول و پسند خواص و عوام و خرد و بزرگ واقع گردیده و در روانی سخن و صنعت سهل و ممتنع و انسجام، مقام کلام را به جایی رسانیده که دست کمتر نویسندهٔ بارع و سخن‌سرای بلیغی بدان رسیده و با وی برابری و همسری نموده. گویی این سخن‌دان توانا می‌دانسته است که برای مردم این سرزمین چگونه سخن باید گفت و دُر و گوهر حکمت و دانش و معرفت را چه‌سان باید سفت...

عبدالعظیم قریب

(مقدمه گلستان، ۱۳۴۶ ش، ص «ب»)

به عقیده من از روزی که بشر زبان به گفتن سخنان موزون گشاده، شاعری به بزرگی سعدی پیدا نشده و تا زبان در کام بشر حرکت می‌کند بزرگتر از او پیدا نخواهد شد، بلکه تا بلبل گوبنده بر شاخساران باغ نغمه‌سرایی می‌کند، تا لثالی شبنم چهره گل را آب و نسیم سحری طره سنبل را تاب می‌دهد، سعدی مثل خورشید رخشان در میان ستارگان شعر و ادب خواهد درخشید.

عبدالرحمن فرامرزی

(مجله ارمغان ج ۱۸، ص ۷۱۳، و ج ۱۹، صص ۱۲ و ۲۰)

طرز سعدی بر استواری لفظ و روانی معنی مبتنی است و همین نکته است که سخن او را در شیوه سهل ممتنع و به سرحذ اعجاز رسانیده است. معانی لطیف تازه را در عبارت آسان بیان می‌کند و از تعقید و تکلف برکنار می‌ماند. هرچند سخنش یکسره از صنعت خالی نیست، نشانه صنعتگری در آن چندان بارز نیست. توانایی او در تعبیر چندان است که معانی و اندیشه‌های او اگر چند عادی باشد به هیچ وجه مبتذل و متداول به نظر نمی‌آید و گویی لطف بیان شیخ آنها را از حدود معانی عادی بالاتر می‌برد. ضرورت که شعر بسیاری شاعران را به خلل‌های لفظی و معنوی آلوده است، در شعر وی اگر هست چندان به چشم نمی‌آید و نقل و اخذ مضمون دیگران هم در نزد وی چنان با تصرف همراه شده است که حتی در این گونه موارد هم غالباً به هیچ اندیشه و تأمل برتری او بر آنکه پیش از او اندیشه او را داشته است روشن می‌شود.

دکتر عبدالحسین زرّین کوب

(با کاروان حله، صص ۲۴۴-۲۴۵)

سعدی و فردوسی از لحظه حضورشان در تاریخ ادبیات ما، همواره فرمانروایان بی‌چون و چرای قلمرو شعر بوده‌اند و آن شاعرکان عصر صفوی، با همه استعاره و مجازهای نوآیین‌شان، حتی برای اهل شعر و متخصصان اینگونه مباحث نیز فراموش شده‌اند. معجزه این دو استاد در همین جاست، وقتی سعدی می‌گوید:

چون مرا عشق تو از هرچه جهان باز است

چه غم از سرزنش هرکه جهانم باشد

(کلیات سعدی ۴۸۱) اگر گفته بود:

چه غم از سرزنش هرکه جهانم باشد

چون مرا عشق تو از جمله جهان باز است

ظاهراً معنی تفاوت نمی‌کرد ولی همه کس می‌داند که شعر از آسمان به زمین می‌آمد. تمام زیبایی و هنر شاعر در همین هرچه جهان و هرکه جهان است که در آن نوعی حذف وجود دارد، یعنی بهره‌روی از یک ساختار نحوی خاص که دیگران - تا آنجاکه یاد دارم - از آن غافل بوده‌اند. شاید نیما بدون اینکه توجهی به شعر سعدی داشته باشد تصادفاً به چنین حذفی در زبان دست یافته وقتی می‌گوید:

جاده خالی‌ست، فسرده است امروز

هرچه می‌پژمرد از رنج دراز

(در فروبند، ۱۳۲۷)

یا وقتی سعدی می‌گوید:

اول منم که در همه عالم نیامده‌ست

زیباتر از تو در نظرم هیچ منظری

(کلیات سعدی ۶۱۷)

نمونه‌های زیر از نظم و نثر سعدی است:

در رحمت

تو از هر در که باز آیی بدین خوبی و زیبایی

دری باشد که از رحمت به روی خلق بگشایی

به زیورها بیارایند وقتی خوبرویان را

تو سیمین تن چنان خوبی که زیورها بیارایی

ملامتگوی بی حاصل ترنج از دست نشناسد

در آن معرض که چون یوسف جمال از پرده بنمایی

چو بلبل روی گل بیند زبانش در حدیث آید

مرا در رویت از حیرت فرو بسته است گویایی

تو با این حسن نتوانی که روی از خلق درپوشی

که همچون آفتاب از جام و حور از جامه پیدایی

تو صاحب منصبی، جانا، زمسکینان نیندیشی

تو خواب آلوده‌ای بر چشم بیداران نبخشایی

گرفتم سرو آزادی نه از ماءِ معین زادی!

مکن بیگانگی با ما چو دانستی که از مایی

دعایی گر نمی‌گویی به دشنامی عزیزم کن

که گر تلخ است شیرین است از آن لب هر چه فرمایی

گمان از تشنگی بردم که دریا تا کمر باشد

چو پایابم برفت اکنون بدانستم که دریایی

تو خواهی آستین افشان و خواهی روی درهم کش

مگس جایی نخواهد رفتن از دکانِ حلوایی

قیامت می‌کنی سعدی، بدین شیرین سخن گفتن!

مسلم نیست طوطی را در ایامت شکر خایی

توضیح:

۱. رحمت: مهربانی، دلسوزی.
۲. آراستن: زینت دادن با افزودن چیزی. // سیمین تن: سفیداندام.
۳. ملامتگوی: ملامتگر، سرزنشگر. // تَوْنَج و تَوْنَج: نوعی از مرکبات، بالنگ. // مَغْرَض: عرصه، محلّ دید. // یوسف: پسر یعقوب از پیامبران بنی اسرائیل که در ادب فارسی نماد زیبایی است. برادران بر او رشک بردند، از پدر اجازه گرفتند او را با خود بردند، در بیابانی به چاهش انداختند. کاروانیانی او را یافتند و به مصر بردند و فروختند. عزیز مصر او را خرید، مدّتی بعد به اتهام زلیخا زن عزیز مصر به زندان افتاد. زن عزیز مصر شیفته یوسف شده بود. روزی او را به مجلسی که زنان بزرگان مصر در آن حضور داشتند فراخواند. زنان که جمال یوسف را دیدند از شیفتگی دستهایشان را به جای میوهها بریدند... قصّه یوسف در قرآن کریم سورة یوسف (سورة ۱۲) آمده است. سعدی به آن اشاره می‌کند.
۴. حدیث: سخن، گفتار.
۵. حُسن: جمال، زیبایی. // جام: شیشه. // حور: جمع حوراء، زنان بهشتی، این کلمه در زبان فارسی، مفرد به کار رفته است. * سعدی در این بیت جمال و لطافت یار را توصیف کرده است.
۶. خواب آلوده: مقصود چشم خُمار است. // نبخشایی: رحم نمی‌کنی، دلت نمی‌سوزد.
۷. گرفتن: فرض کردن، تصوّر کردن. // سرو آزاد: نوعی سرو که راست بالیده باشد و از این روی آزاد گفته‌اند که کجی و ناراستی ندارد. // ماء معین: آب پاکیزه و روان.
۹. کمر: میانه بدن. // پایاب: بُن و قعر آب، به معنی تاب و توان و طاقت هم آمده است. در شعر ایهام هست: پایابم برفت: زیر پایم خالی شد، پایابم برفت: طاقتم تمام شد.
۱۰. آستین افشاندن: نفرت کردن، طرد و نفی کردن. // حلوائی: حلوا فروش. * تو می‌خواهی ما را طرد کن یا روی ترش کن، مگس از دکان حلوا فروش به جایی دیگر نخواهد رفت (یعنی من ترا رها نخواهم کرد).
۱۱. قیامت کردن: رستاخیز به پا کردن، کاری را به بهترین وجه انجام دادن. // مسلّم: مقرر، یقین. // شکرخایی: جویدن شکر، خوردن شکر.

بی مهر و وفا

من ندانستم از اوّل که تو بی‌مهر و وفایی
عهد نایستن از آن به که ببندی و نیایی
دوستان عیب کنندم که چرا دل به تو دادم
باید اوّل به تو گفتن که چنین خوب چرایی!

- ۳ حلقه بر در نتوانم زدن از دستِ رقیبان
این توانم که بیایم به محلت به گدایی
شمع را باید از این خانه به در بردن و کشتن
تا به همسایه نگوید که تو در خانه مایی
پرده بردار که بیگانه خود این روی نبیند
تسو بزرگی و در آیینۀ کوچک ننمایی
عشق و درویشی و انگشت نمایی و ملامت
همه سهل است تحمل نکنم بار جدایی
روز صحرا و سماع است و لب جوی و تماشا
در همه شهر دلی ماند که دیگر نربایی؟
گفته بودم چو بیایی غم دل با تو بگویم
چه بگویم؟ که غم از دل برود چون تو بیایی
آن نه خال است و زنخدان و سر زلف پریشان
۹ که دل اهل نظر بُرد، که سرّی است خدایی

توضیح:

۲. عیب کنندم: مرا عیب می‌کنند.
۳. حلقه: کوبۀ در، چکش در. // رقیب: مراقب، نگهبان. رقیب در عشق کسی است که همیشه مزاحم عاشق و مانع رسیدن او به معشوق است. دو عاشق را که معشوقی واحد داشته باشند، نسبت به یکدیگر رقیب گویند. // محلت: کوی، محلّه.
۴. به در بُردن: بیرون بردن، خارج کردن. // گشتن: خاموش کردن. // فاعل در مصراع دوم شمع است، تا شمع روشن، همسایه را از حضور تو در اینجا آگاه نکند.
۵. آیینۀ کوچک: استعاره است از چشم بیگانه. * پرده از چهره بردار زیرا اغیار (بیگانگان) نمی‌توانند روی تو را ببینند، تو چنان بزرگی که در آیینۀ کوچک دیده نمی‌شوی.
۶. درویشی: فقر، تنگدستی. // انگشت نمایی: مشهور شدن، انگشت نما شدن. // ملامت: سرزنش. // سهل: آسان، ساده.
۷. روز صحرا: روز رفتن به صحرا، فصل مناسب برای گردش. // سماع: آواز و سرود، اظهار وجد با حرکات بدن، رقص. // دلی ماند: استفهام انکاری است، یعنی دلی نماند.
۹. زنخدان: چانه. // سر زلف: زلف، «سر» در این گونه موارد زاید است. // اهل نظر: صاحب نظر، بینایان. // که: بلکه.

فضیلت خاموشی

- اگر پای در دامن آری چو کوه
زبان درکش ای مرد بسیار دان
صـد فـد وار گـوهر شناسان راز
فراوان سخن باشد آگنده گوش
چو خواهی که گویی نفس بر نفس
نـباید سخن گفت ناساخته
تأمل کنان در خطا و صواب
کمال است در نفس انسان سخن
کم آواز هرگز نبینی خجل
حذر کن زنadan ده مرده گوی
صد انداختی تیر و هر صد خطاست
چرا گوید آن چیز در خُفیه مرد
مکن پیش دیوار غیبت بسی
درون دلت شهر بندست راز
از آن مرد دانا دهان دوخته‌ست
- ۳
۶
۹
۱۲
۱۵

* * *

- که او خود بگوید بر هر کسی
ولی راز را خویشتن پاس دار
چو گفته شود یابد او بر تو دست
به بالای کام و زبانش مهل
ولی باز نتوان گرفتن به ريو
نیاید به لاحول کس باز پس
نیاید به صد رستم اندر کمند
وجودی از آن در بلا اوفتد
به دانش سخن گوی یا دم مزن
بود حرمت هرکس از خویشتن
- تو پیدا مکن راز دل بر کسی
جواهر به گنجینه داران سپار
سخن تا نگویی بر او دست هست
سخن دیوبندی است در چاه دل
توان باز دادن ره نـرّه دیو
تو دانی که چون دیو رفت از قفس
یکی طفل برگردد از رخش بند
مگویی آن که گر برملا اوفتد
به دهقان نادان چه خوش گفت زن
چه نیکو زده است این مثل برهن
- ۱۸
۲۱
۲۴

- ۲۷ چو دشنام گویی دعا نشنوی
مگوی و مننه تا توانی قدم
نباید که بسیار بازی کنی
و گر تند باشی به یک بارو تیز
- ۳۰ نه کوتاه دستی و بیچارگی
نه زجر و تطاول به یک بارگی
به جز کشته خوشتن ندروی
از اندازه بیرون و زاندازه کم
که مر قیمت خویش را بشکنی
جهان از تو بگیرند راه گریز

توضیح:

۱. سر در دامن آوردن: دامن در چیدن، فروتن بودن، سنگین بودن. // کوه مظهر متانت و وقار است. // سر در شکوه از آسمان گذشتن: بلندپایه تر از آسمان بودن.

۲. زبان در کشیدن: خاموش بودن. // فردا قلم نیست...: در فردای رستاخیز بر آنان که در این جهان زبان نگاه داشتند، در نامه اعمالشان گناهی نوشته نخواهد شد. یعنی گناهکار شمرده نخواهند شد.

۳. صدف وار: مانند صدف (وارپسوند تشابه است). // گوهرشناسان راز: کسانی که به اسرار درونی پی برده اند. // لَوْلُو: مُروارید. برخی از پیشینیان می پنداشته اند که اصل مروارید قطره باران است که صدف دهان می گشاید و آن را در درون خود جای می دهد و به مروارید بدل می کند. مولانا جلال الدین می فرماید:

کوزه چشم حریصان پُر نشد تا صدف قانع نشد پُر دُر نشد
(مثنوی، ۱ / بیت ۲۱)

* آنان که گوهر اسرار حقیقت را شناخته اند، دهان خود را جز برای بیان سخنان مرواریدگون نگشوده اند.

۴. فراوان سخن: پُر حرف، پُر گو. // آکنده گوش: ناشنوا، کر، اندر زناپذیر. // نگیرد: اثر نمی کند. حافظ می گوید: دلم جز مهر مهرویان طریقی بر نمی گیرد / زهر درمی دهم پندش ولیکن در نمی گیرد (دیوان، قزوینی، غزل ۱۴۹ بیت ۱).

۵. نَفَس بر نَفَس: پیایی، پی در پی. // گفت: گفته، گفتار.

۶. ناساخته: نسنجیده، آماده نکرده. // نشاید: سزاوار نیست. // نینداخته: اندازه نگرفته. // مصراع دوم ناظر به مثلی است که می گویند: گز نکرده نباید بُرد.

۷. تأمل کنان: اندیشه کنندگان، درنگ کنندگان. // خطا و صواب: نادرست و درست. // ژاژ: نام بوته گیاهی است بسیار بی مزه. // خاییدن: جویدن. // ژاژخای: بیهوده گوی.

* کسانی که در درست و نادرست سخن درنگ می کنند، بهتر از انسانهای حاضر جوابی هستند که سخنان بیهوده بر زبان می آورند.

* سخن در نَفَس انسان نشانه کمال است، انسان با سخن (نطق) از دیگر جانوران تمایز

می‌یابد. تو خود را با سخنان بیهوده بی‌ارزش مکن.

۹. کم آواز: در اینجا یعنی کم حرف. // جَوی: به اندازه یک جَو، ذَره‌یی. // توده: هر چیز روی هم انباشته، انبوه.

۱۰. دَه مَرده گوی: پرحرف، کسی که به اندازه ده نفر سخن بگوید.

۱۲. خُفیه: نهان، پنهان. // روی زرد: شرمنده.

۱۳. غیبت: از دیگران در غیاب آنان به بدی یاد کردن، دُشیادی. // مَثَلی است که می‌گوید: دیوار موش دارد، موش هم گوش دارد.

۱۴. شَهزَیْنَد: زندانی، محبوس.

* راز زندانی دلِ توست، مواظب باش که دروازه شهر را باز نبیند (که بگریزد).

۱۵. از آن: به آن دلیل. // زبان شمع: فتیله‌یی که درون شمع است.

* مرد دانا به آن دلیل خاموش است که می‌بیند که شمع را زبانش به آتش کشیده است.

۱۶. پیدا کردن: آشکار کردن. // بر هر کسی: در پیش هر کس.

۱۷. جواهر: جمع جوهر، گوهر، هر سنگ گرانبها مانند الماس و یاقوت. جواهر را به صورت جواهرات دوباره جمع می‌بندند. * منظور سعدی این است که راز بیش از جواهر ارجمند است و راز را خود شخص باید نگه دارد.

۱۸. دست: تسلط، چیرگی. * سخنی را که بر زبان نیاورده‌ای بر آن تسلط داری اما چون بر زبان آوردی دیگر در اختیار تو نیست، این بار سخن بر تو چیره می‌شود.

۱۹. بندی: گرفتار، زندانی. // دیو بندی: دیو زندانی. // چاه دل: اضافه تشبیهی. // هِشْتَن: گذاشتن. مَهَل: فعل نهی از هِشْتَن، یعنی مگذار، رها مکن. * سخن مانند دیوی است که در چاه دل زندانی است، مگذار که بر بالای کام و زبان تو برآید (یعنی بر زبان میاورد).

۲۰. نَرَه دیو: دیو نر. // ریو: مکر و فریب. * می‌توان راه را بر دیو نر باز کرد اما پس از باز کردن راه او را با مکر و فریب نمی‌توان گرفت.

۲۱. قفس: در اینجا مقصود زندان و بند است. // لاحول: مخفَّف لاحول و لاقوة الابَّالله: هیچ قدرت و نیرویی جز از آن خداوند نیست. این عبارت را به هنگام ترس و توسل به خداوند بر زبان می‌آورند.

۲۲. رَخُش: نام اسب رستم است.

۲۳. بر ملا افتادن: آشکار شدن، فاش شدن. // ملا در عربی ملاً به معنی گروه مردم است.

۲۴. دِهقان: در اینجا به معنی روستایی و کم‌عقل است.

۲۵. زدن: گفتن، آوردن. // مَثَل زدن: مثل گفتن، مثل آوردن. // بَرهَمَن: پیشوای

دین‌برهمایی. در شعر به ضرورت وزن barhaman تلفظ می‌شود. // حُرْمَت: احترام.

۲۶. کِشْتِه: کاشته شده، مزروع.

۲۸. مَر: از ادوات تأکید مفعولی است که امروزه به کار نمی‌رود.

۲۹. جهان: مردم جهان، جهانیان.

۳۰. کوتاه دستی: نامرادی، ناکامی. // زَجَر: آزار، اذیت، راندن، طرد کردن. // تطاول: دست‌درازی، تجاوز.

خودآزمایی ۱۸. (الف): (دربارهٔ سعدی، در رحمت، و فضیلت خاموشی):

۱. با کاروان حلهٔ اثر کدام نویسندهٔ معاصر است؟

الف. عبدالرحمن فرامرزی ب. عبدالحسین زرّین‌کوب

ج. عبدالعظیم قریب د. سعید نفیسی

✱

۲. «سهل و ممتنع» یعنی؟

الف. به ظاهر آسان، در باطن مشکل ب. آسان و مغلق

ج. ساده و روان د. ساده و عامیانه

✱

۳. در بیت زیر چه آرایهٔ بدیعی به کار رفته است؟

ملا متگوی بی حاصل ترنج از دست نشناسد

در آن معرض که چون یوسف جمال از پرده بنمایی

الف. ارسال‌المثل ب. جناس تام ج. تلمیح د. مطابقه

✱

۵. بیت زیر را معنی کنید:

تو خواهی آستین افشان و خواهی روی درهم کش

مگس جایی نخواهد رفتن از دگان حلوایی

✱

۶. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. سیمین تن ب. پایاب ج. شکر خایی د. قیامت کردن

۱. بُن و قعر، تاب و توان ۲. کار بسیار خوب کردن

۳. سفیداندام ۴. شکر خوردن

✱

۷. فاعل مصراع دوم بیت زیر کدام گزینه است؟

شمع را باید ازین خانه بدر بردن و کشتن

تا به همسایه نگوید که تو در خانه مایی

الف. شمع ب. همسایه ج. شاعر د. تو

*

۸. مفعول در مصراع زیر کدام گزینه است؟

دوستان عیب کنندم که چرا دل به تو دادم

الف. دوستان ب. تو ج. م و دل د. عیب و تو

*

۹. بیت زیر را معنی کنید:

پرده بردار که بیگانه خود این روی نبیند تو بزرگی و در آئینه کوچک ننمایی

*

۱۰. کدام گزینه در بیت زیر کنایه است؟

زبان درکش ای مرد بسیار دان که فردا قلم نیست بر بی زبان

الف. زبان درکش ب. بسیار دان ج. نبودن قلم د. بی زبان

*

۱۱. در بیت زیر چه آرایه‌یی به کار رفته است؟

صدف وار گوهرشناسان راز دهان جز به لؤلؤ نکردند باز

الف. استعاره ب. تشبیه ج. کنایه د. تمثیل

*

۱۲. مفعول صریح در بیت بالا کدام کلمه است؟

الف. دهان ب. لؤلؤ ج. گوهرشناسان د. صدف

*

۱۳. در مصراع اول بیت زیر، مستدالیه کدام گزینه است؟

فراوان سخن باشد آگنده گوش نصیحت نگیرد مگر در خموش

الف. فراوان سخن ب. آگنده گوش ج. سخن د. گوش

*

۱۴. «نگیرد» در مصراع دوم بیت بالا به کدام معنی است؟

الف. اخذ نمی‌کند ب. اثر نمی‌کند ج. فتح نمی‌کند د. شعله‌ور نمی‌کند

*

۱۵. بیت زیر را معنی کنید:

تأمل کنان در خطا و صواب به از ژاژ خایان حاضر جواب

※

۱۶. کدام گزینه از نظر دستوری با گزینه‌های دیگر همسانی ندارد؟

الف. گوهرشناسان ب. پروردگان ج. ژاژخایان د. گنجینه‌داران

※

۱۷. «چاه دل» چه نوع اضافیه‌ی است؟

الف. بیانی ب. تخصیصی ج. استعاری د. تشبیهی

۱۸. ب: از مجالس سعدی

آن شمع را دیده‌ای که در لگن برافروخته‌اند و محبت او در دل اندوخته، و طایفه‌ی بی به گرد او درآمده و حاضران مجلس با او خوش برآمده هرکس به مراعات او کمر بسته، و او بالای طشت چون سلطان نشسته، که ناگاه صبح صادق بدمد. همین طایفه بینی که دم دردمند، و به تیغ و کارد گردنش بزنند، از ایشان سؤال کنند که ای عجب همه شب طاعت او را داشتید چه شد که امروز فرو گذاشتید؟ همان طایفه گویند که شمع به نزدیک ما چندان عزیز بود که خود را می سوخت، و روشنائی جهت ما می افروخت اکنون چون صبح صادق تاج افق بر سر نهاد و شعاع خود به عالم داد شمع را دیگر قیمت نباشد و ما را با او نسبت نه.

پس ای عزیز من! این سخن را به مجاز مشنو که خواجگی دنیا بر مثال آن شمع برافروخته است و طایفه‌ی بی که به گرد او درآمده‌اند عیال و اطفال و خدم و حشم اویند، هر یکی به نوعی در مراعات او می پوبیند و سخن بر مراد او می گویند، که ناگاه صبح صادق اجل بدمد و تندباد قهر مرگ بوزد، خواجه را بینی که در قبضة ملک الموت گرفتار گردد، و از تخت مراد بر تخته نامرادی افتد، چون به گورستانش برند، اطفال و عیال و بنده و آزاد به یکبار از وی اعراض کنند، از ایشان پرسند که چرا به یکبار روی از خواجه بگردانیدید؟ گویند خواجه را به نزدیک ما چندان عزت بود که شمع صفت خود را در لگن دنیا می سوخت، و دانگانه از حلال و حرام می اندوخت، عمر نفیس خود را در معرض تلف می انداخت، و مال و منال از جهت ما خزینه می ساخت، اکنون تندباد خزان احزان بیخ عمرش از زمین زندگانی برکنند، و دست خواجه از گیرودار کسب و کار فرو ماند، ما را با او چه نسبت و او را با ما چه

مصلحت؟

- آورده‌اند که در باغی بلبل‌ی بر شاخ درختی آشیانه داشت. اتفاقاً موری ضعیف در زیر آن درخت وطن ساخته و از بهر چند روزه مقام و مسکنی پرداخته. بلبل شب و روز گرد گلستان در پرواز آمده و بر بطن نغمات دلفریب در ساز آورده، مور به جمع نفخات لیل و نهار مشغول گشته، و هزارستان در چمن باغ به آواز خویش غرّه شده. بلبل با گل رمزی می‌گفت و باد صبا در میان غمزی می‌کرد. چون این مور ضعیف ناز گل و نیاز بلبل مشاهده می‌کرد، به زبان حال می‌گفت از این قیل و قال چه گشاید کار در وقت دیگر پدید آید. ۲۱ ۲۴
- چون فصل بهار برفت و موسم خزان درآمد خارجای گل بگرفت، و زاغ در مقام بلبل نزول کرد، باد خزان در وزیدن آمد، و برگ از درخت ریزیدن گرفت. رخساره برگ زرد شد، و نفس هوا سرد گشت، از کله ابر در می‌ریخت، و از غربیل هوا کافور می‌بیخت، ناگاه بلبل در باغ آمد نه رنگ گل دید و نه بوی سنبل شنید. زیانش با هزارستان لال بماند، نه گل که جمال او بیند و نه سبزه که در کمال او نگیرد. از بی‌برگی طاقت او طاق شد، و از بینوایی از نوا بازماند. فرومانده با یادش آمد که آخر نه روزی موری در زیر این درخت خانه داشت و دانه جمع می‌کرد، امروز حاجت به در او برم و به سبب قرب‌دار و حق جوار چیزی طلبم. ۲۷ ۳۰
- بلبل گرسنه ده روز پیش مور به دریوزه رفت. گفت ای عزیز سخاوت نشان بختیاری است و سرمایه کامکاری، من عمر عزیز به غفلت می‌گذاشتم، تو زیرکی می‌کردی و ذخیره می‌اندوختی، چه شود اگر امروز نصیبی از آن کرامت کنی. مور گفت تو شب و روز در قال بودی و من در حال، تو لحظه‌یی به طراوت گل مشغول بودی و دمی به نظاره بهار مغرور، نمی‌دانستی که هر بهاری را خزانی و هر راهی را پایانی باشد. ۳۳ ۳۶
- ای عزیزان قصه بلبل بشنوید و صورت حال خود بدان جمله حمل کنید و بدانید که هر حیاتی را ممتاتی از پی است، و هر وصالی را فراقی در عقب، صاف حیات بی‌درد نیست، اطلس بقا بی‌برد فنا نه، اگر قدم در راه طاعت می‌نهید اِنَّ الْاَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ برخوانید که جزای شماس، و اگر رخت در کوی معصیت می‌کشید و اِنَّ الْفُجَارَ لَفِي جَحِيمٍ برخوانید که سزای شماس. در بهار دنیا چون بلبل غافل مباشید و در مزرعه دنیا به زراعت اطاعت اجتهاد نمایید که الدُّنْيَا مَرْزَعَةٌ الْآخِرَةُ تا چون صرصر خزان موت در رسد، چون مور با دانه‌های عمل صالح به سوراخ گور درآیید. کارتان فرموده‌اند بیکار مباشید تا در آن روزها که شهباز اذا وَقَعَتِ الرّٰوِقَةُ پرواز کند و پروبال لیس لَوْقَعَتَهَا کاذبه باز کند، و کوس القارِعة بجنباند از تبش آفتاب قیامت مغزها در جوش آید، و از هیبت نفخه صور دلها در خروش، معذور باشی و پشت دست تحسّر به دندان تحیر نبری که چنین روزی در پیش داری و جهد کنی که در این ده روزه مهلت زوده‌یی حاصل کنی و ذخیره‌یی بنهی که روز قیامت روزی باشد که خلاق زمین و ملائکه آسمان متحیر و متفکر باشند و انبیا لرزان و اولیا ترسان و مقربان و حاضران مستعان. ۴۲ ۴۵ ۴۸

گر به محشر خطاب قهر کند انبیا را چه جای معذرت است
 پرده از روی لطف گو بر دار کاشقیا را امید مغفرتست
 اگر امروز از مزرعه دنیا توشه برداری فردا به بهشت باقی فرود آبی...
 کسی گوی دولت ز دنیا برد که با خود نصیبی به عقبی برد

۵۱

توضیح:

۱. لگن: شمعدان.
۲. خوش برآمدن: خوش رفتاری کردن. // کمر بستن: قصد خدمت داشتن.
۳. طشت: در اینجا شمعدان (همان لگن). // صبح صادق: صبح دوم، صبح راستین. // دم در دمیدن: دمیدن نفَس: قوت کردن.
۴. به تیغ و کارگردنش (گردن شمع) بزنند: اشاره به آن است که برای خاموش کردن شمع فتیله آن را می‌بریدند.
۸. مَجاز: خلاف حقیقت. // خواجگی: سروری، بزرگی.
۱۰. اَجَل: مرگ.
۱۱. قَبْضه: تصرف، قدرت. // ملک الموت: عزرائیل، فرشته مرگ.
۱۴. لگن دنیا: اضافه تشبیهی است. // دانگانه: دانه گانه، اسباب و متاع دنیوی.
۱۶. احزان: جمع حُزن، اندوه.
۱۹. آورده‌اند: حکایت کرده‌اند.
۲۱. بَرَبَط: چنگ، از سازهای زهی.
۲۲. هزارستان: بلبل. // غَرّه: مغرور، فریفته.
۲۳. غمز کردن: سخن چینی، غمّازی.
۲۴. قیل وقال: بگو مگو، هیاهو.
۲۶. ریزیدن: ریختن. // ریزیدن گرفت: ریزش آغاز کرد. // کافور: استعاره از برف است.
۲۷. کَلّه: سرپرده، خیمه. // دُر: استعاره از برف است. // غریبیل: غریبال.
۲۸. بی‌برگی: بی‌توشه بودن، توشه نداشتن. // طاقت طاق شدن: به نهایت بی‌صبری رسیدن.
۳۰. قُرب دار: نزدیکی خانه. // حَقّ جوار: حق همسایگی.
۳۱. در یوزه: گدایی. // سَخاوت: بخشندگی. // بختیاری: سعادت.
۳۳. قال: گفتار، سخن.
۳۴. حال: خوشی، معنایی که از حق به دل پرسد.
۳۷. مَمات: مرگ. // صاف: صافی، خالص. // دُرد: آنچه از مایعات که ته‌نشین شود.

۳۸. اطلس: حریر. // بُرد: نوعی کتان راه‌راه. // إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ: نیکان هرآینه در نعمتند (انفطار، ۸۲ / آیه ۱۳).

۳۹. رخت در کوی معصیت کشیدن: گناه کردن. // إِنَّ الْفَجَارَ لَفِي جَحِيمٍ: و گناهکاران هرآینه در جهنم‌اند (انفطار، ۸۲ / آیه ۱۴).

۴۱. الدُّنْيَا مَزْرَعَةٌ الْآخِرَةُ: دنیا کشتزار آخرت است. // صَرَصَر: باد تند و سرد.

۴۲. شهباز: نوعی باز، باز سفید. // اِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ: چون قیامت واقع شود (واقعه، ۵۶ / آیه ۱). قیامت را به شهباز مانند کرده است. // لَيْسَ لَوْفِعَتِهَا كَاذِبَةٌ: درواقع شدنش هیچ دروغی نیست (واقعه / آیه ۲).

۴۳. کوس: طبل بزرگ. // الْقَارِعَةُ: نام صدویکمین سوره قرآن کریم است که با این کلمه آغاز می‌شود. قارعه به معنی حادثه کوبنده و خردکننده است. خداوند قیامت را قارعه نامیده است. // تَبِشْ: تابش.

۴۴. هیبت: ترس، شکوه. // نَفْخَةُ: دمیدن. // صُور: شیپور. // نَفْخَةُ صُور: دمیدن شیپور قیامت. // تَحَسَّرَ: حسرت کشیدن، اندوه بردن.

۴۶. زَوَادَه: زاد و توشه سفر.

۵۲. گوی بردن: پیشی جستن در مسابقه.

خودآزمایی ۱۸. (ب): (از مجالس سعدی):

۱. «لگن» در این متن به کدام معنی به کار رفته است؟

الف. شمعدان ب. طشت ج. کاسه گود د. پیاله

*

۲. «لگن دنیا» چه نوع اضافیه‌ی است؟

الف. بیانی ب. تشبیهی ج. استعاری د. تخصیصی

*

۳. «الدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ» یعنی چه؟

الف. دنیا برای آخرت است. ب. برای خاطر دنیا از آخرت غافل نباید بود.
ج. دنیا کشتزار آخرت است. د. هرچه در دنیاست در آخرت هم هست.

*

۴. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. زواده ب. صور ج. بُرد د. دُرد

۱. نوعی کتان راه‌راه ۲. تمنشین مایعات ۳. توشه ۴. شیپور

گلستان سعدی

۱۸. ج: حکایت

شیادی گیسوان بافت که من عَلَویم و با قافله حجاز به شهر دررفت که از حَجّ همی آیم و قصیده‌یی پیشِ مَلِک برد یعنی خود گفته‌ام. نعمتِ بسیار فرمودش و اِکرام کرد. تا یکی از ندیمانِ مَلِک که در آن سال از سفرِ دریا آمده بود گفت: من او را عیدِ أَضحی در بصره دیدم حاجی چگونه باشد؟! دیگری گفت: من او را می‌شناسم. پدرش نصرانی بود در مَلطیه پس عَلوی چگونه باشد؟ و شعرش را همان روز در دیوانِ انوری یافتند. مَلِک بفرمود تا بزنندش و نفی کنند تا چندین دروغ درهم چرا گفت. گفت، ای مَلِک یک سخنِ دیگر در خدمت بگویم اگر راست نباشد، به هر عقوبت که خواهی سزاوارم. گفت: بگوی تا چیست. گفت:

۳ غریبی گرت ماست پیش آورد دو پیمانه آب است و یک چَمچه دوغ
۶ گر از بنده لَغوی شنیدی ببخش جهان‌دیده بسیار گوید دروغ
مَلِک را خنده گرفت، گفت: از این راست تر سخن تا عمرِ تو بوده است، نگفته‌ای. فرمود تا آنچه مأمولِ اوست، مهیا دارند تا به دلخوشی برود. ۱۲

* * *

مال از بهرِ آسایش عمرست نه عمر از بهرِ گرد کردنِ مال. عاقلی را پرسیدند: نیکبخت کیست و بدبخت چیست؟ گفت: نیکبخت آن که خورد و کِشت و بدبخت آن که مُرد و هِشت. ۱۵
مکن نماز بر آن هیچ کس که هیچ نکرد
که عمر در سرِ تحصیلِ مال کرد و نخورد

* * *

دوکس رنج بیهوده بردند و سعی بی‌فایده کردند: یکی آن که اندوخت و نخورد، و دیگر آن که آموخت و نکرد. ۱۸

علم چندان که بیشتر خوانی چون عمل در تو نیست نادانی
نه محققِ بود، نه دانشمند چارپایی بر او کتابی چند
آن تهی مغز را چه علم و خبر که بر او هیزم است یا دفتر ۲۱

* * *

جوهر اگر در خَلاب افتد همچنان نفیس است و غبار اگر به فلک رسد همان خسیس است. استعدادِ بی‌تربیت دریغ است و تربیتِ نامستعد، ضایع. خاکستر نَسبی عالی دارد که

۲۴ آتش جوهری علوی است و لیکن چون به نفیس خود هنری ندارد با خاک برابریست و قیمتِ شکر نه از نی است که آن خود خاصیتِ وی است.

۲۷ چو کنعان را طبیعت بی هنر بود
پیمبرزادگی قدرش نیفزود
هنر بنمای اگر داری نه گوهر
گل از خارست و ابراهیم از آزر

* * *

مُشک آن است که ببوید نه آن که عطر بگوید؛ دانا چو طبله عطارست خاموش و هنرنمای و نادان چو طبلِ غازی بلندآواز و میان تهی.

۳۰ عالم اندر میانِ جاهل را مَلّی گفته‌اند صدیقان
شاهدی در میانِ کوران است مُصحفی در سرایِ زندیقان

* * *

۳۳ مراد از نزولِ قرآن، تحصیلِ سیرتِ خوب است نه ترتیلِ سورتِ مکتوب. عامی متعبدِ پیاده رفته است و عالمِ مُتْهاوینِ سوارِ خفته. عاصی که دست بردارد به از عابد که در سر دارد. سرهنگِ لطیف خویِ دلدار بهتر ز فقیه مردم آزار

* * *

۳۶ هر که در پیشِ سخنِ دیگران افتد تا مایه فضلش بدانند، پایه جهلش بشناسند.
نهدد مردِ هوشمند جواب مگر آنگه کز او سؤال کنند
گرچه بر حق بود فراخ سخن حملِ دعویش بر مُحال کنند

توضیح:

۱. شِیاد: کسی که ظاهر خود را برخلاف واقع بیاراید و ادعاهایی کند که درست نباشد، نیرنگ‌باز. // علوی: منسوب به حضرت علی(ع)، سید. در قدیم سادات دو گیسوی بافته داشته‌اند. // حجاز: سرزمینی در غرب عربستان، مکه، مدینه و طائف از شهرهای آن است. // در رفتن: وارد شدن.

۲. نعمت بسیار فرمودش: ملک فرمان داد که مال و ثروت بسیار به او دهند. // اکرام: احترام، گرامی داشت.

۳. ندیم: همنشین. // عید اضحی: عید قربان.

۴. نصرانی: عیسوی، حضرت عیسی طبق روایات در شهر ناصره به دنیا آمده است. // مَلَطِیَه: شهری در ترکیه امروزی.

۵. انوری: اوحدالدین انوری، شاعر معروف که در سال ۵۸۳ هجری قمری درگذشته است.

۶. نفی کردن: تبعید، راندن از شهر. // درهم: پریشان، بی ربط.

۷. عقوبت: کیفر، جزا.
۹. چَمَچِه: قاشق.
۱۰. اَلْعَو: باطل، یاوه.
۱۱. تا: از آن وقت که.
۱۲. مأمول: آرزو، خواست.
۱۳. از بهر: برای. // عاقلی را: از عاقلی.
۱۴. هِشْتَن: گذاشتن، نهادن.
۱۵. هیچ کس: ناکس، فرومایه. // هیچ نکرد: هیچ کار نیکو نکرد.
۲۰. محقق: جوینده حقیقت، حقیقت جو. // دانشمند: فقیه، عالم فقه. // چارپایی بر او کتابی چند: اشاره به آیه ۵ سورة جمعه (۶۲) است که: «مَثَل کسانی که تورات بر آنها تحمیل شده و بدان عمل نمی کنند، مَثَل آن الاغی است که کتابهایی را حمل کند...»
۲۱. تهی مغز: بی مغز، نادان.
۲۲. جوهر: گوهر، سنگ قیمتی. // خَلاب: زمین گلناک، لجن زار. // خَسِیس: فرومایه، بی مقدار.
۲۳. استعداد بی تربیت...: یعنی جای دریغ است اگر مستعدان تربیت پذیر را نپرورند و پرورده آن کس که از قابلیت بهره یی ندارد، کاری بپهوده است. // نَسَب: نژاد، اصل.
۲۴. جوهر عِلوی: گوهری از عالم بالا، آسمانی. پیشینیان مکان طبیعی آتش را زیر کره قمر می دانستند. // نَفَس: ذات، خود.
۲۶. کُتَعان: نام پسر نوح که نافرمانی کرد و در طوفان نوح غرق شد.
۲۷. ابراهیم: جد اعلای بنی اسرائیل که خانه کعبه را او ساخته است. // آزر: پدر یا عموی حضرت ابراهیم است.
۲۸. مُشک: ماده یی معطر که از ناف آهوی ختایی می گیرند. // بسوید: بوی خوش بدهد. // عَطّار، عطر فروش. // طَبْلَه: صندوقچه.
۲۹. طَبِل غازی: طبلی که جنگجویان به هنگام جنگ می زنند و صدایش بلند است.
۳۰. را: درباره. // صِدِّیقان: جمع صدیق، راستگویان.
۳۱. شاهد: زیبارو. // مُضَحَف: قرآن. // زَندِیق: ملحد، بی دین.
۳۲. نزول: فرو فرستاده شدن. // سیرت: رفتار، روش. // تَرْتِیل: خوب و شمرده و آرام آشکار خواندن. // سورت: سوره. // متعبّد: عبادت کننده.
۳۳. مَتَهان: سهل انگار، سست. // عاصی: نافرمان، گناهکار. // دست برداشتن: دعا کردن، دست به دعا برداشتن. // در سر داشتن: متکبر بودن، باد غرور در سر داشتن.
۳۴. سرهنگ: در قدیم به معنی پهلوان و مبارز بوده، بعدها به معنی یکی از مناصب لشکری و مطلق فرمانده به کار رفته است.

۳۶. در پیش سخن دیگران افتادن: در میان سخن دیگران سخن گفتن.
 ۳۸. فراخ سخن: پرگو، پر حرف. * یعنی آدم پر حرف اگر سخن راست و مطابق حقیقت هم بگوید، ادعای او را باطل و بیهوده می‌شمارند.

خودآزمایی ۱۸. (ج): (حکایت):

۱. گلستان را در دو سطر توضیح دهید.

*

۲. در مصراع «چارپایی برو کتابی چند» سعدی به کدام مأخذ نظر دارد؟
 الف. مثل ب. حدیث ج. قرآن د. حکایات مردمی

*

۳. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:
 الف. لغو ب. مأمول ج. خلاب د. خسیس
 ۱. آرزو ۲. فرومایه ۳. بیهوده ۴. لجن‌زار

*

۴. ترکیبات زیر را معنی کنید:
 الف. در سر داشتن ب. در پیش سخن دیگران افتادن
 ج. نفی کردن د. دست برداشتن.

۱۹

دکتر اسلامی ندوشن

دکتر محمدعلی اسلامی ندوشن: در سال ۱۳۰۴ ه. ش در ندوشن یزد به دنیا آمده است. استاد دانشگاه تهران‌اند و تاکنون کتابهای متعددی در زمینه‌های گوناگون تألیف کرده‌اند. خود می‌نویسند: «در هیچ رشته‌ی تخصصی نداشته‌ام و هرچه نوشته‌ام ناشی از یک بینش کلی بوده است.» در جزوه‌ی به نام «باران، نه رگبار» فهرست توضیحی سی و سه کتاب را به دست داده‌اند. از میان کتابهای ایشان: به دنبال سایه‌های فرهنگ و شبه فرهنگ، نامه‌نامور (گزیده شاهنامه)، زندگی و مرگ پهلوانان در شاهنامه را می‌توان نام برد. مقاله زیر از دکتر اسلامی درباره حسنک وزیر در تاریخ بیهقی است:

۱۹). الف: یک سرنوشت ممتاز

جهان خوردم و کارها راندم
عاقبت کار آدمی مرگ است
تاریخ بیهقی از قول حسنک وزیر

از ماجرای بر دار کردن «حسنک وزیر» در تاریخ بیهقی به تفصیل سخن رفته. یکی از موهبت‌های خاصی که نصیب این مرد گردیده، این است که مرگ کمتر کسی چون او در نثر فارسی به این زیبایی و دلنشینی توصیف شده. ساعتی که او را به پای چوبه دار می‌بردند، اگر گمان می‌برد که در بین انبوه تماشاگران، جوانک گمنامی است که با قلم خود به او شکوهی جاودانی خواهد بخشید، شاید با غرور و گشاده‌رویی بیشتری جان می‌سپرد.

هنگام خواندن سرگذشت حسنک، بار دیگر به یاد می‌آوریم که آدمیزاد در خواهش‌ها و هواهای خود چه دیر تغییر می‌پذیرد و چگونه امروز نیز چون نهصد سال پیش، همان نابکاری‌ها و سنگدلی‌ها بر بسیاری از فیروزمندان زمانه حکمرواست. با این تفاوت که پیشینیان در هنر آزدن و تباه کردن به اندازه مردم «متمدن» امروز بی‌باک و چیره‌دست نبوده‌اند، شاید برای آنکه «منشور ملل متحد» و «اعلامیه جهانی حقوق بشر» را امضا نکرده بودند.

۱۲ می‌دانیم که سلطان محمود در آستانه مرگ، پسر کهنتر خود محمد را به جانشینی خویش برگزید و او پس از پدر بر تخت نشست. لیکن مسعود به این وصیت گردن نهاد و آهنگ قیام کرد. جمعی از سرداران و سران غزنوی نیز که ستاره اقبال او را بلندتر می‌دیدند، از گرد محمد بپراکندند و جانب مسعود را گرفتند و او بدینگونه به آسانی بر برادر فائق آمد. مسعود، پس از آنکه در سلطنت استقرار یافت در صدد گوشمال دادن یکایک کسانی برآمد که برادر را در رسانیدن به پادشاهی یاری کرده بودند؛ یکی از نامدارترین و وفادارترین این مردان حسنک وزیر بود که آنگونه که درخور طبع سرکش او بود، کیفری از همه دردناک‌تر یافت. ۱۸ دگرگونی‌هایی که پس از فیروزی مسعود در دستگاه غزنوی پیش آمد، کم و بیش همانگونه است که در دنیای امروز می‌بینیم، بدانگاه که نظام تازه‌یی بر اثر زور جانشین نظام پیشین می‌گردد، گروهی به عزت می‌رسند و گروهی خوار می‌گردند، از هواداران نظام پیشین گروهی از گذشته خود توبه می‌کنند و به فرمانروای جدید می‌گروند، گروهی در بدر و خانه‌نشین می‌گردند، گروهی نیز به مجازات می‌رسند، بیم و امید بر دل‌ها می‌افتد و آرامش برقرار می‌شود. ۲۴

حسنک آخرین وزیر سلطان محمود است. زمانی حاکم نیشابور بوده و نیشابوریان او را

- ۲۷ بسیار دوست می داشته‌اند. آنچه از احوال او در تاریخ بیهقی می توان جست این است که وی را در نزد سلطان محمود قرب و منزلت خاصی بوده، جاه و جلال و قدرت و ثروت فراوان داشته، کوشک‌ها و باغ‌ها و فرشها و اسبابهای او در زمان خود کم‌نظیر بوده، از تعدی به اموال دیگران مبری نمانده و در نیشابور آئینهای تازه‌یی رواج داده که به «رسم‌های حسنکی» شهرت یافته.
- ۳۰ پس از دستگیری حسنک، شاید کسان چندی، پنهان یا آشکار، در نابودی او کوشیده‌اند، اما بیهقی از سه دشمن بزرگ او نام می‌برد: خلیفه بغداد، مسعود غزنوی و بوسهل زوزنی.
- ۳۳ خلیفه او را به قرمطی بودن متهم می‌کند، یعنی پیرو فرقه اسمعیلیه و خلیفه مصر. ماجرا این است که حسنک در زمان سلطان محمود به حج می‌رود و در بازگشت، حاجیانی را که همراه خود داشته از قلمرو فاطمیان می‌گذراند و خلعتی را که خلیفه مصر نزد او فرستاده است قبول می‌کند. بیهقی می‌گوید بنا به «ضرورت» چه، اگر همراهان خود را از راه بادیه و از قلمرو خلیفه بغداد باز می‌گردانیده است، گویا بیم هلاک آنان می‌رفت. و نیز در همان سفر از رفتن به بغداد برای دست‌بوسی خلیفه غفلت می‌ورزد. این گستاخی، «امیرالمؤمنین» را بر سر خشم می‌آورد. اتهامی را که بر حسنک بسته‌اند، دروغ می‌نماید. شاید گناه حسنک در نظر خلیفه تنها همان بوده است که به او بی‌اعتنائی کرده، از دیدارش سر باز زده و او را هدایائی نبرده. در همه روزگاریها، چون امروز، داغ تکفیر مذهبی و سیاسی، سلاح ناجوانمردانه‌یی بوده است بر ضد دشمن، و خاصه بر ضد آزاد مردانی که به آسانی بر آستانه هر کس و ناکس سر فرود نمی‌آورده‌اند.
- ۴۵ محمود در برابر خلیفه از حسنک پشتیبانی می‌کند و به او می‌نویسد «اگر وی قرمطی است، من هم قرمطی باشم»، لیکن خلیفه که نهانی کینه وزیر را در دل می‌پرورد، پس از مرگ محمود فرصتی می‌یابد که مجازات او را از مسعود بخواهد، و مسعود خود منتظر چنین درخواستی است. دشمنی مسعود با حسنک به چند علت است: نخست آنکه حسنک در دوران کامروائی خود او را تحقیر می‌کرده و از بدگویی در حق او زبان نگاه نمی‌داشته. دوم آنکه آشکارا جانب محمد را گرفته و در رسانیدن او به سلطنت کوشش بسیار کرده. سوم آنکه حتی پس از دستگیر شدن و تا روز آخر در عقیده خود صریح و پابرجا مانده.
- ۵۱ مسعود نخست اموال او را می‌گیرد و به نام خود می‌کند. به فرمان او مجلسی ترتیب می‌دهند از «احمد بن حسن میمندی وزیر» و قضات و اعیان و درباریان. حسنک را در آن مجلس حاضر می‌کنند و دو قباله می‌نویسند و همه «اسباب و ضیاع» او را طی آن دو سند به سلطان انتقال می‌دهند. بیهقی می‌نویسد «و وی اقرار کرد به فروختن آن به طوع و رغبت...».
- ۵۴ مرد اسیر جز اظهار طوع و رغبت چه می‌توانسته است بکند؟ و حال آنکه معلوم است که معامله به اکراه صورت گرفته. و نیز می‌گوید «و آن سیم که معین کرده بودند بستند» یعنی

- ۵۷ فروشنده را در تعیین مبلغ ثمن دخالتی نبوده است.
- سومین دشمن حسنک «بوسهل زوزنی» است. این مرد در آغاز کار مسعود پیشکار و مشاور خاص او بوده. سپس به مشاغل مهم دیگری چون «ریاست دیوان عرض» و «ریاست دیوان رسالت» منصوب می‌گردد. زمانی مورد غضب مسعود قرار می‌گیرد و به زندان می‌افتد، باز آزاد می‌شود و سمت ندیمی سلطان را می‌یابد و در اواخر عمر نیز به وزارت «مودود» پسر مسعود می‌رسد. بوسهل نمونه‌یی از آن مردان بدنهاد و ناآرام است که خوب می‌توانند پادشاهی کینه‌ورز و هوسباز و حریص را چون مسعود پسند افتند و در دستگاه او تقرب یابند. لیکن بیهقی انکار نمی‌کند که «مردی امامزاده و محتشم و فاضل و ادیب» بوده و می‌نویسد که «یگانه روزگار بوده در ادب و لغت و شعر...» سپس در چندین جا از شرارت و چاکرمنشی و گزاف‌گوئی او یاد می‌کند. چنین می‌نماید که غالب بزرگان دربار مسعود از نیرنگ‌ها و زشتخوئی‌های او رنجیده‌خاطر و ملول بوده‌اند. خود بیهقی می‌نویسد «هرچند مرا از وی بد آید». سرانجام مسعود نیز از دست او خسته می‌شود و به زندانش می‌افکند.
- ۶۰ بوسهل بیشتر از هرکس دیگر در قتل حسنک پای می‌فشارد. هرچند بیهقی علت دشمنی بوسهل را به درستی نمی‌داند و همین اندازه اشاره می‌کند که حسنک در دوران وزارتش به او کم عتنائی کرده بوده است، اما چنین می‌نماید که او را از حسنک دردهای دیگری بر دل بوده که ناشی از حسد و حقیری و تنگ‌نظری اوست.
- ۶۳ در هر حال، حسنک را پس از دستگیری به غلام خود «علی رایض» نامی می‌سپارد، و سفارش می‌کند که او را شکنجه دهد، و از هیچ تحقیر و استخفافی در حق او فروگذار نکند.
- ۶۶ بیهقی می‌نویسد که علی رایض پنهانی به من گفت «از هرچه بوسهل مثال داد از کردار زشت درباب این مرد از ده یک کرده آمدی و بسیار محابا رفتی...».
- ۶۹ بوسهل ترتیب بردار کردن حسنک را خود برعهده می‌گیرد و در اجرای آن قساوت و پستی را به نهایت می‌رساند.
- ۷۵ آنچه به سیمای حسنک وزیر درخشندگی می‌بخشد و یاد او را پس از چند قرن زنده و شاداب نگاه می‌دارد، آرامش خاطر و غرور و بی‌اعتنائی اوست در برابر مرگ. از پادشاهی هواداری کرده که شکست خورده است و در زندان به سر می‌برد، سلطانی که او را در دست خود اسیر دارد، قهار و کینه‌جو است؛ بنابراین چه امیدی باقی است؟ خوب می‌داند که از جنگ انتقام جان بدر نخواهد برد و بی‌اندک تزلزلی مردوار به سرنوشت خود تسلیم می‌شود.
- ۸۴ در تاریخ بیهقی که جزء جزء واقعه گزارش گردیده اشاره‌یی نمی‌بینیم که حاکی از ضعف و زبونی حسنک باشد، یا بنماید که او وسیله‌یی برای نجات خود برانگیخته، عذری خواسته یا شفيعی نزد سلطان فرستاده. دوباری که با او روبرو می‌گردیم، او را بسیار آرام می‌بینیم، آرام چون کسی که به حقانیت خود ایمان دارد و تن به ذلت نمی‌دهد. تنها یکبار اشک در
- ۸۷

چشم‌هایش می‌گردد و آن لحظه‌یی است که می‌خواهد زن و فرزندان خود را به دست خواجه وزیر بسپارد.

- ۹۰ در مجلسی که برای تنظیم قبالة ترتیب داده‌اند، چون او را به درون می‌آورند، وزیر به مهربانی و احترام از او می‌پرسد «خواجه چون می‌باشد و روزگار چگونه می‌گذارد؟» و او پاسخ می‌دهد «جای شکر است.» همین یک کلام و بس؛ و حال آنکه می‌توانست از شکنجه‌هایی که زندانبانانش به امر بوسهل بر او روا داشته بودند، در محضر وزیر و سایر بزرگان دربار شکایتی کند، گله‌یی بر زبان آورد. چون بوسهل در همان مجلس او را دشنام می‌دهد و «سگ قرمطی» می‌خواند، به آرامی پاسخ می‌دهد «سگ ندانم که بوده است، خاندان من و آنچه مرا بوده است از آلت و حشمت و نعمت جهانیان داند، جهان خوردم و کارها راندم و عاقبت کار آدمی مرگ است، اگر امروز اجل رسیده است کسی باز نتواند داشت که بر دار کشند یا جز دار، که بزرگتر از حسین علی نیم.»
- ۹۹ تردیدی نیست که عامه مردم، حسنگ را دوست می‌داشته‌اند، گرچه از ترس مسعود نتوانستند جانب او را بگیرند. بیهقی می‌گوید که چون او را از مجلس قبالة بیرون می‌آوردند، شنیدم که دو تن با یکدیگر می‌گفتند «خواجه بوسهل را بر این که آورد، که آب خویش ببرد؟» و چون می‌خواهند او را بر دار کنند غوغا در بین مردم می‌افتد و به قول بیهقی «خواست که شوری بزرگ به پای شود». شاید از بیم چنین شورش‌ی بوده است که مسعود بار دیگر پای مذهب را در میان می‌کشد و به خدعه زشتی دست می‌زند؛ بدین معنی که دو پیک مجعول می‌سازد و در کنار دار ایستاده می‌دارد تا به مردم بنمایاند که آنان از بغداد آمده‌اند و فتوای قتل محکوم را از جانب خلیفه آورده‌اند و مشتی رجاله را پول می‌دهد که نعش حسنگ را سنگباران کنند. بیهقی می‌نویسد «همه زارزار می‌گریستند، خاصه نشابوریان.»
- ۱۰۸ چه حق با حسنگ بوده و چه نبوده، برتری او بر دشمنانش در این است که کامیاب زندگی کرد و کوتاه زندگی کرد و مردانه مرد و داستانش به زیبایی نوشته آمد؛ اینهمه موهبت با هم، کمتر کسی را نصیب می‌گردد.
- ۱۱۱

توضیح:

۱. بردار کردن: به دار آویختن.

۲. موهبت: بخشش، عطا.

۱۰. منشور ملل متحد: اساسنامه‌یی است که توسط نمایندگان پنجاه کشور، در صد و هفتاد ماده در ژوئن ۱۹۴۵ در سانفرانسیسکو به امضا رسیده است. // اعلامیه جهانی حقوق بشر: اساس آن مبتنی بر نظریه‌های ژان ژاک روسو و اعلامیه استقلال امریکا بود. در سال

۱۹۴۸ مجمع عمومی سازمان ملل اعلامیه جهانی حقوق بشر را تصویب کرد. این اعلامیه دارای سی ماده است. ماده اول آن می‌گوید: «تمام افراد بشر آزاد به دنیا می‌آیند و از لحاظ حیثیت و حقوق با هم برابرند و همه دارای عقل و وجدان هستند و باید نسبت به یکدیگر با روح برادری رفتار کنند.»

۱۲. محمود: مقتدرترین پادشاه سلسله غزنوی که از ۳۸۷ تا ۴۲۱ ه. ق سلطنت کرد. // کهنتر: کوچک‌تر. // محمد: پسر محمود که مدتی کوتاه بر تخت نشست.

۱۳. گردن نهادن: اطاعت نکردن. // آهنگ: قصد، اراده.

۱۵. فائق آمدن: چیره شدن، غلبه کردن.

۲۹. مُبرّی: دور، بری.

۳۳. قِرمطی: پیرو آیین اسماعیلیه. // اسماعیلیه: فرقه‌یی از شیعه که به اسماعیل پسر امام جعفر صادق (ع) که پیش از پدر خود درگذشته بود، اعتقاد داشتند. اینان سازمانی وسیع داشتند و آداب خاصی را رعایت می‌کردند.

۳۵. فاطمیان: سلسله‌یی مقتدر که در مصر تشکیل شد. آنان خود را از فرزندان حضرت فاطمه (س) می‌دانستند و پیرو اسماعیلیه بودند. سلسله فاطمی در ۵۶۷ ه. ق به دست صلاح‌الدین ایوبی برافتاد.

۳۸. امیرالمؤمنین: خلیفه عباسی.

۴۱. تکفیر: کافر شمردن، کافر دانستن.

۵۲. احمد بن حسن میمندی: (م ۴۲۴ ه. ق)، وزیر سلطان محمود و سلطان مسعود غزنوی. // قُضات: جمع قاضی، داور.

۵۳. قبالة: سند. // ضیاع: جمع ضیعه، املاک مزروعی.

۵۴. به طوع: از روی میل شخصی، به رضایت خاطر.

۵۷. ثَمَن: بها، ارزش.

۵۸. بوسهل زوزنی: از رجال دربار مسعود غزنوی.

۵۹. دیوانِ عرض: متصدی امور سپاهیان بود، به اصطلاح امروز وزارت جنگ، وزارت دفاع. // دیوان رسالت: دارالانشای سلطنتی.

۶۴. امامزاده: فرزند یا نواده یکی از امامان.

۶۹. پای فشردن: اصرار کردن، پافشاری کردن.

۷۴. استخفاف: سبک داشتن، تحقیر.

۷۵. مثال: دستور، فرمان.

۷۶. مُحابّا: (مخفّف محابّات): ملاحظه، پروا.

۷۷. قَساوت: بیرحمی، سخت دلی.

۸۲. قَهّار: انتقام جو، چیره شونده.

۹۸. حسین علی: حسین بن علی(ع).

۱۰۱. آوردن: واداشتن.

۱۰۲. آب: آبرو، ناموس.

۱۰۶. رجاله: جمع راجل به معنی پیاده است. در فارسی به معنی مردم فرومایه و پست به کار برده‌اند.

(۱۹). ب: ابوالفضل بیهقی

ابوالفضل بیهقی: مورخ نامدار قرن پنجم هجری است. در نیشابور تحصیل کرده و در غزنین به خدمت غزنویان پیوسته است. در آغاز در دیوان رسالت محمود سمت دبیری داشت. زیردست ابونصر مشکان (رئیس دیوان) بود. اثر معروف او تاریخ بیهقی است. از نظر شیوه نویسنده بیهقی از استادان بی نظیر نثر فارسی است. بیهقی در ۴۷۰ ه. ق درگذشته است. نمونه زیر از تاریخ بیهقی است:

ذکر بر دار کردن امیر حسنک وزیر

فصلی خواهم نبشت در ابتدای این حال بر دار کردن این مرد و پس به شرح قصه شد. امروز که من این قصه آغاز می‌کنم در ذی الحجه سنهٔ خمسین و اربعمائه در فرخ روزگار سلطان معظم ابوشجاع فرخ‌زادین ناصر دین الله - اطلال الله بقاءه - و از این قوم که من سخن خواهم راند یک دو تن زنده‌اند در گوشه‌ی افتاده، و خواجه بوسهل زوزنی چند سال است تا گذشته است و به پاسخ آن که از وی رفت گرفتار و ما را با آن کار نیست - هرچند مرا از وی بد آید - به هیچ حال، چه عمر من به شست و پنج آمده و بر اثر وی می‌باید رفت. و در تاریخی که می‌کنم سخنی نرانم که آن به تعصبی و تزیدی کشد و خوانندگان این تصنیف گویند شرم باد این پیر را، بلکه آن گویم که تا خوانندگان با من اندرین موافقت کنند و طعنی نزنند.

این بوسهل مردی امام‌زاده و محتشم و فاضل و ادیب بود اما شرارت و زعارتی در طبع وی مؤکد شده - ولا تبدیل لخلق الله - و با آن شرارت دلسوزی نداشت و همیشه چشم نهاده بودی تا پادشاهی بزرگ و جبار بر چاکری خشم‌گرفتی و آن چاکر را لت زدی و فروگرفتی این مرد از کرانه بجستی و فرصتی جستی و تضریب کردی و المی بزرگ بدین چاکر رسانیدی و آنگاه لاف زدی که فلان را من فروگرفتم - و اگر کرد دید و چشید - و خردمندان دانستندی که نه چنان است و سری می‌جنبانیدندی و پوشیده خند - می‌زدندی که وی گراف‌گوی است،

- ۱۵ جز استادم که وی را فرو نتوانست برد با آن همه حیل که درباب وی ساخت، از آن در باب وی به کام نتوانست رسید که قضای ایزد با تضریب‌های وی موافقت و مساعدت نکرد، و دیگر که بونصر مردی بود عاقبت نگر، در روزگار امیر محمود - رضی الله عنه - بی آنکه
- ۱۸ مخدوم خود را خیانتی کرد دل این سلطان مسعود را - رحمه الله علیه - نگاه داشت به همه چیزها، که دانست تخت ملک پس از پدر وی را خواهد بود، و حال حسنک دیگر بود، که بر هوای امیر محمد و نگاهداشت دل و فرمان محمود این خداوندزاده را بیازرد و چیزها کرد و گفت که اکفاء آن را احتمال نکنند تا به پادشاه چه رسد، همچنان که جعفر برمکی و این طبقه
- ۲۱ وزیری کردند به روزگار هارون الرشید و عاقبت کار ایشان همان بود که از آن وزیر آمد. و چاکران و بندگان را زبان نگاه باید داشت با خداوندان که محال است رویاها را با شیران چخیدن. و بوسهل با جاه و نعمت و مردمش در جنب امیر حسنک یک قطره آب بود از
- ۲۴ رودی - فضل جای دیگر نشیند - اما چون تعدیها رفت از وی که پیش از این در تاریخ پیاورده‌ام یکی آن بود که عبدوس را گفت: امیرت را بگوی که من آنچه کنم به فرمان خداوند خود می‌کنم، اگر وقتی تخت ملک به تو رسد حسنک را بر دار باید کرد، لاجرم چون سلطان
- ۲۷ پادشاه شد این مرد بر مرکب چوبین نشست و بوسهل و غیر بوسهل درین کیستند؟ که حسنک عاقبت تهوّر و تعدی خود کشید. و پادشاه به هیچ حال بر سه چیز اغضا نکند: الْقَذْحُ فِی الْمَلِكِ و افشاء السرّ و التعرّض للعرض و نعوذ بالله من الخذلان.
- ۳۰ چون حسنک را از بُست به هرات آوردند بوسهل زوزنی او را به علی رایش چاکر خویش سپرد، و رسید بدو از انواع استخفاف آنچه رسید، که چون باز جستی نبود کار و حال او را انتقامها و تشفیها رفت و بدان سبب مردمان زبان بر بوسهل دراز کردند که زده و افتاده را توان زد، مرد آن مرد است که گفته‌اند العفو عند القدرة به کار تواند آورد، قال الله عزّذکره - و قوله الحق - الكاظمين الغيظ والعافين عن الناس والله يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ.
- ۳۳ چون امیر مسعود - رضی الله عنه - از هرات قصد بلخ کرد و علی رایش حسنک را به بند می‌برد و استخفاف می‌کرد و تشفی و تعصّب و انتقام می‌بود هر چند می‌شنودم از علی - پوشیده وقتی مرا گفت - که از هر چه بوسهل مثال داد از کردار زشت درباب این مرد از ده یکی کرده آمدی و بسیار محابا رفتی، و به بلخ درایستاد و در امیر دمید که ناچار حسنک را بر دار
- ۳۹ باید کرد، و امیر بس حلیم و کریم بود. و معتمد عبدوس گفت روزی پس از مرگ حسنک از استادم شنودم که امیر بوسهل را گفت حجتی و عذری باید کشتن این مرد را، بوسهل گفت «حجت بزرگتر که مرد قرمطی است و خلعت مصریان است تا امیر المؤمنین القادر بالله بیازرد و نامه از امیر محمود باز گرفت و اکنون پیوسته از این می‌گوید. و خداوند یاد دارد که به نیشابور رسول خلیفه آمد ولوا و خلعت آورد، و منشور و پیغام در این باب بر چه جمله بود.
- ۴۲ فرمان خلیفه در این باب نگاه باید داشت. امیر گفت تا در این معنی بیندیشم.
- ۴۵ پس از این هم استادم حکایت کرد از عبدوس - که با بوسهل سخت بد بود - که چون

- ۴۸ بوسهل در این باب بسیار بگفت، یک روز خواجه احمد حسن را، چون از بار باز می‌گشت، امیر گفت که خواجه تنها به طارم بنشیند که سوی او پیغامی است بر زبان عبدوس، خواجه به طارم رفت و امیر - رضی الله عنه - مرا بخواند، گفت خواجه احمد را بگوی که حال حسنک بر تو پوشیده نیست که به روزگار پدرم چند درد در دل ما آورده است و چون پدرم گذشته شد چه قصدها کرد بزرگ در روزگار برادرم، و لیکن نرفتش و چون خدای عزوجل بدان آسانی تخت ملک به ما داد، اختیار آن است که عذر گناهکاران بپذیریم و به گذشته مشغول نشویم، اما در اعتقاد این مرد سخن می‌گویند...
- ۵۱ پس از این مجلس نیز بوسهل البته فرو نایستاد از کار. روز سه‌شنبه بیست وهفتم صفر چون بار بگسست، امیر خواجه را گفت به طارم باید نشست که حسنک را آنجا خواهند آورد...
- ۵۷ یکساعت نبود، حسنک پیدا آمد بی‌بند، جُبّه‌یی داشت حبری رنگ با سیاه می‌زد، خَلَقِ گونه، و دَرّاعه وردائی سخت پاکیزه و دستاری نشابوری مالیده و موزه میکائیلی نو در پای و موی سر مالیده زیر دستار پوشیده کرده اندک مایه پیدا می‌بود، و والی حرس با وی و علی رایض و بسیار پیاده از هر دستی. وی را به طارم بردند و تا نزدیک نماز پیشین بماند، پس بیرون آوردند و به حرس باز بردند، و بر اثر وی قضاة و فقها بیرون آمدند...
- ۶۰ و خواجه بزرگ روی به حسنک کرد و گفت خواجه چون می‌باشد و روزگار چگونه می‌گذارد؟ گفت جای شکر است. خواجه گفت دل شکسته نباید داشت که چنین حالها مردان را پیش آید، فرمانبرداری باید نمود به هرچه خداوند فرماید، که تا جان در تن است امید صدهزار راحت است و فرج است. بوسهل را طاقت بر رسید گفت خداوند را کرا کند که با چنین سگ قومطی که بر دار خواهند کرد، به فرمان امیرالمؤمنین، چنین گفتن؟ خواجه به خشم در بوسهل نگریست، حسنک گفت: سگ ندانم که بوده است، خاندان من و آنچه مرا بوده است از آلت و حشمت و نعمت جهانیان داند، جهان خورده و کارها راندم و عاقبت کار آدمی مرگ است، اگر امروز اجل رسیده است کس باز نتواند داشت که بر دار کشند یا جز دار، که بزرگتر از حسین علی‌نیم؛ این خواجه که مرا این می‌گوید مرا شعر گفته است و بر در سرای من ایستاده است. اما حدیث قومطی به از این باید، که او را بازداشتند بدین تهمت نه مرا، و این معروف است، من چنین چیزها ندانم.
- ۶۳ و دو قبالة نبشته بودند همه اسباب و ضیاع حسنک را به جمله از جهت سلطان، و یک یک ضیاع بر وی خواندند، و وی اقرار کرد به فروختن آن به طوع و رغبت، و آن سیم که معین کرده بودند بستد، و آن کسان گواهی نوشتند، و حاکم سجل کرد در مجلس، و دیگر قضاة نیز علی‌الرسم فی امثالها. چون از این فارغ شدند حسنک را گفتند باز باید گشت. و آن روز و آن شب تدبیر بر دار کردن حسنک در پیش گرفتند، و دو مرد پیک راست کردند با جامه
- ۶۶
- ۶۹
- ۷۲
- ۷۵

- ۷۸ پیکان، که از بغداد آمده‌اند و نامهٔ خلیفه آورده که حسنک قرمطی را بر دار باید کرد و به سنگ بیاید کشت تا بار دیگر به رغم خلفا هیچ‌کس خلعت مصری نپوشد و حاجیان را در آن دیار نبرد. چون کارها ساخته آمد، دیگر روز چهارشنبه دو روز مانده از صفر امیر مسعود بر نشست
- ۸۱ و قصد شکار کرد و نشاط سه روزه، با ندیمان و خاصگان و مطربان، و در شهر خلیفهٔ شهر را فرمود داری زدن بر کران مصلی بلخ، فرود شارستان و خلق روی آنجا نهاده بودند، بوسهل بر نشست و آمد تا نزدیک دارو [بر] بالائی بایستاد، و سواران رفته بودند با پیادگان حسنک را
- ۸۴ بیارند، چون از کران بازار عاشقان درآوردند و میان شارستان رسید، میکائیل بدانجا اسب بداشته بود پذیرۀ وی آمده وی را مواجر خواند و دشنامهای زشت داد، حسنک در وی ننگریست و هیچ جواب نداد، عامۀ مردم او را لعنت کردند بدین حرکت ناشیرین که کرد و از
- ۸۷ آن زشتها که بر زبان راند، و خواص مردم خود نتوان گفت که این میکائیل را چه گفتند. و پس از حسنک این میکائیل که خواهر ایاز را به زنی کرده بود بسیار بلاها دید و محتها کشید، و امروز بر جای است و به عبادت و قرآن خواندن مشغول شده است - چون دوستی زشت
- ۹۰ کند چه چاره از بازگفتن - و حسنک را به پای دار آوردند نعوذ بالله من قضاء السوء و پیکان را ایستادانیده بودند که از بغداد آمده‌اند، و قرآن‌خوانان قرآن می‌خواندند. حسنک را فرمودند که جامه بیرون کش، وی دست اندر زیر کرد و ازار بند استوار کرد و پایچه‌های ازار را بیست و
- ۹۳ جبۀ و پیراهن بکشید و دور انداخت بادستار، و برهنه با ازار بایستاد و دستها در هم زده، تنی چون سیم سفید و رویی چون صد هزار نگار، و همهٔ خلق به درد می‌گریستند. خودی روی پوش آهنی بیاوردند عمدأ تنگ چنانکه روی و سرش را نپوشیدی و آواز دادند که سر و
- ۹۶ رویش را بپوشید تا از سنگ تباه نشود که سرش را به بغداد خواهیم فرستاد نزدیک خلیفه، و حسنک را همچنان می‌داشتند و او لب می‌جنبانید و چیزی می‌خواند، تا خود فراخ‌تر
- ۹۹ آوردند، و در این میان احمد جامه‌دار بیامد سوار، و روی به حسنک کرد و پیغامی گفت که خداوند سلطان می‌گوید: «این آرزوی تست که خواسته بودی که چون پادشاه شوی ما را بر دار کن، ما بر تو رحمت خواستیم کرد، اما امیرالمؤمنین نبشته است که تو قرمطی شده‌ای و
- ۱۰۲ به فرمان او بر دار می‌کنند.» حسنک البته هیچ پاسخ نداد. پس از آن خود فراخ‌تر که آورده بودند سر و روی او را بدان بپوشانیدند. پس آواز دادند او را که بدو، دم نزد و از ایشان نیندیشید، هرکس گفتند «شرم ندارید؟ مرد را که می‌یکشید بدار برید»، و خواست که شوری
- ۱۰۵ بزرگ به پای شود سواران سوی عامه تاختند و آن شور بنشانند. و حسنک را سوی دار بردند و به جایگاه رسانیدند بر مرکبی که هرگز ننشسته بود، و جلّادش استوار بیست و رستنها
- فرود آورد و آواز دادند که سنگ دهید، هیچ‌کس دست به سنگ نمی‌کرد و همه زارزار می‌گریستند، خاصه نشابوریان، پس مشتی رند را سیم دادند که سنگ زنند، و مرد خود مرده بود، که جلّادش رسن به گلو افکنده بود و خبه کرده. این است حسنک و روزگارش و
- ۱۰۸

گفتارش - رحمة الله عليه - این بود که گفتی مرا دعای نشابوریان بسازد، و نساخت. و اگر زمین و آب مسلمانان به غضب بستد، نه زمین ماند و نه آب و چندان غلام و ضیاع و اسباب و زر و سیم و نعمت هیچ سود نداشت. او رفت و این قوم که این مکر ساخته بودند نیز برفتند - رحمة الله عليهم. و این افسانه‌یی است با بسیار عبرت، و این همه اسباب منازعت و مکاوحت از بهر حطام دنیا به یک سوی نهادند، احمق مردا که دل در این جهان بندد که نعمتی بدهد و زشت بازستاند. رودکی گوید:

۱۱۴ به سرای سپنج مهمان را دل نهادن همیشگی نه رواست
زیر خاک اندرون ت باید خفت گرچه اکنون خواب بر دیباست
۱۱۷ با کسان بودند چه سود کند که به گور اندرون شدن تنهاست
یار تو زیر خاک مور و مگس بدل آن که گیسوت پیراست
آنکه زلفین و گیسوت پیراست گرچه دیسار یا درمش بهاست
۱۲۰ چون ترا دید زردگونه شده سرد گردد دلش نه نابیناست
چون از این فارغ شدند بوسهل و قوم از پای دار بازگشتند و حسنک تنها ماند چنانکه تنها آمده بود از شکم مادر.

۱۲۳ و حسنک قریب هفت سال بر دار بماند چنانکه پای هایش همه فرو تراشید و خشک شد، چنانکه اثری نماند تا به دستوری فرو گرفتند. و دفن کردند چنانکه کس ندانست که سرش کجاست و تن کجاست. و مادر حسنک زنی بود سخت جگرآور. چنان شنیدم که دو سه ماه از او این حدیث نهان داشتند، چون بشنید جزعی نکرد چنانکه زنان کنند، بلکه بگریست بدرد چنانکه حاضران از درد وی خون گریستند، پس گفت: بزرگامردا که این پسرم بود که پادشاهی چون محمود این جهان بدو داد و پادشاهی چون مسعود آن جهان. و ماتم ۱۲۹ پسر سخت نیکو بداشت، و هر خردمند که این بشنید بپسندید، و جای آن بود، و یکی از شعرای نشابور این مرثیه بگفت اندر مرگ وی و بدین جای یاد کرده شد:

ببرید سرش را که سران را سر بود آرایش دهر و ملک را افسر بود
۱۳۲ گر قرمطی و جهود و یا کافر بود از تخت به دار بر شدن منکر بود

توضیح:

توضیح عنوان: امیر حسنک وزیر: ابوعلی حسن بن محمد میکال مشهور به حسنک مردی دانشمند و فاضل بود که محمود غزنوی پس از عزل احمد بن حسن میمندی در سال ۴۱۶ ه. ق وزارت را به وی داد. مسعود در سال ۴۲۵ ه. ق او را به بهانه قرمطی بودن به دار آویخت و اموالش را مصادره کرد.

۱. نبشتن: نوشتن. // پس به شرح قصه شد: (حذف شناسه به قرینه لفظی): سپس به

شرح قصه خواهم پرداخت.

۲. خمسين و اربعمانه: ۴۵۰.

۳. فرخ‌زاد: پادشاه غزنوی که از ۴۴۴ تا ۴۵۱ هـ. ق سلطنت کرده است. // اطلال الله بقاءه: خداوند بقای او را طولانی کند.

۴. گذشتن: مُردن. گذشته است: مُرده است.

۵. از وی رفت: از وی پدید آمد، از وی سرزد. // ما را با آن کاری نیست: با آن کاری نداریم. این جمله در فارسی شبه جمله است و در اینجا به صورت جمله معترضه به کار رفته است.

۶. اثر: جای پا، در اینجا به معنی دنبال، پشت سر.

۷. کردن: تألیف، تصنیف. // تعصب: جانبداری کردن، سخت گرفتن. // تَزَيَّد: درازگویی، افزون کردن سخن.

۹. بوسهل ← توضیح سطر ۵۸ درس پیش. // امامزاده، ← توضیح سطر ۶۴ درس پیش. // زَعارت: تنگخویی، تندخویی.

۱۰. لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ: آفرینش خدا دگرگون نمی‌شود. // چشم نهادن: منتظر بودن.

۱۱. جَبَّار: متکبر، مسلط. // چاکر: بنده، خدمتگزار. // لَت زدن: فرو کوفتن، شلاق زدن.

۱۲. کرانه: کناره. // تضرب کردن: سخن چینی.

۱۴. پوشیده: پنهانی. // گزاف‌گوی: لاف زن، بیهوده‌گوی.

۱۵. استاد: منظور خواجه بونصر مشکان، استاد ابوالفضل بیهقی است.

۱۶. تضرب: میانه دو نفر را بهم زدن، سخن چینی، دوبهم زنی.

۱۷. عاقبت نگر: عاقبت بین، کسی که به پایان کارها نظر داشته باشد. // رضی الله عنه: خداوند از او خوشنود باد.

۱۸. مخدوم: سرور، پادشاه.

۲۰. امیر محمد: پسر محمود که پس از وی بر تخت نشست.

۲۱. اکفاء: جمع کُفُو: همانندان. // احتمال: در اینجا یعنی تحمل. // جعفر برمکی: از

وزیران هارون الرشید که خط خوش و بیانی فصیح داشت. او را در سال ۱۸۷ هـ. ق اعدام کردند.

۲۲. هارون الرشید: بزرگ‌ترین خلیفه عباسی که مردی متعصب و خوشگذران بود و به

آل علی (ع) کینه فراوان داشت. در سال ۱۹۳ هـ فوت کرده است.

۲۴. چخیدن: ستیزه کردن، دم زدن.

۲۵. فضل جای دیگر نشیند: حساب فضل و دانش جداست.

۲۶. عبُدوس: از رجال دربار مسعود که به سلطان خیلی نزدیک بود.

۲۷. لاجرم: ناگزیر، ناچار.

۲۸. مرکب چوبین: کنایه از تابوت است. // بر مرکب چوبین نشستن: مُردن.

۲۹. اِغْضَا: چشم پوشی. // اَلْقَدْحُ فِي الْمَلِكِ وَافْشَاءُ السَّيْرِ وَالتَّعَرُّضُ لِلْعَرِضِ وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْخِذْلَانِ: بدگویی به سلطنت و آشکار کردن راز و دست درازی به ناموس، از شکست و ناکامی به خدا پناه می‌بریم.

۳۱. بُسْتُ: محلی که میان سیستان، غزنین و هرات واقع است.

۳۲. بازجُست: بازجویی.

۳۳. تَشَقَّى: در اینجا یعنی کینه‌توزی و انتقام. // زده و افتاده: مغلوب و شکست خورده.

۳۴. مرد: جوانمرد، انسان واقعی. // اَلْعَفْوُ عِنْدَ الْقَدَرَةِ: بخشودن به هنگام توانایی. // قَالَ اللهُ...: خداوند که نامش گرامی باد، گفته است - و گفته او به حق است: «کسانی که خشم خود را فرو خورند و بر مردم ببخشایند، خداوند نیکوکاران را دوست دارد» (قرآن کریم، آل عمران، ۳/ آیه ۱۳۴).

۳۶. بند: زندان.

۳۸. پوشیده، ← سطر ۱۴ در همین درس.

۳۹. در ایستادن: پافشاری کردن، اصرار. // دمیدن: در اینجا یعنی زیرگوش کسی

خواندن، به اصطلاح امروز گوش کسی را پر کردن.

۴۲. اِستَدن: گرفتن.

۴۴. لَوَا: پرچم، بیرق. // منشور: فرمان.

۴۵. تا: (حرف ربط) برای تردید و شک به کار می‌رود.

۴۷. بار: اجازه شرفیابی.

۴۸. طارم: تارم، ایوان.

۵۱. نرفتَن: موفق نشدن، نرفتَن: موفق نشد.

۵۵. بار بگسست: شرفیابی به پایان رسید، مجلس تمام شد.

۵۷. بیود: بگذشت. // بی‌بند: بدون دستبند و زنجیر. // جُبَّة: بالاپوش، نوعی لباس گشاد

و بلند. // جَبَر: مُرَكَّب. حبری رنگ: سیاه. // زدن: متمایل بودن. با سیاه می‌زد: مایل به سیاه بود. // خَلَقَ: کهنه، مندرس.

۵۸. دُرَاعَه: جامه دراز که مردان زاهد می‌پوشند. // رِدَا: بالاپوش، لباسی که روی

لباسهای دیگر پوشند. // دَسْتَار: عمامه. // مالیده: مستعمل، نیم‌دار. // موزه: نوعی کفش، چکمه. // میکائیلی: منسوب به میکائیل، نوعی چکمه.

۵۹. مالیده: در اینجا ظاهراً به معنی مرتب، شانه زده. // اندک مایه: کمی. // والی حرس:

رئیس پاسبانان. // حَرَس: جمع حارس، پاسبانان شاهی. // علی رایض: از ماموران دربار

- مسعود و از چاکران بوسهل زوزنی بود که محافظت امیر حسنگ به او محوّل شده بود.
۶۰. از هر دستی: از هر طبقه، همه نوع. // نماز پیشین: نماز ظهر.
۶۲. خواجه بزرگ: خواجه ابوالقاسم کثیر از رجال محترم دربار مسعود.
۶۳. گذاردن: گذراندن.
۶۵. فَرَج: گشایش. // رسیدن: به پایان رسیدن. // بوسهل را طاقت برسید: یعنی تاب تحمل بوسهل تمام شد. // کرا کردن: ارزیدن، ارزش داشتن.
۷۳. حسین علی، ← توضیح سطر ۹۸ در درس پیشین.
۷۵. سَجَل کردن: ثبت کردن.
۷۶. عَلَى الرَّسْمِ فِی امثالها: چنانکه در نظایر آن معمول است.
۷۷. پیک: قاصد. // راست کردن: آماده کردن.
۷۸. با جامهٔ پیکان: در لباسی که قاصدها به تن می‌کردند. // به سنگ بساید کشت: سنگسار باید کرد.
۷۹. رَغَم: به خاک مالیدن بینی، مجازاً یعنی خلاف میل. علی‌رغم که امروز به کار می‌رود به همین معنی است.
۸۰. برنشستن: سوار شدن.
۸۱. خلیفه: جانشین.
۸۲. مُصَلّی: نمازگاه شهر، جایی که مردم برای نماز در آنجا گرد می‌آیند. // فرود: پایین. //
- شارستان: شهر و شهرستان.
۸۴. بازار عاشقان: نام محله‌یی در غزنین.
۸۵. پذیره: استقبال، پیشواز. // مُواجِر: مزدور.
۸۸. آیاز: غلام مشهور سلطان محمود غزنوی.
۸۹. برجای بودن: زنده بودن، در حیات بودن.
۹۰. نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ قَضَاءِ السَّوْءِ: از سرنوشت بد به خدا پناه می‌بریم.
۹۱. ایستادانیدن: متعدي ایستادن، وادار کردن به توقف در جایی.
۹۲. اِزاربند: بند شلوار، کمربند. // پایچه، پایچه. // پایچه‌های ازار: پاچه‌های شلوار.
۹۳. نِگار: معشوق، زیبارو. // خُود: کلاه خود، پوششی برای سر در جنگ.
۱۰۵. رَسَن: طناب، ریسمان.
۱۰۶. سنگ دهید: سنگ بزنید، سنگسار کنید.
۱۰۷. مِشتی: گروهی، تعدادی. // رَند: در اینجا یعنی لابالی، بی‌قید.
۱۰۸. حَبّه: خفه.
۱۱۲. منازعت: نزاع، ستیز.

۱۱۳. مُکاوحت: دشمنی، مخاصمه. // حُطام: ریزه و شکسته، خاشاک، کنایه از مال دنیا.
۱۱۵. سِپَنج: جایگاه عاریتی، خانه موقت، دنیا. * یعنی روا نیست که مهمان برای همیشه دل در سرای گذرای دنیا ببندد.
۱۱۸. * به جای کسانی که گیسوان ترا می پیراستند، در زیر خاک، مور و کرم (همان مگس) انیس تو خواهند بود.
- ۱۱۹-۱۲۰. زلفین: زلف، گیسو، زلفین در اصل به معنی حلقه‌یی است که بر دریا صندوق نصب کنند و قفل یا چفت را بر آن می زنند، به سبب چین و شکن زلف، آن را به زلفین مانند کرده‌اند. // دینار: سکه زر. // دِرَم: سکه نقره. // زردگونه: پژمرده. * آن کس که زلف ترا می آراست و گیسویت را پیراسته می کرد، اگرچه تو در قبال خرید آنها زر و سیم داده بودی، چون ببینند که چهره تو پژمرده شده، از تو دلسرد می شوند، هرچه باشد نابینا که نیستند.
۱۲۳. فرو تراشید: تراشیده شد.
۱۲۴. دستوری: اجازه، رخصت. // فرو گرفتن: پایین آوردن.
۱۲۵. جگرآور: دلاور، شجاع.
۱۲۶. جَزَع: زاری، بی صبری.
۱۲۹. جای آن بود: حق داشت، حق با آن بود.
۱۳۱. سر: سرور، سالار. // افسر: تاج، دیهیم.
۱۳۲. مُنْکَر: زشت، ناپسند.

خود آزمایی ۱۹. (الف و ب): (یک سرنوشت ممتاز، و ذکر بر دار کردن امیرحسنگ وزیر):

۱. دکتر محمدعلی اسلامی را در سه سطر معرفی کنید و آثار او را نام ببرید.

*

۲. «یک سرنوشت ممتاز» درباره زندگانی کیست؟

- الف. ابوالفضل بیهقی
ب. حسنگ وزیر
ج. محمود غزنوی
د. جعفر برمکی

*

۳. چه کسانی با حسنگ وزیر دشمنی می ورزیدند؟

- الف. بوسهل زوزنی
ب. مسعود غزنوی
ج. خلیفه بغداد
د. خانواده او

*

۴. چه خصیصه‌یی باعث شده است که نام حسنگ زنده بماند؟

- الف. کاردانی او در امر وزارت. ب. بی‌اعتنایی او به پادشاهان.
ج. آرامش خاطر و غرور و متانت او در برابر مرگ. د. دشمنی او با خلیفه بغداد.

*

۵. دربارهٔ اعلامیهٔ جهانی حقوق بشر به اختصار توضیح دهید.

*

۶. اسماعیلیه چه کسانی بودند، توضیح دهید.

*

۷. توضیح دهید که چرا اسماعیلیان مصر را فاطمیان می‌گفتند.

*

۸. حسنگ وزیر را معرفی کنید.

*

۹. اطلال‌الله بقاء از نظر دستوری چه نوع جمله‌یی است؟

- الف. امری ب. خبری ج. معترضه د. زاید

*

۱۰. «فصلی خواهم نبشت در ابتدای این حال... پس به شرح قصه شد.» به شرح قصه

شد چه نوع فعلی است؟

- الف. مستقبل ب. ماضی ج. مضارع اخباری د. ربطی

*

۱۱. «گذشته است»، در عبارت «خواجه بوسهل زوزنی چند سال است تا گذشته است»

چه نوع فعل است؟

- الف. ماضی بعید ب. ماضی نقلی ج. ماضی استمراری د. ماضی ابعد

*

۱۲. کدام گزینه دربارهٔ «بونصر مشکان» صحیح است؟

- الف. وزیر مسعود غزنوی ب. مشاور بوسهل زوزنی
ج. استاد ابوالفضل بیهقی د. از دشمنان حسنگ وزیر

*

۱۳. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

- الف. چشم نهادن ب. لَت زدن ج. چخیدن د. احتمال
۱. ستیزه ۲. منتظر بودن ۳. تحمّل ۴. شلاق زدن

*

۱۴. «بر مرکب چوبین نشستن» کنایه از چیست؟

- الف. کودکانه رفتار کردن
ب. بر تخت عاریت نشستن
ج. عقیده سست داشتن
د. مُردن

*

۱۵. کدام لغت صحیح معنی نشده است؟

- الف. لَوَا: پرچم
ب. در ایستادن: اصرار
ج. موزه: نوعی کفش
د. نماز پیشین: نماز صبح

*

۱۶. کدام لغت صحیح معنی شده است؟

- الف. سپنج: پابنده.
ب. جگرآور: ترسو
ج. جَزَع: فریاد شادی
د. اِستدن: گرفتن

۲۰

محمد غزالی

محمد غزالی: حجة الاسلام محمد: پسر پشم‌ریسی از عوام بود که حتی خواندن و نوشتن نمی‌دانست. وی به سال ۴۵۰ هـ. ق در طوس به دنیا آمده است. برادری هم به نام احمد داشت. این دو برادر پس از مرگ پدر به تکفل ابوحامد محمد رادکانی درآمدند. غزالی در بیست سالگی از طوس به نیشابور رفت و نزد امام الحرمین جوینی به تحصیل پرداخت. فقه، اصول، الهیات، کلام، منطق، و جدل را فراگرفت و به تحصیل حکمت و فلسفه هم پرداخت و دیگر توانست خود را از تأثیر فلسفه‌رهایی دهد. در بیست و هفت سالگی در حضور ملک‌شاه و نظام‌الملک با علما به مناظره پرداخت و بر آنان فایق شد و طرف توجه خواجه نظام‌الملک قرار گرفت. در سی و پنج یا چهل سالگی به تدریس در نظامیه بغداد منصوب شد. در ۴۸۸ هـ. ق از بغداد خارج شد و مدتی در بیت المقدس به گوشه‌نشینی پرداخت و کتاب معروف خود احیاء علوم الدین را نوشت. به زادگاهش طوس بازگشت و در آنجا دومین کتاب مشهور خود کیمیای سعادت را تألیف کرد.

آثار غزالی را بعضی دویست یا چهارصد کتاب و رساله دانسته‌اند. نامه‌هایی از غزالی را هم گردآوری کرده‌اند.

غزالی در سال ۵۰۵ ه. ق در پنجاه و پنج سالگی در زادگاهش درگذشت و جنازه او را در طابریان طوس دفن کردند. امروز در طوس نشانی از آرامگاه او نیست. متن زیر یکی از مؤثرترین نامه‌های غزالی است:

نامه به سلطان

- ۳ ایزد تعالی ملک اسلام را از مملکت دنیا برخوردار کناد و آنگاه در آخرت پادشاهی دهد که پادشاهی روی زمین در وی حقیر و مختصر گردد که کار پادشاهی آخرت دارد که مملکت روی زمین از مشرق تا به مغرب بیش نیست و عمر آدمی در دنیا صد سال بیش نیست در اغلب احوال و جمله روی زمین به نسبت با پادشاهی که ایزد تعالی در آخرت بدهد کلوخی است و همه ولایتهای زمین گردوغبار آن کلوخ است، کلوخی و گرد کلوخی را چه قیمت باشد و صد سال عمر را در میان ازل و ابد و پادشاهی جاوید چه قدر که بدان شاد باید بود، ۶
- همت بلند دار چنانکه اقبال و دولت و نسبت بلند است و از خدای تعالی جز به پادشاهی جاویدان قناعت مکن و این بر همه جهانیان دشوار است و بر ملک مشرق آسان که رسول الله صلی الله علیه وسلم می فرماید که یک روزه عدل از سلطان عادل فاضلتر از عبادت شصت ۹ ساله. چون ایزد سبحانه و تعالی ترا این ساز و آلت بداد که آنچه دیگری به شصت سال تواند کرد تو به یک روز به جای توانی آورد، چه اقبال و دولت زیادت از این، و حال دنیا چنانکه هست بدان تا در چشم تو مختصر گردد که بزرگان چنین گفته اند که اگر دنیا کوزه زرین بودی ۱۲ که نماندی و آخرت کوزه سفالین که بماندی عاقل کوزه سفالین باقی اختیار کردی بر کوزه زرین فانی فکیف که دینی خود کوزه سفالین فانی است و آخرت کوزه زرین باقی، عاقل چگونه بود کسی که دنیا اختیار کند. این مثل نیک دراندیشد و همیشه پیش چشم می دارد و ۱۵ امروز به حدی رسیده است که عدل یک ساعت برابر عبادت صد سال است.
- بر مردمان طوس رحمتی کن که ظلم بسیار کشیده اند و غله به سرما و بی آبی تباه شده و درختهای صدساله از اصل خشک شده و هر روستائی را هیچ نمانده مگر پوستینی و مثنی ۱۸ عیال گرسنه و برهنه و اگر رضا دهد که پوستین از پشت باز کنند تا زمستان برهنه با فرزندان در تنوری شوند رضا مده که پوستشان باز کنند و اگر از ایشان چیزی خواهد همگنان بگریزند و در میان کوهها هلاک شوند و این پوست باز کردن باشد. ۲۱
- این داعی بدانکه پنجاه و سه سال عمر بگذاشت، چهل سال در دریای علوم دین غواصی کرد تا به جایی رسید که سخن وی از اندازه فهم بیشتر اهل روزگار درگذشت، بیست سال در

- ۲۴ ایام سلطان شهید روزگار گذاشت و از وی به اصفهان و بغداد اقبالها دید و چند بار میان سلطان و امیرالمؤمنین رسول بود در کارهای بزرگ و در علوم دینی نزدیک هفتاد کتاب کرد، پس دنیا را چنانکه بود بدید و به جملگی بینداخت و مدتی در بیت المقدس و مکه مقام کرد
- ۲۷ و بر سر مشهد ابراهیم خلیل صلوات الله علیه عهد کرد که نیز پیش هیچ سلطان نرود و مال سلطان نگیرد و مناظره و تعصب نکند و دوازده سال بدین عهد وفا کرد و امیرالمؤمنین و همه سلطانان وی را معذور داشتند. اکنون شنیدم که از مجلس عالی اشارتی رفته است به حاضر آمدن، فرمان را به مشهد رضا آمدم و نگاهداشت عهد خلیل علیه السلام را به لشکرگاه نیامدم و بر سر این مشهد می گویم: ای فرزند رسول شفیع باش تا ایزد تعالی ملک اسلام را در مملکت دنیا از درجه پدران خویش بگذراند و در مملکت آخرت به درجه سلیمان علیه السلام برساند که هم ملک بود و هم پیغامبر و توفیقش ده تا حرمت عهد خلیل ابراهیم علیه السلام نگاه دارد و دل کسی را که روی از خلق بگردانید و به تو که خدائی تعالی عز شأنه آورده بشولیده نکند، و چنین دانستم که این به نزدیک مجلس عالی پسندیده تر و مقبول تر است از آمدن به شخص و کالبد که آن کاری رسمی بی فایده است و این کاری است که روی در حق تعالی دارد، اگر چنانچه پسندیده است فمرحبا و اگر به خلاف این فرمانی بود در عهده عهد شکستن نباشم که فرمان سلطان به اضطرار لازم بود، فرمان را به ضرورت منقاد باشم ایزد تعالی بر زبان و دل عزیز آن راناد که فردا در قیامت از آن خجل نباشد و امروز اسلام را از آن ضعف و شکستگی نباشد والسلام.
- ۳۰
- ۳۳
- ۳۶
- ۳۹

توضیح:

۱. دهاد: فعل دعایی، بدهد ان شاء الله.
۵. کلوخ: گِلِ بسته.
۶. ازل: زمان بی آغاز. // ابد: زمان بی پایان.
۷. نَسَب: نژاد، گوهر، اصل.
۱۴. فکیف: پس چگونه است.
۱۷. طوس: از شهرهای قدیم خراسان که غزالی از مردم آن شهر بود.
۲۰. همگنان: همه، همگی.
۲۲. گذاشتن: گذراندن. چون غزالی به پنجاه و سه سالگی خود اشاره می کند، معلوم می شود که این نامه را در سال ۵۰۳ ه. ق، یعنی دو سال قبل از وفات خود نوشته است. //
- غواصی: شغل و کار غواص، در اینجا یعنی تأمل، تفکر، بررسی عمیق.
۲۴. سلطان شهید: ملک شاه سلجوقی (سلطنت ۴۶۵-۴۸۵ ه. ق).
۲۵. کردن: تألیف کردن، تصنیف کردن.

۲۶. بیت المقدس: مرکز حکومت قدیم فلسطین. این شهر از نظر یهودیان، مسیحیان و مسلمانان مقدس است. // مشهد: محلّ شهادت، شهادتگاه.
۲۷. مشهد ابراهیم: الخلیل (یا حبرون = Hebron) در فلسطین که قبر چندتن از انبیاء از جمله ابراهیم، اسحاق، یعقوب و یوسف در آنجاست. // نیز: دیگر.
۳۰. مشهد رضا: مشهد مقدس که آرامگاه حضرت رضا(ع) امام هشتم در آنجاست و به همین دلیل آن را مشهد رضا گویند.
۳۲. سلیمان: از انبیای بنی اسرائیل.
۳۵. بشولیده: آشفته، پریشان.
۳۷. فمرحبا: ازادات تحسین است، چه نیک، آفرین.
۳۸. مُنقاد: مطیع، فرمانبردار.

خودآزمایی ۲۰: (نامه به سلطان):

۱. امام محمد غزالی را در سه سطر معرفی کنید و دو اثر از وی را نام ببرید.

*

۲. امام محمد در زمان وفات چند سال داشت؟

الف. ۵۵ ب. ۷۵ ج. ۵۰ د. ۸۲

*

۳. «برخوردار کناد» چه نوع فعلی است؟

الف. امر ب. دعا ج. نهی د. طلب

*

۴. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. فمرحبا	ب. بشولیده	ج. کلوخ	د. ابد
۱. پریشان	۲. زمان بی پایان	۳. چه نیک	۴. گلِ سفت

۲۱

دکتر شریعتی

دکتر علی شریعتی: در ۱۲ آذرماه ۱۳۱۲ شمسی در مشهد به دنیا آمد. پس از پایان تحصیلات در دانش سرای مقدماتی در سال ۱۳۳۱ در احمدآباد معلّم شد. در سال

۱۳۳۵ به دانشکده ادبیات مشهد وارد شد. چون شاگرد اول شده بود در ۱۳۳۹ به فرانسه رفت. در سال ۱۳۴۳ در دو رشته تاریخ و جامعه‌شناسی مذهبی دکتر گرفت و به ایران بازگشت. مدتی زندانی شد. سرانجام به عنوان استادیار تاریخ در دانشگاه مشهد به تدریس پرداخت. از ۱۳۴۶ تا ۱۳۵۲ در مشهد و تهران در محافل به سخنرانی پرداخت. بالاخره در ۲۹ خرداد ۱۳۵۶ جام شهادت نوشید. آرامگاه او در دمشق است. از مرحوم شریعتی آثار زیادی برجای مانده است که از میان آنها به آثار زیر اشاره می‌شود: کبیر، هنر، فاطمه فاطمه است، علی تنهاست، نقد ادبی (ترجمه) و... مرحوم شریعتی طبع شعر هم داشت، برخی از اشعار او در یادنامه، ۱۳۵۷ چاپ شده است. متن زیر از کتاب حج، زیباترین روح همبستگی، صص ۱۲۲-۱۲۸ گزیده شده است:

مَشْعَر

صدها هزار انسان بی‌نام و نشان بر پشت زمین، و شب بر روی همه خیمه زده در تماشای آسمان ستاره‌ریز.

۳ تمامی عطشت را در زیر آسمان مشعرگیر تا بارانهای غیبی وحی سیرابت کند. سکوت مشعر، در این غوغای قیامت، محشر می‌کند، صدای سکوت را به خوبی می‌شنوی. در این فضا هیچ چیز نیست تا در فهم تو جا را بر خدا تنگ کند. فضا از خدا لبریز است.

۶ بوی او را به صراحت و سادگی بوی گل استشمام می‌کنی، حضور او را با چشم و گوشت می‌بینی و می‌شنوی، در عمق جان، مغز استخوانت، چه می‌گویم؟ بر روی تنت لمس می‌کنی، مثل نوازش، مثل عشق.

۹ مشعر سیمای اسلام را دارد، شیعه علی است: دل موج زن از عشق و دست بر شمشیر، در مشعر مسلمان بودن را تمرین می‌کنند، پارسای شب، شیرروز.

شب مشعر را به تأمل در خویش سحر کردن، در جستجوی خویش، آسمان مشعر را به معراج روح پرواز کردن در جستجوی خدا؛ و زمین مشعر را به بسیج جهاد گشتن در جستجوی سلاح، منظره شگفتی است.

۱۵ سیل خروشان مهاجران که از عرفات می‌رسند، ناگهان به گونه سپاهی بر دامنه کوه‌ها پراکنده می‌شوند. شتابان از مرکب‌ها فرو می‌ریزند و شتابان در جستجوی سلاح به کوه‌ها بالا می‌روند.

سپاه توحید است در آن سلسله مراتب نیست، هست اما نه در رابطه افراد که در رابطه خدا.

۱۸ درجه نیست، هست اما بر نام و نشان بر فطرت، در «خود» در رابطه با خود، خود امروز و خود دیروزت، در خودهای هر لحظه‌ات.

- ۲۱ سپاه توحید است، ابراهیم فرمان می‌دهد. تلاش برای جمع‌آوری سلاح، در شب، کوهستان، همه با هم، همگام و همزمان هم، و هریک مسئول خویش.
- ۲۴ منزل بعدی «منی» است، مکان نبرد، روز بعد روز قربان است زمان نبرد. جنگ فردا آغاز می‌شود، پس امشب باید مسلح شد، در روشنی روز می‌جنگند، اما در تاریکی شب باید به جمع سلاح پرداخت.
- ۲۷ منظره شگفتی است! شب بزرگی بزرگتر از بزرگ، زمان چنین شبی را نمی‌فهمد؛ اما خوب می‌فهمد.
- ۳۰ دریای خلق طوفان زده و آشفته در اندیشه جنگ، در جمع سلاح، صدها هزار اشباح مرموز، همه با هم برادر، خواهر، هم‌زم، هرکس دیگری را خوب می‌شناسد، هیچکس نه برادر نه خواهر، هیچکس را باز نمی‌شناسد، هرکس در اندیشه کار خویش است، در ظلمت مشعر خم شده بر روی خاک، دست بر سنگلاخ می‌کشد و پنجه در سنگریزه‌ها می‌برد و به دنبال «جمره» می‌گردد تا در صحنه «منی» «رمی» کند.
- ۳۳ جمره = سنگریزه، اما نه هر سنگریزه‌یی، دقت کن! تاریک است و یافتنش دشوار، اما باید جست و درست جست، باید نگریست و دقیق نگریست و سنجید، ملاک دارد، دستور دارد، همه باید دستورها را موبه‌موا اجرا کنند، وحدت، نظم، هماهنگی، اطاعت امر، مسئولیت...
- ۳۶ داستان سخت جدی است، جمره‌یی که برمی‌گیری سلاح تو است سلاح مبارزه تو با خصم. دستور داده‌اند: گفته‌اند که باید چگونه جمراتی جمع کنی، صاف، صیقلی، گرد، از گرد و کوچکتر و از پسته بزرگتر... یعنی چه؟ یعنی: گلوله.
- ۴۲ همه چیز حساب شده است، دقیق پیش‌بینی شده، فردا هر سرباز جبهه ابراهیم در «منی» هفت گلوله بر مقتل دشمن می‌زند، سروسینه و مغز و قلب. گلوله‌یی که شلیک شود و خطا کند، حساب نیست باید خود پیش‌بینی کنی، اگر دست و نشانت خوب نیست، بیشتر بردار، ضعف مهارت را با تدارک بیشتر قدرت جبران کن. به هر حال در جبهه کم نیاری، اگر یک گلوله کمتر زدی، سرباز نیستی، در جنگ شرکت نکرده‌ای این جا سخن از دیسپلین نظامی است.
- ۴۵ فراموش مکن، در منی باید سه روز «وقوف» کنی: دهم و یازدهم و دوازدهم. روز اول یک حمله با هفت گلوله.
- ۴۸ آنچه می‌زنی حساب نیست، آنچه می‌خورد حساب است، این اعمال اعمال نظامی است، واقعیت ملاک است و عمل، اثر خارجی و نتیجه عینی.
- ۵۱ اینجا سرزمین عمل است، صومعه نیست، صحنه است. دستورها دقیق، قاطع، اجتناب‌ناپذیر و دودوتا چهارتا است، حوصله تحمل توجیه و تأویل‌های صوفیانه و

فیلسوفانه و زاهدانه ندارد. کار دعا و توسل و شفاعت و ناله و استغاثه نیست، اطاعت محض است و عمل و اثر، موبه‌مو باید اجرا کنی، اطاعت در این جا بی‌چون و چراست، هیچ راه گریزی نیست، هیچ چیز جای آن را نمی‌گیرد. تقصیر تو را در این جا هیچکس بر تو نمی‌بخشد، نمی‌تواند ببخشد، فراموش نکنی! در این کوهستانها هیچکس کاره‌بی نیست، ابراهیم(ع) و محمد(ص) اگر یک گلوله بر خطا زدند، یکی کمتر زدند، مسئولند و حج نکرده‌اند.

۵۴

۵۷

اگر اشتباه کنی باید جریمه بدهی، راه دیگری وجود ندارد، بافندگان «کلاه شرعی» سرشان در این جا بی‌کلاه است...

۶۰

شگفتا! مشعر سلاح در دست و دعا بر لب در انتظار صبح نبرد. صبح نزدیک می‌شود، نسیم سحر جنب و جوش اسرارآمیزی دارد، ناگهان فریادهای هماهنگ اذان از هر گوشه بال می‌کشایند و سر به هم می‌دهند و چنان دامن‌گستر و آزاد ره می‌کشایند که گویی از همه سو به ساحل هستی می‌خورند و به مشعر باز می‌گردند. صدها هزار «قامت» در ابهام سحر به رکوع و سجود می‌شکنند و تا می‌خورند. نسیم اذان بر این کشتزار سپید توحید، که هیچ سقفی و سایه‌بانی وحدت شکوهمندش را نمی‌شکند، می‌وزد و بر آن نرم و خوش‌آهنگ موج می‌افکند.

۶۳

۶۶

اکنون نماز صبح، نماز همیشه. اما این جا نماز هیچگاه.

توضیح:

۳. مشعر: نام مکانی است که چون حاجیان از عرفات بازگردند، شب را در مشعرالحرام (مُزْدَلِیَّه) می‌مانند و نماز مغرب و عشا و صبح را در آنجا گزارند.

۱۴. عرفات: محلی در نزدیکی مکه که حاجیان روز عَرَفَه در آنجا توقف می‌کنند.

۱۵. سلاح: استعاره است از سنگ (جَمَره) که حاجیان در عرفات جمع می‌کنند تا در رمی جمره به کار برند.

۲۳. منی: محلی در کوهستان شرقی مکه، سر راه عرفات، حاجیان روز عید قربان در آنجا قربانی می‌کنند.

۲۸. آشباح: جمع شَبَح، سایه‌ها، سیاهی‌ها که از دور دیده می‌شوند.

۴۵. دیسیپلین (= discipline)، نظم، انضباط.

۵۰. صومعه: دیر، عبادتگاه ترسایان در بالای کوه.

۶۴. قامت: منظور «قد قامت الصلوة»: نماز برپا شده است.

خودآزمایی ۲۱: (مَشْعَر):

۱. دکتر شریعتی را در سه سطر معرّفی کنید.

*

۲. دربارهٔ مشعر توضیح دهید.

*

۳. چرا شریعتی «سنگ = جمره» را سلاح خوانده است؟

*

۴. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. اشباح	ب. صومعه	ج. دیسیلین	د. قامت
۱. عبادتگاه	۲. اذان	۳. سایه‌ها	۴. نظم

۲۲

ناصر خسرو

ناصرخسرو: حکیم ناصر بن خسرو بن حارث قبادیانی بلخی ملقب به حجت از شاعران و نویسندگان بزرگ و توانای زبان فارسی است. او در سال ۳۹۱ ه. ق. در قبادیان بلخ به دنیا آمده است. در ابتدا به کار دبیری مشغول بود. خوابی دید و تحولی در او پدید آمد و به همراه برادرش به سفر هفت ساله پرداخت، شهرهای مختلف اسلامی را سیاحت کرد و در مصر به فاطمیان (اسماعیلیه) پیوست و به بلخ بازگشت و به تبلیغ آیین اسماعیلیه پرداخت. مخالفانش افزونی یافت، او به درّه یمگان رفت و در ۴۸۱ ه. ق در همانجا وفات یافت. آثار او علاوه بر دیوان، دو منظومه به نامهای روشایی نامه و سعادنامه است. آثار منشور او عبارتند از: خوان اخوان، جامع الحکمتین، زادالمسافرین، وجه دین، گشایش و رهایش، و سفرنامه. متن زیر از سفرنامهٔ ناصرخسروست:

۲۲). الف: لحسا

لحسا شهری است بر صحرایی نهاده که از هر جانب که بدانجا خواهی رفت بادیۀ عظیم بباید برید و نزدیکتر شهری از مسلمانی که آن را سلطانی است به لحسا، بصره است. و از لحسا تا

- ۳ بصره صد و پنجاه فرسنگ است، و هرگز به بصره سلطانی نبوده است که قصد لَحسا کند.
- ۶ صفت لَحسا: لَحسا شهری است که همه سواد و روستای او حصاری است و چهار باروی قوی از پس یکدیگر در گرد او کشیده است از گل محکم، و میان هردو دیوار قریب یک فرسنگ باشد. و چشمه‌های آب عظیم است در آن شهر که هریک پنج آسیاگرد باشد و همه این آب در ولایت بر کار گیرند که از دیوار بیرون نشود. و شهری جلیل در میان این حصار نهاده است، با همه آلتی که در شهرهای بزرگ باشد، در شهر بیش از بیست هزار مرد سپاهی باشد و گفتند سلطان آن مردی بود شریف و او مردم را از مسلمانی باز داشته بود و گفته [که] نماز و روزه از شما برگرفتم. و دعوت کرده بود آن مردم را که مرجع شما جز با من نیست. و نام او بوسعید بوده است. چون از اهل آن شهر پرسند که: چه مذهب دارید؟ گویند که: ما بوسعیدی ایم. نماز نکنند و روزه ندارند و لیکن بر محمد مصطفی (ص) و پیغامبری او مقررند. بوسعید ایشان را گفته است که من باز پیش شما آمیم، یعنی پس از وفات. و گور او به شهر لَحسا اندرست، و مشهدی نیکو جهت او ساخته‌اند. و وصیت کرده است فرزندان خود را که مدام شش تن از فرزندان من این پادشاهی نگاه دارند، و محافظت کنند رعیت را به عدل و داد، و مخالفت یکدیگر نکنند تا من باز آمیم. اکنون ایشان را قصری عظیم است که دارالملک ایشان است و تختی که شش ملک به یکجای بر آن تخت نشینند و به اتفاق یکدیگر فرمان دهند و حکم کنند. و شش وزیر دارند. پس این شش ملک بر یک تخت بنشینند و شش وزیر بر تختی دیگر و هر کار که باشد به گنجاک یکدیگر می‌سازند و ایشان را در آن وقت سی هزار بنده درم خریدۀ زنگی و حبشی بود و کشاورزی و باغبانی کردند و از رعیت عشر چیزی نخواستندی. و اگر کسی درویش شدی یا صاحب قرض، او را تعهد کردند تا کارش نیکو شدی و اگر زری کسی را بر دیگری بودی، بیش از مایه او طلب نکردندی. و هر غریب که بدان شهر افتد و صنعتی داند چندانکه کفاف او باشد، مایه بدادندی تا او اسباب و آلتی که در صنعت او به کار آید بخردی، و به مراد خود رسیدی و زر ایشان همانقدر که سته بودی باز دادی. و اگر کسی از خداوندان ملک و آسیاب را ملکی خراب شدی و قوت آبادان کردن نداشتی، ایشان غلامان خود را نامزد کردند که بشدندی و آن ملک و آسیاب آبادان کردند، و از صاحب ملک هیچ نخواستندی. و آسیاها باشد در لَحسا که ملک سلطان باشد و به سوی رعیت غله آرد کنند که هیچ نستانند، و عمارت آسیا و مزد آسیابان از مال سلطان دهند. و آن سلاطین را سادات می‌گفتند و وزرای ایشان را شائره و در شهر لَحسا مسجد آدینه نبود و خطبه و نماز نمی‌کردند، الا آنکه مردی عجمی آنجا مسجدی ساخته بود، نام آن مرد علی بن احمد، مردی مسلمان و حاجی بود و متمول. و حاجیان که بدان شهر رسیدندی او تعهد کردی. و در آن شهر خرید و فروخت و دادوستد به سرب می‌کردند و سرب در زنبیل‌ها بود، در هر زنبیلی شش هزار درم سنگ، چون معامله کردند زنبیل شمردندی و همچنان برگرفتندی، و آن نقد کسی از آن بیرون نبردی. و آنجا فوطه‌های نیکو بافتد و به بصره برند، و
- ۹
- ۱۲
- ۱۵
- ۱۸
- ۲۱
- ۲۴
- ۲۷
- ۳۰
- ۳۳

- ۳۶ به دیگر بلاد. اگر کسی نماز کند او را باز ندارند و لیکن خود نکنند و چون سلطان برنشیند هر که با وی سخن گوید، او را جواب خوش دهد. و تواضع کند. و هرگز شراب نخورند و پیوسته اسبی تنگ بسته با طوق و سرافسار به درگورخانه بوسعید به نوبت بداشته باشند.
- ۳۹ روز و شب. یعنی چون بوسعید برخیزد بر آن اسب نشیند و گویند بوسعید گفته است فرزندان خویش را که چون من بیایم و شما مرا باز نشناسید، نشان آن باشد که مرا با شمشیر من گردن بزنید، اگر من باشم در حال زنده شوم و آن قاعده بدان سبب نهاده است تا کسی دعوی بوسعیدی نکند و یکی از آن سلطانان در ایام خلفای بغداد با لشکر به مکه شده است، شهر مکه ستده و جمعی مردم را در طواف در گرد خانه کعبه بکشته و حجرالاسود از رُکن بیرون کرده [و] به لَحْسا برده و گفته بود این سنگ مقناطیس مردم است که مردم را از اطراف جهان به خویشتن کشد و ندانسته که شرف و جلالت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله بدانجا می کشد، که حجر از بسیار سالها باز آنجا بود و هیچکس به آنجا نمی شد. و آخر حَجَرالاسود از ایشان باز خریدند و به جای خود بردند. و در شهر لَحْسا گوشت همه حیوانات فروشند چون گریه و سگ و خر و گاو و گوسپند و غیره، و هرچه فروشند سر و پوست آن حیوان نزدیک گوشتش نهاده باشد تا خریدار داند که چه می خرد. و آنجا سگ را فربه کنند همچون گوسپند معلوف، تا از فربهی چنان شود که رفتن نتواند، بعد از آنش بکشند و بخورند.
- ۵۱ و چون از لَحْسا به جانب مشرق روند هفت فرسنگی دریاست. اگر در دریا بروند، بحرین باشد، و آن جزیره یی است پانزده فرسنگ طول آن، و شهری بزرگ است و نخلستان بسیار دارد، و مروارید از آن دریا برآورند.
- ۵۴

توضیح:

۱. لَحْسا: احسا، ناحیه یی در مغرب خلیج فارس و در مشرق عربستان. // نهاده: بنا شده. // خواهی رفت: بروی. // بادیه: بیابان، صحرا.
۲. بُریدن: قطع کردن، طی کردن. // مسلمانی: دیار مسلمان، از شهرهای اسلامی اسلامی. // بصره: شهری در جنوب شرقی عراق.
۵. سواد: توابع. // بارو: قلعه، حصار.
۶. قوی: استوار، محکم.
۷. پنج آسیاگرد باشد: یعنی پنج آسیا را می گرداند.
۸. جلیل: شکوهمند، با جلالت.
۱۱. مَرَجع: محل رجوع، جای بازگشت. این کلمه را در فارسی مَرَجع (به فتح جیم) تلفظ می کنند.

۱۲. بوسعید: ابوسعید لحساوی، بزرگ قرمطیان، از مردم گناوه فارس بود. در بحرین اقامت گزید و مردم را به طریقه خود دعوت کرد. او در سال ۳۰۱ هـ. ق به دست خادمی کشته شد.

۱۳. بوسعیدی: مرید ابوسعید لحساوی.

۱۴. مُقَرّ: معترف.

۱۵. مشهد: محلّ شهادت، در اینجا به معنی گور و بارگاه است.

۱۷. دارالملک: پایتخت.

۲۰. کَنکاج: مشورت، رای زنی، شُور.

۲۱. زنگی: از مردم زنگبار.

۲۱. عُشر: ده یک چیزی، مالیات ده درصد.

۲۴. کفاف: به اندازه نیاز، به قدر رفع حاجت.

۲۵. سِتَدَن: گرفتن.

۲۷. نامزد کردن: مأمور کردن.

۲۸. به سوی: برای، بهر.

۳۰. شائره: آنچنان که ناصر خسرو ذکر کرده لقب عمومی وزرای سلاطین لحسا بوده است.

۳۴. زَنبیل: سبد.

۳۵. فوطه: نوعی جامه نگارین یا چادر خطدار، لنگ.

۳۸. تنگ بسته: اسب زین کرده آماده سواری. // طوق: گردن بند. // سرافسار: چرم یا

ریسمانی که بر سر اسب و الاغ می نهند و با آن حیوان را می بندند.

۴۱. در حال: فوراً، بی درنگ.

۴۳. حَجَر الاسود: سنگی سیاه مایل به قرمز با نقطه های سرخ و زرد که بر رکن شرقی

خانه کعبه قرار دارد.

۴۴. مقناطیس: مغناطیس، آهن ربا، در اینجا به معنی جلب کننده.

۵۰. معلوف: فربه، چاق. // رفتن نتواند: نتواند راه برود.

۵۲. بحرین: مجموعه جزایری در کرانه جنوبی خلیج فارس، مشهورترین بندر آن منامه

است.

ناصر خسرو

۲۲. ب: خلق همه یکسره نهال خدایند

- دیر بماندم درین سرای کهن من
خسته از آنم که شست سال فزونست
۳ ای به شبان خفته ظن مبر که بیاسود
خویشتن خویش را رونده گمان بر
گشتن چرخ و زمانه جانوران را
۶ ای بخرد، با جهان مکن ستدو داد
جُستم من صحبتش ولیکن از این کار
جمله رفیقان رفت‌اند و تو نادان
۹ گوئی بهمان زمن مهست و نمرده‌ست
تا تو بدین برزنی نگاه کن، ای پیر
خلق همه یکسره نهال خدای‌اند
۱۲ دست خداوند باغ و خلق درازست
خونِ بناحق نهالِ کندن او‌یست
گر نپسندی همی که خوئت بریزند
۱۵ گزوت تب آید یکی زبیم حرارت
وانگه نندیشی ایچ گاهِ معاصی
شد گل رویت چو کاه و تو به حریمی
۱۸ راست چگونه شوؤت کار، چو گردون
دام به راحت پُرسست، شوتو چو آهو
بررس نیکو به شعر حکمت حجت

خوب سخنهاش را به سوزن فکرت

بر دل و جان لطیف خویش بیاژن

توضیح:

۱. دیر ماندن: زیاد عمر کردن، در دنیا درنگ داشتن. // سرای کهن: دنیا. // کهن: در اینجا یعنی کهنسال، پیر. // دی و بهمن: سال و ماه، ایام.

۲. * از آن رو خسته‌ام که بیش از شست (شصت) سال است که شبانه‌روز تلاش می‌کنم.
۳. شبان: شبها. * ای همه شب به خواب فرو رفته، تو مپندار که اگر تو آسوده باشی و بخوابی، روزگار از گردش باز می‌ماند.
۴. خویشتن خویش: اضافه تأکید. // روند: پویا، متحرک. * بدان که تو خود در حرکتی (و به سوی مرگ می‌روی)، هرگز گمان مبر که نشسته یا خفته‌ای.
۶. ستد و داد: دادوستد، معامله. // کُلتند: کلنگ. * ای مرد عاقل با دنیا به داد و ستد بر مخیز که دنیا در برابر کلنگی که از تو می‌گیرد سوزنی به تو می‌دهد (چیزی گرانبها از تو می‌گیرد و چیز کم‌بها به تو می‌دهد).
۷. سوده: ساییده، در اینجا فرسوده.
۸. رفتن: مردن. // پست: آسوده، راحت. // آزَرن: دانه‌یی که بیشتر به پرندگان می‌دهند، در اینجا مراد مال بی‌ارزش دنیاست. * همهٔ دوستان مرده و رفته‌اند و تو غافل در حالی که اموال بی‌ارزش دنیا گرداگردت را گرفته است، آسوده نشسته‌ای.
۹. بهمان: از مبهمات است، نظیر فلان. // میّه: بزرگ، بزرگ‌تر. // آب به هاون کوبیدن: کار بیهوده کردن. * تو (پیش خودت می‌گویی که) فلان کس بزرگ‌تر از من است و هنوز نمرده است، دوست من بیهوده می‌اندیشی و کاری عبث می‌کنی.
۱۰. بَرَزَن: کوی، محله، در اینجا دنیا.
۱۱. نهال: درخت نونشانده، درخت نورسته، در اینجا به معنی آفریده، مخلوق.
۱۲. حَسَک: خار، خشک.
۱۳. * خون ناحق ریختن چنان است که نهال خداوندی را از ریشه درآوری، از کشتن آفریده‌های خداوند دست بردار.
۱۴. خون کسی به گردن کردن: باعث قتل کسی شدن.
۱۵. گرت: اگر ترا. // حرارت: تب. // چَندَن: چوب صندل، این درخت در هندوستان می‌روید، چوب آن علاوه بر مصرف صنعتی به مصرف درمانی هم می‌رسد. * چون ترا تب بگیرد از ترس تب به دنبال گلاب و شکر و چوب صندل می‌روی (که آن تب را فرو نشاند).
۱۷. چوکاه: زرد، پژمرده. // حریصی: حرص، آز. // راست کردن: فراهم ساختن، ساختن. * رخسارهٔ گلگون تو زرد و پژمرده شد، اما تو از روی طمع به نقش و نگار خانه و گلشن مشغولی.
۱۸. گردون: فلک، چرخ. // فَلَاخُنْ: سنگ انداز. * کار تو چگونه باید رو به راه باشد که روزگار سنگ‌انداز خود را درست به سوی تو نشانه رفته است.
۱۹. دَنیدن: به نشاط دیدن، جست و خیز کردن. * روزگار دامهای زیادی بر سر راه تو

گسترده است، تو چون آهوئی به شادانی از این سو به آن سو می‌روی و از گیاهان تغذیه می‌کنی.

۲۰. حَجَّت: مقام ناصر خسرو در آیین اسماعیلی است. // قازَن: کوهی در مازندران. * اشعار حکمت‌آمیز ناصر خسرو را نیکو بررسی کن، زیرا که این اشعار چون کوه قارن بلند و استوار است.

۲۱. سوزن فکرت: اضافه تشبیهی. // آژیدن: دوختن، با رشته نخ و یا زر و سیم چیزی بر روی جامه دوختن.

خودآزمایی ۲۲. (الف و ب): (صفت لحسا، و خلق همه یکسره نهال خدایند):

۱. ناصر خسرو را در سه سطر معرفی کنید.

*

۲. آثار منشور ناصر خسرو را نام ببرید.

*

۳. «مشهد» در متن سفرنامه به کدام معنی به کار رفته است؟

الف. مشهد مقدس ب. محلّ شهادت
ج. محلّ قتل د. بارگاه، گور

*

۴. درباره حجرالاسود توضیح بدهید.

*

۵. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. در حال ب. معلوف ج. تنگ بسته د. عُشر
۱. مرکب آماده ۲. مالیات یک دهم ۳. فوراً ۴. فربه

*

۶. بیت زیر را معنی کنید:

ای بخرد با جهان مکن ستد و داد کو بستاند ز تو کلند به سوزن

*

۷. «خویشتن خویش» چه نوع اضافه‌یی است؟

الف. توضیحی ب. ملکی ج. تأکیدی د. بیانی

*

۸. کدام گزینه صحیح است؟

- الف. مُقَرَّر: قرارگاه
ب. کنکاج: مشورت
ج. فوطه: سبد
د. سواد: سپیدی

*

۹. «سوزنِ فکرت» چه نوع اضافیه‌ی است؟

- الف. تشبیهی
ب. اقترانی
ج. بیانی
د. استعاری

*

۱۰. «آب به هاون کوبیدن» کنایه از چیست؟

- الف. باعث گرفتاری دیگران شدن.
ب. کار را بر خود آسان کردن.
ج. کار بیهوده کردن.
د. کار سهل و آسان انجام دادن.

۲۳

پروین اعتصامی

پروین اعتصامی: در سال ۱۲۸۵ ه. ش. در تبریز به دنیا آمده است. پدرش یوسف اعتصامی در آن زمان در تبریز به تألیف و تعلیم مشغول بود. پروین در کودکی به تهران آمد و تحصیلات متوسطه را در تهران به پایان رسانید. پروین در سال ۱۳۲۰ ه. ش. به بیماری حصبه مبتلا شد و در همان سال در سی و پنج سالگی درگذشت و در قم در جوار آرامگاه پدرش به خاک سپرده شد. پروین از شاعران صاحب قریحه و شایستهٔ تمجید است. از وی دیوانی بالغ بر ۵۵۵۸ بیت در قالب قصیده، مثنوی و قطعه برجای مانده است. شعر زیر نمونه‌ی از اشعار اوست:

دیوانه و زنجیر

گفت با زنجیر، در زندان شبی دیوانه‌یی
من بدین زنجیر ارزیدم که بستندم به پای
دوش، سنگی چند پنهان کردم اندر آستین
سنگ می‌زدند از دیوانه با این عقل و رای
عاقلان با این کیاست، عقلِ دوراندیش را
کاش می‌پرسیدکس، کایشان به چند ارزیده‌اند
ای عجب! آن سنگ‌ها را هم ز من دزدیده‌اند
مَسْبُوحِ فهمیدنی‌ها را چنین فهمیده‌اند
در ترازویِ چومن دیوانه‌یی سنجیده‌اند

- ۶ از برای دیدنِ من، بارها گشتند جمع
جمله را دیوانه نامیدم، چو پگشودند در
کرده‌اند از بیهشی برخواندنِ من خنده‌ها
۹ من یکی آینه‌ام کاندَر من این دیوانگان
آب‌صاف از جوی نوشیدم، مرا خواندند پست
خالی از عقلند، سرهایی که سنگ ما شکست
۱۲ به که از من باز بستانند و زحمت گم کنند
سنگ در دامن نهندم تا درآندازم به خلق
هیچ پرسش را نخواهم گفت زین ساعت جواب
۱۵ چو بدستی را نهفتم دوش زیرِ بوریا
ما نمی‌پوشیم عیبِ خویش، اما دیگران
سنگها دیدیم آن‌در دفتر و طومارشان
۱۸ ما سبکساریم، از لغزیدنِ ما چاره نیست
- عاقلند آری، چو من دیوانه کمتر دیده‌اند
گر بدست، ایشان بدین نامم چرا نامیده‌اند
خویشتن در هر مکان و هر گذر رقصیده‌اند
خویشتن را دیده و بر خویشتن خندیده‌اند
گرچه خود، خون یتیم و پیرزن نوشیده‌اند
این گناه از سنگ بود، از من چرا رنجیده‌اند
غیرازین زنجیر، گرچیزی به من بخشیده‌اند
ریسمانِ خویش را با دست من تابیده‌اند
زانکه از من خیره و بیهوده، بس پرسیده‌اند
از سحر تا شامگاهان، از پیشِ گردیده‌اند
عیبها دارند و از ما جمله را پوشیده‌اند
دفتر و طومارِ ما را زان سبب پیچیده‌اند
عاقلان با این گرانِ سنگی چرا لغزیده‌اند؟

توضیح:

۱. زندان: در اینجا به معنی تیمارستان به کار رفته است. // بعضی از دیوانگان را که خطرناک باشند با زنجیر می‌بندند. // پیداست: معلوم است.
۲. ارزیدن: ارزش داشتن. // ایشان: مرجع آن «عاقلان» در مصراع دوم است.
۴. فهمیدنی: (با «ی» لیاقت)، قابل فهمیدن.
۵. کیاست: زیرکی، تیزفهمی. // سنجیدن: وزن کردن.
۸. بیهشی: در اینجا یعنی نادانی، بی‌عقلی.
۹. * یعنی عاقلان هم چون من دیوانه‌اند، خود را در آینه من تماشا می‌کنند و می‌خندند.
۱۳. ریسمان خویش به دست دیگری تابیدن، انجام کار خود را از دیگران خواستن.
۱۵. چو بدست: عصا. // بوریا: حصیر.
۱۷. طومار: نوشته لوله کرده، نوشته دراز. // طومار کسی را پیچیدن: آن کس را به کنار گذاشتن، دفع کردن، فراری دادن.
۱۸. سبکسار: ابله، بی‌عقل. // گران سنگی: وقار، سنگینی.

خودآزمایی ۲۳: (دیوانه و زنجیر):

۱. پروین اعتصامی را در سه سطر معرفی کنید.

*

۲. در «فهمیدنی» چه نوع «ی» به کار رفته است؟

الف. نسبی ب. لیاقت ج. مصدری د. نکره

*

۳. بیت زیر را معنی کنید:

من یکی آینه‌ام کاندلر من این دیوانگان خویشتن را دیده و بر خویشتن خندیده‌اند

*

۴. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. طومار	ب. گران سنگی	ج. سبکسار	د. کیاست
۲. وقار	۲. زیرکی	۳. نوشته‌دراز	۴. بی‌عقل

* چکیده دستور زبان فارسی (۵)

صفت و اقسام آن

صفت کلمه‌یی است که درباره اسم توضیحی می‌دهد و یکی از خصوصیات آن را بیان کند: درخت پربار، کتاب مفید

هر اسمی که دارای صفت باشد آن را موصوف گویند. ترکیب موصوف و صفت را ترکیب وصفی نامند.

صفت بیانی، صفتی است که یکی از ویژگی‌های اسم مانند رنگ، طعم، شکل و جز آن را بیان می‌کند: گل خوشبو.

بعضی صفت‌های بیانی معنی فاعلی دارند، یعنی برکننده کار دلالت می‌کنند. این‌گونه صفات را صفت فاعلی گویند. بیشتر صفات فاعلی مشتق‌اند، یعنی از بُن ماضی یا مضارع فعل با افزودن پسوندی ساخته می‌شوند:

فراموشکار (فراموش) + کار	فرستنده (فرست) + نده
نالان (نال) + ان	روا (رو) + الف
دادگر (داد) + گر	آموزگار (آموز) + گار
	خواستار (خواست) + ار

برخی از صفت‌های مشتق از بن ماضی به اضافه «ا» ساخته می‌شوند و بیشتر این صفات معنی مفعولی دارند به همین جهت آنها را صفت مفعولی نامند: گفته (گفت) + ا، کشته (کشت) + ا.

برخی از صفت‌ها نسبت به کسی یا چیزی یا جایی را می‌رسانند. این گونه صفت‌ها را صفت نسبی گویند: «ی»، «ین»، «ینه»، «گان»، و «ه» از نشانه‌های صفت نسبی است: نیشابوری، زرین، سیمینه، بازرگان، دوروزه.

صفت اگر یک کلمه و بی‌جزء باشد، صفت بسیط است: خوب، بد. و اگر دو کلمه یا بیشتر باشد، صفت مرکب است: خوبرو، بدکار.

صفت مرکب اقسام زیادی دارد. به برخی از رایج‌ترین آنها اشاره می‌کنیم:

الف. از دو اسم: هنرپیشه، سروقد.

ب. از دو اسم وادات: نیزه بدست، داغ‌بران.

ج. پیشوند و اسم: بنام، باهوش، همراه، نادان، بی‌خرد...

د. اسم با پسوند «مند»: هنرمند، خردمند.

ه. اسم با پسوند «ناک»: خشمناک، غضبناک.

و: اسم با پسوند «ور»: هنرور، دانشور و...

صفت شمارشی: صفتی است که شماره را می‌رساند: دو کتاب خریدم.

صفت مبهم: صفتی است که تعداد یا مقدار یا کس نامعینی را می‌رساند: نمی‌دانم چند کتاب خریده است.

صفت پرسشی: صفتی است که پرسش را برساند: کدام کتاب را خریدی؟

صفت اشاره‌یی: این، آن، همین، همان که اشاره را می‌رسانند، صفت اشاره‌یی نامیده

می‌شوند: این کار از آن مرد بر نمی‌آید، این و آن اگر همراه اسم بیاید صفت اشاره است.

اگر بخواهیم صفت کسی یا چیزی را با صفت کسی یا چیزی دیگر بسنجیم، این سنجش را با **صفت برتر** بیان می‌کنیم. صفت برتر با افزودن «تر» به صفت عادی (مطلق) ساخته می‌شود: علی از محسن بزرگتر است. (این صفت را **صفت تفضیلی** هم می‌گویند).

اگر بخواهیم صفت کسی یا چیزی را با صفت کسانی یا چیزهایی دیگر بسنجیم، این سنجش را با **صفت برترین** بیان می‌کنیم: بزرگترین شهر ایران تهران است. (این صفت را **صفت عالی** هم می‌گویند).

صفت جمع بسته نمی‌شود. مرد خوب، مردان خوب.

اما اگر صفت جانشین موصوف شود، جمع بسته می‌شود: دانایان گفته‌اند...

ضمیر: کلمه‌یی است که به جای اسم می‌نشیند و نقش‌های اسم را می‌پذیرد: جمشید دانشجویست، او پزشکی می‌خواند. کلمه‌یی را که ضمیر به آن برمی‌گردد، **مرجع ضمیر** می‌گویند. مرجع ضمیر «او» کلمه «جمشید» است.

اگر ضمیر برای هر شخص گونه‌یی داشته باشد. **ضمیر شخصی** نامیده می‌شود.

ضمیر شخصی بر دو گونه است: جدا، پیوسته.

ضمایر شخصی جدا عبارتند از: من، تو، او (وی)، ما، شما، ایشان.

ضمایر شخصی پیوسته عبارتند از: م، ت، ش، مان، تان، شان.

ضمیرهای شخصی جدا می‌توانند در جمله: نهاد، مفعول، متمم فعل، مسند و مضاف‌الیه قرار گیرند. ولی ضمیرهای شخصی پیوسته، تنها مضاف‌الیه، مفعول و متمم فعل می‌شوند.

ضمیرهایی که برای همه اشخاص گونه واحدی دارند، **ضمیر مشترک** نامیده می‌شوند.

ضمیر مشترک سه تاست: خود، خویش، خوشتن.

غالباً ضمایر پیوسته شخصی به دنبال ضمایر مشترک می‌آیند: خودم، خودت، خودش... ضمایر شخصی جدا هم با ضمایر مشترک با هم به کار می‌روند: من خود، تو خود...

«این» و «آن» اگر به جای اسم قرار گیرند، ضمیر اشاره نامیده می‌شوند: حسین کتابی و دفتری خرید، این را خواند و آن را نوشت.

حروف (حرف ربط، حرف اضافه، حرف نشانه).

حروف کلماتی هستند که غالباً از کلمه‌های دیگر کوتاه‌ترند و معنی مستقلی ندارند. کار آنها پیوستن جمله‌ها و کلمه‌ها به یکدیگر یا نسبت دادن کلمه به فعل، و یا نشان دادن مقام و حالت کلمه‌ها در جمله است.

حرف ربط: کلمه‌یی است که دو کلمه یا جمله را بهم ربط و پیوند می‌دهد: و، که، تا، پس، چون ... علی و حسین و اسماعیل رفتند.

حرف اضافه: کلماتی هستند که پیش از اسم یا ضمیر می‌آیند و مفهوم آن کلمه را به مفهوم فعل می‌افزایند. کلماتی که بعد از حروف اضافه می‌آیند؟ «متمم فعل» نامیده می‌شوند:

از در درآمدی و من از خود بدر شدم.

حرف نشانه: کلمه‌هایی هستند که برای تعیین مقام کلمه در ساختمان جمله به کار می‌روند: کلمه «را» در جمله: احمد را دیدم، نشان می‌دهد که «احمد» مفعول است. «ای» و «الف» پیش و پس از اسم نشان می‌دهد که آن اسم «منادی» است: ای خدا! خدایا! کسره (ـِ) نشانه ارتباط میان مضاف و مضاف‌الیه و صفت و موصوف است: باغ بهشت، باغ زیبا.

اصوات (شبه جمله)، کلماتی هستند که برای بیان حالات عاطفی گوینده مانند درد و شادی و تحسین و تعجب و تحذیر به کار روند:

خوشا مرز ایران عنبر نسیم

زنهار قول دشمن و بدخواه نشنوی

حذف در هر نوع جمله‌یی ممکن است بعضی از اجزای جمله در گفتن یا نوشتن حذف شود. حذف هریک از اجزا یا از روی **قرینه لفظی** است یا **قرینه معنوی**.

قرینه لفظی کلمه یا جزئی از کلمه است که در جمله‌های پیش ذکر شده باشد: بر سر کوی کودکی چند را دیدم که جمع می‌آمدند... (یعنی کودکان جمع می‌آمدند که به قرینه لفظی جمله پیش حذف شده است).

قرینه معنوی، مفهوم و معنی جمله‌های قبل است که از روی آنها به قسمت حذف شده می‌توان پی برد: بر سر کوی، کودکی چند را دیدم که جمع می‌آمدند. پیش رفتم، پرسیدم که کجا می‌روید...

در این جمله «من» به قرینه لفظی حذف شده، اما «از ایشان» به قرینه معنوی، پیش از

«پرسیدم» حذف شده است. چون سخن از کودکان بوده، شنونده خود درمی‌یابد که «از ایشان» پرسیده است.

در جمله‌های امری نهاد غالباً حذف می‌شود: برو، بروید. (تو برو)، (شما بروید).
در جمله‌های همپایه که فاعل واحدی دارند، فاعل، تنها در جملهٔ اوّل می‌آید، در دیگر جمله‌ها به قرینهٔ آن حذف می‌شود: افشین کتاب مرا برداشت و برد.
در پاسخ جمله‌های پرسشی بعضی قسمت‌های جمله مانند: نهاد، فعل، مفعول، متمم، مسند و قید یا چند جزء با هم به قرینهٔ لفظی جملهٔ پرسشی حذف می‌شوند:
که بیمار است؟ حسین.
گاهی حروف نیز در جمله حذف می‌شود: از من و برادرت این کار برنمی‌آید. یعنی از من و از برادرت...

۲۴

مکتب‌های ادبی

این دو درس برای آشنا شدن دانشجویان با مکتب‌های ادبی رایج در اروپا انتخاب شده است. مقصود وارد شدن به جزئیات نیست بلکه مراد آشنایی کلی است. در این زمینه کتاب‌های مفصل و مفید در زبان فارسی در دسترس علاقه‌مندان قرار دارد. برای کسب اطلاعات بیشتر مراجعه به آن کتاب‌ها توصیه می‌شود. نوشتهٔ زیر از «فن نگارش» تألیف محمد جعفر محبوب و علی اکبر فرزام‌پور انتخاب شده است:

(۲۴). الف: مکتب‌های ادبی (۱)

کلاسیسیسم (Classicisme): عبارت است از عقیدهٔ طرفداران تقلید از نویسندگان باستانی و نویسندگان قرن هفدهم. سبکی را که هواداران این عقیده بدان معتقدند سبک کلاسیک (Classic) می‌نامند.

کلمهٔ کلاسیک صفتی است که ریشهٔ آن واژهٔ لاتینی کلاسیکوس (Classicas) و به معنی درجهٔ اوّل است. وقتی این کلمه را به طور مطلق استعمال کنند و از آن ارادهٔ اصطلاح ادبی خاصی را نکرده باشند، به معنی اثری است که به عنوان نمونه و مظهر کامل مورد قبول همگان باشد و وقتی نویسندگان کلاسیک، یا هنر کلاسیک گفته می‌شود، مقصود نویسندگان

- و هنری است که تمام طبقات در تمام ادوار آنها را پسندیده و نمونه شناخته‌اند. اگر لغت کلاسیک را بدین معنی استعمال کنیم، آن را به تمام نویسندگان یا هنرمندان بزرگ ادوار مختلف تاریخی می‌توان اطلاق کرد ولو اینکه آن نویسندگان و هنرمندان نه تنها وابسته به مکتب کلاسیک نباشند، بلکه با آن مخالفت نیز کرده باشند. مثلاً ویکتور هوگو یا لامارتین را که از هواداران جدی رمانتیسم هستند، با در نظر گرفتن این معنی می‌توان جزء نویسندگان کلاسیک زبان فرانسه به‌شمار آورد و همچنین است حال فردوسی و سعدی و حافظ و نظامی و خیام در زبان فارسی.
- ۹ این صفت گاهی نیز به معنی «مدرسه‌یی» (مدرسی) و دروسی که در کلاسها داده می‌شود، به کار می‌رود. بنابراین آنچه را که در مدرسه می‌خوانند می‌توان تحصیلات کلاسیک و کتب آن را کتب کلاسیک نامید.
- ۱۲ اما معنی واژه کلاسیک نقطه مقابل لغت رمانتیک است. دو کلمه کلاسیک و رمانتیک با یکدیگر متعارض و مختلفند ولی در عین حال پیوندی ناگسستنی دارند، چه تا وقتی که رمانتیسم در ادبیات و هنر نفوذ نیافت، واژه کلاسیک و کلاسی سیستم بدین معنی که اینک شرح داده می‌شود، در زبانهای اروپایی به کار نرفت. درواقع پس از آنکه گروهی از ادبا و نویسندگان فرانسه و دیگر کشورها گرد آمدند و خود را هواداران رمانتیسم نامیدند، بر گروه نویسندگان و هنرمندان مخالف این دسته نام کلاسیک نهاده شد. اصطلاح خاص ادبی «نویسندگان کلاسیک» که امروز در زبانهای اروپایی و خاصه زبان فرانسه معنی و مفهومی خاص دارد، تا قرن هجدهم وجود خارجی نداشت. در فرانسه تا قرن هفدهم میلادی دو دسته نویسنده بیشتر نمی‌شناختند: یکی نویسندگان قدیم و دیگری جدید. از نظر شیوه نویسندگی نیز نویسندگان به «توانا» و «متوسط» تقسیم می‌شدند. اما در نیمه اول قرن هجدهم گروهی از منتقدان (که ولتر فیلسوف معروف فرانسوی مشهورترین آنان بود) کوشیدند تا از میان نویسندگان، آنان را که آثارشان می‌توانست نمونه زیبا و شایسته نویسندگی به زبان فرانسوی باشد، برگزینند. در قرن نوزدهم میلادی گروهی از نویسندگان تحت عنوان «رمانتیک» گرد آمدند تا با نویسندگانی که از ادبیات قرن هفدهم و روش آن دفاع می‌کردند، به مخالفت پردازند. از اینجا بود که معنی جدید «کلاسیک» به وجود آمد. از نظر طرفداران رمانتیسم نویسنده کلاسیک کسی است که در مدرسه تحصیل کرده است و تحصیلات رسمی مدرسه‌یی را به همه چیز ترجیح می‌دهد و به طور خلاصه نویسنده کلاسیک کسی است که دارای تحصیلات خاصی است و قواعدی را که برای نویسندگی در دوران باستانی مقرر گردیده است، در نوشته‌های خود مراعات کند.
- ۱۵ دانشمندان فرانسوی با مقایسه دقیق ادبیات قرن هفدهم (یعنی تنها آن قسمت از ادبیات که مدتی دراز در مدارس فرامی‌گرفته‌اند) و ادبیات رمانتیک، خصائص مکتب کلاسیک را به قرار ذیل استخراج کرده‌اند:
- ۱۸
- ۲۱
- ۲۴
- ۲۷
- ۳۰
- ۳۳
- ۳۶
- ۳۹

ادبیات کلاسیک ادبیاتی است موافق عقل و استدلال و منطق که تخیل در آن همیشه محدود و منظم و مرتب است.

۴۲ ادبیات کلاسیک، ادبیاتی معتدل و میانه‌رو است که با دقت و موشکافی و باریک‌بینی تمام ترکیب شده و به وجود آمده و اعتدال در آن کاملاً مراعات شده است.

۴۵ در ادبیات کلاسیک هیچگاه قهرمانان غیرعادی و استثنایی و عجیب و غریب مورد مطالعه قرار نمی‌گیرند بلکه همواره افراد برجسته و کسانی که نماینده عمومی یک گروه هستند بر روی صحنه می‌آیند.

زبان ادبیات کلاسیک محکم و ساده و زیبا و روان است.

۴۸ شرح زشتی‌ها و مفسد اخلاقی و طرفداری از آن در ادبیات کلاسیک راه ندارد، بلکه ادبیاتی است اخلاقی و عیوب و نقائص اخلاقی را محکوم می‌کند و ملکات فاضله و صفات حسنه را می‌ستاید.

۵۱ ادبیات کلاسیک، ادبیات طبقه ممتاز اجتماع (نجبا و درباریان) است. شرح زندگانی پیشه‌وران و کشاورزان و طبقات پایین در آن راه نمی‌یابد.

اصطلاح کلاسیسیسم در رشته‌های دیگر هنری از قبیل موسیقی و نقاشی و مجسمه‌سازی نیز معمول شد.

۵۷ آثار نویسندگان باستانی یونان و آثار نویسندگان معروف قرن هفدهم فرانسه مانند لافونتن، مولی‌یر، پاسکال، راسین، کرنی، بوالو... آثار کلاسیک است و بعضی از آن آثار مانند نمایشنامه خسیس و تارتوف و زنان دانشمند نوشته مولیرو پاره‌یی دیگر از آثار او که به زبان فارسی ترجمه شده است.

۶۰ برای روشنتر شدن خصایص این مکتب باید رمانتیسم را شناخت و با طرز کار نویسندگان رمانتیک آشنا شد.

۶۳ رمانتیسم (Romantism): چنانکه گفته شد رمانتیسم نام مکتب ادبی خاصی است که گروهی از نویسندگان فرانسه در قرن نوزدهم میلادی به وجود آوردند و هدف آن مخالفت با اصول مکتب کلاسیک بوده است. معانی مختلفی که این کلمه پس از پیدایش به خود گرفته به شرح ذیل است:

۱ رمانتیسم در زبان فرانسه گاهی به خیالبافی‌های شاعرانه اطلاق می‌شود و مردمان رؤیایی و خیالباف را «رمانتیک» می‌گویند.

۲- روشی که بنای آن بر مخالفت با قواعد و اصول باشد، گاهی رمانتیسم نامیده می‌شود. مثلاً «رمانتیسم اقتصادی» به معنی آن روش اقتصادی است که بنای آن بر مخالفت با قواعد و قوانین علم اقتصاد باشد.

- ۳- آن معنی که در این مبحث بخصوص موردنظر است: در قرن نوزدهم گروهی از نویسندگان که نام نویسندگان رمانتیک بر خود نهاده بودند کوشیدند تا با اسلوب نویسندگی کلاسیک مخالفت کنند و این روش را براندازند. نظر به اینکه رمانتیسم در کشورهای مختلف اروپایی (فرانسه - انگلستان - آلمان) مفاهیم مختلفی یافته است، ناگزیر به شرح این مکتب در هر یک از این کشورها - به نحو اختصار - باید پرداخت.
- ۷۲ در فرانسه پیدایش رمانتیسم به منزله عکس‌العملی شدید در برابر مکتب کلاسیک ملی بود. در صورتی که در آلمان و انگلستان رمانتیسم نماینده تجلی و پیدایی نبوغ ادبی مردم بومی آن سرزمین‌هاست. پس از دوره رنسانس ادبیات فرانسه اساساً پیرو مکتب کلاسیک بود و از آثار ادبی زبانهای یونانی و لاتین پیروی می‌کرد. در صورتی که ادبیات آلمان و انگلستان به طور غیرمستقیم و به پیروی از ادبیات فرانسه (که مقدم بر ادبیات این دو کشور آغاز شده بود) از سنت‌های ادبی کلاسیک متابعت می‌کردند. بنابراین در ادبیات آلمان و انگلیس «رمانتیسم» به معنی اخص کلمه نماینده دورانی است که این دو ملت توانستند استقلال ادبی خود را به دست آورند و از زیر نفوذ ادبیات فرانسه بیرون آیند و به ترک پیروی از نویسندگان فرانسوی بگویند.
- ۸۴ ادیبان آلمانی در اواخر قرن هجدهم خود را از این نفوذ رها کرده، پس از گذراندن یک دوره «رمانتیسم» محدود و پوچ توانستند تمایلات ملت خود را بشناسند و از آن پیروی کنند.
- ۸۷ اما در فرانسه واژه رمانتیسم دارای این معنی نیست بلکه در آنجا رمانتیسم از انقلابی اخلاقی ناشی شد که پس از انقلاب‌های سیاسی و اجتماعی پدید آمد و شیوه تفکر و احساس ملت فرانسه را تغییر داد.
- ۹۰ البته، در قرن هجدهم نیز عده معدودی از نویسندگان بودند که بی‌آنکه نام رمانتیسم و نویسندگان رمانتیک بر خود نهند، در نوشته‌های خود عملاً از این روش پیروی می‌کردند، یکی از برجسته‌ترین و مشهورترین این نویسندگان ژان ژاک روسو است.
- ۹۳ دو تن از بزرگترین بنیان‌گذاران رمانتیسم در فرانسه عبارتند از مادام دواستال و شاتوبریان. این دو نویسنده که آثارشان با یکدیگر اختلاف دارد، هر دو در تجلیل مذهب مسیح و سنن قرون وسطایی و رسوم باستانی بومی و ملی به یک راه می‌روند: هردو طرفدار روانی و سادگی زبان هستند که در نتیجه قواعد و مقررات مکتب کلاسیک از میان رفته بود؛ هردو کوشیدند تا مردم فرانسه را با ادبیات بیگانه آشنا سازند و ازین راه نبوغ ملی را بیدار کنند و زیبایی‌هایی را مجسم سازند که تا آن روز یا ناشناخته بود و یا از طرف هواداران مکتب کلاسیک مطرود شناخته شده بود.
- ۹۹ رمانهای تاریخی سر والتراسکات و اشعار توماس مور، فاوست اثر گوته، درامهای شیلر

- و شکسپیر، بهشت گمشده، و آثار ادبای اسپانیا را ترجمه کرده بر آن تفسیرها نوشتند و بدین ترتیب منبع الهامی برای شاعران فرانسوی به وجود آوردند. علاوه بر این، تألیفاتی که درباره تحقیقات دقیق ادبی صورت گرفت و سفرنامه‌هایی که نوشته شد، چشم‌اندازهای تازه‌یی در برابر دیدگان فرانسویان گشود.
- ۱۰۲
- ۱۰۵ سبیه و صفت اصلی رمانتیسیم عبارت است از رجحان دادن احساس و تخیل بر عقل و استدلال و به طور خلاصه ترجیح دادن احساسات و تخیلات شخصی بر مسائل عرفی و قوانین عمومی ادبی.
- ۱۰۸ نهضت رمانتیک به وسیله انتشار «اندیشه‌ها» (Méditations) اثر لامارتین (۱۸۲۰)، اشعار آلفرد دووین‌بی (۱۸۲۲) غزل‌های ویکتور هوگو (۱۸۲۲) و انتشار اثر استاندال به نام «راسین و شکسپیر» که در آن تحت عنوان رمانتیسیسم به کلاسیک‌ها حمله شده بود اوج گرفت.
- ۱۱۱
- نمایندگان بزرگ شعر رمانتیک در فرانسه چهار شاعر معروف و نامورند که عبارتند از: لامارتین، آلفرد دووین‌بی، ویکتور هوگو و آلفرد دوموسه که درواقع علمدار این مکتب هنری بودند.
- ۱۱۴
- رمانتیسیم بر محیط ادبی فرانسه در یک ثلث قرن نوزدهم با کمال قدرت حکومت کرد و این سی ساله دوره تسلط بی‌معارض رمانتیسیم، یکی از دورانه‌ای پرافتخار ادبیات فرانسه است. طرفداران مکتب رمانتیک زبان را غنی و نو و با طراوت کردند، به شعر رنگی تازه بخشیدند تاریخ را زنده کردند، تأثر را تغییر شکل دادند و در زمینه‌های فلسفی و انتقادی و موسیقی و هنرهای زیبا نفوذ کردند.
- ۱۲۰ ویکتور هوگو می‌گوید: «رمانتیسیم چیزی جز آزادی در ادبیات نیست.» و همو در جای دیگر گوید: «رمانتیسیم اثری است که انقلاب کبیر فرانسه در ادبیات کرده است.»
- ۱۲۳ در اواسط قرن نوزدهم بر اثر زیاده‌روی‌های هواداران این مکتب، در برابر رمانتیسیم، عکس‌العملی به وجود آمد و مکتب رالیسم بنیان‌گذاری شد. اما تأثیر قوی رمانتیسیم در شعرای رالیست مانند لوکنت دولیل و مورخان آنان مانند تن و ارنست رنان و نویسندگان مانند فلور و زولا... باقی ماند.
- ۱۲۶
- * رالیسم (Realism): از نظر ادبی عبارت است از سیستمی که به موجب آن طبیعت چنانکه هست - یا چنانکه می‌توان دید - با تمام زشتی‌ها و مبتذلات آن باید نگریسته و بیان شود.
- ۱۲۹ مکتب رالیسم در ادبیات، از سال ۱۸۵۰ یعنی نیمه قرن نوزدهم در فرانسه بنیانگذاری

۱۳۲ شد. هواداران این مکتب معتقد بودند که هنر باید بر روی مشاهده مستقیم و بیان کامل واقعیات بنا شود.

۱۳۵ حتی در نیمه اول قرن نوزدهم نیز نویسندگانی وجود داشتند که - لاقلاً از بعضی جهات - مانند رالیست‌ها، کار می‌کردند مانند استاندال و مریمه و خاصه بالزاک، اما به زودی به جای ادبیات غنایی و روانی که اساس آن بر تخیل و احساس قرار داشت ادبیاتی کاملاً اثباتی و تحقیقی جایگزین شد که زندگانی را بدون کوچک‌ترین تغییر شکلی به جز رعایت قوانینی که اجرای آن برای هنرمندان واجب بود، بیان می‌کرد. این روش در تمام زمینه‌های علمی و ادبی نفوذ کرد. فلسفه با اگوست کنت، تاریخ و سخن‌سنجی با «تن» و شعر به وسیله شعرای پارناسی‌ین بدین مکتب گروید.

۱۴۱ رالیسم در داستان‌نویسی به وسیله فلور و برادران گنکور و آلفونس دوده و در تأثر به دست آلکساندر دوما (پسر) وارد شد.

۱۴۴ این مکتب در آغاز کار رالیسم نامیده می‌شد و سپس نام ناتورالیسم به خود گرفت و در واقع رالیسم و ناتورالیسم دو اصطلاح مترادف است. اما اصطلاح رالیسم علاوه بر ادبیات و هنر نام یک عقیده فلسفی و اخلاقی نیز هست که پایه آن بر علوم نهاده شده است.

۱۴۷ از آثار رالیست کارمن از مریمه و اوژنی گراند و دختر چشم طلایی و ذنب درّه و باباگوریو و چرم ساغری و دختر عموبت و... از بالزاک و مادام بوواری از فلور به زبان فارسی ترجمه شده است.

* امپرسیونیسم (Impressionisme): اکنون که خصائص مکتب رالیست را دانستیم بی‌مناسبت نیست که مختصراً به شرح امپرسیونیسم نیز پردازیم. همانگونه که رالیست‌ها طرفدار بیان دقیق و صحیح واقعیات خارجی هستند امپرسیونیست‌ها، به عکس طرفدار بیان دقیق و صحیح تأثرات (به معنی عام کلمه یعنی اعم از تأثرهای نیک و بد) ذهن انسانی می‌باشند. ۱۵۳

* سمبولیسم (Symbolisme): درواقع عکس‌العملی بود در برابر هنر پارناسی‌ین‌ها که هنری کاملاً نمایشی و عبارت از ایجاد شکل‌ها و رنگ‌های تازه بود. در صورتی که شاعران سمبولیست معتقد بودند که شعر باید ترجمان عواطف و احساساتی باشد که از اعماق روح انسانی - و گاهی تقریباً ناآگاهانه - تجلی می‌کند. درواقع سمبول و انتخاب آن براساس تطابق و تشابه بین دو چیز، که معمولاً یکی از آنها متعلق به دنیای مادی و دیگری از دنیای روحی و اخلاقی است قرار دارد، چون شعرای پارناسی‌ین وابسته به مکتب رالیسم بودند، بنابراین شعر آنان عبارت از تبیین و نمودی مستقیم بود. سمبولیسم درست نقطه مقابل آن و درواقع نوعی یادآوری و تذکارست. ۱۵۶ ۱۵۹

- ۱۶۲ شعر سمبولیست‌ها، از یک جهت به موسیقی شبیه است، زیرا عبارت از بیان احساسات و تأثرهایی است که قابل تجزیه و تحلیل دقیق و روشن نیست.
- ۱۶۵ سمبولیست‌ها از نظر لفظ و قالب نیز آزادی‌های فراوان برای خود قائل شدند و در انتخاب لغات و رعایت قواعد ترکیب و قافیه هیچ قیدی برای شاعر در نظر نگرفتند و حتی وزن را نیز از بین بردند به طوری که بعضی مصراع‌های دراز شعرهای سمبولیست به کلی با نثر اشتباه می‌شود.
- ۱۶۸ اگر تاریخ جنبش سمبولیسم را نگاه کنیم می‌توانیم آثار آن را در ادبیات انگلستان و آلمان و موسیقی واگنر پیدا کنیم و همین آثارست که در پدید آوردن این مکتب و توسعه آن مؤثر بوده است.
- ۱۷۱ در فرانسه نیز، در آثار شاعرانی مانند شارل بودلر پیش از پیدایی و اعلام رسمی این مکتب، رد پای سمبولیسم دیده می‌شود. بنیانگذار این مکتب شاعری است به نام استفان مالارمه و از برجسته‌ترین پیروان این مکتب یکی پل ورلن و دیگری تریستان کربیری و پس از او آرتور رمبو است.
- ۱۷۴

توضیح:

۹. آدوار: جمع دور، زمانها، گردشها.
۱۱. ویکتورهوگو: مشهورترین شاعر رمانتیک قرن نوزدهم فرانسه که در ۱۸۸۵ م درگذشته است. // لامارتین: آلفونس دولامارتین، شاعر بزرگ فرانسوی است که مکتب رمانتیک را رونق بخشید. مهم‌ترین آثارش عبارتند از: تفکرات نو، آهنگ‌های شاعرانه و مذهبی، رازها و... لامارتین در ۱۸۶۹ م درگذشته است.
۱۵. مدرسه‌یی (یا مدرسی): مربوط به مدرسه، همان کلاسیک که در زبانهای اروپایی به کار می‌برند.
۱۹. متعارض: مخالف.
۲۸. وُلتر: فیلسوف و نویسنده معروف فرانسوی در قرن هیجدهم که مدّتی در باستیل زندانی بود و مدّتی هم به انگلستان تبعید شد. آثار ولتر زیاد است و در سال ۱۸۸۳ م به پنجاه و دو جلد بالغ شد. از آثار او ساده دل، نامه‌های فلسفی، و مطالعه درباره آداب و روحیات ملل مشهور است. ولتر در ۱۷۷۸ م وفات کرده است.
۴۸. مَفاسد: جمع مفسده، تباهی، فساد.
۴۹. مَلکات فاضله: صفات نیک نفسانی.
۵۶. لافوتتن: ژان دولافوتتن (م ۱۶۹۵ م)، نویسنده افسانه‌های منظوم فرانسوی است. قابل‌ها (حکایات تمثیلی)ی او از افسانه‌های شرقی و ایرانی الهام گرفته‌اند. // مولیر

(Moliere =): (م ۱۶۷۳ م)، نام مستعار ژان باپتیست پوکلن، هنرپیشه و نمایشنامه‌نویس فرانسوی و یکی از کم‌دی‌نویسان بزرگ جهان است. تارتوف و خسیس و مریض خیالی از آثار اوست. // پاسکال: نویسنده، فیلسوف و طبیعی‌دان و مهندس فرانسوی (م ۱۶۶۲ م) که نوشته‌هایش ساده و کلام او استوار است. // راسین (Racine =): شاعر تراژدی فرانسوی (م ۱۶۹۹ م)، آتالی (Atholie =) اثر معروف اوست. // کُرنی (Corneille =)، پیرکُرنی (م ۱۶۸۴ م) درام‌نویس فرانسوی. کُرنی بنیانگذار حقیقی هنر کلاسیک تأثر فرانسه است. زبانی جسورانه و ساده دارد. هوراس و آتیلا از نمایشنامه‌های معروف اوست. // بُوالو (Boileau =)، (م ۱۷۱۱ م)، شاعر و منتقد فرانسوی. مکاتب، و هنر شاعرانه، از آثار اوست. در انتقاد ادبی زبردست بود.

۵۷. خسیس و تارتوف، ← توضیحات سطر ۶۰.

۷۱. اسلوب: روش، شیوه.

۷۷. رُنسانس (= Renaissance)، به معنی احیا و تجدید است. در پایان قرن ۱۵ و نیمهٔ اول قرن ۱۶ میلادی در صنایع و ادبیات رونقی شگرف پدید آمد. این رونق و شکفتگی را «رنسانس» می‌نامند. این شکفتگی از رویدادهای مهم تاریخ جهان است. نخست از ایتالیا آغاز شد و بعد در فرانسه، آلمان، اسپانیا و هلند بسط یافت. رنسانس در اروپا به تدریج آشکار شده است.

۹۲. روسو، ژان ژاک (= Jean Jacques Rousseau): نویسنده و متفکر فرانسوی، (م ۱۷۷۸ م). از آثار معروف او قرارداد اجتماعی، و اِمیل (= Emile) را می‌توان نام برد.

۹۳. مادام دواستال (= Mme de Staël)، نویسندهٔ فرانسوی (م ۱۸۱۷ م) که غوغای رمانتیسیم چنانکه مشهور است، اول بار در ۱۸۱۶ با مقاله‌یی از او که در مجلهٔ ایتالیایی انتشار یافت، آغاز شد.

۹۴. شاتوبریان (= Chateaubriand)، نویسندهٔ فرانسوی (م ۱۸۴۸ م). وی تا سال ۱۸۳۰ بر قلمرو ادبیات فرانسه حاکم بود. یکی از کتاب‌هایی که او را مشهور ساخت، نبوغ مسیحیت است.

۱۰۰. سر والتر اسکات (= Sir Walter Scott)، نویسندهٔ اسکاتلندی (م ۱۸۳۲ م)، شغل وکالت داشت، بعضی قطعات میهنی را در کتابی به نام اشعار سواحل اسکاتلند گردآوری کرد. شاهکار شعری او خاتون دریا است. // توماس مور (= Th. Moore)، (م ۱۸۵۲ م)، شاعر ایرلندی که داستان لاله رخ او مورد توجه بسیار قرار گرفت. // فاوست (= Faust)، نام جادوگر و شیاد قرن شانزدهم است. کتاب‌های متعددی به نام فاوست انتشار یافته که معروف‌ترین آنها از گوته است. // گوته (= Goethe)، از نویسندگان و شاعران نامدار آلمان (م ۱۸۳۲ م)، آثار ادبی زیادی دارد که معروف‌ترین آنها عبارتند از: فاوست، ورتر، دیوان شرقی

و غربی و... گوته به اشعار حافظ علاقه خاص داشت. // شیلر (= Schiller)، نویسنده و شاعر آلمانی (م ۱۸۰۵ م)، از دوستان گوته بود. شیلر در ۴۶ سالگی درگذشت. بعضی آثار او عبارتند از: راهزنان، تاریخ انحطاط هلند، ویلهلم تل و...

۱۰۱. شکسپیر (= Shakespeare)، (م ۱۶۱۶ م)، از زندگانی او اطلاعی دقیق در دست نیست. نمایشنامه‌های او ترکیبی از تراژدی و کمدی است. برخی از آثار او عبارتند از: هملت، اتللو، شاه لیر، رومئو و جولیت، تاجر و نیزی و... // بهشت گمشده: از آثار جان میلتون، شاعر انگلیسی (م ۱۶۷۴ م) است. میلتون این اثر خود را در دوره‌ی از حیات خود که نابینا شده بود، نوشته است.

۱۰۵. سجیه: خوی، سرشت.

۱۰۸. لامارتین، ← توضیح سطر ۱۲ در همین درس.

۱۰۹. آلفرد دو وینیی (= Alfred de Vigny)، (م ۱۸۶۳ م)، نویسنده و شاعر فرانسوی. از آثار او سرنوشت، و پنجم مارس را می‌توان نام برد. // ویکتور هوگو، ← توضیح سطر ۱۲ در همین درس.

۱۱۲. استاندال (= Stendhal)، نویسنده فرانسوی، (م ۱۸۴۲ م).

۱۱۳. آلفرد دوموسه (= Alfred de Musset)، شاعر و نمایشنامه‌نویس فرانسوی (م ۱۸۵۷ م)، شبها و اعترافات یکی از کودکان این قرن از آثار برجسته اوست. آثار او سرشار از خیالپردازی‌های تند و رمانتیک است.

۱۲۵. لوگنت دولیل (= Leconte de Lisle)، شاعر فرانسوی، (م ۱۸۹۴ م)، وی بنیانگذار مکتب ادبی پارناس بود. مهم‌ترین آثارش عبارتند از: منظومه‌های باستانی، منظومه‌ها و اشعار و آخرین منظومه‌ها. // تن (= Hippolyte Taine)، فیلسوف، مورخ و منتقد فرانسوی، (م ۱۸۹۳ م)، وی کوشیده است که آثار هنری و ادبی و وقایع تاریخی را با سه عامل: نژاد، مکان، و زبان تشریح کند. هوش، تاریخ ادبیات انگلیسی، فلسفه هنر، و... از آثار اوست. // ارنست رنان (= Ernest Renan)، نویسنده و فیلسوف فرانسوی است که در ترکیه به دنیا آمده، (م ۱۸۹۲ م)، با برتوله شیمی‌دان آشنا شد و بیش از پیش به علوم طبیعی گرایید. بعضی آثار او عبارتند از: آینده علم، تاریخ عمومی زبانهای سامی، ترجمه سه کتاب از تورات، و...

۱۲۶. فلوربر: گوستاو فلوربو (م ۱۸۸۰ م)، داستان‌نویس فرانسوی است. سلامبو و مادام بوواری از آثار مشهور اوست که به فارسی هم ترجمه شده‌اند. // زولا: امیل زولا، رمان‌نویس مشهور فرانسوی (م ۱۹۰۲ م)، او تحت تأثیر بالزاک، استاندال و تن قرار داشت. اعتراف کلود، و نانا از آثار اوست.

۱۳۵. استاندال، ← توضیح سطر ۱۱۸. // مریمه (= Prosper Mérimée)، نویسنده فرانسوی، (م ۱۸۷۰ م)، به زبانهای انگلیسی، یونانی و اسپانیایی احاطه کامل داشت. کارمن (= Carmen) و کشیش مهاجر از آثار اوست. // بالزاک (= Honoré de Balzac)،

رومان‌نویس مشهور فرانسوی، (م ۱۸۵۰م)، در داستانهایش کوشیده است تا وضع اجتماعی زمان خود را به دقیق‌ترین صورتی ترسیم کند. چرم ساغری، بابا گوریو، زن سی‌ساله، و زنبق درّه و... از آثار اوست.

۱۳۷. اثباتی: مکتب فلسفی Positivism است.

۱۳۹. اگوست کنت (= Auguste Conte)، فیلسوف و ریاضی‌دان فرانسوی، (م ۱۸۵۷م)، بر اثر عقاید وی فلسفه و علم از شکل تخیل به تجربه و مشاهده متمایل شد. مهم‌ترین اثر وی دوره فلسفه اثباتی است. // تن، - توضیحات سطر ۱۳۳ در همین درس.

۱۴۰. پارناسی‌ین (= Parnassiens)، گروهی از شاعران فرانسه که بر خلاف اصول رمانتیسیم نوعی شعر مصنوع می‌سرودند.

۱۴۱. فلوربر، - توضیح سطر ۱۳۳ در همین درس. // برادران گنکور (= Goncourt)، ادمون و ژول، دو برادر فرانسوی بودند که آثارشان انشایی تند و بُریده (مانند تلگراف) داشت. ادمون برای قدردانی از نویسندگان سال جایزه گنکور را تأسیس کرد. اولین جایزه در ۱۹۰۳ داده شد. // آلفونس دوده (= Daudet): نویسنده فرانسوی، (م ۱۸۹۷م)، نخستین اثرش نامه‌های آسیایم است.

۱۴۲. آلكساندر دوما: پسر آلكساندر دومای پدر، (م ۱۸۹۵م)، نمایشنامه‌نویس و داستان‌نویس فرانسوی، زن عجیب از بهترین نمایشنامه‌های اوست.

۱۶۹. واگنر: موسیقی‌دان و آهنگساز آلمانی، (م ۱۸۸۳م)، او را بزرگ‌ترین آهنگساز اپرا دانسته‌اند.

۱۷۱. بودلر: شارل بودلر، نویسنده فرانسوی، (م ۱۸۶۷م)، او در احساسات شاعری تعمق کرده است.

۱۷۲. استفان مالارمه: شاعر فرانسوی، (م ۱۸۹۸م)، او بنیانگذار سبک سمبولیسم بود. در آثار او موسیقی کلمات بر معنی برتری دارد. // پُل وِرن: پل ماری وِرن، شاعر فرانسوی، (م ۱۸۹۶م)، ترانه‌های خوش، آوازه‌ای بی‌کلام، و... از آثار اوست.

۱۷۳. تریستان کُربیِر (= Tristan Corbière)، نویسنده فرانسوی. // آر‌تور رمبو (= Rimbaud)، شاعر فرانسوی، (م ۱۸۹۱م)، از پیشوایان سمبولیسم و از پیشاهنگان سوررئالیسم بود.

خود آزمایی ۲۴. (الف): (مکتب‌های ادبی (۱)):

۱. مقصود از مکتب چیست؟

- الف. پیروی از نظریه‌ی در هنر
ب. سبک
ج. پیروی
د. مدرسه

*

۳. نویسندگان رمانتیک، کلاسیک را به کدام مفهوم به کار می‌بردند؟

- الف. درباره‌ی نویسندگانی به کار می‌بردند که تحصیلات کافی نداشتند.
ب. درباره‌ی نویسندگانی که تحت تأثیر آثار باستانی بودند.
ج. درباره‌ی نویسندگانی که تحصیلات خاصی دارند و قواعد نویسندگی باستانی را رعایت می‌کنند.
د. درباره‌ی نویسندگانی که کاملاً تحت تأثیر محیط خود بودند.

*

۴. کدام گزینه از خصایص مکتب کلاسیک نیست؟

- الف. زبان ادبیات کلاسیک محکم و ساده و روان و زیباست.
ب. شرح زشتی‌ها و مفاسد اخلاقی در ادبیات کلاسیک راه ندارد.
ج. ادبیات کلاسیک ادبیات طبقه ممتاز است.
د. زندگانی پیشه‌وران و کشاورزان و طبقات پایین در آن بازتاب دارد.

*

۵. گروهی از نویسندگان فرانسوی مکتب رمانتیسم را در چه قرن‌ی به وجود آوردند؟

- الف. شانزدهم
ب. نوزدهم
ج. چهاردهم
د. پانزدهم

*

۶. کدام گزینه به معنی رمانتیسم است که در فرانسه به کار رفته است؟

- الف. نماینده تجلی و نبوغ ادبی مردم آن سرزمین بوده است.
ب. عکس‌العمل شدید در برابر کلاسیک بود.

*

۷. کدام گزینه دو تن از بزرگ‌ترین بنیان‌گذاران رمانتیسم در فرانسه‌اند؟

- الف. راسین، پاسکال
ب. مولیر، بالزاک
ج. دواستال، شاتوبریان
د. توماس مور، آلفرد دو موسه

*

۸. سنجیه اصلی رمانتیسزم چیست؟

الف. رجحان دادن احساس و تخیل بر عقل و استدلال.

ب. ترجیح عقل و استدلال بر احساس و تخیل.

ج. بهم آمیختن عقل و استدلال و احساس و تخیل.

د. ترجیح عرف و عادت بر همه چیز

*

۹. جمله زیر از کیست؟

«رمانتیسزم اثری است که انقلاب کبیر فرانسه در ادبیات کرده است.»

الف. روسو ب. ولتر ج. هوگو د. مولیر

*

۱۰. رالیسم از چه زمانی در فرانسه بنیان‌گذاری شد؟

الف. نیمه اول قرن ۱۸ ب. نیمه دوم قرن ۱۹

ج. اوایل قرن ۱۹ د. اوایل قرن ۲۰

*

۱۱. کدام گزینه صحیح نیست؟

الف. مکتبی که رالیسم نام گرفت، بعداً ناتورالیسم خوانده شد.

ب. رالیسم و ناتورالیسم در واقع مترادف‌اند.

ج. اصطلاح رالیسم یک عقیده فلسفی و اخلاقی نیز هست.

د. ناتورالیسم مکتبی است که علیه رالیسم برخاسته است.

*

۱۲. امپرسیونیست‌ها از چه عقیده‌ی طرفداری می‌کنند؟

الف. طرفدار بیان دقیق و صحیح تأثرات ذهن انسانی هستند.

ب. طرفدار بیان دقیق تأثرات نیک ذهن انسان‌اند.

ج. از تأثرات ذهن انسان تأثر نمی‌پذیرند.

د. طرفدار بیان واقعیت‌های عالم هستی هستند.

*

۱۳. پارناسی‌ین‌ها چه گروهی بودند؟

*

۱۴. شعر سمبولیست‌ها از چه نظر به موسیقی شباهت دارد؟

الف. در آن کلمات آهنگین به کار می‌رود.

- ب. بیان احساسات و تأثرهایی است که قابل تجزیه و تحلیل دقیق نیست.
 ج. در نوشتن کلمات به موسیقی توجه دارند.
 د. همه موارد.

*

۱۵. بنیان‌گذار سمبولیسم کیست؟

- الف. آرتور رمبو
 ب. پل ورلن
 ج. استفان مالارمه
 د. تریستان کریتی بر

(۲۴). ب: مکتب‌های ادبی (۲)

- ۳ * ناتورالیسم (Naturalisme): عبارت است از آن مکتب ادبی که تا سرحد امکان طرفدار بیان واقعیات است و مانند خود طبیعت البته از اصل انتخاب طرفداری می‌کند، اما بیان زشتی‌های طبیعی و اخلاقی را ترجیح می‌دهد. در رأس این مکتب امیل زولا نویسنده بزرگ فرانسوی قرار دارد.
- ۶ مکتب ناتورالیسم در واقع با نوشته‌های فلور با آغاز شد. گو اینکه وی با کمال شدت اصطلاحاتی مانند رالیسم و ناتورالیسم را طرد و رد می‌کرد. ناتورالیست‌ها بیشتر در زمینه داستان‌نویسی کار می‌کردند.
- ۹ البته نمی‌توان داستان‌نویسانی مانند برادران گنکور و آلفونس دوده را ناتورالیست به شمار آورد. زیرا طرز فکر و تأثر آنان با مکتب ناتورالیست تفاوت دارد.
- ۱۲ زولا نیز که خود سیستم ناتورالیست را بیان کرده است نوشته‌هایش کاملاً و بالتامام با اصول این مکتب تطبیق نمی‌کند. زیرا تخیل وی تا حدودی طبیعت را تغییر شکل می‌دهد. بدون تردید، گئی دوموپاسان بین نویسندگان این عصر، بیش از همه شایسته داشتن لقب «ناتورالیست» است. ناتورالیست‌ها بیشتر به اجرا و اعمال روشهای علمی در کارهای ادبی توجه داشتند. زولا - که خود شخصاً اینکار را نکرده است - اعلام می‌کند که باید در ادبیات نیز «مقدمه بر تحقیق در طب تجربی» را که کلودبرنار نوشته است، با تغییر کلمه «طبيب» به «هنرمند» اجرا کرد.
- ۱۵ بدون تردید، ناتورالیسم مطلق نمی‌تواند وجود یابد، زیرا تنها چیزی که بین طبیعت و هنر تفاوت به وجود می‌آورد همان شکلی است که هنر به طبیعت می‌دهد.
- ۱۸ اما ناتورالیسم نیز میان نویسندگان نمایندگان و طرفدارانی دارد. خلاصه نظریات هواداران ناتورالیسم به قرار ذیل است:

- ۲۱-۱ اعمال روش در ادبیات.
- ۲- بیان دقیق و صحیح طبیعت و زندگی.
- ۳- ترجیح توصیف زشتی‌های طبیعی و اخلاقی.
- ۲۴ برای آشنایی کامل به طرز کار هواخواهان این مکتب به آثار جک لندن نویسنده بزرگ آمریکایی و کتاب نانا اثر امیل زولا (که به طور ناقص به زبان فارسی ترجمه شده) رجوع شود.
- ۲۷ * سوررالیسم (Surrealisme): عبارت است از عقیده مکتبی که در سال ۱۹۲۴ میلادی ایجاد شد. سوررالیست‌ها مدعی بودند که ادبیات نباید به هیچ چیز، به جز تظاهرات و نمادهای اندیشه‌بی که از تمام قیود منطقی و هنری یا اخلاقی رها شده است بپردازد.
- ۳۰ در سال ۱۹۲۴ اعلامیه سوررالیسم انتشار یافت و آندره برتن در آن اعلامیه سوررالیسم را چنین توضیح می‌دهد:
- ۳۳ سوررالیسم عبارت است از آن فعالیت خودبه خودی روانی که به وسیله آن می‌توان خواه شفاهاً و خواه کتباً یا به هر صورت و شکل دیگری فعالیت واقعی و حقیقی فکر را بیان و عرضه کرد.
- ۳۶ سوررالیسم عبارت است از دیکته کردن فکر بدون واریسی عقل و خارج از هرگونه تقید هنری و اخلاقی.
- ۳۹ به عبارت دیگر هرچیز که در مغز انسانی می‌گذرد، اگر پیش از تفکر یادداشت شود، مطالب ناآگاهانه، حرف‌های خودبه‌خودی که بدون اختیار از دهان بیرون می‌آید و همچنین رؤیا جزء مواد اولیه تشکیل دهنده سوررالیسم است.
- طرفداران سوررالیسم ژراردو نروال و رمبو و... را به منزله پدران و مؤسسان و بنیان واقعی و قدیم این مکتب می‌دانند.
- ۴۲ برای روشنتر شدن مطلب و آشنایی بیشتر به افکار طرفداران این مکتب باید گفت که بسیاری از تصورات و تخیلات و اندیشه‌های آدمی هست که بر اثر مقید بودن به قیود اخلاقی و اجتماعی و سیاسی و رسوم و عادات، انسان از بازگفتن و بیان و ایضاح آن خودداری می‌کند و این پندارها را به اعماق ضمیر خویش (که در اصطلاح روانشناسی inconscience نامیده می‌شود) می‌راند. این قبیل افکار و اندیشه‌ها و آرزوها غالباً در خواب و رؤیا و در شوخی‌ها و حرف‌هایی که بدون اراده از زبان انسان می‌پرد تجلی می‌کند. سوررالیسم، طرفدار بیان صادقانه و صریح این قبیل افکار و تصورات و آوهام و آرزوهاست.
- ۴۸ * رمان (Romance): لغت رمان در رشته‌های مختلف هنری و زبان‌شناسی معانی گوناگون

- ۵۱ دارد که چون مربوط به موضوع بحث نیست از ذکر آن صرفنظر می‌شود و فقط معانی مختلفی که در ادبیات بدان داده شده است ذیلاً خواهد آمد:
- در قدیم کلمهٔ رمان در زبان فرانسوی به حکایت واقعی یا غیرواقعی اعم از نثر یا نظم اطلاق می‌شد.
- ۵۴ اما امروز رمان عبارت است از سرگذشت و داستانی که به نثر نوشته شده و حاوی حوادث و مطالبی باشد که زائیدهٔ تخیل نویسنده است و برای جلب توجه خواننده ایجاد شده است. رمان اقسام گوناگون دارد که مهمترین آنها عبارت‌اند از:
- ۵۷ ۱- رمان تاریخی: که در آن قهرمانان و حوادث مهم از تاریخ گرفته شده و نویسنده به مقتضای ذوق و سلیقهٔ خویش در حوادث و شخصیت قهرمانان تغییرات کم و بیش مهمی که زائیدهٔ تخیل اوست وارد آورده است.
- ۶۰ ۲- رمان روستایی: رمانی است که زندگی و آرزوها و تخیلات شبانان و مردم روستانشین را نقاشی و تحلیل می‌کند.
- ۶۳ ۳- رمان آموزشی: در چنین رمانی یکی از موضوع‌های علمی و آموزشی مانند موضوع‌های فلسفی، مذهبی، جغرافیایی و غیره در لباس داستانی که پرداختهٔ ذهن نویسنده است مورد بحث قرار گرفته.
- ۶۶ ۴- رمان فکاهی: عبارت است از رمانی که عادات و اخلاق و رفتار جاری عادی مردم را با بیانی نیشدار و خنده‌آور توجیه و تحلیل می‌کند. طبیعی است که موضوع این قبیل رمانها کمتر از میان مطالب جدی یا غم‌انگیز انتخاب می‌شود.
- ۶۹ ۵- رمان هجوآمیز: در این رمان، در ضمن حکایتی که درواقع صورت استعاری مقصد اصلی نویسنده است، عادات و اخلاق و سجایای مردم عصر موردنظر نویسنده، مورد انتقادی هجوآمیز قرار می‌گیرد.
- ۷۲ ۶- رمان مکاتبه‌بی: رمانی است که وقایع آن در ضمن نامه‌هایی که بین قهرمانان داستان ردوبدل می‌شود جریان دارد و خواننده با خواندن چند نامه از داستان مستحضر می‌گردد.
- ۷۵ ۷- رمان درونی: که قسمت عمدهٔ آن عبارت است از تحلیل احساسات و عواطف شخصی و درونی قهرمان داستان.
- ۷۸ ۸- رمان روانشناسی: که در آن حوادث عمده و مهمی وجود ندارد و زمینهٔ اصلی داستان چیزی جز تجزیه و تحلیل احساسات قهرمانان بر مبنای قوانین روانشناسی نیست.
- ۹- یکنوع رمان دیگر نیز وجود دارد که در آن عادات و رسوم و اخلاق و سجایای مردم شهر یا جامعه مورد توجه و بحث قرار می‌گیرد و به زبان فرانسوی آن را (Roman de mœurs) می‌گویند.

- ۸۱- البته در هر رمانی، کم و بیش حوادث مختلف جریان دارد و بنابراین شاید نتوان رمان حادثه‌یی را نیز نوعی رمان شمرد. اما در واقع رمانهایی هست که به سبب وجود حوادث گوناگون و متنوع از سایر انواع رمان ممتازست. مانند رمانهایی که در آن شرح مسافرتها یا وقایع خیالی یا وهمی با مهارت تمام به معلومات جغرافیایی یا تاریخی آمیخته شده است. این نوع رمانها را رمان حادثه‌یی می‌نامند.
- ۸۷- این است به طور خلاصه شرح مشهورترین اقسام رمانها از لحاظ زمینه و موضوع. اما چنانکه خوانندگان توجه کرده‌اند، در آغاز بحث رمان تعریف دقیق و جامعی از آن نکردیم. علت این قصور در تعریف آن است که رمان نوعی اثر ادبی خاص است که تعریف کردن آن بسیار دشوار می‌باشد. به عقیده بورنتی‌یر قانون رمان‌نویسی ایجاب می‌کند که قهرمانان آن به دست حادثه به این سوی و آن سوی کشیده شوند و جالب توجه بودن چنین اثری، با تسلط و استیلائی که بخت و سرنوشت بر اراده و سجایای قهرمانان داستان دارد، دارای نسبت مستقیم است. به نظر این نویسنده، افسانه رمانی است عجیب که بر اثر باور نکردنی بودن و دوری آن از حقیقت مطبوع طبع واقع شود.
- ۹۳- نوول عبارت است از یک رمان کوتاه. رمان می‌تواند هزار شکل به خود بگیرد و می‌تواند در زمینه‌های فلسفی؛ اخلاقی، علمی، سیاسی، مذهبی، تاریخی و غیره بحث کند.
- ۹۶- رمان‌نویسی در ادبیات جدید پدید آمد. اما با اینهمه یونانیان و رومیان نیز کم و بیش آن را می‌شناختند. در قرون وسطی رمانهای بسیاری به صورت منظومه‌های حماسی و عشقی (مانند ترستان و ایزوت و رمان گل سرخ) به وجود آمد.
- ۹۹- در سال ۱۶۱۰ میلادی با نوشته شدن رمان آستره، اثر ه. دورفه که یک رمان روستایی بود، نخستین رمان جدید پدید آمد.
- در قرن نوزدهم رمان‌نویسی به اوج کمال و ترقی خویش رسید و می‌توان گفت که درین قرن رمان، بر تمام آثار ادبی قرن سلطه و برتری دارد.
- ۱۰۲- در قرن ما هنوز رمان اهمیت و اعتبار خود را از دست نداده است و گرچه شناختن ارزش آثار اخیر این قرن و داوری دقیق درباره آن به درستی ممکن نیست، اما داستان‌نویسان بزرگی در سراسر گیتی، از اروپا گرفته تا آمریکا و آسیا وجود دارند که بحث درباره آنان و حتی بردن نامشان در این یادداشت‌های مختصر موجب طول کلام است.
- ۱۰۵- در قرن نوزدهم رمان‌نویسی به اوج کمال و ترقی خویش رسید و می‌توان گفت که درین قرن رمان، بر تمام آثار ادبی قرن سلطه و برتری دارد.

* نوول (Novel): عبارت است از سرگذشتی خیالی که نسبتاً کوتاه و مختصر باشد و شرح حوادث آن مانند رمان پیچیده و درهم نباشد.

در گذشته نوول به حکایت‌های کوچک هزل‌آمیزی گفته می‌شد که درج آنها در کتاب‌ها و جراید به علت زشتی مضمون ناپسند بوده و این نوع حکایات یا سینه به سینه نقل می‌شده

- ۱۱۱ و یا به صورت دستنویس انتشار می‌یافته است.
اما امروز «نول» عبارت از آن اثر ادبی است که از رمان کوتاه‌تر و از کنت (Conte) طولی‌تر باشد. نول را در ادبیات تمام کشورهای جهان می‌توان یافت.
- ۱۱۴ در قرن هفدهم در فرانسه «نول» به قسمی از داستانهای کوتاه اطلاق می‌شده که بیشتر ترجمان مطالب احساساتی باشد، اما در قرن ۱۸ و خاصه قرن نوزدهم نول نویسی ترقی فراوان یافت و نویسندگانی بزرگ مانند بالزاک و مریمه و توفیل گوتیه و آلفرد دوموسه بدان توجه کردند.
- ۱۱۷ در پایان این قرن و آغاز قرن نوزدهم نویسندگانی مانند. آنا تول فرانس و فلوبر و مخصوصاً موپاسان آن را به حد کمال رسانیدند.
- ۱۲۰ در نول نیز مانند رمان ممکن است نویسنده هر لحنی را که مایل باشد به کار برد. اما بهترین نولها با انشایی ظریف و لطیف و آسان نوشته شده است.
- * فابل (Fable): عبارت است از سرگذشت اساطیری و نمونه‌های آن در سنت‌های مذهبی یونان قدیم و تاریخ داستانی ایران فراوان است (مثل جام کیخسرو و آیین اسکندر). علاوه بر این به سرگذشت‌های موهوم و غیرواقعی و خیالی نیز اطلاق می‌گردد. همچنین داستانهایی که صرفاً زائیده تخیل نویسنده باشد و از آن نتیجه اخلاقی گرفته شود، معادل آن در فرانسه نول و کنت (Conte) و متضاد آن رسی (Récit) و وریته (Vérité) است.
- ۱۲۳ * کنت (Conte): سرگذشت‌های کوتاهی است که معمولاً از مسائل خیالی ترکیب شده و غالباً شرح وقایع خانوادگی است که با حوادث عجیب آمیخته باشد. و همچنین به سرگذشت‌های درخشان ولی بی‌معنی و بی‌نتیجه اطلاق می‌شود. قصه‌های اجنه و پریان را نیز Contes de fées می‌نامند.
- ۱۲۹ قصه‌هایی که برای کودکان گفته می‌شود، نیز همین نام را دارد.
- * فانتزی (Fantasy): اخیراً در مطبوعات مشاهده می‌شود که داستانهایی را زیر عنوان «فانتزی» درج می‌کنند. اصل این واژه فانتاستیک و به معنی موهوم و وهمی است. طبیعی است که این صفت می‌تواند پس از رمان و نول و کنت قرار گیرد. بنابراین رمان فانتاستیک به معنی رمان وهمی است و در همین حکم است نول و کنت فانتاستیک. پس لغت «فانتزی» به صورتی که امروز در جراید مستعمل است به معنی داستان وهمی و غیرواقعی می‌باشد.
- ۱۳۲ * فانتزی (Fantasy): اخیراً در مطبوعات مشاهده می‌شود که داستانهایی را زیر عنوان «فانتزی» درج می‌کنند. اصل این واژه فانتاستیک و به معنی موهوم و وهمی است. طبیعی است که این صفت می‌تواند پس از رمان و نول و کنت قرار گیرد. بنابراین رمان فانتاستیک به معنی رمان وهمی است و در همین حکم است نول و کنت فانتاستیک. پس لغت «فانتزی» به صورتی که امروز در جراید مستعمل است به معنی داستان وهمی و غیرواقعی می‌باشد.
- ۱۳۵

- ۱۳۸ * **درام (Drama):** نمایشنامه‌یی است که در آن معمولاً مسائل خنده‌آور با قسمت‌های غم‌انگیز درهم آمیخته باشد. و درام لیریک (غنایی) عبارت از درامی است که در آن قسمت‌هایی با آواز خوانده شود. درام بیش از هر نوع نمایشنامه دیگر به زندگی نزدیک است زیرا در زندگی نیز غم و شادی با یکدیگر و در کنار یکدیگر وجود دارد. ۱۴۱

- * **تراژدی (Tragedy):** عبارت است از نمایشنامه یا منظومه جدی و غم‌انگیزی که معمولاً موضوع آن از سرگذشت قدیسان و رجال مذهبی و یا از زندگی مردان بزرگ تاریخ گرفته شده و حادثه‌یی عظیم و مهم را مجسم می‌سازد و با نشان دادن منظره مبارزه عواطف بشری و مصائبی که نتیجه جبری تعارض این عواطف است روح آدمی را سخت تحت تأثیر قرار می‌دهد. ۱۴۴

- * **کمدی (Comedy):** عبارت است از پی‌پس (Pièce) تأتری اعم از منظوم یا مثنوی که معمولاً برای خنداندن تماشاگران نوشته شده است. ممکن است در این نمایشنامه‌ها، یا بر اثر وضع پرسوناژها و یا بر اثر نمایش هجوآمیز عادات و رسوم و اخلاق اجتماعی و یا بر اثر مجسم کردن اعمال خنده‌آور زندگی بشری مردم را به خنده آورد. ۱۵۰

توضیح:

۳. امیل زولا، ← توضیحات سطر ۱۳۰ درس پیشین.
۵. فلوبر، ← توضیحات سطر ۳۰ درس پیشین.
۹. برادران گنکور، ← توضیحات سطر ۱۴۴ درس پیشین. // آلفونس دوده، ← همان جا.
۱۲. گی دوموپاسان (= Gug de Maupassant)، نوول نویس فرانسوی و از پروردگان گوستاو فلوبر بود. قوی مانند مرگ، یک زندگی و... از جمله آثار اوست.
۱۵. کلود برنار (= Clauole Bernarcl)، دانشمند زیست‌شناس فرانسوی، (م ۱۸۷۸م).
۲۴. جک لندن (= Jack London)، نویسنده امریکایی، (م ۱۹۱۶م)، سپیددندان، آوای وحش، گرگ دریا و چند داستان دیگر او به فارسی ترجمه شده‌اند.
۲۵. نانا، ← سطر ۳ در همین درس.
۳۰. آندره برتن (Breton)، شاعر و نویسنده سوررالیست، (م ۱۸۹۶م).
۴۰. ژرار دونروال (= Nerval)، نویسنده فرانسوی و از چهره‌های برجسته سوررالیسم، (م ۱۸۵۸م). سفر در شرق و دختران آتش از آثار اوست. // رمبو، ← توضیحات سطر ۱۷۸ درس پیشین.

۶۰. رمان روستایی، رمان آموزشی، رمان فکاهی، رمان هجوآمیز، و... اقسام دیگر نمونه‌های بارزی در زبان فارسی ندارد.
۷۲. مستحضر شدن: آگاه شدن.
۸۴. وهم: پندار، خیال. // وهمی: خیالی، تخیلی.
۸۹. بورنتی یر (= Burnetière)، برون تیر منتقد ادبی فرانسوی است.
۹۸. ترستان و ایزوت (= Tristan Isolde)، از دلکش‌ترین داستانهای عاشقانه قرون وسطی است. این داستان ظاهراً اصل ایرلندی دارد. پایان این عشق شورانگیز به مرگ منتهی می‌شود. این داستان به نام ترستان و ایزوت به فارسی ترجمه شده است. // رمان گل سرخ (*Roman de la Rose*)، رمانی فرانسوی است در ۲۲۰۰۰ بیت در دو قسمت. در تجزیه و تحلیل روانی عشق است. // آستره (= *Astrée*)، از آثار ه. دورف. // ه. دورف (= *Honoré d'Urfé*)، نویسنده فرانسوی، (م ۱۶۲۵ م)، آستره را در پنج جلد نوشته است، این داستان مبنای اصلی رمان نویسی فرانسه است.
۱۰۷. نول را امروزه داستان کوتاه گویند.
۱۱۶. بالزاک، ← توضیحات سطر ۱۳۸ درس پیشین. // مریمه، ← همانجا. // تئوفیل گوتیه (= *Gautier*)، نویسنده فرانسوی، (م ۱۸۷۲ م)، میناها و نگین‌ها، رمان مومیایی، تاریخ رمانتیکم و... از آثار اوست. // آلفرد دوموسه، ← توضیحات سطر ۱۱۷ درس پیشین.
۱۱۸. آنا تول فرانس: نویسنده معروف و متفکر فرانسوی، (م ۱۹۲۴ م)، طایس، بریان پزی ملکه سبا از رمانهای اوست که به فارسی ترجمه شده است. // فلوبر، ← توضیحات سطر ۱۳۰ درس پیشین.
۱۱۹. موپاسان، ← توضیح سطر ۱۲ در همین درس.
۱۲۲. اساطیری: منسوب به اساطیر. اساطیر: جمع اسطوره. اسطوره، عربی شده کلمه *historia* یونانی است، افسانه، قصه.
۱۳۹. غنایی: شعری که حاکی از عواطف و احساسات باشد. این شعر را لیریک (= *lyric*) گویند.
۱۴۲. قدّيسان: جمع قدّیس، اولیای دین مسیح.
۱۴۸. تماشاگران: تماشاگران.
۱۴۹. سرسوناژ (= *Personnage*): پرسناژ، فردی که در فیلم یا نمایش دارای نقشی باشد.

خودآزمایی ۲۴. (ب): (مکتب‌های ادبی (۲):

۱. ناتورالیسم در کدام گزینه صحیح تعریف شده است؟
 الف. تا سرحدّ امکان طرفدار بیان واقعیّات است، امّا بیان زشتی‌ها را ترجیح می‌دهید.
 ب. بیان نکات اخلاقی و پسندیده را اساس کار خود قرار داده است.
 ج. برعکس واقعیّات از تخیّلات بهره می‌برد.
 د. واقعیّات و تخیّلات را بهم می‌آمیزد.

*

۲. در رأس مکتب ناتورالیسم چه کسی قرار دارد؟
 الف. فلوبر ب. امیل زولا ج. دوما د. بالزاک

*

۳. مکتب ناتورالیسم در واقع با نوشته‌های چه کسی آغاز شد؟
 الف. امیل زولا ب. دوده ج. گوستا فلوبر د. آلکساندر دوما

*

۴. خلاصه نظریّات طرفداران ناتورالیسم در کدام گزینه آمده است؟
 الف. اعمال روش در ادبیّات
 ب. بیان دقیق و صحیح طبیعت و زندگی
 ج. ترجیح توصیف زشتی‌های طبیعی و اخلاقی
 د. همه موارد

*

۵. سوررالیسم در چه زمانی آغاز شد؟
 الف. ۱۹۲۴ ب. ۱۸۵۰ ج. اوایل ۱۹۰۰ د. اواخر سده نوزدهم

*

۶. رمان را به آن معنی که امروز به کار می‌رود، تعریف کنید.

*

۷. کدام تعریف درباره نوول صحیح است؟
 الف. سرگذشت خیالی نسبتاً کوتاه که حوادث آن مانند رمان پیچیده نباشد.
 ب. نوول باید انشایی خشن و غیرظریف داشته باشد.
 ج. نوول داستانی است که نویسنده آن لحنی خاص به کار برده باشد.
 د. نوول از رمان طویل‌تر و از کنت کوتاه‌تر است.

*

۸. فابل یعنی چه؟

✱

۹. گُنت را تعریف کنید.

✱

۱۰. فانتزی در مطبوعات به کدام معنی به کار می‌رود؟

✱

۱۱. درام لیریک را تعریف کنید.

✱

۱۲. موضوع تراژدی چیست؟ بیان کنید.

✱

۱۳. کمدی را تعریف کنید.

✱

۱۴. شعر غنایی (لیریک) را تعریف کنید.

۲۵

ویکتور هوگو

ویکتور هوگو: (۱۸۰۲-۱۸۸۵م) برجسته‌ترین چهرهٔ ادبی رماتیسم قرن نوزدهم فرانسه است. از معروفترین داستانهای وی که به فارسی ترجمه شده است، می‌توان از گوزپشت سردام، بینویان، کارگران دریا، نود و سه را نام برد. در اواخر عمر مورد احترام و ستایش عام بود. جنازهٔ او را در پانتئون به خاک سپردند. نوشتهٔ زیر از کتاب بینویان اوست که حسینیقلی مستعان آن را به فارسی درآورده است:

(۲۵). الف: گزیده‌یی از هوگو

شب پیش، و اندکی هم صبح آن روز، باران باریده بود. اما در ماه ژوئن رگبارها حسابی نیستند. یک ساعت پس از یک طوفان، به زحمت می‌توان تشخیص داد که در آن روز زیبایی درخشان، بارانی هم باریده است. در تابستان زمین از آب به همان زودی خشک می‌شود که گونهٔ کودک گریان از اشک.

در این لحظه انقلاب شمسی، روشنایی هنگام ظهر، به اصطلاح بی اندازه مؤثر است. همه چیز را فرا می گیرد. بر زمین می افتد و مثل اینکه به مکیدن پرداخته است به آن می چسبد. می توان گفت که خورشید، تشنه است. یک رگبار تند برایش یک گیلان آب است؛ یک باران آناً آشامیده شده است؛ صبح از همه چیز آب می ریخت، بعد از ظهر از همه چیز غبار برمی خیزد.

هیچ چیز ستودنی تر از سبزه‌یی نیست که باران چهره‌اش را بشوید و شعاع آفتاب خشکش کند، این خنکی زیبایی است که حرارتی همراه دارد باغ‌ها و چمن‌ها که آب در ریشه‌هاشان و آفتاب در گل‌هاشان دارند، به صورت مجمری درمی آیند که بخور در آن ریخته باشند، و یکباره با همه عطرهاشان دود می کنند. همه چیز می خندد، می خواند و خویشتن را عرضه می دارد. آدمی احساس می کند که آرام آرام مست شده است. بهار یک بهشت موقت است؛ خورشید دست کمک پیش می آورد تا آدمی را به صبر کردن وادارد.

موجوداتی هستند که بیش از این چیزی نمی طلبند، جاندارانی هستند که چون آسمان لاجوردی داشته باشند می گویند: همین بس است! متفکرانی وجود دارند که در شگفتی‌ها فرو می روند، در مجذوبیت و در پرستش طبیعت غوطه‌ور می شوند، و از میان امواج آن بی‌اعتنایی به بد و خوب را حاصل می دارند، در کون و مکان سیر و سیاحت می کنند، با رخشندگی بسیار از آدمیان فارغند، نمی فهمند که آدمی در همان هنگام که می تواند زیر درختان با صفا بنشیند و در تخیل فرو رود، می تواند اندیشه‌اش را به گرسنگی اینان، به تشنگی آنان، به برهنگی فقیران در زمستان، به خمیدگی لنگای یک ستون فقرات کوچک، به بستر بیمار، به کلبه تاریک، به زندان سیاه‌چال، به لباسهای پاره دختران جوان لرزان، مشغول سازد؛ اینها ارواحی آرام و مخوفند که رضایی بیرحمانه دارند. امر عجیب آنکه ابدیت کفایتشان می کند. این نیاز بزرگ آدمی، این وجود فانی که به خوبی قابل دیدن و فرا گرفتن است، چیزی است که آنان هیچ نمی دانند. محدودی که قابل ترقی است، این شاهکار عالی، چیزی است که در فکرش نیستند. لایتنایی که از ترکیب بشری و لاهوتی و محدود نامحدود به وجود می آید از نظرشان ناپدید می شود. هرچند که با عظمت رودرو باشند لبخند می زنند. هرگز شادی ندارند، همیشه در جذبه‌اند. غوطه خوردن، حیات آنان است. تاریخ بشریت برای آنان چیزی جز یک نقشه چندپاره نیست. «کل» در آن وجود ندارد؛ «کل» واقعی در خارج آن است؛ پس اشتغال به این «جزء» یعنی «آدمی» برای چه خوب است؟ آدمی رنج می برد؟ ممکن است، اما کاری به آن نداشته باشید و ستاره «آلده باران» را بنگرید که چگونه اوج می گیرد! مادر دیگر شیر در پستان ندارد، نوزاد، جان می دهد؛ بسیار خوب، اما من از این مطالب هیچ نمی دانم، بیایید و تماشا کنید که این خط مدور که برکنده درخت کاج است وقتی که زیر «میکروسکوپ» دیده شود به صورت چه کل ستاره‌یی زیبانمایان

می‌شود! زیباترین توریها را بیاورید و با این مقایسه کنید! — این متفکران دوست داشتن را از یاد می‌برند. منطقه البروج چنان در اینان اثر می‌بخشد که از نگریستن به کودکی که اشک می‌ریزد بازشان می‌دارد.

توضیح:

۸. أنا: در یک آن، در لحظه‌ی.
۱۲. میجر: منقل، آتشدان. // بخور: ماده‌ی خوشبویی که در آتش می‌ریزند، بخار آب گرم یا داروی جوشانده، این کلمه را در میان مردم بخور تلفظ می‌کنند.
۲۲. لنفاوی: لمف (= lymph) آب، مایعی که در اطراف سلولهای بدن قرار دارد و رابط بین سلولهای بدن و خون است. لنفاوی مربوط به آب میان بافتی.
۲۷. لایتناهی: بی‌نهایت، بی‌پایان. // لاهوتی: مربوط به جهان معنی، عالم غیب.
۳۲. آله باران (= Aldèbaran): ستاره‌ی از قدر اول واقع در چشم صورت فلکی ثور، آن را دیده‌گاو گویند. دُبران.
۳۷. منطقه البروج: دایره‌ی عظیم فلکی که فرضی است و در آن دوازده برج واقع شده‌اند و آن را کلاه چرخ نیز گویند و خورشید در مدت یک سال آن را طی می‌کند.

خودآزمایی ۲۵. (الف): (گزیده‌ی از هوگو):

۱. کدام گزینه درباره‌ی هوگو صحیح است؟
 الف. از نویسندگان مکتب رمانتیسیم قرن نوزدهم فرانسه.
 ب. از هنرمندان رالیست قرن نوزدهم فرانسه.
 ج. از نویسندگان رمانتیسیم قرن هیجدهم فرانسه.
 د. از نویسندگان رالیست قرن هیجدهم فرانسه.
 *
۲. کدام گزینه صحیح است؟
 الف. لایتناهی: پایان‌پذیر
 ب. میجر: آتش
 ج. لاهوتی: مربوط به عالم غیب
 د. آله باران: باران موسمی.
 *
۳. منطقه البروج را تعریف کنید.
 *

۴. متن این درس از کدام اثر هوگوست؟
 الف. گوژپشت نتردام
 ب. کارگران دریا
 ج. نودوسه
 د. بینوایان

۲۵. ب: بورگیل

برونوبورگیل: از ستاره‌شناسان آلمانی است. کتابی به نام از جهانهای دور دربارهٔ نجوم و مسائل ستاره‌شناسی تألیف کرده است. این کتاب را مهندس کاظم انصاری به فارسی ترجمه کرده است. نوشتهٔ زیر از آغاز کتاب است:

نظری به فضای بیکران

- امواج به ساحل می‌خورد و نغمهٔ یکنواخت و خواب‌آوری را زمزمه می‌کند. از آن دورها قایق دیر کرده‌یی بادیان گشوده تنها به سوی دهکدهٔ ماهیگیران رهسپار است. باد شامگاهی پارس سگان را از آن جا به گوشهٔ عزلت و انزوای من می‌رساند. در باختر بازپسین اشقهٔ خورشید چون طلای مذاب می‌درخشد، قطعات کوچک و ظریف ابرهای سپید در دریای شنگرفی آسمان شنا می‌کند. ازابهٔ خورشید به سرعت از افق سرازیر می‌شود و به جانب کشورهای دور باختری که شب دیرپای از آنجا می‌گریزد می‌پیچد و این دریای گلگون آهسته آهسته رنگ می‌بازد. نسیم شامگاهان آرام آرام از میان ساقه‌های ظریف گیاهان ساحلی می‌گذرد. گیاهان خواب‌آلوده زمزمه می‌کنند و آهسته سرفرود می‌آورند، گویی افسانه‌های عجیبی را در گوش یکدیگر می‌گویند، به کودکانی می‌مانند که قبل از رسیدن لولوی خواب کننده به زیر لحاف می‌خزند.
- ساعت بیداری ستارگان فرارسیده است. رنگ ارغوانی افق از باختر می‌پرد، حاشیهٔ آتشین که چون سیل طلای گداخته در افق کشیده شده از هم می‌پاشد و شب بالهای سیاه آبی‌گون خود را بر خشکی و دریا می‌گسترانند. هلال نقره‌فام ماه بر فراز دهکدهٔ کوچکی که از پنجرهٔ خانه‌های آن گاهگاه نور ضعیفی می‌درخشد آویخته و عکسش بر سطح صاف و هموار دریاچهٔ پهناور می‌رقصد. من در گوشه‌یی ایستاده‌ام و به چراغ‌های جاودانی بر فراز آسمان می‌نگرم. این چراغ‌ها آهسته یکی پس از دیگری روشن می‌شود. نخست ستارگان نورانی و درشت و سپس آنها که کوچکترند طلوع می‌کنند. ماه خود را برای غروب کردن آماده

- ۱۸ می سازد، روپوش پرستارهٔ ملکهٔ آسمان در برابر من گسترده می شود و زیور و آرایش پربهای آن چون خرده های الماس می درخشد.
- ۲۱ خاطرات گذشته زنده می شود و صدای نشاط انگیز کودکان شاداب از دوران طفولیت در گوش من طنین می افکند. گویی سخنان آموزگار سالخورده و جهان دیده در میان این هیاهوی نشاط بخش به گوش می رسد:
- آیا می دانی چند ستارهٔ کوچک در آسمان نیلگون می درخشد؟
- ۲۴ ما اینک دیگر بزرگ شده ایم و دربارهٔ ستاره های کوچک مطالب بسیاری آموخته ایم اما هنوز مانند آن روزی که در عین بُهت و حیرت با دلی پر از ایمان به آنها می نگرستیم در نظرم آن عجیب و حیرت انگیز جلوه گرند. ما در نظارهٔ این روشنایی ها، این جهان جهانها، سرگردانیم. بشر کوچک مانند سلولی ریز در روی زمین که خود چون دانهٔ شن در فضای کیهان در گردش است زندگانی می کند و خود را در برابر فضای بیکرانی مشاهده می نماید که در آن از روز ازل طلوع و غروب پایان ناپذیر میلیاردها کرات سماوی تکرار می شود.
- ۳۰ زمانی بشر زمین را مرکز و قلب عالم و حتی تمام عالم بیکران می پنداشت، تصوّر می کرد که ستارگان در جوّ زمین شناورند و مانند آناکسیماندر، محقّق و فیلسوف یونانی دو هزار سال قبل، معتقد بود که ستارگان گل میخ های زرّینی است که در کاسهٔ بلورین آسمان کوفته شده. اگرچه خردمندان بزرگ حتی روزگاران کهن حقارت و خردی زمین و بی اهمیتی آن را در میان عالم بیکران حدس می زدند و دربارهٔ این روشن فلکی تصوّرات صحیحی داشتند و آنها را کرات سماوی بسیار دور می پنداشتند، با این حال بشر هزاران سال وقت لازم داشت تا این بلاهت را که زمین در مرکز عالم استوار و ساکن است و تمام ستارگان پروانه وار گرد شمع وجود این تاج افتخار دستگاه آفرینش می چرخند از سر بدر کند. نخستین
- ۳۶ تصاویر نزدیک به حقیقت عالم افلاک که متفکرین یونانی قرن ششم قبل از میلاد مسیح طرح و تنظیم کرده بودند به دست فراموشی سپرده شد. نیکلا کوپرنیک در دههٔ چهارم قرن شانزدهم دوباره با دست مقتدر خود زمین را از مرکز عالم بیرون کشید و آن را به ستاره یی در میان ستارگان دیگر یا به کوچکترین قطره یی در میان اقیانوس عالم، اقیانوسی که امواج درخشانش در فضای بی انتها متلاطم است، مبدّل ساخت.
- ۴۲

توضیح:

۴. مُذاب: گداخته شده، آب شده.
۹. لولو: صورتک ترسناکی که برای ترسانیدن کودکان می سازند. لولوی خواب کننده قبل از خفتن اطفال به چشمشان خاک می پاشد و خوابشان می کند.
۱۵. چراغ های جاودانی: ستارگان.

۲۵. بُهت: (در اصل بُهت یا بَهت)، حیرانی، متحیر شدن.

۲۹. سَماوی: آسمانی.

۳۱. جَوّ: طبقه سیّالی که اطراف زمین را احاطه کرده است، اَتمسفر. // آناکسیماندر (= Anaximandre)، فیلسوف، و از شاگردان تالس مَلطی که میان سال ۶۱۰ تا ۵۴۷ قبل از میلاد می زیسته است.

۳۶. بَلاَهت: ابله‌ی، نادانی، ساده دلی.

۳۹. نیکلاکوپرنیک (= N. Copernic)، ستاره شناس لهستانی (م ۱۵۴۳ م)، در هفتاد سالگی کتابی به نام درباره اجسام آسمانی نوشت که هیأت بطلمیوس را رد می کرد.

خود آزمایی ۲۵. (ب): (نظری به فضای بیکران):

۱. ترجمه این کتاب علمی را از نظر ادبی چگونه می بینید، نظر تان را بنویسید.

*

۲. نویسنده چه چیزی را به «لولوی خواب» مانند کرده است؟

الف. افسانه های عجیب ب. نسیم شامگاهان

ج. زمزمه گیاهان د. ساقه های ظریف

*

۳. «ساعت بیداری ستارگان فرا رسیده است»، یعنی چه؟

الف. شب شده است ب. شب به پایان رسیده است

ج. نیمه شب است د. سپیده دم است

*

۴. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. بهت ب. سماوی ج. بلاهت د. مذاب

۱. نادانی ۲. حیرت ۳. گداخته ۴. آسمانی

۲۵. ج: ترجمه تفسیر طبری

ترجمه تفسیر طبری: به فرمان منصور بن نوح سامانی (۳۵۰-۳۶۶ ه. ق) به دست عده یی از علمای ماوراءالنهر و خراسان به فارسی ترجمه شده است.
این ترجمه در چهارده مجلد بزرگ بوده، سپس آن را به هفت مجلد تقسیم کرده اند

که هر کدام ترجمه یک هفتم قرآن کریم است. مؤلف آن ابی جعفر بن محمد بن جریر طبری املی (۲۲۴-۳۱۰ ه.ق) است. همین مؤلف کتابی هم به نام تاریخ طبری دارد که ابوعلی بلعمی، وزیر منصور بن نوح سامانی، به نام تاریخ بلعمی به فارسی ترجمه شده است. بلعمی در ترجمه خود از دیگر کتب تاریخی هم بهره برده است. متن زیر گزیده کوتاهی از ترجمه تفسیر طبری است:

قصه آفریدن آدم (ع)

- چون خدای عزوجل خواست که آدم را بیافریند جبریل را بفرستاد و گفت که: برو بدین جهان آنجا که امروز مکه است و از آن جا چهل گز گل از زمین بردار. جبریل بیامد و آنجا که امروز کعبه است پرفرو برد زمین، و خواست که گل بردارد. و زمین با جبرئیل به سخن آمد، گفت: یا جبرئیل همی چه کنی؟ گفت: همی گل بردارم از روی تو، تا خدای عزوجل خلقی بیافریند، و این جهان بدو سپارد. زمین مرجبریل را سوگند داد و گفت: بدان خدای که ترا فرستاد که تو از من گل ببرداری، که خدای عزوجل از آن خلیفتی آفریند که او بر پشت من گناه کند و خون ناحق ریزد، همچنان که آن جان کرد تا خدای تعالی ایشان را از پشت زمین براند. جبریل از بهر آن سوگند بازگشت و گفت: یا رب تو خود بهتر دانی که من از بهر چه بازگشتم.
- پس خدای عزوجل میکائیل را بفرستاد و گفت: برو و چهل گز گل از روی زمین بردار. میکائیل بیامد و زمین همچنان سوگند بر وی نهاد و او نیز بازگشت. پس خدای عزوجل عزرائیل را بفرستاد، و زمین همچنان سوگند بروی نهاد که جبرئیل و میکائیل را نهاده بود.
- ۱۲ [عزرائیل] گفت: فرمان خدای را به سوگند تو بندهم، خدای تعالی مرا چنین فرمود و من فرمان خدای برم نه فرمان تو. و آنجا که مکه است پرفرو بُرد و چهل گز گل از جمله روی زمین برداشت از همه لونی سخت و سست و نرم و ریگ و کویر و نرم و درشت و سیاه و سپید و از همه لونی. و حق جل و علا آدم را از آن گل بیافرید به قدرت خویش، و همچنان که بیافرید صورتی بود اوکنده از مشرق تا مغرب، و اندر آن جان نبود، صلصال بود خشک شده، و بدان جا اوکنده. و بدان وقت این جهان همه ابلیس داشت.

توضیح:

۱. عزوجل: گرامی و بزرگ است. // جبریل: جبرئیل، یکی از چهار فرشته مقرب.
۲. گز: واحد طول که در قدیم ۲۴ انگشت بود.
۵. مَر: از ادات تأکید مفعولی.

۶. خَلِيفَت: آفریده، مردم.
 ۷. جَان: جمع جن، پریان.
 ۹. میکائیل: یکی از چهار فرشته مقرب.
 ۱۰. سوگند نهادن: سوگند خوردن، قسم یاد کردن.
 ۱۱. عزرائیل: عزرائیل، یکی از چهار فرشته مقرب.
 ۱۲. بِنْدَهَم: ندهم، فعل منفی با بای تأکید به کار رفته است.
 ۱۴. لُون: رنگ.
 ۱۶. اَوُکْنَدَه: افکنده، در اینجا به معنی افتاده. // صَلْصَال: گِل خشک، گِل مخلوط با ریگ.
 ۱۷. اِبْلِیس: از diabolos یونانی به معنی شیطان است.

خودآزمایی ۲۵. (ج): (قَصَّة آفریدن آدم(ع):

۱. تفسیر طبری را چه کسی (یا کسانی) به فارسی ترجمه کرده است؟
 الف. محمد بن جریر طبری
 ب. عذّه‌یی از علمای ماوراءالنهر
 ج. حبیب یغمایی
 د. ابوعلی بلعمی

*

۲. تاریخ بلعمی چگونه تدوین شده است؟
 الف. محمد بن جریر تألیفش کرده است
 ب. ابوعلی بلعمی تألیفش کرده است
 ج. ابوعلی بلعمی بر مبنای تاریخ طبری ترجمه کرد
 د. بلعمی و محمد بن جریر با هم تألیفش کردند.

*

۳. «ب» در «بندهم» چه کلمه‌یی است؟
 الف. زاید است
 ب. پیشوند است
 ج. حرف اضافه است
 د. تأکید است

*

۴. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:
الف. لون	ب. خلیقت	ج. صلصال	د. جان
۱. گل خشک	۲. رنگ	۳. پریان	۴. آفریده

(۲۵). د: هزار و یک شب

هزار و یک شب: کتابی بزرگ به عربی است به نام الف لیلة و لیلة شامل افسانه‌ها و قصه‌های عامیانه مربوط به انس و جن و حیوان و انسان که در شرق و غرب معروف شده است. اصل این داستانها را برخی ایرانی و بعضی هندی دانسته‌اند. آنچه به حقیقت نزدیک است، این است که این کتاب نتیجه افکار مردم شرق (هند، ایران، مصر، سوریه و عراق) است. زمان تألیف کتاب نیز معلوم نیست. بعضی برآنند که اولین جمع و تدوین آن به زمان خلفای عباسی (۱۳۲-۶۵۶هـ / ۷۵۰-۱۲۵۸م) صورت گرفته، برخی معتقدند که در زمان خلافت فاطمیان، ایوبیان و امویان در بغداد و قاهره و دمشق، قصه‌های زیادی بر اصل افزوده شده است. عبارات کنونی کتاب یکدست و قدیمی نیست و بسیاری از آنها عامیانه است. بیشتر محققان بر این عقیده‌اند که کتاب در قرن ۱۳ و ۱۴ میلادی / هفتم و هشتم هجری به صورت کنونی درآمده است. کتاب به زبان فرانسوی ترجمه شد و این ترجمه باعث شهرت آن در مغرب زمین گشت. بعدها به زبانهای انگلیسی، آلمانی، و بار دیگر فرانسوی و روسی نیز ترجمه شد. متن عربی آن در کلکته، مصر و لبنان بارها به چاپ رسیده است.

عبداللطیف طسوجی حدود سال ۱۲۵۹هـ.ق در زمان محمدشاه به امر بهمن میرزا این کتاب را به نثر سلیس فارسی برگرداند. سروش اصفهانی مأمور شد که به جای اشعار عربی آن، اشعار فارسی بگذارد. این ترجمه در ایران بارها به چاپ رسیده است. براساس داستانهای آن فیلمها و کارتن‌های سینمایی تهیه شده است. قصه سندباد و چهل دزد بغداد از آن جمله‌اند. متن کوتاه زیر از هزار و یک شب ترجمه عبداللطیف طسوجی تبریزی انتخاب شده است:

حکایت موش و سموره

موشی با سموره‌بی در خانهٔ مرد فقیری منزل کردند. اتفاقاً یکی از دوستان آن مرد بیمار شد و طبیب از بهر او کنجد مقشّر فرمود. او نیز پاره‌بی کنجد به آن مرد بی چیز بداد که پوست از آن بردارد. و آن مرد کنجد را به زن خویش بداد که مقشّرش کند. پس از آن که پوست از آن کنجد برداشت، چون سموره کنجد بدید به سوی آن کنجد بیامد و از آن کنجد در آن روز به منزل خود همی برد تا آنکه بیشتر آن کنجد را ببرد. چون زن بیامد و نقصان در کنجد مشاهده کرد به

- ۶ نگهبانی کنجد بنشست تا سبب نقصان بداند. پس سموره به بُردن کنجد بیامد. زن را دید که بدانجا نشسته. دانست که از بهر پاس کنجد نشسته است. با خود گفت: این عاقبت بد دارد. ناچار من باید کاری کنم که کردارهای بد مرا ببوشاند. پس کنجد را که در منزل داشت بیرونش همی آورد. چون زن او را بدیشان بدید با خود گفت که: سبب نقصان کنجد این سموره نخواهد بود. از آنکه کنجد را دیگری برده او همی آورد و آفت کنجد از این نیست. این با ما نکوئی می‌کند پاداش این جز نیکوئی نتوان داد، ولی من باید پاس دارم تا برندهٔ کنجد را بشناسم. سموره دانست که به خاطر زن چه گذشت. پس نزد موش برفت و به او گفت: ای خواهر هرکس که مراعات همسایه نکند در دوستی ثابت قدم نیست. موش گفت: آری ای خواهر چنین است و این سخن را سبب چه بود؟ سموره گفت: خداوند خانه، کنجد آورده است. خود با عیالش از آن کنجد خورده سیر گشته‌اند و باقی آن را گذاشته‌اند. همه جانوران از این برگرفته‌اند، اگر تو از آن قسمتی ببری از دیگران سزاوارتر خواهی بود. موش از این سخن به طرب آمد و برقصید و با دُم خود بازی کرد و به طمع کنجد فریفته شد. در حال برخاسته از خانهٔ خود به درآمد. کنجدهای پوست کنده را دید که از غایت سفیدی مانند آفتاب پرتو انداخته‌اند و زن نیز به نگهبانی او نشسته. پس موش در عاقبت کار فکر نکرد و خودداری نتوانست، به میان کنجد داخل شد و خواست که از او بخورد. آن زن با چوبی که در دست داشت او را بزد و سرش را بشکست و سبب هلاک او طمع و غفلت از عاقبت کارها شد.
- ۲۱ ملک شهرباز گفت: ای شهرزاد به خدا سوگند که طرفه حدیثی گفתי اگر در نزد تو حدیثی نیکو در محافظت عهد مودّت هست بازگو. شهرزاد گفت: آری ای ملک به من رسیده است.

توضیح:

۱. سَموره: سمور، جانوری کوچک و گوش‌خوار.
۲. گُنْجِد: از دانه‌های روغنی که روغن آن را می‌گیرند. // مُقَشَّر: پوست کنده.
۱۴. خداوند: صاحب، مالک.
۲۲. طَرَفه: تازه، شگفت‌آور.
۲۳. مَوَدّت: دوستی.

خودآزمایی ۲۵. (د): (حکایت موش و سموره):

۱. دربارهٔ هزار و یک شب دو سطر توضیح دهید.

۲. اشعار هزارویک شب را چه کسی انتخاب کرده؟

- الف. صبا
ب. سروش اصفهانی
ج. مشتاق اصفهانی
د. عبداللطیف طسوجی

*

۳. کدام گزینه صحیح است؟

- الف. سموره: موش
ب. مُقَشَّر: قشری
ج. مودّت: دوستی
د. طرفه: هدیه

*

۴. مفهوم این حکایت در کدام گزینه آمده است؟

- الف. دوست مخلص
ب. دوست نادان
ج. همسایه خطرناک
د. همسایه خائن

۲۶

عبیدزاکانی

عبیدزاکانی: نظام‌الدین عبیدزاکانی متخلص به عبید از شاعران و نویسندگان معروف قرن ۸ هجری است. در حدود سال ۷۰۰ ه. ق در قزوین به دنیا آمده است. کلیات او شامل اشعار جدی در قالب قصیده و غزل است. رسالاتی هم به نثر دارد که عبارتند از: اخلاق الاشراف، صدپند، رساله تعریفات یا ده فصل، مثنوی به نام عشاق دانه قصیده‌یی طنزآلود در نود بیت به نام موش و گربه دارد. عبید در سال ۷۷۱ یا ۷۷۲ ه. در گذشته است. عبید در طنز شهرتی دارد.

طنز: (Satire) یکی از ویژگیهای ادبیات ایران و دیگر کشورهاست. و آن شعر یا نثری است که در آن حماقت یا ضعف‌های اخلاقی، فساد اجتماعی یا اشتباهات بشر، با شیوه تمسخرآمیز بازگو شود. مردمی که نتوانند صریحاً نظرات خود را بیان کنند، از راه سخنانِ دوپهلوی، غیر صریح و خنده‌ناک، و گاهی گزنده، انتقادهای خود را اظهار می‌کنند. هجو و هزل جنبه تندتر و گزنده‌تری دارند ولی طنز صراحت تعبیرات هجو را ندارد و اغلب غیر مستقیم و به تعریض، عیوب کسی یا کاری را بازگو می‌کند. عبید در این زمینه مشهور است (برای اطلاع از تاریخچه و تحول طنز به کتاب: مقدمه‌یی بر طنز و شوخ طبعی در ایران، دکتر علی‌اصغر حلبی، تهران، پیک، ۱۳۶۴ نگاه کنید). نمونه‌های زیر از عبید زاکانی است:

لطیفه

درویشی به درِ خانه‌یی رفت. پاره‌نانی بخواست. دخترکی در خانه بود، گفت: نیست. گفت: چوبی، هیمه‌یی. گفت: نیست. گفت: پاره‌یی نمک. گفت: نیست. گفت: کوزه‌یی آب. گفت: نیست. گفت: مادرت کجاست؟ گفت: به تعزیتِ خویشاوندان رفته است. گفت: چنین که من حالِ خانه‌ شما می‌بینم، ده خویشاوندِ دیگر می‌باید که به تعزیتِ شما آیند.

۳

لطیفه

جنازه‌یی را بر راهی می‌بردند. درویشی با پسر بر سرِ راه ایستاده بودند، پسر از پدر پرسید که بابا در اینجا چیست؟ گفت: آدمی. گفت: کجایش می‌برند. گفت: به جایی که نه خوردنی باشد و نه پوشیدنی، نه نان و نه آب، نه هیزم، نه آتش، نه زر، نه سیم، نه بوریا نه گلیم. گفت: بابا مگر به خانه‌ ما می‌برندش؟

۶

لطیفه

سلطان محمود در زمستانی سخت به طلحک گفت که با این جامهٔ یک‌لا در این سرما چه می‌کنی که من با این همه جامه می‌لرزم. گفت: ای پادشاه تو نیز مانند من کن تا نلرزی. گفت: مگر تو چه کرده‌ای؟ گفت: هرچه جامه داشتم همه را دربر کرده‌ام.

۹

توضیح:

۱. درویش: مستمند، فقیر، بی چیز. // پاره‌نانی: لقمه‌یی نان، کمی نان.

۲. هیمه: هیزم.

۳. تعزیت: سوگواری، مجلس ختم.

۷. بوریا: حصیر.

۹. محمود: پادشاه سلسلهٔ غزنوی (سلطنت ۳۸۸-۴۲۱ هـ) است. // طَلْحَك: مُعَرَّب «تلخک» (طلحک) و صورت دیگری از کلمهٔ «دلحک» که نام مسخره‌یی بوده است که گویند معاصر سلطان محمود غزنوی بوده است. این کلمه بعدها در مورد کسانی که برای تفریح دیگران کارهای خنده‌آور می‌کردند، به کار رفته است. // یک‌لا: نازک.

خود آزمایی ۲۶: (لطیفه: عبید زاکانی):

۱. شهرت عمده عبید زاکانی در چیست؟
الف. قصیده ب. مدح ج. طنز د. هجو

*

۲. طنز را تعریف کنید.
۳. کتاب مقدمه‌یی بر طنز و شوخ طبعی در ایران، از کیست؟
الف. عبید زاکانی ب. علی اصغر حلبی
ج. عباس اقبال د. محمد قزوینی

*

۴. «درویشی به در خانه‌یی رفت»، «درویشی و خانه‌یی» چه نوع اسمی هستند؟
الف. اسم معرفه ب. اسم نکره ج. اسم عام د. اسم خاص

*

۵. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید.
الف. هیمه ب. بوریا ج. طلحک د. یک‌لا
۱. دلچک ۲. نازک ۳. هیزم ۴. حصیر

۲۷

عباس اقبال

عبّاس اقبال آشتیانی: ادیب، مورّخ، نویسنده، استاد دانشگاه تهران و عضو پیوسته فرهنگستان ایران به سال ۱۳۱۴ ه. ق. به دنیا آمد. مدّتی به فرانسه سفر کرد و به کسب معلومات پرداخت. پس از بازگشت به ایران مجله ادبی و تاریخی یادگار را انتشار داد. در اواخر عمر نماینده فرهنگی ایران در ترکیه و ایتالیا بود. به سال ۱۳۳۴ ه. ش در رُم درگذشت. از تألیفات او علاوه بر کتابهای تاریخ و جغرافیا برای مدارس متوسطه، خاندان نوبختی، تاریخ مغول، شرح حال عبدالله بن مقفّع را تدوین کرد. طبقات سلاطین اسلام از استانلی لین پول و مأموریت ژنرال گاردان در ایران و... را به فارسی برگردانید و برخی از متون تاریخی و ادبی را تصحیح و منتشر کرد. مقاله زیر تلخیص یکی از سرمقاله‌های مجله یادگار است:

دانشمند واقعی و معرفت حقیقی

معمولاً پیش مردم ظاهرین بیخبر دانشمند واقعی کسی است که از اقران خود بیشتر چیز بداند و در خزینۀ خاطر از معلومات و معارف سرمایہ‌ی وافر اندوخته داشته باشد، یعنی عامۀ فاضلترین مردم کسی را می‌شناسند که از لحاظ کمیّت دانستنی‌ها و فراوانی محفوظات بر همگان مقدّم شمرده شود و کسی نتواند در این مقام با او دم همسری و برابری زند.

اگر این تشخیص صحیح باشد پس رسیدن به این منزلت بدون طیّ مراحل عدیده از عمر و سالیان دراز تحمّل رنج آموختن و فراگرفتن جز پیران سالخورد کسی دیگر را میسر نتواند شد و جوان هر قدر هم با استعداد و تیزهوش باشد تا به حدّاکثر عمر نرسد شایستگی آن که عنوان دانشمند و فاضل بیابد نخواهد یافت.

اگر واقعاً علّت غائی و طریقه منحصر به فرد عالم شدن همین اندوختن و فراگرفتن است پس چاره‌ی جز آن نمی‌ماند که شخص در تمام مدّت زندگانی از السنه و افواه آموختنی‌ها را بشنود و به خاطر بسپارد یا آنکه آنها را در متون کتب و دفاتر بخواند و یاد بگیرد. اما چون از بدبختی دورۀ عمر انسانی بسیار کوتاه و وسعت دامنۀ فراگرفتنی‌های بی‌پایان است هیچکس نمی‌تواند ولو آنکه تمام ساعات شب و روز خود را به تعلیم و آموختن بدهد و جز این کاری نکند به مبلغی از آن که قابل اعتنا باشد برسد و به مقداری از آن دست یابد که به استظهار آن بتواند بر دیگران فخر بفروشد، چه آنجا که عمر و بود و نمود ما در مقابل عظمت عالم طبیعت و بیکرانی زمان به هیچ شمرده می‌شود. معلوم است که افزودن قدری ناقابل از اعتباریّات بر آن هیچ مؤثر اثری و شایستۀ نمودی نخواهد بود. وقتی که دانشمند تیزهوش روشن‌بینی پس از سالها صرف عمر و فراگرفتن اصول کلیّ جمیع معلومات عصر خود به امثال خویش بگوید که:

آمد شدن تو اندرین عالم چیست آمد مگسی پدید و ناپیدا شد یا:

آنان که محیط فضل و آداب شدند در محفل جمع شمع اصحاب شدند
 ره زین شب تاریک نبردند برون گفتند فسانه‌ی و در خواب شدند
 دیگر جای هیچ شبهه باقی نمی‌ماند که تمام شور و شغبهای افراد انسانی و قیل و قالهای مدرسه‌ی فضلا و متبّعین تا حدّی از بیخبری و کم‌ظرفی است چه جسارت و جرأت در این مرحله تا یک اندازه زاده جهل است و بانگ و غوغا نتیجۀ بیخبری و سبکسری ...

امروز دیگر از بدیهیّات است که کرۀ زمین، مسکن ما، یکی از کوچکترین کرات عدیده آسمان بی‌ابتدا و انتهاست که از کرورها سال قبل از این در فضای لابتناهی سرگردان و

- ۳۰ محکوم حکم چندین حرکت قسری بوده و هست و دست توانائی نامرئی از بدو خلقت آن را با آنچه در سطح آن برجاست به وادی نامعلومی پرتاب کرده و این کره سرگردان در عین آنکه معلوم نیست در چه جهت و به طرف کدام مقصود می‌رود، اشرف مخلوقات را هم با این همه هوی و هوس و نخوت و جبروت با خود می‌کشاند شاید هم روزی در نتیجه برخورد به کره‌یی دیگر یا بر اثر حادثه‌یی از نوع حوادثی که فضا پیوسته میدان بروز و ظهور آنهاست به یکبارگی از هم متلاشی شود و هر ذره خاکی از آن به جایی بیفتد.
- ۳۶ این حال کره زمین مسکن ماست و تا بوده نیز چنین بوده است در صورتی که انسان تا چندی پیش همیشه در این پندار سر می‌کرده است که این کره مرکز عالم است و جمیع کواکب و آسمانها دور مأوای او در گردشند حتی خلقت جمیع ممکنات و افلاک و اختران به طفیل وجود او که زبده مخلوقات و خلاصه موجودات است صورت گرفته، روانش شاد باد که گفت:
- دریا به خیال خویش موجی دارد خس پندارد که این کشاکش با اوست
 ۴۲ غرض از این مقدمات آن که هر کمیتی که به دست انسان که کمیت عمر و قدرتش سیار محدود و ناپایدار است جمع آید و در حیث اختیار او قرار گیرد چه از نوع مادیات سریع الزوال باشد چه از مقوله معارف و معلومات که نسبتاً جاویدترند باز سرمایه‌یی نمی‌تواند محسوب شود که در قبال بی‌پایانی استطاعت عالم و بی‌نیازی دستگاه خلقت عظم و ارزشی داشته باشد.
- بعد از این مقدمه جای این سؤال باقی است که اصلاً غرض از اندوختن علم و آموختن دانسته‌های مردم پیشین چیست و اگر واقعاً تمام فضیلت علم و عالم موقوف بر این است که سراسر عمر به خواندن و یاد گرفتن و به حافظه سپردن بگذرد، آیا هیچ عقل درست و ذوق سلیمی روامی دارد که با وجود علاقه طبیعی که در هر انسان عادی به لذت طلبی و تمتع از حیات و جلب منفعت موجود است از جمیع لذایذ دست بردارد و یکسره به دنبال تحصیل و تعلّم که مستلزم تحمل همه قسم زحمت و از خودگذشتگی است بدود؟...
- ۴۸ از یکی از دوستان که برخی از ایام خود را در یکی از مدارس قدیمه به تحصیل فقه گذرانده بود شنیدم که با جمعی از طلاب علوم دینیّه در محضر استادی به مطالعه کتاب شرح کبیر اشتغال داشتند. در میان این طلاب پیرمردی بود که کتاب مزبور را چندین بار پیش همین استاد و قبل از او پیش استادانی دیگر خوانده بود و هر بار که طلابی تازه نفس شرح کبیر را به مطالعه شروع می‌کردند او نیز با ایشان همراه می‌شد. روزی نواده استاد را که پسری نارس و در سنین سه و چهار از عمر بود خادم به محضر مطالعه آورده طلاب هریک به آفرین و تحسین و دعای خیر در حق نواده استاد پرداختند. چون نوبت به طلبه پیر رسید دستی به ریش سفید خود کشید و گفت خداوند توفیق و عمر مرحمت کند تا روزی در خدمت آقا زاده شرح کبیر بخوانیم!
- ۵۴
 ۵۷
 ۶۰

۶۳ آیا عمر محدود انسان طالب علم باید بالکَل به همین خواندن شرح کبیر یا جبر و مثلثات و امثال آنها بگذرد و اصطلاحات و عباراتی را بر روی هم بار و مغز خود را از اجزائی متفرق و غیر متلائم انباشته نماید یا آنکه غیر از این مرحله ابتدائی سیر به طرف مقاماتی دیگر نیز برعهده او نهاده شده؟...

۶۶ بزرگترین فرقی که مابین یک تن وحشی با یک نفر متمدّن موجود است، در عین اینکه چون هردو از نوع بشرند بنابراین هردو در زنجیر احتیاجات پابند، این است که متمدّن قوه درک مقداری از احتیاجات خود را دارد و با استطاعتی که در رفع آنها تحصیل کرده به این عمل دست می زند در صورتی که وحشی یا اصلاً از درک احتیاج محروم است یا در صورت این درک تدبیر و قدرت و وسایل برآوردن آنها را در خود نمی بیند.

۷۲ تفاوت مابین یک نفر عالم واقعی و یک نفر جاهل بیخبر نیز در عین اینکه هردو در قبال کلیه اسرار خلقت و قوانین و سنن حاکم بر آثار ارضی و سماوی به یک پایه عاجز و سرگردانند، این است که عالم واقعی به مقداری از جهل خود پی می برد و به بیان عجز و بیچارگی خود قادر است در صورتی که جاهل همچنان در جهل مرکب باقی است و هرچه هم بکوشد جز آن که از ضلالتی به ضلالتی دیگر برود و از چاله به چاه افتد بهره یی دیگر نخواهد برد...

۷۸ باید آن کتاب را دوست داشت و آن استاد را پرستید که به جای انباشتن مغز و فلج ساختن قوه استنباط شخصی ذوق طبیعی خواننده و شنونده را به وجد و اهتزاز آورد و غنچه استعداد و لیاقت او را در آغوش ملاطفت و هدایت بشکفاند و چشم نیم خواب او را به مدد نسیمی لطیف تر از نسیم سحری یعنی به نفحات مهر و نوازش بگشاید و

۸۱ قدمهای متزلزل او را در طی طریق حیات روزبه روز استوارتر سازد نه آن که با تحمیل مستبدانه استنباطات پا در هوا و محفوظات ثقیل جانکاه خود خاک مرده بر فرق هر استعداد جوان بپاشد و آب نومیدی و ذلت بر شعله هر ذوق سوزان بریزد.

۸۴ برای وصول به هر مقصدی دو عمل لازم است اول تحقیق و شناختن راه درست آن مقصد به شکلی که شخص رهرو گمراه نشود و به زودی و از اقصر طرق به آنجا برسد، دیگر پیمودن مسافتی که میان ما و مقصد موجود است. آیا به صرف پیمودن راه و اسراف و اصرار در این عمل بی آنکه قبلاً راه و رسم منزل شناخته شود رهرو جز آنکه به ترکستان بیفتد نتیجه یی خواهد برد؟

۹۰ بیشتر محصلین و طلاب علوم که برای رسیدن به مقصدی اختیار عقل و استعداد و ذوق خود را به دست هر کتاب یا هر استاد خودخواه و ناآزموده می دهند و می خواهند به هدایت آن کتب و به پای آن استادان به منظور و مقصد خود برسند غالباً گمراه می شوند زیرا که این قبیل کتب و استادان غالباً طالب و محصل را بدون آن که راه و رسم صحیحی به ایشان

- ۹۳ بنمایند به بیراهه می‌اندازند و ایشان را به جدّ و جهد در طیّ طریقی که مبدأ و منتهای آن قبلاً معلوم نشده و به هیچوجه مسلّم نیست که رهرو به آن وضع به مقصود برسد ترغیب و تحریض می‌کنند.
- ۹۶ شاید هنوز در مملکت ما عدّه کثیری چنین تصوّر می‌نمایند که سرّ ترقّی مردم مغرب‌زمین و علّت عمده تفوّق علمی ایشان بر ما آن است که اروپائیان از جهت «کمیت» معلومات و معارف بر ما برتری یافته‌اند و یک تن اروپائی در راه طلب علم و آموختن و انباشتن مغز و سینه زیاده‌تر از یک تن طالب علم ایرانی جدّ و جهد به خرج می‌دهد و بیشتر معلومات و محفوظات دارد.
- ۱۰۲ با اینکه مسلماً طالب علم اروپائی سهل‌انگار و کم‌جهد نیست بلکه در این راه یک دقیقه از عمر او نیز به خیره تلف نمی‌شود باز چنان تصوّری سطحی است و سرّ ترقّی اروپائی در مرحله علم و معرفت در کثرت فضل و دانش و زیاد آموختن نیست بلکه رمز کار اروپائیان که همان نیز موجب تفوّق و تقدّم کلی ایشان شده در درست آموختن یعنی «کیفیت» دانش‌اندوزی و اختیار راه و رسم صحیحی در این مقام است و این همان است که خود ایشان آن را «متد» می‌گویند و ما باید آن را «روش درست» ترجمه کنیم.
- ۱۰۵ اهل علم اروپا هم مانند علمای مملکت ما تا اواسط قرن هجدهم میلادی پابند یک سلسله خرافات علمی و تعبدات خلاف عقل و منطق و گرفتار اقوال علمای قدیم بودند و جرأت و جسارت آن که زیر بار این قیود بزنند و به چشم خود در عالم خارج ببینند و به ذوق و استعداد شخصی به فهم اسرار خلقت و تشخیص مصالح زندگانی بپردازند نداشتند. به همین جهت طلب علم برای ایشان هم به همان فراگرفتن محتویات کتب قدما و قبول تعبدی اقوال استادان انحصار داشت.
- ۱۰۸ ظهور چندتن دانشمند با ذوق تیزهوش مثل آلکساندر فن هومبولت و چارلز لایل و چارلز داروین و ارنست رنان که بزرگترین منتقدین علم و معارف قدیم و مهمّترین بانیان اصول علمی جدیدند طرز تفکر و استدلال مردم اروپا را یکسره عوض کرد و راه و رسم صحیح و روش درست در این مرحله به دست آمد، به تدریج فضایی نامدار دیگر دنبال کارهای این دانشمندان پیشقدم را گرفتند و قوانین متقنی را که علوم طبیعی و اجتماعی و ادبی محکوم حکم آنهاست شناساندند و با استفاده عملی از این قوانین تمدّن و علم اروپائی را به این پایه که می‌بینیم رساندند.
- ۱۱۴ ظهور چندتن دانشمند با ذوق تیزهوش مثل آلکساندر فن هومبولت و چارلز لایل و چارلز داروین و ارنست رنان که بزرگترین منتقدین علم و معارف قدیم و مهمّترین بانیان اصول علمی جدیدند طرز تفکر و استدلال مردم اروپا را یکسره عوض کرد و راه و رسم صحیح و روش درست در این مرحله به دست آمد، به تدریج فضایی نامدار دیگر دنبال کارهای این دانشمندان پیشقدم را گرفتند و قوانین متقنی را که علوم طبیعی و اجتماعی و ادبی محکوم حکم آنهاست شناساندند و با استفاده عملی از این قوانین تمدّن و علم اروپائی را به این پایه که می‌بینیم رساندند.
- ۱۱۷ کارهای این دانشمندان پیشقدم را گرفتند و قوانین متقنی را که علوم طبیعی و اجتماعی و ادبی محکوم حکم آنهاست شناساندند و با استفاده عملی از این قوانین تمدّن و علم اروپائی را به این پایه که می‌بینیم رساندند.
- ۱۲۰ غرض از تمام این مقدّمات آن است که دانشمند واقعی کسی نیست که زیاد کتاب خوانده و بیشتر از دیگران معلومات و محفوظات داشته باشد. دانشمند واقعی آن کس است که در تحصیل علم و ادب با روشی درست قدم بردارد و با راه و رسمی صحیح آن را به کار ببرد تا هم زودتر به سر منزل مقصود برسد و هم معلومات او به کار زندگانی بخورد و به خیر و
- ۱۲۳ هم زودتر به سر منزل مقصود برسد و هم معلومات او به کار زندگانی بخورد و به خیر و

- سعادت او و جامعه‌یی که در آن زیست می‌کند بیاید.
- ۱۲۶ برای آنکه مطلب روشن‌تر شود و یکی از هزار فرقی که بین روش کار ما و روش کار اروپائیان موجود است آشکار گردد به ذکر یکی دو مثال می‌پردازیم:
- ۱۲۹ اروپائیان عموماً کتبی را که به چاپ می‌رسانند به آنها چند فهرست مرتب منظم به ترتیب حروف الفبا شامل اعلام و اسامی کتب و مواضع کتاب با ذکر صفحه و گاهی سطر ضمیمه می‌کنند تا هرکس خواست مطلبی را در آن کتاب به دست بیاورد محتاج به خواندن و ورق زدن تمام آن نباشد بلکه فوراً با این کلید به مقصود راه بیرد. حتی بدانند که از یک مطلب یا یک اسم چندبار و در چه موضعی از کتاب ذکری به میان آمده. کسانی که با تحقیق و تتبع سروکار دارند می‌دانند که با این عمل تا چه حد صرفه در وقت می‌شود و چه توفیر عمری از آن به دست می‌آید. امروز از برکت همین روش درست اروپائی است که ما برای شاهنامه و مثنوی کشف‌الآیات و برای قرآن مجید کشف‌الآیات و برای کتب عظیمی مانند تاریخ طبری و تاریخ ابن‌الاثیر و معجم‌البلدان و معجم‌الادبای یاقوت فهرست‌های کامل مرتب در دست داریم و به یک طرفه‌العین هرچه را می‌خواهیم می‌توانیم به آسانی در آنها بیابیم. اکثر همین کتب را از روی چاپ‌های اروپا در مصر و ایران و هند تجدید طبع کرده‌اند و ۱۳۸ ناشرین شرقی مثل اینکه اروپائی از عقل بی‌بهره بوده و عمل لغوی کرده است کلیه آن فهرست‌ها را انداخته و از آن کتب نسخه‌هایی منتشر نموده‌اند که انتفاع از آنها بسیار کم و سروکار داشتن با آنها موجب تضییع عمر کلی است.
- ۱۴۱ جلال‌الدین سیوطی که یکی از بزرگترین دانشمندان اسلام است کتابی بسیار مفید و جامع دارد به نام «الائقان فی علوم القرآن» و در این کتاب سیوطی آنچه به قرآن و تاریخ و جمع و تفسیر و کتابت و لغت آن مربوط است با استقصای تمام جمع آورده حتی عدد حروف منقوطة و غیر منقوطة آن را نیز به دست داده لیکن ذهن او به اینجا نرسیده است که کشف‌الآیاتی نیز برای قرآن لازم است تا اگر کسی خواست آیه‌یی را در قرآن بیابد و پیش و پس آن را بداند او را این کار به سهولت میسر باشد.
- ۱۴۷ کتب لغت و قوامیس و معجم‌ها که در ممالک اسلامی نوشته شده هر کدام یک حکم مخصوص دارد یعنی هر مؤلف خواسته است که روشی پیش گیرد که دیگران آن را مهمل گذاشته بودند تا به این شکل تفردی مخصوص او را حاصل شود. کمتر کسی است که مثل ۱۵۰ یاقوت حموی به این نکته بدیهی که بهترین و آسان‌ترین ترتیب‌ها در ضبط لغات و اعلام همان ترتیب طبیعی الفبائی است پی برده باشد، کتاب‌العین خلیل بن احمد به ترتیب حروف حلق است و از آن عجیب‌تر فرهنگ جهانگیری است که به حرف دوم شروع می‌شود یعنی ۱۵۳ مثلاً اگر کسی می‌خواهد معنی لغت درخت را بفهمد باید به باب راء مراجعه کند و برای فهم معنی نان به باب الف، تازه اگر درخت و نان را مؤلف جهانگیری ضبط کرده باشد در جلوی

- آن می نویسد «معروف است» مثل اینکه برای یک انگلیسی فارسی ندان هم درخت و نان
 ۱۵۶ بایستی معلوم بوده باشد. خلاصه این یکی از هزاران فرقی است که بین روش ما با روش اروپائی در مرحله کسب علم و معرفت وجود دارد.
- ۱۵۹ اما معرفت حقیقی باز هم تکرار می کنیم به کثرت معلومات و محفوظات نیست بلکه معرفت حقیقی قوه یی است مرکب از حسن ذوق و خوشی قریحه و شَم استنباط مطلب و حل مشکلات زندگی به وسیله تعقل و چاره اندیشی معقول، و این کار علاوه بر آنکه یک مقدار استعداد طبیعی و ذوق خدادادی می خواهد باید به وسیله فراگرفتن معلومات دیگران و خواندن حاصل تجارب گذشتگان و تدابیر معاصرین به دست آید و در این راه مرد نباید یک آن از خواندن و تجربه اندوختن بیاساید و از آن نیندیشد که کلیه خوانده ها و فراگرفته ها در حفظ و به یاد او نمی ماند، همان قوه یی که گفتیم و غرض از معرفت حقیقی نیز همان است بالأخره از همین راه حاصل می شود و دماغ در نتیجه همین خواندن ها و فراموش کردن ها تربیت شده و پخته و سالم بار می آید. در خاتمه نوشته خود را به ترجمه کلام آقای ادوارد هریو رئیس مجلس نمایندگان فرانسه که از شریف ترین و فاضل ترین مردمان آن کشور است ختم می کنیم، مشارالیه در تعریف معرفت می گوید که: «معرفت همان چیزی است که پس از خواندن همه چیز و فراموش کردن همه چیز در دماغ به جا می ماند.»
- ۱۶۸

توضیح:

۱. أَقْران: جمع قرن، نزدیکان، همالان.
۴. همگنان: همه، همگان.
۱۰. غائی: نهانی.
۱۱. أَلْسِنَه: جمع لسان: زبانها. // أَفْواه: جمع فوه، دهانها.
۱۴. وَلَوْ: هرچند، اگرچه.
۱۵. مَبْلَغ: مقدار، اندازه. // استظهار: پشت گرمی
۱۸. اعتباریات: مفاهیمی که در خارج معادلی ندارند، مسائل انتزاعی.
۲۱. آمد شدن: آمدن و رفتن، تولد و مرگ.
۲۳. مُحِیط: احاطه کننده، مَطَّلَع. // مُحْفِل: انجمن، مجلس.
۲۴. در خواب شدن: مُردن (این سه بیت از خِیام نیشابوری است).
۲۵. شَغَب: غوغا، آشوب.
۲۶. مُتَبَعین: جمع مُتَبِع، مُحَقِّقان.
۲۸. بدیهیات: آنچه عقل در بدو مواجهه آنها را می پذیرد، مسائلی که به استدلال نیازی ندارند.

۲۹. گرور: پانصد هزار.
۳۰. قَشْرِي: جبری، اجباری.
۳۱. وادی: بیابان، صحرا.
۳۲. اشرف مخلوقات: انسان، آدمی.
۳۳. نَحْوَت: تکبر، خودپرستی. // جَبْرُوت: قدرت، عظمت.
۳۵. مُتَلَّاشِي: از هم پاشنده، نابود شونده.
۳۸. کواکب: جمع کوکب، ستارگان. // مَأْوَا: مأوی، پناهگاه. // خلقت: آفرینش. // ممکنات: جمع ممکنه، امور و مفاهیمی که از ذات خود اقتضای وجود و عدم ندارند. // اختران: ستارگان.
۳۹. طُفَیْل: کسی که ناخوانده به مهمانی برود، انگل. // زُبْدَه: گزیده، پسندیده.
۴۱. این شعر از واعظ قزوینی، شاعر قرن یازدهم هجری است (لغت نامه).
۴۳. حَیْز: جا، مکان. // سریع الزوال: آنچه به زودی از بین برود.
۴۴. مَقُولَه: باب، گفتار. // معارف: جمع معرفت، دانش‌ها.
۴۵. عَظْم: بزرگی، مقام. عِظَم هم به همین معنی است.
۴۸. موقوف: بسته، منحصر.
۵۰. تمتع: برخورداری.
- ۵۴-۵۵. شرح کبیر: ظاهراً مراد کتاب ریاض المسائل محقق حلی است که شرح کبیر مختصر النافع خوانده می‌شود.
۵۷. نورس: جوان، کودک.
۶۲. بِالکَلِّ: کلاً، کلی.
۶۲. متفرق: پراکنده.
۶۴. غیر مُتَلَّام: ناسازگار.
۶۶. وحشی: انسانی که قدرت تصرف در مواد طبیعی را ندارد، بی‌بهره از مواهب تمدن.
۷۴. جهل مرکب: نادانی کامل، کمال نادانی.
۷۵. ضَلالت: گمراهی. // از چاله به چاه افتادن: از رنج اندک به رنج فراوان افتادن.
۷۸. استنباط: دریافت معنی. // اهتزاز: شاد شدن، شادمانی.
۸۲. مُسْتَبْدَانَه: چون مستبدان، خودسرانه. // پا در هوا: بی‌اصل، بی‌اساس. // محفوظات: مطالب از برکردنی. // ثقیل: دشوار، سنگین. // خاک مرده بر فرق پاشیدن: بیکارگی و سکوت و خاموشی را حاکم کردن.
۸۲. آب نومیدی ریختن: نومید کردن.
۸۵. اقصر طُرُق: کوتاه‌ترین راه‌ها.

۸۶. إسراف: زیاده‌روی، افراط.
۸۷. به ترکستان افتادن: به مقصد نرسیدن، بیراهه رفتن.
۹۱. پای: یاری، کمک.
۹۴. ترغیب: راغب کردن، تشویق.
۹۵. تحریض: برانگیختن، تحریک کردن.
۹۷. تفوق: برتری. // کمیّت: مقدار.
۱۰۲. به خیره: بیهوده.
۱۰۶. میثد (= method)، روش، اسلوب، شیوه.
۱۰۸. خُرافات: جمع خُرافه، سخنان بیهوده، افسانه. // تعبّدات: جمع تعبّد، بی‌چون و چرا چیزی را پذیرفتن.
۱۱۳. آلکساندر فُن هومبولت (= Humboldt)، دانشمند، فیلسوف، نویسنده و محقق آلمانی، (م ۱۸۵۹ م)، او کوشیده است که عالم فیزیکی را به صورت یک واحد جلوه‌گر سازد. // چارلز لایل (= Lyell)، زمین‌شناس انگلیسی، (م ۱۸۷۵ م)، او افکار علمی را میان مردم رواج می‌داد.
۱۱۴. چارلز داروین: طبیعی‌دان انگلیسی، (م ۱۸۸۲ م). // ارنست رنان: منتقد و مورخ فرانسوی، (م ۱۸۹۲ م)، او معتقد بود که بشر جز به وسیله علم به سعادت نایل نخواهد شد.
۱۱۷. مُتَقَنُّ: استوار، محکم.
۱۲۸. أعلام: جمع عَلَم، اسم‌های خاص. // مواضع: جمع موضوعی، موضوع‌ها.
۱۳۲. مواضع: جمع موضع، جا، محل.
۱۳۳. توفیر: زیاد کردن، اندوختن.
۱۳۴. کشف‌الابیات: فهرست الفبایی از آغاز بیت‌های یک کتاب شعر. // کشف‌الآیات: فهرستی الفبایی از کلمات قرآن با ذکر سوره و آیه.
۱۳۵. تاریخ طبری: تاریخ عالم به زبان عربی تألیف محمد بن جریر طبری. // تاریخ ابن‌الاثیر: علی بن محمد معروف به ابن‌اثیر، از مورخان و محدّثان بزرگ اسلامی است که کتابی به نام کامل‌التواریخ دارد که وقایع مهمّ جهان را از آغاز تا ۶۲۷ هـ. ق در آن گردآوری کرده است. // معجم‌البلدان: کتابی است در جغرافیا از یاقوت. // معجم‌الادبا: کتابی است از یاقوت حموی در ترجمه احوال شعرا و ادبا. // یاقوت: یاقوت حموی، مؤلف دو کتاب پیشین در ۶۲۶ هـ. ق در گذشته است.
۱۳۶. طَرْفَةُ الْعَيْنِ: یک چشم بهم زدن، یک لحظه کوتاه.
۱۳۸. نَفُو: بیهوده، عبث.
۱۳۹. انتفاع: بهره بردن، استفاده.

۱۴۱. جلال‌الدین سیوطی: جلال‌الدین سیوطی، مورّخ و ادیب از مردم اسیوط مصر بود، از وی ۶۰۰ تألیف برجای مانده است. الاتقان یکی از آنهاست. وفاتش در ۹۱۱ هـ. ق رخ داده است.

۱۴۳. استقصا: کوشش تمام، جهد، بررسی.

۱۴۴. منقوطة: نقطه‌دار. // غیر منقوطة: بدون نقطه.

۱۴۷. قوامیس: جمع قاموس، کتاب لغت. // مُعْجَم: کتاب لغت.

۱۴۸. مُهْمَل: بیکار، عاطل.

۱۴۹. تَفَرَّد: یگانگی، استقلال، خودرایی.

۱۵۱. اَلْعَيْن: لغت نامهٔ عربی است از خلیل بن احمد. // خلیل بن احمد: عالم نحو و واضع علم عروض، از علمای عرب است. او بین سالهای ۱۷۰-۱۷۵ هـ. ق درگذشته است.

۱۵۲. حروف حلق: در عربی حرف‌هایی هستند که باید از گلو (حلق) ادا شوند. // فرهنگ جهانگیری: کتاب لغت فارسی است که میرجمال‌الدین حسین انجوی شیرازی در هند به سال ۱۰۱۷ هـ. ق به نام جهانگیر پسر اکبرشاه تألیف کرده است.

۱۵۹. قریحه: طبع شعر، ادراک، طبع. // شَمّ: بوییدن، در اینجا به معنی ادراک، اندر یافت.

۱۶۵. دِماغ: مغز.

۱۶۶-۱۶۷. ادوارد هریو: رئیس مجلس نمایندگان فرانسه (از متن مقاله).

۱۶۸. مشاَرالیه: کسی که به او اشاره شده، مذکور.

خودآزمایی ۲۷: (دانشمند واقعی و معرفت حقیقی):

۱. عَبّاس اقبال را در سه سطر معرفی کنید.

*

۲. نام دو کتاب تاریخی از عَبّاس اقبال را بنویسید.

*

۳. عَبّاس اقبال کدام مجلّه را منتشر می‌کرد؟

الف. یغما ب. یادگار ج. ارمغان د. نوبهار

*

۴. به نظر نویسنده، تفاوت میان یک عالم واقعی و یک جاهل بیخبر در چیست؟

الف. عالم واقعی به مقداری از جهل خود واقف است، اما جاهل همچنان در جهل مرکّب است.

ب. عالم واقعی مقدار زیادی محفوظات دارد، امّا جاهل ذهنش خالی است.
ج. عالم واقعی مقدار زیادی از اوقات خود را صرف مطالعه می‌کند، امّا جاهل مطالعه نمی‌کند.

د. عالم واقعی کتابهای مفید مطالعه می‌کند، امّا جاهل هرچه به دستش برسد می‌خواند.

*

۵. نویسنده رمز موفقیت اروپائیان را در چه می‌داند؟
الف. ارزش وقت را می‌دانند. ب. جدّی و کوشا هستند.
ج. از روش درست استفاده می‌کنند. د. استادان برجسته و دانا دارند.

*

۶. به عقیده نویسنده، دانشمند واقعی کیست؟
الف. آن کس که زیاد کتاب بخواند.
ب. آن کس که معلومات و محفوظات زیاد داشته باشد.
ج. آن کس که در کار خود ثبات قدم داشته باشد.
د. آن کس که در تحصیل علم و ادب با روشی درست قدم بردارد.

*

۷. ایرادی که نویسنده مقاله به فرهنگ‌نویسان کهن می‌گیرد، چیست؟
الف. روشی سهل در تدوین لغت پیش گرفته‌اند.
ب. لغات ساده را معنی نکرده‌اند.
ج. ترتیب درست الفبایی را رعایت نکرده‌اند.
د. همه از همدیگر تقلید کرده‌اند.

*

۸. نظر خود را دربارهٔ جمله «معرفت همان چیزی است که پس از خواندن همه چیز و فراموش کردن همه چیز در دماغ به جا می‌ماند.» بنویسید.

*

۹. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. استظهار	ب. قسری	ج. حیز	د. غیر متلائم
۱. جبری	۲. مکان	۳. ناسازگار	۴. پشتیبانی

۲۸

حسینعلی راشد

حسینعلی راشد: خطیب نامدار، استاد دانشگاه و دانشمند فرزانه، فرزند حاج شیخ عباس تربتی معروف به حاج آخوند ملاعبّاس در هفتم آبان ۱۲۸۴ شمسی در روستای کاریزک تربت حیدریه چشم به جهان گشود. تا شانزده سالگی در تربت حیدریه به تحصیل مشغول شد. در سال ۱۳۰۰ شمسی برای تکمیل تحصیلات به مشهد مقدّس رفت و پیش علمای بزرگ آن شهر تعلّم کرد. در سال ۱۳۱۰ ش به نجف اشرف سفر کرد و در درسهای اصول فقه مرحوم آیةالله نائینی و درس فقه آقاسید ابوالحسن اصفهانی شرکت جست. به سبب ناسازگاری آب و هوا سخت بیمار شد و به تجویز پزشکان به ایران بازگشت. مدّتی در شیراز به ایراد سخنرانی پرداخت. در بازگشت به تهران حدود پانزده ماه در اصفهان به وعظ مشغول شد. در بهار ۱۳۱۶ به تهران بازگشت. به تألیف و تصحیح و تدریس پرداخت. از ۱۳۲۰ در رادیو ایران به ایراد خطابه و وعظ دعوت شد. در ۱۳۲۹ برای معالجه به اروپا رفت و علاوه بر معالجه به مطالعه و تحقیق در آن دیار پرداخت. در اثنای سفر او به اروپا استاد شهید مرتضی مطهری به جای او در رادیو سخنرانی می‌کرد.

راشد در ۱۳۲۶ در مدرسه سپهسالار (شهید مطهری) و دانشکده علوم معقول و منقول که از سال ۱۳۴۳ به دانشکده الهیات و معارف اسلامی تغییر نام داد - به تدریس فقه، فلسفه و فنّ خطابه پرداخت. بعدها ریاست گروه فلسفه و حکمت اسلامی را به عهده گرفت. وی در سال ۱۳۴۵ ش بازنشسته شد.

راشد علاوه بر مجموعه سخنرانی‌هایی که در رادیو ایران ایراد کرده، چند کتاب دیگر و تعدادی مقاله و متن سخنرانی به یادگار گذاشته است: دو فیلسوف شرق و غرب، ملاصدرا و انیشتین، فلسفه عزاداری سیدالشهدا، فضیلت‌های فراموش شده (در شرح حال پدر خود)، تفسیر قرآن، سوره حمد و بقره، سخنرانی‌های آن مرحوم که به قرآن و اسلام مربوط است، جداگانه به نام اسلام و قرآن چاپ شده است.

راشد روز سه‌شنبه ششم آبان ۱۳۵۹ دچار سکتۀ مغزی شد و نیمه‌شب هفتم آبان در سنّ ۷۵ سالگی جهان را بدرود گفت. ولادت و وفات آن مرحوم هردو با هفتم آبان مصادف بوده است.

جمال و حکمت

- زیبایی را دوست می‌داریم، شیفتهٔ جمالیم، رخسار آسمان با ستارگان زیبا ما را مفتون می‌کند؛ گل‌های رنگارنگ گلستان دلها را مجذوب می‌نماید. یک آدمیزادهٔ پرپوش که دارای اندام موزون و چهرهٔ متناسب باشد از همه بیشتر ما را فریفتهٔ خویش می‌سازد. کیست که یکی از فرشتگان آسمانی را که به صورت آدم پدیدار آمده‌اند ببیند و دل از دست ندهد، و نخواهد از پی او سایه صفت روان شود، آرزو نداشته باشد که پروانهٔ شمع جمال و گل رخسارش گردد؟ ۳
- کدام آدمیزاده است که نوای خوش و آهنگ دلنواز، رشته‌های اعصاب او را مانند تارهای تارکان نهد و سرشک از دیدگانش جاری نسازد، کو آن پسر یا دختر «حوّا» که اندام سرو، دامن چمن، پیراهن گل، زمزمهٔ آبشار، چهچه بلبل، وزش نسیم، چشم نرگس، گیسوی سنبل، بوی سمن، کنار جوی و سایهٔ شمشاد روحش را به وجد و طرب نیاورد؟ ۶
- آری، ما عاشق زیبایی و جمالیم، چشم ما، گوش ما، لب ما، دست ما، بدن ما، روح ما، قلب و فکر و دماغ ما، جمال و زیبایی را دوست می‌دارند، می‌پرستند و ستایش می‌کنند. ۹
- زیبایی، رخسار هستی را در دیدهٔ ما دلارا ساخته و زندگانی را شیرین و گوارا نموده، زیبایی ما را به محیط و به حیات و به آسمان و زمین علاقه‌مند و سرگرم نموده، مظاهر زیبایی موجودات یکدیگر را می‌ربایند و به خود جلب می‌نمایند. گیتی به عشق برپاست و عشق از زیبایی برمی‌خیزد. ۱۲
- زیبایی در سراپای مخلوقات جلوه‌گر است، هر اثری از هر موجودی سر زند، با زیور جمال آراسته است. جامه می‌پوشیم که سرما نخوریم ولی پارچهٔ آن را زیبا می‌بافیم و آن را زیبا می‌دوزیم. آشیانه می‌سازیم که در آن نشیمن کنیم، اما از درون و برون مانند عروسی زیبا و آراسته و پرنقش و نگارش می‌نماییم. اتومبیل می‌سازیم که ما را حمل و نقل کند، لکن بیشتر از آنچه در صنعتش وقت صرف می‌کنیم، در زیبایی آن دقت می‌نماییم. اگر سالن پذیرایی ما مزین و دارای فرشهای زیبا و با رونق، پرده‌های دلفریب، مبلمان عالی و قشنگ، تابلوهای رنگارنگ، گلدانهای طلا و نقره، جعبه‌های خاتم‌کاری، رومیزیهای مجلل و فاخر باشد، دوستان بیشتر به دیدن ما می‌آیند و دیرتر می‌روند و هرگاه خانه‌یی به هم شوریده و نابسامان داشته باشیم، کمتر می‌آیند و زودتر می‌روند. ۱۵
- در معاشرت، در معاملات، در زندگانی خانوادگی، در علم، در هنر، در صنعت، در زراعت، در تجارت، در دین و در عبادت، در اخلاق و در کلیهٔ آثار حیاتی ما زیبایی فرمانروایی مطلق دارد. ۱۸
- ۲۱
- ۲۴
- ۲۷

... آیا زیبایی چیست؟

۳۰ حقیقت زیبایی را نمی‌توانیم توصیف کنیم. زیبایی ادراک می‌شود ولی قابل توصیف نیست. هنگامی که قیافه‌ملیحی روح شما را جذب می‌کند و می‌گویید «خیلی ملیح و بانمک است» آیا می‌توانید ملاحظه را توصیف کنید؟

۳۳ بعضی خواسته‌اند زیبایی را توصیف کنند و در تعریف آن جمله‌هایی از قبیل تناسب اعضا و امثال آن آورده‌اند. لیکن امثال اینگونه عبارات نمی‌تواند معنای زیبایی را بیان کند، حقیقت زیبایی به هیچ وجه معلوم نیست. فقط ما دارای ذوق مخصوصی هستیم که آنچه با آن ذوق موافق می‌آید، نامش را «زیبایی» می‌گذاریم. ۳۶

آنچه ما آن را زیبایی می‌نامیم، انعکاسی است که از مظاهر آفرینش در ذوق ما پدید می‌آید و باعث لذت بردن ما می‌شود و گرنه زیبایی در ذات خود چیزی نیست. ذوق ما دارای ظرفیت و استعداد مخصوصی است. آنچه در محیط ما و مطابق ظرفیت ذوق ما، در آن منعکس گردد، نسبت به ما زیبایی به شمار می‌آید و آنچه مناسب با ظرفیت ذوق و محیط ما نباشد، در نظر ما زیبا محسوب نمی‌شود. ۳۹

۴۲ ستارگان آسمان و ماه تابان در محیط زمین که هستیم و نسبت به ظرفیت چشم ما، زیبا جلوه‌گر می‌شوند. هرگاه با تلسکوپ به ماه نگاه کنیم، آن را کتله‌یی از خاک و سنگ دارای تپه‌ها و دره‌های بدون آب و سبزه خواهیم یافت و هیچگونه زیبایی نخواهد داشت. ۴۵ دیگر در آن صورت، ماه در نظر ما شبیه رخسار معشوق نیست و به خیال روی نگار بر رخ آن بوسه نمی‌زنیم.

همین طور اگر چشم ما قویتر از این باشد، هر ستاره‌یی را کوره‌گداخته‌یی خواهیم دید که علاوه بر آنکه زیبایی ندارد، بسا هول‌انگیز هم باشد. ۴۸

قالی شب قشنگتر از روز جلوه می‌کند، زیرا نور روز روشنتر است و رنگ و گل و بوته‌ها را بیشتر نمایان می‌سازد و تناسب و به هم آمیختگی آنها کم می‌شود، لذا از زیبایی آن کاسته می‌گردد، بسا چهره‌ها که در شب یا از دور فوق‌العاده زیبا و دلربا به نظر می‌آید، همینکه نزدیک می‌شود یا روز فرا می‌رسد، جزئیات آن از قبیل پریدگی رنگ، مهر آبله، دانه‌های کوچک پستی و بلندی عارض و نقایص دیگر هویدا می‌گردد که زیبایی آن را از بین می‌برد. ۵۱ کسانی که نور چشمشان ضعیف است بیشتر صورتها در نظرشان زیباست چون عینک می‌زنند، به پاره‌یی از اشتباهات خویش برمی‌خورند. ۵۴

گویا زیبایی یک نوع امتزاج و به هم آمیختگی است که در پرتو نور ضعیف جزئیات هر چیزی چنانکه هست نموده نمی‌گردد، بلکه همه آمیخته به هم و با وضعی نمودار می‌شود که در ذوق انسان متناسب و دلفریب می‌آید. اگر روشنی زیاد گشته و هر چیزی آنچنان که هست هویدا و جلوه‌گر شود دیگر آنچه ما آن را زیبایی می‌نامیم وجود نخواهد داشت بلکه ۵۷

- ۶۰ یک نوع معنای دیگر خواهد بود که باید برای آن نام دیگر گذاشت.
- اگر اندام یکی از ملکه‌های جمال دنیا را زیر ذره‌بین گذارده و به آن بنگریم نه لب شیرین باقی خواهد ماند و نه عارض سیمین، نه چشم جادو دیده خواهد شد و نه هلال ابرو، فقط خانه‌های بیشمار مانند خانه‌های زنبور و تاروپودها و لیف‌ها و بافته‌ها و رشته‌ها و ذرات بیشمار جدا از یکدیگر مشاهده خواهیم کرد.
- ۶۳ در آنجا ذوق لطیف از کار بازمی‌ماند و نوبه کدخدایی به نظر می‌رسد، عقل در آنجا خواهد فهمید که ذره‌ها و سلولها مطابق نظم و ترتیب معین که نام آن را «حکمت» می‌گذارد، به هم پیوسته شده و هر دسته از سلولها، مطابق حاجت زندگانی به صورت یکی از اعضای بدن، گوشت، پوست، استخوان، عصب و غیره درآمده و از تألیف مجموع آنها این پیکر که لایق است مدتی زندگی کند به وجود آمده است. آنچه در سازمان این هیکل به کار رفته موافق با اصول حیات و لوازم زندگی است که ما از آن تعبیر به «حکمت» می‌نماییم.
- ۶۶ معلوم می‌شود جمال مظهر حکمت و حکمت مبدأ جمال است. آنچه را جمال می‌نامیم، اگر در محیط روشن‌تر و ظرفیت بیشتری از ادراک خود دریابیم به طوری که تمام جزئیات و طرز ترکیب و تألیف آنها معلوم شود، نامش را حکمت خواهیم گذاشت و آنچه عقل آن را به نام حکمت می‌خواند، وقتی در محیط کم نورتر و در ظرفیت کمتری از حسن و ذوق ما جلوه می‌کند (چون تمام جزئیاتش نمودار نیست) یک نوع به هم آمیختگی متناسبی دارد که ذوق و روح ما را می‌رباید. نام آن را جمال می‌گذاریم.
- ۷۲ همه عالم و تمام موجودات آن، تحت یک نوع انتظام مخصوص به وجود آمده و می‌آید. اگر در نوری روشن‌تر از نور خورشید به عالم و موجودات آن نگاه کنیم، نظم حکیمانه آنها را درخواهیم یافت و چون در روشنی خورشید و کمتر از نور خورشید به عالم بنگریم از نظم حکیمانه آن آگاه نمی‌گردیم ولی تناسب و زیبایی همان انتظام را اجمالاً دریافته شیفته جمال و قشنگی آن می‌گردیم.
- ۷۵ بنابراین اگر با این چشم و از این نظر به عالم بنگریم، همه چیز را زیبا خواهیم یافت. در چهره حبشی همان زیبایی را خواهیم یافت که در رخساره رومی:
- ۸۴ محقق همان بیند اندر ابل که در خوبریان چین و چگسل
زیرا همه موجودات تحت انتظام و تألیف حکیمانه پیدا شده‌اند و حسن انتظام هریکی را در حد خود زیبا و جمیل نموده است.
- ۸۷ حکیم بزرگ شیخ‌الرئیس ابوعلی سینا در مقامات العارفين گوید: «سه چیز موجب کمال آدمی است: عشق عقیف، آواز لطیف و عبادت با فکر.» شارحان کلام شیخ گفته‌اند: مراد از «عشق عقیف» عشق به شمائل است نه عشق به صورت، عشق به صورت محدود است و یک جزء از عالم را می‌بیند؛ و همان جزء در نظرش زیبا می‌آید و باقی زشت و این موجب نقص است نه کمال.
- ۹۰

- نگارنده گوید، به علاوه هرگاه صورت زیبا را با دیده روشن‌تری بنگرد، آن زیبایی را نخواهد یافت؛ اما عشق به شمائل یعنی حسن ترکیب و تألیف موجودات در همه عالم یکسان است و آن عبارت از فهمیدن انتظام موافق با حکمتی است که کلیه موجودات تحت آن انتظام قرار دارند. ۹۳
- مراد از آواز لطیف، آواز خوشی است که جذبه روحانی در آدمی ایجاد نماید و روح را از ظاهر اجسام منصرف کرده، به معنای موجودات متوجه سازد تا تناسب موسیقی و ریاضی که در ساختمان کلیه مخلوقات به کار رفته دریابد و موجب کمال عرفانی او گردد. ۹۶
- مقصود از عبادت با فکر آن است که آدمی خود را جزء کوچکی از نظام لایتناهی عالم بداند و در مقابل نظام کلی خاضع و خاشع بوده، آفریننده و موجد نظام را پرستش نماید، ولی نه پرستشی که از روی نادانی و خشکی و بدون فکر و عرفان باشد بلکه آن پرستشی موجب کمال است که در نتیجه تفکر پی به حکمت نظام عالم هستی برده و در مقابل آن تعظیم و سجود به جا آرد و از جریان انتظام عالم تخلف نرزد. ۹۹
- پس هرچند ما از جهان آنچنان که هست آگاه نمی‌شویم ولی وجود ادراکی ما دارای دو افق و دو ظرفیت است: یکی افق کم‌نورتر که نام آن «ذوق» و دیگر افق روشن‌تر که نامش «خرد» است و چون عالم در افق ذوق ما منعکس می‌شود، دل و روح ما را مجذوب نموده، نام آن را جمال می‌گذاریم و هنگامی که در افق نورانی عقل برای ما جلوه‌گر می‌گردد ما را وادار به تعظیم و ستایش نموده، از آن تعبیر به «حکمت» می‌نماییم. ۱۰۵
- آنکه دارای ذوقی باشد که جمال موجودات را دریابد زودتر می‌تواند به حکمت آن پی برد و کسی که عقلش به حدی روشن باشد که از حکمت آفرینش آگاه گردد، خوب‌تر زیبایی موجودات را درک می‌نماید. ۱۰۸
- جمال و حکمت، دو جلوه آفرینش است که یکی دل و دیگری عقل را می‌رباید و شیفته خویش می‌سازد. ۱۱۱
- اولین پایه کمالات آدمی ادراک جمال و تشخیص زیبایی و مفتون شدن بر آن است و آخرین درجه کمال انسان شناختن حکمت و نظام آفرینش است، لهذا به گفته شیخ سه چیز موجب کمال است: عشق عقیف، آواز لطیف، عبادت با تفکر. عشق عقیف شیفته شدن بر زیبایی است. عبادت با تفکر خاضع شدن در مقابل حکمت و نظام کلی خلقت است و آواز لطیف واسطه رسیدن از زیبایی ظاهری به زیبایی معنوی است که همان حکمت و تناسب آفرینش باشد. ۱۱۴
- ۱۱۷

توضیح:

۱. مفتون: شیفته.
۸. پسر یا دختر حوا: انسان، بشر (همه فرزندان آدم و حوايند).
۲۳. مجلّل: باشکوه، باجلال. // فاخر: گرانبها.
۳۱. ملیح: بانمک، نمکین.
۳۲. ملاحت: بانمک بودن.
۴۳. تلسکوپ (= telescope): دوربین بزرگ که با آن ستارگان را رصد می‌کنند. // کُتله: ظاهراً به معنی توده، پاره‌یی از چیزی.
- ۴۴-۴۵. مرحوم راشد در این جمله مضمون شعر حافظ را به نثر درآورده است: روی نگار در نظرم جلوه می‌نمود / و زدور بوسه بر رخ مهتاب می‌زد (دیوان، قزوینی، غزل ۳۱۳).
۵۲. مَهر آبله: جای آبله که به صورت مَهر است.
۶۳. لیف: ریشه‌های پی و رباط. // بافته: مجموعه سلولهایی که ساختمانی واحد دارند.
۶۵. کدخدایی: ریاست، پیشکاری. // نوبه کدخدایی به نظر می‌رسد: یعنی نظر در آن مرحله ریاست را به عهده می‌گیرد، نوبت به اظهار نظر می‌رسد.
۶۶. حکمت: معرفت حقایق اشیا به اندازه طاقت بشری.
۸۰. اجمالاً: به طور خلاصه.
۸۳. حبشی: مردم حبشه، سیاه‌پوست. // رومی: مردم روم، سفیدپوست.
۸۴. ایل: شتر. // چین: کشور معروف آسیایی. // چگل: ناحیه‌یی در جنوب قرقیزستان که مردم آن به زیبایی و شجاعت معروف‌اند. این بیت از سعدی است.
۸۷. شیخ‌الرئیس ابوعلی سینا: معروف به ابن سینا، فیلسوف و طبیب معروف ایرانی در قرن پنجم که در ۴۲۸ هـ در همدان وفات کرده است. // مقامات العارفین: ظاهراً مراد سامان و ابسال است که قصه‌یی است فلسفی به عربی، منسوب به ابن سینا، شیخ در اشارات هم بدان اشاره کرده است.
۸۸. عقیف: پاکدامن، با عفت.
۸۹. شمائل: جمع شمیله، صورتها، چهره‌ها.
۱۰۱. خشکی: در اینجا به معنی خامی، تعصّب.
۱۰۳. تخلف ورزیدن: سرپیچی کردن.

خودآزمایی ۲۸: (جمال و حکمت):

۱. مرحوم حسینعلی راشد در چه سالی و در کجا متولد شد؟
 الف. در ۱۲۸۴ در تربت حیدریه ب. در ۱۲۸۵ در تربت جام
 ج. در ۱۲۹۳ در مشهد مقدس د. در ۱۲۸۴ در نجف اشرف

*

۲. کدام گزینه از آثار راشد نیست؟
 الف. فضیلت‌های فراموش شده ب. دیستان مذاهب
 ج. دو فیلسوف شرق و غرب د. ملاصدرا و انیشتین

*

۳. «نوبه کدخدایی به نظر می‌رسد»، یعنی چه؟
 الف. یعنی نوبت در آن مرحله به دیگری می‌رسد.
 ب. یعنی در آن مرحله ریاست از عهده او خارج است.
 ج. یعنی نوبت ریاست به نظر واگذار می‌شود.
 د. یعنی نوبت اظهارنظر رئیس است.

*

۴. کدام گزینه صحیح است؟
 الف. فاخر: فخر فروش ب. ایل: اسب تندرو
 ج. چگل: کشور چین د. لیف: ریشه‌های پی و رباط

*

۵. عبارت: «دیگر در آن صورت، ماه در نظر ما شبیه رخسار معشوق نیست و به خیال روی نگار بر روی آن بوسه نمی‌زنیم» ناظر به کدام بیت حافظ است؟
 الف. روی نگار در نظرم جلوه می‌نمود و زودر بوسه بر رخ مهتاب می‌زدم
 ب. بوسه بر درج عقیق تو حلالست مرا که به افسوس و جفا مهر وفا نشکستم
 ج. مادر پیاله عکس رخ یار دیده‌ایم ای بسی خبر زلذت شرب مدام ما
 د. هرکس که دیدروی تو بوسید چشم من کاری که کرد دیده ما بی‌نظر نکرد

*

۶. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:
 الف. کدخدایی ب. شمائل ج. اجمالاً د. کتله
 ۱. خلاصه ۲. توده ۳. ریاست ۴. چهره‌ها

دکتر شهیدی

دکتر سید جعفر شهیدی: در سال ۱۲۹۷ ه. ش. در بروجرد به دنیا آمده است. در نجف اشرف به تحصیلات حوزوی پرداخته، در ایران از دانشکده معقول و منقول و دانشکده ادبیات درجه لیسانس اخذ کرده است، در سال ۱۳۴۰ دوره دکتری ادبیات دانشگاه تهران را به اتمام رسانیده، ابتدا به معاونت و بعد به ریاست مؤسسه دهخدا رسیده است. استاد سفرهایی برای ایراد سخنرانی و شرکت در کنفرانس به اکثر کشورهای اسلامی، چین، امریکا و... داشته است. آثار استاد در تألیف، تصحیح و ترجمه فراوان است. از تألیفات ایشان: پس از پنجاه سال (پژوهشی در زندگانی امام حسین (ع))، شرح مثنوی شریف (دنباله کار مرحوم بدیع الزمان فروزانفر)، و... از ترجمه‌های ایشان ترجمه نهج البلاغه مولای متقیان و... از تصحیحات ایشان تصحیح آتشکده لطفعلی بیگ آذربیکدلی و... را می‌توان نام برد. متن زیر از پس از پنجاه سال انتخاب شده است:

وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا

[پایداری در راه حق]

۱

معاویه در ماه رجب سال شصتم هجری در دمشق درگذشت. هنگام مرگ وی یزید در حوارین بسر می‌برد. چون به دمشق رسید. و مردم با او بیعت کردند نامه‌یی به ولید بن عتبه والی مدینه نوشت که: «حسین بن علی و عبدالله بن عمر و عبدالله زبیر را رها مکن تا از آنان به خلافت من بیعت بگیری». والی مدینه از مروان بن حکم در این باره مشورت خواست. مروان گفت: «اگر رأی مرا می‌پذیری هم‌اکنون که مردم از مرگ معاویه آگاه نشده‌اند پسر زبیر و حسین بن علی را بخواه! اگر بیعت کردند کار تمام است وگرنه گردن آنان را بزن. چه اگر اینان بیعت نکنند و مردم بدانند معاویه مرده است گرد حسین و پسر زبیر را خواهند گرفت و فتنه بزرگ خواهد شد. اما پسر عمر مرد جنبش نیست مگر آنکه مردم بسر وقت او روند، و خلافت را به وی سپارند». ولید پی آنان فرستاد. عبدالله بن زبیر و حسین (ع) در مسجد بودند

۳

۶

۹

که فرستاده‌ی والی رسید و پیام او را به ایشان رسانید. به او گفتند نزد امیر برو! و بگو هم اکنون خواهیم آمد. چون فرستاده‌ی حاکم بازگشت ابن زبیر از حسین پرسید برای چه ما را خوانده‌اند؟
 ۱۲ — گمان دارم معاویه مرده و ولید می‌خواهد تا کسی آگاه نشده از ما بیعت بگیرد. عبدالله گفت: من نیز چنین می‌پندارم اکنون تو چه می‌کنی؟

— نزد حاکم می‌روم! اما برای آنکه مبادا آسیبی به من برسانند چندتن از کسانم را با خود می‌برم و بر در خانه ولید می‌گمارم، اگر کار به جدال کشید، آنان به یاری من خواهند آمد.

حسین نزد ولید رفت و پس از آنکه حاکم وی را از مرگ معاویه آگاه کرد از او خواست تا بیعت یزید را بپذیرد. حسین گفت مانند من کسی پنهان بیعت نمی‌کند، مردمان را بخواه مرا نیز بخواه تا ببینیم چه می‌شود. ولید گفت به سلامت بازگرد. مروان به ولید گفت او را رها مکن! که اگر بیعت نکرده برود دیگر هرگز به او دست نخواهی یافت، اگر بیعت نکند او را بکش. حسین برآشفته و گفت: «نه تو می‌توانی مرا بکشی و نه او.» سرانجام حسین و پسر زبیر بیعت نکرده از مدینه رهسپار مکه گشتند.

در همین روزها که دمشق نگران بیعت نکردگان حجاز بود، در کوفه حوادثی می‌گذشت که از طوفانی سهمگین خبر می‌داد. شیعیان علی که در مدت بیست سال حکومت معاویه صدها تن کشته داده بودند و همین تعداد و یا بیشتر از آنان در زندان بسر می‌برد، همین که از مرگ معاویه آگاه شدند، نفسی به راحت کشیدند. ماجراجویانی هم که ناجوانمردانه علی را کشتند و گرد پسرش را خالی کردند تا دست معاویه در آنچه می‌خواهد باز باشد — و به حکم

«مَنْ أَغَانَ ظَالِمًا سَلَطَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ» همین که معاویه به حکومت رسید و خود را از آنان بی‌نیاز دید به آنها اعتنای درستی نکرد؛ از فرصت استفاده کردند و در پی انتقام برآمدند، تا کینه‌بی که از پدر در دل دارند، از پسر بگیرند. دسته‌بندی‌ها شروع شد. شیعیان علی در خانه سلیمان بن صرد خزاعی گردهم آمدند، سخنرانی‌ها آغاز شد. میزبان که سردوگرم روزگار را چشیده و بارها رنگ‌پذیری همشهریان خود را دیده بود گفت: «مردم! اگر مردکار نیستید و بر جان خود می‌ترسید بیهوده این مرد را مفریبید!» از گوشه و کنار فریادها بلند شد که: «ابدأ ابدأ ما از جان خود گذشتیم، با خون خود پیمان بستیم که یزید را سرنگون خواهیم کرد و حسین را به

خلافت خواهیم رساند. سرانجام نامه نوشتند: «سپاس خدا را که دشمن ستمکار ترا درهم شکست. دشمنی که نیکان امت محمد را کشت و بدان مردم را بر سر کار آورد. بیت‌المال مسلمانان را میان توانگران و گردنکشان قسمت کرد. اکنون هیچ مانعی در راه زمامداری تو

نیست. حاکم این شهر نعمان بن بشیر در کاخ حکومتی بسر می‌برد. ما نه با او انجمن می‌کنیم و نه در نماز او حاضر می‌شویم.» تنها این نامه نبود که چندین تن از شیعیان پاک‌دل و یک رنگ حسین برای او فرستادند. شمارنامه‌ها را صدها و بلکه هزارها گفته‌اند. اما در همان روزها که پیک از پس پیک از کوفه به مکه می‌رفت و چنانکه نوشته‌اند گاه یک پیک چند

- ۴۲ نامه با خود همراه داشت، نامه‌برانی هم میان کوفه و دمشق در رفت و آمد بودند و نامه‌هایی با خود همراه داشتند که در آن به یزید چنین نوشته شده بود «اگر کوفه را می‌خواهی باید حاکمی توانا و با کفایت برای این شهر بفرستی چه نعمان بن بشیر مردی ناتوان است، یا خود را به ناتوانی زده است.»
- ۴۵ متأسفانه تاریخ متن همه آن نامه‌ها را که به مکه و دمشق فرستاده شده و نیز نام امضا کنندگان آن را برای ما ضبط نکرده است. اگر چنین اسنادی را در دست داشتیم یا اگر آن نامه‌ها تا امروز مانده بود، مطمئناً می‌دیدیم که گروهی بسیار به خاطر محافظه‌کاری و ترس از روز مبادا زیر هر دو دسته از نامه‌ها را امضا کرده‌اند. می‌دانم چنین استنباط به حساب بدبینی نویسنده گذاشته خواهد شد، ولی خوشبختانه تاریخ نام چندتن از نامه‌نگاران به مکه را برای ما ضبط کرده است که دعوت آنان از حسین با عبارتی شیواتر از دیگر نامه‌ها بود و هم آنها در روز دهم محرم بیش از آنان که به او نامه ننوشته بودند کار را بر وی سخت گرفتند. ۵۱

توضیح:

- وَإِذَا أَرَدْنَا... و چون بخواهیم قریه‌یی را هلاک کنیم، ثروتمندان آن قریه را امر می‌کنیم تا در آنجا تباهی کنند... (قرآن کریم، اسراء، ۱۷ / آیه ۱۶).
۱. معاویه: پسر ابوسفیان، اولین خلیفه اموی، (م ۶۶۰هـ). در جنگ صفین با حضرت علی (ع) جنگید. // دمشق: پایتخت سوریّه، پایتخت امویان بود. // یزید: پسر معاویه، (م ۶۶۲هـ)، جوانی عاری از فضیلت و شهره به فسق بود.
۲. حوارین: محلی میانه راه دمشق به تدمر که مدفن یزید هم در آنجاست. // ولید بن عتبه: نوه ابوسفیان که در زمان معاویه والی مدینه بود، (م ۶۴۴هـ).
۳. حسین بن علی (ع): سومین امام شیعیان که در سال ۶۱هـ با یارانش در کربلا به شهادت رسید. // عبدالله بن عمر: صحابی، پسر عمر بن خطاب، (م ۷۳هـ). // عبدالله زبیر: از بزرگان عرب که بر یزید بن معاویه خروج کرد و در ۷۳هـ به قتل رسید.
۴. مروان بن حکم: مؤسس سلسله آل مروان، در زمان خلافت عثمان مشاور بود. در ۶۵هـ درگذشت.
۸. به سُرُوق کسی رفتن: به سراغ کسی رفتن.
۲۲. حجاز: منطقه غربی عربستان در امتداد بحرا حمر. // کوفه: شهری در جنوب عراق نزدیک مرز ایران.
۲۷. مَنْ أَعَانَ ظَالِمًا... کسی که ستمگری را یاری کند، خداوند آن ستمگر را بر وی مسلط می‌کند.

- ۲۹-۳۰. سلیمان بن صرد خزاعی: از صحابه قدیم بود، در کوفه می زیست. // سرد و گرم روزگار چشیده: آزموده، مجرب.
۳۱. رنگ پذیری: اثرپذیری، سست عنصری.
۳۵. بیت المال: خزانه کلی مملکت در زمان خلفا.
۳۷. نعمان بن بشیر: حاکم کوفه. // انجمن کردن: جلسه تشکیل دادن، یکجا گرد آمدن.

۲

امام کسی است که به حکم قرآن
رفتار و عدالت را اجرا کند و خدا را
بر خود ناظر داند. (حسین بن
علی(ع)).

همین که شمار نامه‌ها از مقدار متعارف گذشت، حسین لازم دید عراقیان را بیش از این در حالت انتظار نگذارد. پاسخی بدین مضمون برای سران کوفه نوشت: «هانی و سعید آخرین فرستادگانی بودند که نامه‌های شما را برای من آوردند. به من نوشته‌اید نزد ما بیا که رهبری نداریم شاید با آمدن تو به راه راست برویم و حق را به چنگ آوریم. من برادر و پسرعمویم را که بدو اعتماد دارم نزد شما می فرستم تا مرا از حال شما و آنچه در شهر شما می گذرد خبر دهد. اگر به من نوشت سران و خردمندان شما با آنچه در نامه‌ها تان نوشته‌اید همداستان‌اند نزد شما خواهم آمد. به جان خود سوگند می خورم امام کسی است که مطابق قرآن رفتار کند، و عدالت را اجرا نماید و حق را بپاید و خدا را بر خود ناظر بداند.»

از این جمله کوتاه عکس العمل حسین(ع) را در مقابل خواست مردم مسلمان می توان دانست: «امام کسی است که به حکم قرآن رفتار کند و خواهان عدالت باشد.» حسین همچون پدرش در سراسر زندگی عدالت را می خواست. از نخستین روز زمامداری معاویه بیعت او را نپذیرفت چه معاویه ستمکار بود و شایستگی رهبری مسلمانان را نداشت، اما چون برادرش پس از مشاهده نیرنگ و مکر پیروان خود با معاویه آشتی کرد او نیز این آشتی را پذیرفت و نخواست وحدت مسلمانان را بهم زند. زیرا حسن را امام مسلمانان می دانست و با او مخالفت نمی کرد. اکنون که معاویه مرده و یکی از بزرگترین ایالت‌های اسلامی از حکومت تازه بیزار است و آمادگی خود را برای یاری او اعلام داشته است نباید آرام بنشیند. حسین همچون پدرش مرد دین بود نه مرد سیاست سازشکارانه، و دین را همان می دانست که جدش از نخستین روزهای دعوت خود اعلام کرد: اجرای عدالت با گرفتن حقوق ضعیفان از متجاوزان. در حالی که در سراسر قلمرو اسلامی آن روز نشانی از این عدالت دیده نمی شد. تشریفاتی که به نام دین در مسجدهای مکه و مدینه و دمشق و کوفه و بصره انجام می گرفت

۳

۶

۹

۱۲

۱۵

۱۸

- چندان بهتر از مراسمی نبود که عرب پیش از بعثت محمد در مسجد الحرام در کنار خانه کعبه انجام می داد. تشریفاتی بی روح برای مردم فریبی یا خود را فریفتن. او در قیام خود خدا را می خواست و پس از خدا مردم را می خواست. او می دید آنچه خدای اسلام به نام عبادت بر مسلمانان واجب ساخته به خاطر آن است که آنان را مسلمانانی پاکدل، پاک اعتقاد و مسلمان دوست بار آورد تا آنچه را که روح اسلام خواهان آن است تحقق یابد. از نظر او دین در نماز جمعه و خطبه آن که تمام کوشش خطیب صرف می شود تا جمله ها با سجع و قافیه ادا گردد خلاصه نمی گشت. او دین را سنت خدا می دانست که باید در اجتماع مردم جاری باشد. سنتی که در آن مردم با یکدیگر برابرند و هیچ نژادی بر نژاد دیگر برتری ندارد. اکنون که سنت مرده و بدعت زنده شده است و او می تواند این منکر را دگرگون کند نباید صبر کند. جد او گفته است: «کسی که منکری را دید اگر توانایی دگرگون کردن او را دارد باید بکوشد و آن را نابود سازد.» پس او باید پوشش ریا و تزویری را که فرزند و نوه ابوسفیان بر روی مسلمانی کشیده و دین را حکومتی نژادی به مردم شناسانده اند که در آن حکومت، قریش والاتر از دیگرانند، بدر و چهره حقیقی اسلام را که پس پرده های این تشریفات دروغی است آشکار کند. در راه او مشکلاتی بود، مشکل شکست و بالاتر از آن خطر مرگ. او بهتر از هرکسی این مشکلات را می دید. هیچ نیازی نیست که بگویم جبرئیل از جانب خدا به پیغمبر خبر داد که پسر دختر او در کربلا کشته خواهد شد. هیچ نیازی نیست که به دست و پا بیفتیم و با توجیه های درست یا نادرست کلمات منسوب به امام را که در آن از کشته شدن خود خبر داده است تأویل و یا رد کنیم. تیزبینی او در نگرش پایان کار و تجزیه و تحلیل حوادث، از برادرش محمد حنفیه و پسر عباس و فرزدق شاعر و عبدالله مطیع که در مدینه و مکه و راه حجاز به عراق او را از مردم کوفه بیم دادند، کمتر نبود. او می دانست پایان کار چه خواهد بود. آن قطعه های کوتاه و تک بیت ها و جمله های فشرده که گاهگاه بر زبان می آورد، و هریک چون گوهری بر تارک آزادی می درخشید، نشان دهنده این آگاهی است. او مثل اینکه پیمان شکنی مردم کوفه را به چشم می دید که می گفت «مردم بنده دنیايند، دین را تا آنجا می خواهند که کار دنیا را با آن سروصورتی دهند و چون روز امتحان پیش آید دین داران اندک خواهند بود.» آن روز هم که مردم مدینه علی را به خلافت برگزیدند، وی بهتر از هرکسی می دانست چه مشکلاتی پیش رو دارد، می دانست که چه اندازه دشوار است اجتماعی را که سراسر دچار نابسامانی است سامان دهد. اما او مسلمانی واقعی بود که هیچگاه به خاطر آسایش خود صلاح مسلمانان را نادیده نمی گرفت. چون دید مهاجر و انصار بر او گرد شدند و با وی بیعت کردند، زمامداری را پذیرفت. حسین نیز فرزند این پدر بود. او هرگز نمی توانست مردمی را که نیازمند رهبری او هستند رها کند، از ترس اینکه مبادا کشته شود و قیامش به نتیجه نرسد. او سیاست پیشه یی نبود که برای به دست آوردن حکومت برخاسته

باشد. مسلمان بود، مسلمانی غمخوار مسلمانان. کاری کرد که از مسلمانی آزاده چون او انتظار می‌رفت. باید دعوت این مردم را بپذیرد، نزد آنان برود و بر آنهاست که به حکم این پیمان که با او می‌بندند تا پایان کار در کنار وی بایستند. این مردم با نامه‌های بسیار که برای وی فرستاده بودند حجت را بر او تمام کردند. اگر امروز و فردا می‌کرد، اگر از مرگ می‌ترسید و دست یزید و کارگزاران او را در آزار مردم باز می‌گذاشت، نزد خدا چه جوابی داشت؟

نقطهٔ اختلاف ما با بعضی مورخان و جامعه‌شناسان قدیم و امروز مسلمان - یا غیرمسلمان - در همین جاست. آنها به قیام حسین از دیدهٔ سیاست می‌نگرند در حالی که او از این قیام دین را می‌خواست. فراموش نمی‌کنم شبی را که با استاد سالخوردهٔ مصری دکتر عبدالله عنان استاد تاریخ، بر بالکن مهمانخانهٔ شهر تلمسان در الجزایر نشسته بودیم، سخن از کربلا و نهضت حسین به میان آمد، این پیرمرد مسلمان سالخورده که عمر خود را در تاریخ اسلام سپری کرده است، چه ناسنجیده سخنی گفت: «چرا به حسین لقب ابوالشهاد داده‌اند؟ او شهید نیست تا چه رسد که سالار شهیدان باشد. او مردی بلندپرواز بود که خود را به کشتن داد!!» همین که نام «ابوالشهاد» را بر زبان آورد دانستم متأسفانه سینهٔ این استاد که آفتاب عمرش بر لب بام رسیده از حسد هم پیشهٔ خود خالی نیست. و بیش از ابوالشهاد، از مؤلف ابوالشهاد دلی پر دارد! ابوالشهاد را نویسندهٔ مشهور مصری عباس عقّاد نوشت. این کتاب در سراسر قلمرو اسلامی عربی و به خصوص کشورها و منطقه‌های شیعه‌نشین جایی باز کرد. به فارسی هم ترجمه شد. و عقّاد شهرتی بیش از آنچه داشت یافت. معلوم شد گلهٔ استاد عنان بیشتر به خاطر عقّاد است تا از کسی که کتاب به نام او نوشته شده. دنبالهٔ سخن به خلیفه‌ها و حکومت‌های اموی چون معاویه و عمرو بن عاص کشیده شد، در پایان دیدم استاد عنان و همفکران او به جنگ‌های جمل، صفین، و نهروان و کربلا از دیدهٔ کشورگشایی می‌نگرند نه دین‌خواهی، به این جنگ‌ها خرده می‌گیرند چون تنها به یک روی کار چشم دوخته‌اند - حکومت - آن هم به هر صورت که باشد، و آنچه بدان نمی‌نگرند، دین است. یا به عبارت دیگر می‌گویند قدرت طبقهٔ فرمانفرما به هر صورت که ممکن است باید حفظ شود، بر سر اکثریت محروم چه پیش آید، ابداً مورد اعتنای ایشان نیست.

اما علی و فرزندش حسین به فکر حکومت نبودند. چرا؟ چون مردم آنان را برای چنین کاری نمی‌خواستند. مردم کوفه به حسین نوشتند حاکم پیشین بیت‌المال مسلمانان را بر توانگران قسمت کرد و مستمندان را از آن محروم ساخت. به او نوشتند یک تیره از عرب - بی‌جا و بدون استحقاق - خود را از دیگر عرب و مسلمانان برتر خوانده است، و این خلاف نصّ کتاب خداست، تو باید بیایی ما هم ترا یاری می‌کنیم تا این بدعت‌ها از میان برود. او هم همین را می‌خواست. شکایت حسین از دورهٔ حکومت معاویه این بود که بدعت زنده شد و سنت مرد. اگر یاور پیدا شد باید سنت را زنده و بدعت را نابود کرد. پایان چه باشد؟ با

- ۸۴ خداست. اگر حساب پایان‌نگری سیاسی در پیش بود محمد نیز نباید به تنهایی برابر بزرگان حجاز برخیزد و آنان را از بت‌پرستی باز دارد، علی نباید طلحه و زبیر را از خود برنجانند تا از او جدا شوند و به روی او برخیزند. حساب تقوی و دین چیزی است و حساب حکومت و ریاست چیز دیگر. گذشته از این حسین از کینه یزید نسبت به خود اطلاع داشت. آن نامه که یزید در نخستین روزهای حکومت خود به فرماندار مدینه نوشت که: «حسین را رها مکن تا بیعت کند و اگر بیعت نمی‌کند او را بکش.» نشان می‌داد که حاکم دمشق دست از او برنمی‌دارد. در مکه بماند یا مدینه او را خواهد کشت. برای همین بود که به پسر زبیر گفت در مکه نمی‌مانم چه می‌ترسم مرا در حرم امن خدا بکشند و با کشته شدن من حرمت این خانه ضایع شود. همچنین نهایت کوتاه‌فکری و یا بدبینی در تحلیل حوادث تاریخی است که بگوئیم حسین چنان به پیروزی خود در عراق اطمینان داشت که زن و فرزند خویش را همراه خود حرکت داد. ابداً چنین نیست. او می‌دانست همان خطری که در مکه او را تهدید می‌کند پس از رفتن وی به عراق، به سراغ بازماندگان او خواهد آمد. ولی با این تفاوت که اگر در مکه بمانند حاکم مکه آنان را می‌کشد و یا به زندان می‌افکند و این ضایعه هیچ گونه عکس‌العملی به دنبال نخواهد داشت. در صورتی که خواهیم دید اثری که سخنان خواهران وی در اجتماع کوفه و شام نهاد کمتر از اثر کشته شدن خود او نبود.

توضیح:

۱. مُتَعَاوَف: آنچه مردم به آن عادت دارند، متداول.
۲. هانی و سعید: نام دو تن از قاصدان که نامه به حسین (ع) می‌بردند.
۳. همداستان: موافق، متفق.
۴. سَجْع: کلمات هم‌آهنگ که در پایان جمله‌ها می‌آورند. // قافیه: کلماتی که یکی دو حرف پایانی آن یکی باشند.
۵. مُنْكَر: زشت، ناپسند.
۶. قُرَیْش: قبیله‌یی در عرب که میان اعراب به نجابت و شرافت مشهور بود. بنی‌هاشم و بنی‌عبّاس از این قبیله بودند.
۷. توجیه: توضیح دادن مطلبی، شرح.
۸. مُحَمَّد حَنْفِیّه: پسر حضرت علی (ع) است، چون مادرش از قبیله حَنْفِیّه بود، او را مُحَمَّد حَنْفِیّه خوانده‌اند، (م ۸۱هـ). // پسر عبّاس: عبدالله بن عبّاس یا ابن عبّاس، پسرعموی پیامبر (ص)، (م ۶۸هـ). // قُرُودَق: شاعر معروف عرب، او مدّاح خلفای اموی بود، (م ۱۱۰هـ). // عبدالله مطیع: از قبیله قریش و مردی شجاع بود. در سال ۷۳هـ به قتل رسید.
۹. مُهاجر: مهاجران کسانی بودند که همراه پیامبر اسلام (ص) از مکه به مدینه رفتند. //

أنصار: آن دسته از مسلمانان اهل مدینه که در آن شهر به پیامبر(ص) ایمان آوردند و در پیشرفت اسلام یاری کردند.

۶۰. عبدالله عنان: استاد تاریخ (از متن کتاب). // تِلْمِسان: شهری در الجزایر نزدیک مرز مراکش. // الجزایر: کشوری در شمال افریقا.

۶۲. ابوالشهدا: پدر شهیدان، سرور شهیدان.

۶۶. عباس عقّاد: عباس محمودالعقّاد: نویسنده و محقق پرکار مصری.

۷۰. عمروبن عاص: از سرداران معروف عرب که در ایران او را مظهر مکر و نیرنگ می‌دانند، (م ۴۳هـ).

۷۱. جنگ جَمَل: جنگی که در سال ۳۶هـ. ق میان علی(ع) و طلحه و زبیر به تحریک عایشه در نزدیکی بصره درگرفت. طلحه کشته شد و زبیر در راه فرار به مکه به قتل رسید. // صِفّین (= Seffin): محلی در ساحل فرات که در سال ۳۷هـ. ق نبردی میان علی(ع) و معاویه در آنجا درگرفت. // نَهْروان: شهری میان بغداد و واسط که در سال ۳۸هـ در آنجا جنگی میان خوارج و حضرت علی(ع) واقع شد.

۷۸. تیره: طایفه، دسته‌بی از مردم یک نژاد.

۸۰. نَص: کلام صریح، کلامی که جز احتمال یک معنی در آن نرود.

۸۹. پسر زبیر: عبدالله بن زبیر.

۹۷. شام: دمشق.

خودآزمایی ۲۹: (پایداری در راه حق، ۱-۲):

۱. دکتر سید جعفر شهیدی را در سه سطر معرفی کنید.

*

۲. استاد شهیدی در کدام شهر به دنیا آمده است؟

الف. تهران ب. بیرجند ج. خرّم آباد د. بروجرد

*

۳. آیه «وَإِذَا اردْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا» در کدام گزینه صحیح معنی شده است؟

الف. چون بخواهیم مردم را هلاک کنیم، ابتدا آنان را به ثروت می‌رسانیم.

ب. چون بخواهیم مردمی را بکشیم، ابتدا ثروتمندان را به هلاکت می‌رسانیم.

ج. چون بخواهیم قریه‌بی را هلاک کنیم، ثروتمندان قریه را امر می‌کنیم تا در آنجا تباهی کنند.

د. اگر ثروتمندان قومی تباهی کنند، امر می‌کنیم که مردم آن قریه هلاک شوند.

*

۴. حدیث زیر را با کدام گزینه می توان کامل کرد؟

«مَنْ أَعَانَ ظَالِمًا... عَلَيْهِ»

الف. الله سلطه ب. سلطه الله ج. سلطه مظلوماً د. غضب الله

*

۵. «انصار» چه کسانی بودند؟

الف. مسلمانان مدینه ب. مسلمانان مکه

ج. مسلمانان بیرون عربستان د. همه یاران پیامبر (ص)

*

۶. کدام گزینه درباره «جنگ جمل» صحیح است؟

الف. اولین جنگ پیامبر ب. آخرین جنگ پیامبر

ج. جنگ میان معاویه و علی (ع) د. جنگ میان طلحه و زبیر و علی (ع)

*

۷. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. تیره	ب. نصّ	ج. توجیه	د. متعارف
۱. شرح	۲. متداول	۳. کلام صریح	۴. طایفه

۳۰

اقبال لاهوری

اقبال لاهوری: محمد اقبال لاهوری به سال ۱۲۸۹ هـ. ق. / ۱۸۷۳ م در سیالکوت

پاکستان غربی به دنیا آمده است. اقبال آخرین شاعر بزرگ فارسی گوی شبه قاره هند است. اقبال در انگلستان و آلمان به تحصیل پرداخته، در آثارش نشانه های ایمان خاص اسلامی به وضوح دیده می شود. اقبال از پیشروان و اصلاح طلبان بزرگ مسلمانان شبه قاره است. آثار او در مجموعه هایی به نامهای: پیام مشرق، زیور عجم، اسرار و رموز، ارمغان حجاز و جاوید نامه و جز آنها بارها به چاپ رسیده است.

شعری که از او انتخاب کرده ایم، مسقط سه مصرعی است. مسقط (به رشته کشیده شده) از قالب های سنتی شعر فارسی است که از چند بخش تشکیل می شود که اصطلاحاً به آنها رشته یا لخت می گویند. هر رشته شامل سه تا هفت مصرع است با وزن و قافیه یکسان. این بخشها را مصرعی که قافیه مستقل و جداگانه دارد، از هم جدا می کنند.

دگر آموز

- مانند صبا خیزو وزیدن دگر آموز دامن گل و لاله کشیدن دگر آموز
اندر دلک غنچه خزیدن دگر آموز
- ۳ مویینه به بر کردی و بی ذوق تپیدی آن گونه تپیدی که به جایی نرسیدی
در انجمن شوق تپیدن دگر آموز
- ۶ کافر دل آواره دگر باره به او بند بر خویش گشا دیده و از غیر فروبند
دیدن دگر آموز و ندیدن دگر آموز
- دم چیست؟ پیام است، شنیدی؟ نشنیدی در خاک تو یک جلوه عام است ندیدی
دیدن دگر آموز و شنیدن دگر آموز
- ۹ ما چشم عقاب و دل شهباز نداریم چون مرغ سرا لذت پرواز نداریم
ای مرغ سرا خیز و پریدن دگر آموز
- تخت جم و دارا سر راهی نفروشد این کوه گران است به کاهی نفروشدند
۱۲ با خون دل خویش خریدن دگر آموز
- نالیدی و تقدیر همان است که بودست آن حلقه زنجیر همان است که بودست
نومید مشو ناله کشیدن دگر آموز
- ۱۵ وا سوخته ای یک شرر از داغ جگر گیر یک چند به خود پیچ و نیستان همه درگیر
چون شعله به خاشاک دویدن دگر آموز

توضیح:

۱. دگر آموز: بار دیگر بیاموز، دوباره فراگیر. // صبا: بادی خنک و لطیف که از جانب شمال شرق می وزد، باد مشرق. // دامن گل و لاله کشیدن: در کنار گل و لاله بودن و از زیبایی آنها برخوردار شدن.
۲. دلک: دل کوچک. // در دل (دلک) غنچه خزیدن: به اعماق زیبایی ها نفوذ کردن.
۳. مویینه: (صفت نسبی)، از موی بافته شده، پوستین. // مویینه به بر کردن: پشمینه پوش شدن، صوفی شدن. // تپیدن: بی قراری کردن، در اینجا به معنی اظهار شادمانی.
۵. کافر دل آواره: دل کافر آواره. // بر خویشتن دیده گشادن: خود را شناختن. // غیر: بیگانه.

۶. * یعنی دوباره فراگیر که چه چیزی را باید ببینی و چه چیزی را نبینی.

۷. دَم: نَفَس، نفس پیر، احتمالاً اقبال به حدیث شریف پیامبر نظر دارد که فرموده است:

«إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ أَلَا تَعْرِضُوا لَهَا»: در ایام روزگار شما نفع‌های پرورگار شماست، خود را به آن نفعات بسپارید (جامع‌الصغیر، جلد ۱، ص ۸۰). // * مقصود از نفس (نَفْسِ پیر یا نَفْحَةُ الهی) چیست؟ پیامی است برای تو، آیا آن را شنیده‌ای؟ نشنیده‌ای. خاک جلوه‌ی دیگری دارد که تو بدان توجه نکردی.

۹. عقاب چشمان تیزبینی دارد. // شهباز به بُردلی و جسارت مشهور است. // مرغِ سرا: مرغِ خانگی. // * ما چون عقاب چشمان تیزبین نداریم و چون شهباز دلیر نیستیم، مانند مرغِ خانگی هستیم که لذت پرواز را نچشیده‌ایم.

۱۱. بجم: یا جمشید، در داستانهای ملی ایران یکی از پادشاهان سلسلهٔ داستانی پیشدادی است. // دارا: در داستانهای ملی آخرین پادشاه از سلسلهٔ کیانی است. در دورهٔ تاریخی، دارا همان داریوش سوم هخامنشی است که مغلوب اسکندر مقدونی شد. // سر راه فروختن: ارزان فروختن. // گران: سنگین. // کاه: چیز بی‌ارزش. // * سلطنتِ جمشید و دارا را ارزان نمی‌فروشتند، این همانند کوهی سنگین است به چیز بی‌ارزش نمی‌فروشتند.

۱۲. خونِ دل: ارزنده‌ترین کالای هستیِ مادی.

۱۳. تقدیر: سرنوشت، فرمان خدا. // * نالیدی اما سرنوشت تو هیچ تغییری پیدا نکرد، حلقهٔ زنجیر باز هم [برگردن تو - یا بر پای تو] استوار است.

۱۴. ناله کشیدن: ناله کردن. // * نومید مباش، نوعی دیگر ناله کردن بیاموز. یعنی صمیمانه و از ته دل ناله کن.

۱۵. واسوخته: سوخته، آتش زنه، لته و زکوی آتش گرفته که بدان از آتش زنه آتش گیرند. * شراری از داغ جگر خود به یاری آتش زنه بگیر و با آن دور خودت بپیچ و همه جا را در آتش کش.

۱۶. دویدن: به سرعت پیش رفتن، نفوذ.

خودآزمایی ۳۰: (دگر آموز):

۱. اقبال لاهوری را در سه سطر معرفی کنید.

*

۲. آثار اقبال لاهوری را نام ببرید.

*

۳. «مویینه» در مصراع زیر چه نوع کلمه‌ی است؟

مویینه به بر کردی و بی‌ذوق تپیدی

الف. صفت نسبی ب. صفت بیانی
ج. صفت توضیحی د. صفت مفعولی

*

۴. «دیدن دگرآموز و شنیدن دگرآموز» یعنی چه؟

*

۵. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. واسوخته	ب. مرغ سرا	ج. غیر	د. دلک
۱. بیگانه	۲. دل کوچک	۳. آتش زنه	۴. مرغ خانگی

۳۱

ابن یمین

ابن یمین: امیر فخرالدین محمود مستوفی فریومدی به سال ۶۸۵ هـ در فریومد از جوین خراسان به دنیا آمده است. وی معاصر سلطان محمد خداپسند و مورد توجه وزیر او بود و منصب دیوانی داشت. ابن یمین در سرودن قطعه شهرت دارد. وفاتش به سال ۷۶۹ هـ ق اتفاق افتاده است. دو قطعه زیر ازوست:

توقع از دونان

اگر پاک طبعی و پاکیزه کار توقع به درگاه دونان میر
لب نان خشک از سر خوان خویش خوری به که با دیگران گلشکر
به یک استخوان صلح کن چون همای مگس وار بر گرد حلوا میر

۳

*

بار آسان

به چنگ شیرتن خویش را رها کردن زمار و افعی در بادیه عصا کردن
شراب ساختن از زهر قاتل وز حمیم زلف تیره و آب سیه غذا کردن
به نوک هر مژه آتش کشیدن از دوزخ میان خون دل خویشتن شنا کردن
کشیدن همه آسان ترست بر عاقل از آنکه خدمت بد اصل ناسزا کردن

۶

توضیح:

۱. دو نان: جمع دون، فرومایه، پست.
۲. گلشکر: ترکیبی است از شکر و برگ گل سرخ، از آن شربت می‌گواری درست می‌کنند.
۳. همای: پرنده‌یی که پیشینیان آن را موجب سعادت می‌دانستند و می‌پنداشتند که سایه‌اش بر سر هر کسی افتد خوشبخت می‌شود، غذای آن فقط استخوان است.
۴. بادیه: بیابان، صحرا.
۵. حمیم: آب گرم. // تَف: گرما، حرارت.
۷. کشیدن: تحمل کردن. // بداصل: بد نهاد، نااهل.

خودآزمایی ۳۱: (توقع از دونان، و بار آسان):

۱. ابن یمین را در دو سطر معرفی کنید.
- *
۲. ابن یمین در سرودن چه نوع شعری شهرت دارد؟
- الف. غزل ب. مثنوی ج. رباعی د. قطعه
- *
۳. درباره «همای» توضیح دهید.
- *
۴. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:

الف. حمیم	ب. تَف	ج. دو نان	د. بادیه
۱. حرارت	۲. بیابان	۳. آب گرم	۴. فرومایگان

۳۲

خواجه نظام‌الملک

سیاستنامه: از آثار خواجه نظام‌الملک طوسی از وزرای دوره سلجوقیان و مقتول به سال ۴۸۵ هـ است. سیاستنامه در سلاست انشا و جزالت عبارت و روشنی مطلب در میان کتب فارسی کم‌نظیر است. این کتاب پنجاه فصل دارد که خواجه آن را به اشاره ملک‌شاه سلجوقی تألیف کرده است. سیاستنامه از نظر تاریخی خطاهایی دارد و به سبب تعصب مؤلف تهمت‌هایی درباره بعضی از پیروان مذاهب در آن دیده می‌شود. متن زیر از سیاستنامه است:

کمال خردمرد

کمال خردمرد آن باشد که خود خشم نگیرد، پس اگر گیرد باید که عقل او بر خشم چیره باشد نه خشم او بر عقل. و هر که را هوای نفس او بر خرد چیره باشد چون بشورد خشم او مرچشم خرد او را بپوشاند و همه آن کند و فرماید که از دیوانگان به وجود آید و باز هر که را خرد او بر هوای نفس او غالب باشد به وقت خشم خرد او خواست نفس او را بشکند و همه آن کند و فرماید که به نزدیک همه عاقلان پسندیده باشد و مردمان ندانند که او در خشم شده است.

۳

حکایت

روزی حسین بن علی - رضوان الله علیهما - با قومی از صحابه و جوهان عرب بر سر خوان نشسته بود و نان می خورد و جبهه‌ی دیبای رومی گرانمایه نو پوشیده بود و دستاری به غایت نیکو بر سر بسته. غلامی خواست که کاسه‌ی خوردن در پیش او بنهد و از بالای سر او ایستاده بود. قضا را کاسه از دست غلام رها شد و بر سر و دوش حسین بن علی آمد و دستار و جبهه بیشتر از خوردنی آلوده شد. و بشریتی در حسین پدیدار آمد و از طیره و خجالت رخسار او برافروخت. سر برآورد و در غلام نگرست. غلام چون چنان دید بترسید که او را ادب فرماید. گفت «والکاظمین الغیظ والعافین عن الناس» حسین رضی الله عنه روی تازه کرد و گفت «ای غلام ترا آزاد کردم تا به یکبارگی از خشم و مالش من ایمن گردی.» همه حاضران را از آن حلم و بزرگواری حسین در چنان حال عجب آمد و پسندیده داشتند.

۶

۹

۱۲

توضیح:

۶. رضوان الله علیهما: خدا از آن دو - حسین و علی - خوشنود باد. // جوهان: جمع جوه، جمع وجه، بزرگان، سرشناسان.
۷. جبهه: بالا پوش. // دستار: عمامه، سرپیچ.
۸. خوردن: خوردنی، خوراک.
۹. قضا: اتفاقاً، از قضا.
۱۰. بشریت: انسانیت، در اینجا به معنی خشم و غضب.
۱۲. ادب فرمودن: تنبیه کردن. // والکاظمین الغیظ...: خشم خویش فرو می‌خورند و از خطای مردم درمی‌گذرند (قرآن کریم، آل عمران / ۳ آیه ۱۳۴).
- ۱۲-۱۳. روی تازه کردن: شادمان شدن، تبسم کردن، شاداب شدن.
۱۳. مالش: کیفر، سزای عمل بد.

خودآزمایی ۳۲: (کمال خردمرد):

۱. خواجه نظام الملک از وزیران کدام سلسله بود؟
الف. آل بویه ب. سلجوقیان ج. غزنویان د. آل زیار

*

۲. «بشریتی در حسین (ع) پدیدار آمد»، «بشریت» یعنی چه؟
الف. انسانیت ب. ترحم ج. خشم د. آرامش

*

۳. «الكاظمين الغيظ والعافين عن الناس»، یعنی چه؟

*

۴. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:
الف. مالش ب. خوردن ج. وجوهان د. روی تازه کردن
۱. شاد شدن ۲. کیفر ۳. بزرگان ۴. خوراک

۳۳

دکتر معین

دکتر محمد معین: در سال ۱۲۹۳ ه. ش. در رشت در خانواده‌یی از علما به دنیا آمد. جد پدری او شیخ محمد تقی معین‌العلما به تربیت وی همت گماشت. دبستان و دوره اول متوسطه را در رشت به پایان رسانید. دوره دوم دبیرستان را در دارالفنون ادامه داد. در سال ۱۳۱۳ لیسانس ادبیات و فلسفه و علوم تربیتی شد. به وسیله مکاتبه از آموزشگاه روانشناسی بروکسل (بلژیک) روانشناسی عملی را فراگرفت. مدتی در اهواز تدریس کرد. در سال ۱۳۲۱ به اخذ درجه دکتری در ادبیات فارسی نایل آمد. او اولین دکتر ادبیات فارسی در ایران است. پس از آن در دانشکده ادبیات تهران به تدریس مشغول شد. از سال ۱۳۲۵ با مرحوم علامه دهخدا در تألیف لغت نامه به همکاری پرداخت. به مسافرت‌های علمی رفت، با خاورشناسان همکاری کرد، در کنگره‌های علمی شرکت کرد، کتابهایی را به فارسی برگردانید، متونی از فارسی را تصحیح کرد، و سرانجام در سال ۱۳۴۵ دچار سکته مغزی شد و پس از چهار سال و نیم بیهوشی بالاخره در ۱۳ تیرماه ۱۳۵۰ وفات یافت. حاصل ۵۷ سال حیات او بیش از ۷۰ کتاب و رساله تحقیقی و ادبی است.

از آثار مرحوم دکتر محمد معین می‌توان از: فرهنگ ۶ جلدی معین، تصحیح برهان قاطع محمد حسین بن خلف تبریزی در ۵ جلد، حافظ شیرین سخن در ۲ جلد، ترجمه کتاب تاریخ ایران از گیرشمن، مزدیسنا و تأثیر آن در ادب فارسی در ۲ جلد، تصحیح دانشنامه علایی، تحلیل هفت پیکر نظامی و... نام برد.

این مقاله از مجموعه مقالات مرحوم دکتر محمد معین با تصرف جزئی انتخاب و تلخیص شده است:

زبان

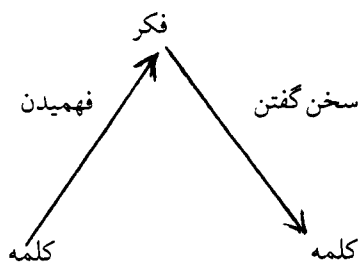
از نظر روانشناسی

- ۳ بشر طبیعتاً اجتماعی است: تنها کافی نیست که یک فرد بتواند احساس کند، تمیز بدهد و بخواهد، بلکه باید افکار، عواطف و احساسات خویش را به هم نوع برساند و چون نمی‌تواند عین فکر را برای تبلیغ مجسم سازد، ناگزیر است نشانه‌هایی به جای آن بکار برد، یعنی سخن بگوید.
- ۶ منظور از نشانه هر موضوع محسوسی است که بتواند در ذهن تصوّر موضوعی غایب یا نامحسوس را ایجاد کند چنانکه: دود نشانه آتش است، شکوفه‌ها نشانه بهار، و چراغ قرمز نشانه خطر و منع عبور می‌باشد.
- ۹ اما معنی عبارت است از توانائی موضوع موسوم به نشانه در اینکه ما را به فکر چیزی دیگر (جز خود) بیندازد. مثلاً هنگامی که ما کلمه «اسب» می‌شنویم، فکرمان مستقیماً به چهارپایی که بدین نام خوانده می‌شود، متوجه می‌گردد بدون آنکه در کلمه‌یی که معرف اوست توقف نماید. پس هر نشانه اساساً «یک جفت» را تشکیل می‌دهد که عبارت است از لفظ و معنی — هریک از این دو را با دیگری رابطه است و در حقیقت معنی را می‌توان کیفیتی مخصوص از «تداعی معانی» دانست، اما تداعی معانی اساساً بلااراده انجام می‌گیرد در صورتی که در نشانه، موضوع نخستین می‌تواند موضوع دوم را برانگیزد مگر آنکه ذهن رابطه‌یی را که موجب پیوند آنهاست درک کند ولی از آن پس عادت دخالت می‌کند. گذشتن از نشانه به شیء مفهوم بلااراده و به کمک تداعی معانی صورت می‌گیرد، همین عمل است که معمولاً از آن به فهمیدن تعبیر آورند.
- ۱۲ اگر بخواهیم مفهوم نشانه را تحلیل کنیم، در آن سه عنصر مشهود می‌گردد:
- ۱۵ الف — تصوّر موضوعی که فعلاً محسوس است و آن چیزی است که دارای معنی می‌باشد یعنی: نشانه.

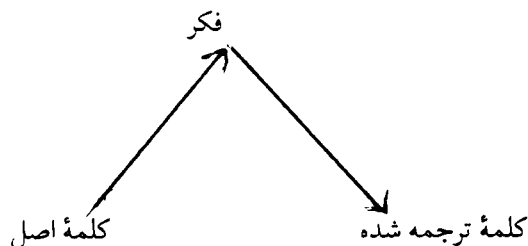
- ۲۱ ب - تصوّر موضوع غایب یا نامرئی: و آن خود معنی است.
- ج - رابطه‌یی که این دو تصوّر را به هم می‌پیوندد و به توسط آن از نخستین، معنی دوم مستفاد می‌گردد.
- ۲۴ این سه عنصر فقط نشانه بالقوه را تشکیل می‌دهند ولی نشانه بالفعل علاوه بر آنها مستلزم درک این رابطه نیز می‌باشد.

زبان

- ۲۷ زبان دستگاهی است از نشانه‌های ارادی که به منظور بیان فکر به کار می‌روند. مراد از فکر در اینجا، نه تنها احکام و اعمال عاقله است بلکه احساسات، عواطف و همه کیفیات نفسانی را شامل می‌شود.
- ۳۰ چون زبان اساساً نشانه‌یی بیش نیست، نمی‌تواند افکار نوی را تولید کند بلکه فقط آنچه را که اشخاص قبلاً دارا بوده‌اند برمی‌انگیزد، زیرا اگر کلمه‌یی که به گوش می‌رسد فکر معینی را در آنان تولید نکند، بی‌معنی و نامفهوم خواهد بود و بالتّیجه آن را نمی‌توان نشانه محسوب داشت.
- ۳۳ بنا بر آنچه گفته شد فهمیدن عبارت است از بالا رفتن از کلمه به فکری که مفهوم آن است و سخن گفتن عبارت است از پائین آمدن از فکر به کلمه‌یی که آن را بیان می‌کند «ش ۱»

- ۳۶ ترجمه مستلزم دو عمل است یعنی ابتدا باید از یک کلمه به یک فکر بالا رفت، سپس دوباره از این فکر به یک کلمه از زبان دیگر پائین آمد «ش ۲»

در نتیجه پیداست که کلمه در حقیقت واسطه‌یی است بین دو فکر یعنی بین فکری که تعبیر می‌گردد و فکری که انگیزته می‌شود.

۳۹

اگر بگوئیم تنها بشر قدرت دارد سخن بگوید، نباید چنین نتیجه گرفت که فقط او دارای اعضای خاص سخن گفتن است، چه برخی از جانوران نیز دارای همان اعضا می‌باشند، بلکه باید گفت که تنها بشر از موهبت تفکر بهره‌مند است زیرا وی به واسطه دارا بودن عقل می‌تواند حقایق را درک کند. ارسطو حق دارد که بگوید: «انسان حیوانی است ناطق» یعنی متفکر، و لوکرس نیز بگوید: «جانوران صامت (گنگ) اند» زیرا نمی‌توانند افکار خود را تعبیر کنند.

۴۵

انواع زبان

از لحاظی زبان را می‌توان به انواع زیر تقسیم کرد:

۱- زبان عملی - مرکب از حرکات قیافه، حرکات بدن و علائم قراردادی که برای کران و لالان وضع کرده‌اند.

۴۸

۲- زبان شفاهی - مرکب از اصوات، خواه غیرمنفصل باشند مانند علائم تعجب «ها - اوه = وای» و خواه منفصل، یعنی از چندین ارتعاش صوت که حرف آوادر Voyelle نامیده می‌شوند ترکیب شده و به وسیله حرکات زبان و لب و دندان تعدیل یافته باشند تا حروف بی‌آوا Consonne تلفظ شوند: «در - اتاق - خوابیدم».

۵۱

۳- زبان کتبی - شامل کلیه علامت‌هایی است که بر روی ماده‌یی سخت (خشت - سنگ - استخوان - پوست جانوران - پاپیروس و کاغذ) نقش گردد، از رسم وحشیان گرفته تا حروف چاپی کتابهای معاصر.

۵۴

۴- علاوه بر سه نوع فوق زبان لمسی را باید نام برد که نابینایان و کران و گنگان از آن استفاده می‌کنند مانند حروف برجسته‌یی که برای قرائت نابینایان به کار می‌رود.

۵۷

در اینجا مسئله‌یی پیش می‌آید: چرا از میان همه این انواع، زبان شفاهی توسعه یافته و جنبه عمومی به خود گرفته است؟ به چند دلیل:

۶۰

الف - به وسیله آهنگ‌های مختلفش، بیشتر می‌تواند نکات گوناگون و بسیار دقیق عواطف و احساسات ما را تعبیر کند.

ب - از انواع دیگر سریعتر و بیشتر در اختیار ما قرار دارد و به علاوه در همان حال که به واسطه آن می‌توانیم افکار خود را تعبیر کنیم، این آزادی را به ما می‌دهد که از اعضای خود نیز در تجسم افکار بهره‌مند می‌شویم.

۶۳

ج - زبان شفاهی برای جلب دقت اشخاص از فواصل نسبتاً دور، مناسب‌تر است و حتی در تاریکی نیز می‌توان از آن استفاده کرد.

۶۶

زبان طبیعی و زبان قراردادی

- ۶۹ از لحاظ دیگر می‌توان زبان را به دو قسمت زیر تقسیم کرد:
- ۱- زبان طبیعی - که از بین نشانه‌های یاد شده، شامل علائمی است که نتیجه یک واکنش روحی و معنوی جسم باشد از این قبیل است حرکات قیافه، رنگ‌پریدگی یا سرخی چهره، حرکاتی که دالّ بر مقصود معینی است، علائم تعجب، تقلید غریزی و اصوات و غیره.
- ۷۲ ۲- زبان قراردادی - که نتیجه موافقت قبلی بین کسانی که آن را استعمال می‌کنند، می‌باشد و همواره کمابیش ساختگی است.

۷۵ رابطه فکر و زبان

- گفته شد که بین زبان و فکر وحدت موجود است. کلمه اگر فکری را تعبیر نکند دیگر کلمه نیست، بلکه صوتی است بی‌معنی. از سوی دیگر می‌توان گفت که هر فکر تا هنگامی که به لباس تعبیر شفاهی یا معنوی ملبّس نشود کمابیش ناقص است بنابراین باید درباره تأثیر فکر در زبان و نفوذ زبان در فکر بررسی کرد.
- ۷۸

- نفوذ فکر در زبان - بدیهی است که نقطه عزیمت فکر است که اولین تأثیر و نخستین تحریک را وارد می‌کند. فکر آفریننده زبان است. زبان طبق تعریف مجموعه نشانه‌های عمده‌بی است که برای بیان یک فکر مقرر گردیده.
- ۸۱

- خلاصه پیش از آنکه نشانه‌بی را بنمایند روشن است که باید چیزی باشد که معنی بدهد تا نشانه‌بی برای آن تعیین کنند.
- ۸۴

- پس فکر منطقاً مقدّم بر زبان است: به علاوه باید دانست که کلمه فکر کسی را که سخن می‌گوید بر نمی‌انگیزد، بلکه به عکس فکر است که تعبیر خود را القا می‌کند و به قالب کلمه درمی‌آید.
- ۸۷

- پس معلوم شد که فکر آفریننده زبان است، اما آیا به گفته کندياک نشانه محسوس و سخن شرط لازم فکر است و بدون آنها نمی‌توان فکر کرد؟

- واضح است که اگر از نشانه محسوس، منظور صورتی است که لزوماً همراه هر فکر است مسئله قبلاً حل شده است، اما اگر مراد آن باشد که فکر کردن بدون کمک سخن شفاهی یا روحی غیر ممکن است، تجربه عکس آن را ثابت می‌کند:
- ۹۰

- الف - سخن برای مشاهده، مقایسه و تمیز اشیاء حاضر لزومی ندارد و همچنین برای تحسین یک شاهکار یا تنفر از عملی ناممدوح ضروری است.
- ۹۳

- ب - محقق است که در پی یک اختراع یا کشف، می‌توان فکری نو پیدا کرد بدون آنکه کلمه‌بی برای تعبیر آن در نظر باشد.
- ۹۶

- ح - گاهی افکاری به شماره بسیار و با سرعتی زیاد از ذهن می‌گذرند که هیچیک را نمی‌توان تعبیر کرد.

- ۹۹ د - از سوی دیگر درنگ‌ها و وقفه‌هایی که در حین سخن گفتن یا ترکیب کلمات و جُمَل حاصل می‌شود، و نیز گاهی بیان فکر یا احساسی شخصی برای سخنور ممتنع به نظر می‌آید، همه اینها ثابت می‌کند که فکر مقدّم است و همواره محیط بر سخن است، فکر است که در پی کلمه برمی‌آید و آن را برمی‌گزیند، پس دریافت یک فکر خود کشفی است و یافتن تعبیری که این فکر را ظاهر می‌سازد کشفی دیگر، و از سوی دیگر بدون نشانه می‌توان فکر کرد ولی بدیهی است که یک چنین فکری ناقص خواهد بود.
- ۱۰۲
- ۱۰۵ فکر زبان را شبیه خود می‌آفریند، می‌توان گفت که زبان آئینه‌یی است که در آن قوانین اصلی فکر و خصایص و خطایای اتّفاقی آن منعکس می‌شوند:
- ۱ - بالتّیجه در عناصری که زبانی را تشکیل می‌دهد می‌توان عناصر فکری را که آن زبان بیان می‌کند دریافت و همچنین در قواعد ترکیبات نحوی، قوانین قضاوت و استدلال را می‌توان جستجو کرد.
- ۱۰۸ ۲ - زبان به طور تساوی معرّف عادات فکری، احساسات و استعدادهای روحی و اخلاقی فرد، جامعه و قرنی است که سخن می‌گوید و بدین درجه در اوّلین نظر می‌توان سبک سخن یک کودک، یک زن یا یک مرد کامل را تشخیص داد - افلاطون گفته: «سخن بگو تا ترا بشناسم» - سعدی تکرار می‌کند:
- ۱۱۴ تا - مرد سخن نگفته باشد عیب و هنرش نهفته باشد بعضی ملل تخیّل شدیدتر و عواطف قویتر دارند و برخی دیگر ملایمتر و متفکّرترند. اهالی جنوب و مشرق به هیچوجه مانند ساکنان شمال چیز نمی‌نویسند.
- ۱۱۷ به علاوه هر زبان با فکر و الهامات ملّتی که آن را به کار می‌برد تغییر می‌یابد حقیقت ذیل به منزله قانونی محسوب می‌شود:
- ۱۲۰ هر ترقّی یا هرگونه انحطاط فکری یا اخلاقی یک ملّت یا یک عصر به وسیله یک ترقّی و یک انحطاط نسبی زبان و ادبیّاتشان تعبیر می‌شود.
- از این لحاظ است که تاریخ یک زبان در عین حال نیز تاریخ ملّتی است که بدان سخن می‌راند و طبق عقیده ریبو می‌توان گفت که به طور محقّق زبان جز یک روانشناسی مخمّر چیزی نیست.
- ۱۲۳
- نفوذ زبان در فکر - زبان واسطه بین دو نفس و دو فکر است: فکر کسی را که سخن می‌راند تعبیر می‌کند و در کسی که آن را می‌شنود فکری را برمی‌انگیزد - از اینجا عمل دوگانه زبان در فکر ناشی می‌شود:
- ۱۲۶ زبان فکر کسی که آن را می‌شنود تقویت می‌کند و فکر کسی را که سخن می‌گوید روشن و واضح می‌سازد.

۱۲۹ ۱- نفوذ زبان در فکر شنونده:

الف - نخستین هدف زبان ارتباط فکر و آموختن کسی است که آن را می‌شنود. در حالی که وی را از افکار دیگران مشحون می‌سازد. همچنین زبان وسیله انتقال هر نوع پرورش، هر گونه دانش و هر قسم ترقی است. ۱۳۲

همه می‌دانیم که بویژه به وسیله زبان مکتوب گنجینه‌های علوم بشری حفظ می‌شود و انتقال می‌یابد. به وسیله قرائت است که فکر ما از توده انباشته اعمال نسل‌های گذشته تقویت می‌شود. ۱۳۵

ب - زبان خود را محدود نمی‌کند به اینکه فقط ما را در افکار دیگران شرکت بدهد. بلکه در عین حال به مثابه قالبی است که در آن فکر مخصوص خود ما تشکیل می‌شود و هر قدر این قالب نجیب‌تر و ظریف‌تر باشد ما نجیبانه‌تر و ظریفانه‌تر فکر می‌کنیم. ۱۳۸

هنگامی که ما زبان مادری خود را می‌آموزیم، نه تنها آنچه را که فکر کرده‌اند درمی‌یابیم، بلکه همچنین یاد می‌گیریم مانند آنان فکر کنیم، یا نبوغ، عادات فکری، احساسات، سلیقه‌های آنان را اخذ می‌کنیم، زیرا فقط به همین وسیله است که یک ملت به طرز خاص خود سخن می‌راند و به شیوه مخصوص خویش فکر و احساس می‌کند. ۱۴۱

از این جا فایده تحصیل و مطالعه زبانها و بویژه زبانهای باستان درک می‌شود. آشکار است که سخن گفتن به زبانی که به مرور قرون دارای معانی دقیق گردیده و دارای مترادفات لطیف شده و فکر را در قید قواعد نحوی مشکل مقید ساخته، به نهج دیگری فکر را توسعه می‌دهد و استعمال کلمات مبهم و نامعین یک زبان محلی که در حالت کودکی باقی مانده باشد به طریق دیگر - زبانهای اروپائی از این حیث بسیار ترقی کرده‌اند. ۱۴۷

۲- نفوذ زبان در فکر گوینده:

فکر چون به قالب تعبیر درآید استوار، مشخص و ساده می‌گردد:

الف - در نتیجه فکر به خودی خود موضوعی اساسی، ناپایدار، و مواج است که ذهن زحمت زیادی متحمل می‌شود تا آن را در زیر نظر بگیرد زیرا مجبور است مظروف حقیقی آن را رسیدگی و حدود آن را اصلاح کند. خلاصه چون این فکر را در قالب یک کلمه بریزند، بدان ثبات و استقرار می‌دهد که ذهن را از این اندوه نجات بخشیده و اجازه می‌دهد که به آرامش و فراغت آن را مورد مطالعه قرار دهد و به حافظه بسپارد. هامیلتون گوید: «کلمات به منزله دژهای فکرنند، چه از آن در برابر فراموشی و عدم ثبات دفاع می‌کنند.» ۱۵۰

ب - زبان به فکر صراحت می‌بخشد: ۱۵۶

فکر در نخستین مرحله خطورش به ذهن کمابیش مبهم است زیرا نخستین نظری که ما به اشیاء می‌اندازیم جزئی و سطحی است و ما خود را به دیدن اشیاء از نظر کلی ارضا نمی‌کنیم

- ۱۵۹ و چون می‌خواهیم به آن صراحت کامل دهیم از زبان کمک می‌جوئیم پس از آن فکر را مرتب می‌نمائیم و بیان می‌کنیم و به این مقصد جز به وسیله یک تحلیل دقیق نمی‌رسیم، خلاصه باید گفت که در این جا نیز مانند هر موضوع دیگر تعلیل شرط صراحت است از این رو است
- ۱۶۲ که می‌گویند اگر فکر در ذهن فهمیده شده باشد، لبان را به گفتار و می‌دارد و نیز باید دانست که مکالمه و انشا وسایل مهم نضج فکر به شمار می‌روند.
- ج - زبان با تسهیل ضبط افکار، کار ذهن را بسیار آسان می‌نماید و بدان اجازه می‌دهد که
- ۱۶۵ یک عده اعمال مختلف را انجام دهد که اجرای آنها بدون کمک زبان امکان‌پذیر نیست.

توضیح:

۱۳. تداعی معانی: پی بردن از معنایی به معنی دیگر؛ به یاد آوردن مفهومی به یاری مفهوم دیگر.
۱۷. تعبیر آوردن: تعبیر کردن، بیان کردن.
۲۱. نامرئی: غیر قابل دیدن.
۲۳. مُستفاد گشتن: مفهوم شدن، فهمیده شدن.
۲۴. بالقوه: حالتی که توان انجام آن در فاعل باشد. // بالفعل: توان انجام کاری در حال حاضر.
۲۵. مستلزم: لازم گیرنده.
۴۲. موهبت: عطیه، بخشش.
۴۴. لوکرس (= Lucrèce): شاعر لاتینی، (م ۵۵ قبل از میلاد).
۸۸. کندیاک (= Condillac)، فیلسوف فرانسوی، (م ۱۷۸۰ م)، او تمایلات و احساسات را اساس کلیه فعالیت‌های روحی می‌داند.
۹۹. جُمَل: جمله‌ها.
۱۱۲. افلاطون: فیلسوف یونانی، (م ۳۴۷ قبل از میلاد؟)، وی یکی از مؤثرترین متفکران عالم بشری است. شاگرد سقراط بود.
۱۲۲. ریبو (= Ribot)، (م ۱۹۱۶) روانشناس فرانسوی که در روانشناسی تجربی پیشگام بود. // مُحَمَّر: تخمیر شده، سرشته شده.
۱۳۱. مَشْحُون: پُر، سرشار.
۱۳۷. به مثابه: مانند، همانند.
۱۴۵. نَهَج: روش، شیوه، راه.
۱۵۱. مَوَاج: موج زن، پرموج.
۱۵۴. هامیلتون (= Hamilton)، فیلسوف اسکاتلندی، (م ۱۸۵۶ م)، از آثار او

مابعدالطبیعه و منطق را می‌توان نام برد.

۱۵۷. حُطُور: گذشتن.

۱۶۱. تعلیل: سبب امری را ذکر کردن، ذکر علت.

۱۶۳. نُضِج: رسیدن، پخته شدن.

خودآزمایی ۳۳: (زبان از نظر روانشناسی):

۱. دکتر محمد معین را در سه سطر معرفی کنید.

*

۲. باارزش‌ترین اثر دکتر محمد معین در زمینه خدمت به ادب فارسی کدام است؟

الف. همکاری در تدوین لغت نامه

ب. تألیف فرهنگ فارسی معین

ج. تصحیح برهان قاطع

د. تصحیح دانشنامهٔ علایی

*

۳. «تداعی معانی» یعنی چه؟

الف. آفرینش معانی عمیق

ب. بی‌توجهی به معانی

ج. به یاد آوردن مفهومی از مفهوم دیگر

د. فراموش کردن مفاهیم و معانی

*

۴. «نشانه» در این درس به کدام مفهوم به کار رفته است؟

الف. هدفی است که به هنگام سخن گفتن مدنظر گوینده است.

ب. مفهومی است که شنونده به هنگام شنیدن به آن می‌اندیشد.

ج. مفهومی است که شنونده و گوینده آن را هدف خود قرار می‌دهند.

د. هر موضوع محسوسی است که بتواند در ذهن تصوّر موضوعی غایب یا نامحسوس را ایجاد کند.

*

۵. کدام گزینه در تعریف زبان، چنانکه در این مقاله آمده است، صحیح است؟

الف. زبان دستگاهی است از نشانه‌های ارادی که برای بیان فکر به کار می‌رود.

ب. زبان مجموعهٔ کلماتی است که به آهنگ مخصوص از دهان بیرون می‌آید.

ج. زبان قراردادی است که میان اقوام معین وضع شده است.

د. زبان وسیله‌ای است که به طور غیرارادی به وسیلهٔ اصوات از دهان خارج می‌شود.

*

۶. ترجمه، مستلزم کدام دو عمل است؟
 الف. رفتن از فکر به کلمه و آمدن از کلمه به فکر.
 ب. رفتن از کلمه به فکر و آمدن از فکر به کلمه.
 ج. از زبانی به زبان دیگر رفتن.
 د. از زبانی به زبان مادری آمدن.

۳۴

قائم مقام فراهانی

قائم مقام: میرزا ابوالقاسم قائم مقام پسر میرزا عیسی قائم مقام مشهور به میرزا بزرگ، پیشکار عباس میرزا بود. میرزا ابوالقاسم از رجال سیاست و وزیران و سیاستمداران بزرگ اوایل عهد قاجاریه است. او مدتی وزارت عباس میرزا را به عهده داشت. عباس میرزا به قائم مقام وصیت کرده بود که پسرش محمد میرزا را به سلطنت برساند. محمدشاه قاجار به سلطنت رسید و قائم مقام را به صدارت برگزید. قائم مقام شاهزادگان گردنکش قاجار را بر سر جای خودشان نشاند، از این رو دشمنانی پیدا کرد. گویند حاجی میرزا آقاسی نیز در برانگیختن سوءظن محمد شاه نسبت به قائم مقام تأثیر عمده داشت. عاقبت او را عزل کردند و به زندان انداختند و سرانجام در ۱۲۵۱ هـ خفه‌اش کردند و جنازه‌اش را در صحن امامزاده حمزه جنب مزار ابوالفتح رازی (در شهر ری) به خاک سپردند. از مهم‌ترین کارهای سیاسی قائم مقام تهیه عهدنامه ترکمن چای است. این عهدنامه به خط او نوشته شده و از این جهت بر او خرده گرفته‌اند. منشآت او دارد که به فصاحت و جزالت معروف است. اشعاری هم از وی باقی مانده است. نوشته زیر یکی از نامه‌های اوست:

نامه‌یی از قائم مقام

«مهربان من، دیشب که به خانه آمدم خانه را صحن گلزار و کلبه را طبله عطار دیدم، ضیفی مستغنی الوصف که مایه ناز و محرم راز بود گفت قاصدی وقت ظهر کاغذی سر به مهر آورده که سربسته به طاق ایوان است و گلدسته باغ رضوان... فی الفور با کمال شغف و شوق. مُهر از سر نامه برگرفتم گویی که سر گلابدان است ندانستم نامه خط شماست یا نافه مشک ختا، نگارخانه چین است یا نگارخانه عنبرین.

۶ دل می‌برد آن خط نگارین گویی خط روی دلستان است
پرسشی از حالم کرده بودی، از حال مبتلای فراق که جسمش اینجا و جان در عراق است
چه می‌پرسی، تا نه تصوّر کنی که بی تو صبورم، به خدا که بی آن جان عزیز شهر تبریز برای
۹ من تب‌خیز است، بلکه از ملک آذربایجان آذرها به جان دارم و از جان و عمر بی آن جان عمر
بیزارم.

گفت معشوقی بس عاشق کی فتی
تو به غربت دیده‌ای بس شهرها
۱۲ پس کدامین شهر از آنجا خوشتر است

گفت آن شهری که در وی دلبر است
بلی فرقت یاران و تفریق میان جسم و جان بازیچه نیست... ایام هجر است و لیالی
بی فجر، درد دوری هست، تاب صبوری نیست، رنج حرمان موجود است راه درمان مسدود.
۱۵ یا رب تو به فضل خویشتن باری زین ورطه هولناک برهانم
همین بهتر که چاره این بلا از حضرت جلّ و علا خواهم تا به فضل خدایی رسم جدایی
از میان برافتد و بخت بیدار و روز دیدار بار دیگر روزی شود. والسلام.

توضیح:

۱. طَبْلَه: صندوقچه، جعبه عطار. // ضَیْف: مهمان.
۲. مُسْتَغْنَى الوَصْف: بی‌نیاز از توصیف. // قاصد: بیک. // سر به مُهر: سر بسته، مُهردار.
۳. طاق: طاقچه، رَف. // رِضْوَان: بهشت. // فی الفور: فوراً، بی‌درنگ. // شَعْف: شادمانی،
سُرور.

۴. مُهر از سرنامه برگرفتم: نامه را گشودم.
۵. نَافه: کیسه‌یی است به بزرگی یک نارنج که زیر شکم آهوی نر قرار دارد، از آن ماده‌یی
خوشبو ترشح می‌کند که مشک خوانده می‌شود، و در عطرسازی به کار می‌رود. // مُشک
(mošk و mešk)، همان نَافه است. // ختا: نامی است که در منابع اسلامی به قسمت
شمالی چین اطلاق شده است. // نگارخانه چین: نگارستان چین، شهری پرنقش و نگار در
سرحد چین.

۶. نگارین: زیبا. // دلستان: معشوق، دلبر.
۸. تبریز: شهر معروف در شمال ایران، در وجه تسمیه آن نوشته‌اند که چون زیاده
خاتون، زن هارون الرشید که تب داشت، به محلّ تبریز رسید، تبش قطع شد، او در آنجا
شهری ساخت و آن را تب ریز خواند. این وجه تسمیه عامیانه است و صحیح نیست، امّا
قائم‌مقام با توجه به آن «تب‌خیز» را ساخته است.

۱۰. گفت معشوقی...: این دو بیت از مثنوی مولاناست: دفتر سوّم، ابیات ۳۸۰۹-۳۸۱۰.
۱۳. تفریق: جدایی، جدا کردن. // هجر: جدایی، فراق (امروز آن را هجر تلفظ می‌کنند). // لیالی: جمع لیل، شب‌ها.
۱۴. فجر: سپیده‌دم، سفیدی آخر شب. // مسدود: بسته.
۱۵. وزطه: محلّ هلاک.
۱۶. جلّ و علا: بزرگ و بلند است.

خودآزمایی ۳۴: (نامه‌یی از قائم مقام):

۱. آرامگاه قائم مقام فراهانی در کجاست؟
الف. شهر ری ب. قم ج. فراهان د. معلوم نیست

*

۲. منشآت قائم مقام برای کدام خصوصیت معروف است؟
الف. پیچیدگی و دشواری ب. فصاحت و جزالت
ج. به کار بردن تمثیل د. آوردن شاهدهای شعری

*

۳. «کلبه را طبله عطار دیدم» یعنی چه؟
الف. درهم و برهم ب. مرتّب و منظم
ج. معطر و خوشبو د. کوچک و حقیر

*

۴. دو بیت: «گفت معشوقی به عاشق کی فتی...» از کیست؟
الف. قائم مقام ب. عاشق اصفهانی
ج. سعدی د. مولوی

*

۵. لغات زیر را با معانی داده شده تطبیق دهید:
الف. ضیف ب. سر به مهر ج. شعف د. نگارین
۱. شادمانی ۲. بر بسته ۳. مهمان ۴. زیبا

*

۶. درباره وجه تسمیه عامیانه تبریز توضیحی بدهید.

۳۵

واعظ کاشفی

کمال الدین حسین بن علی واعظ کاشفی از عالمان و مؤلفان پرکار قرن نهم و اوایل قرن دهم هجری است. به سبب آگاهی از دانشهای گوناگون کتابهایی در موضوعهای گوناگون تألیف کرده است. روضة التَّهْدَاءِ اخلاق محسنی، فتوت نامه سلطانی، انوار سهیلی از آثار عمده اوست وفات کاشفی در سال ۹۱۰ هـ رخ داده است. متن زیر از کتاب اخلاق محسنی گزیده شده است:

صحبتِ اخیر

مصاحبت نیکان و مجالست دانایان سعادت ابدی است و راهنمای دولت سرمدی، مثنوی:

مهر پاکان در میان جان نشان دل مده إِلَّا به جمع سرخوشان

نارِ خندان باغ را خندان کند صحبت مردانت از مردان کند

سنگ گر خارا و گر مرمر بود چون به صاحب دل رسد گوهر بود

ملوک فارس را قاعده آن بود که هرگز صحبت ایشان از حکما و فضلا خالی نبود و هیچ

حکم بی مشورت ایشان نکردندی و از این جهت بنای سلطنت بر عدالت و راستی نهاده‌اند و

مملکت ایشان چهارهزار سال و کسری درکشید. و سلطان سنجری ماضی رحمة الله علیه حکیم

عمرخیام را با خود بر تخت نشاندی و خلفای عباسی با آنکه خود دانشمند بودند همه حَلّ و

عَقْد کار ایشان مبتنی بر کلام اهل علم و وَرَع بودی و در خلافت نامه الهی مذکور است که

پادشاه کسی را توان گفت که صاحب شوکت باشد و حکم او بر وفق حکمت بود. پس لازم

است خداوند قدرتِ کامله را مُتَّصِف شدن به حکمت بالغه، و این اِتِّصاف براین وَجْه دست

دهد که چگونگی تدبیر و تَصَرُّف در این جهان بیاموزد و بر وَجْهِ آموخته به کار برد، بر این

تقدیر او را به مصاحبت و مخالفت علما و فضلا و حکما و عرفا میل باید نمود و از جاهلان

و غافلان و بدخویان احتراز باید فرمود، شعر:

هم‌نشینی کو لطیف و کاملست راحت روحست و آرام دلست

و آنکه نادانی و غفلت وصف اوست صحبتش مانند زهر قاتلست

یونانیان را رسم آن بوده که حاکم ایشان کسی باشد که علم و حکمت او از همه علما و

فضلاي زمان بیشتر بود یا کسی که منظور نظر و محکوم حکم مردی علیم و حکیم باشد تا از

اثر صحبت او انوار فضیلت بر صفحات حال او لایح گردد که صحبت را اثر عظیم است؛ و در

۲۱ خبر آمده که همنشین نیک مثل عَطَّار است که اگرچه از عطر خود چیزی به تو ندهد باری از رائحه او بهره‌مند گردی و مَثَل قرین بد مانند کوره آهن‌گرس‌ت که اگر به آتش آن نسوزی اما از دود و بخار آن مُتَأَذی شوی، مثنوی:

۲۴ در گذر از کوره آهن‌گران کآتش و دودی رسد از هر کران
رو بَرِ عَطَّار که پهلوی او جامه معطر شود از بوی او

توضیح:

اخیار: جمع خیر، برگزیدگان، نیکوتران.

۱. سَرمَدی: ابدی، جاویدان.

۲-۴. این سه بیت از مثنوی مولانا (دفتر اول، ابیات ۷۲۱ و بعد با تغییر) اخذ شده است.

۷. هزار سال و کسری: هزار سال و اندی، هزار سال و خرده‌یی. // سلطان سنجر: پادشاه

سلجوقی که در ۵۱۱ هـ بر تخت نشسته بود.

۸. خِیَّام: حجة‌الحق ابو‌الفتح عمر بن ابراهیم نیشابوری، فیلسوف، ریاضی‌دان، منجم و

شاعر ایرانی که میان سالهای ۵۰۶ تا ۵۳۰ هـ درگذشته است. // خلفای عباسی: بعد از بنی

امیه به خلافت رسیدند و از ۱۳۲ تا ۶۵۶ هـ خلافت کردند. // حَلّ و عقد: گشودن و بستن،

سروسامان دادن به امور. // وَرَع: تقوی، پرهیز.

۱۰. بروفقی: موافق. // خداوند: دارنده، صاحب.

۱۱. مَتَّصِف شدن: موصوف شدن، ستوده شدن. // حکمت بالغه: حکمت کامل. //

اتِّصاف: موصوف بودن. // بر این وجه: به این صورت.

۱۹. لایح: آشکار.

۲۱. رائحه: بوی خوش. // قرین: همنشین، انیس.

۲۲. مُتَأَذی: اذیت دیده، آزرده.

خودآزمایی ۳۵: (صحبت اخیار):

۱. واعظ کاشفی از دانشمندان کدام قرن است؟

الف. اواخر دهم، اوایل یازدهم ب. اواخر نهم، اوایل دهم

ج. هشتم د. اواخر هشتم، اوایل نهم

۲. کدام گزینه از آثار واعظ کاشفی است؟

- الف. فتوّت نامه سلطانی
ب. جلايرنامه
ج. رياض العاشقين
د. روضات الجنّات

*

۳. کدام گزینه صحیح است؟

- الف. حکمت بالغه: اندیشه بزرگان
ب. سرمدی: دنیوی
ج. لایح: آشکار
د. متأذی: آزارگر

*

۴. بیت زیر از کیست؟

- مهر پاکان در میان جان نشان دل مده الّا به جمع سرخوشان
الف. مولوی ب. حافظ ج. سعدی د. عطار.

۳۶

پایان نامه (گزارش، مقاله) نویسی

هدف کلی: آشنا شدن دانشجو با نحوه نوشتن پایان نامه، گزارش، و مقاله.

هدف های رفتاری:

انتظار می رود که دانشجو پس از مطالعه این درس بتواند:

۱. موضوعی مناسب و مورد علاقه خود انتخاب کند،
۲. مقدماتی برای تحقیق خود پی ریزی کند،
۳. منابع مورد نیاز خود را در کتابخانه بیابد.
۴. صحیح و دقیق برگه نویسی کند.
۵. برگه ها را به نحو منطقی ردیف کند.
۶. مطالب خود را با رعایت ضوابط دستوری و نشانه گذاری بنویسد.
۷. به طور صحیح پانویست بنویسد.
۸. کتابشناسی تحقیق خود را مرتب کند.
۹. مقدمه و متن و نتیجه نوشته را طبق اصول ارائه دهد.

پایان نامه (مقاله یا گزارش) نویسی

۱. هدف

معمولاً در دانشکده ها در دوره های کارشناسی، استادان تکالیفی برای دانشجویان تعیین می کنند که در طی یک نیم سال، تحقیقی در زمینه یی خاص انجام دهند و به استاد تسلیم کنند. این نوع تحقیقها به منظور عادت دادن دانشجو به مطالعه و آشنا شدن آنان با منابع تحقیق و کتابخانه ها و نهایتاً ورزیده شدن دانشجویان در پروردن مطلب و روشن کردن نکته یا نکاتی در زمینه های مختلف صورت می گیرد یا باید صورت بگیرد.

بعضی از دانشجویان از دوره دبیرستان و حتی راهنمایی و دبستان با مطالعه و کتاب الفتی دارند، و بر اثر ممارست، خود کمابیش - اگر به شیوه علمی و منظم هم نباشد - می دانند که به دنبال چه موضوعی بروند و درباره آن موضوع به کدام منابع مراجعه کنند و یافته های خود را به چه نحوی به طور مرتب سامان دهند و رساله یا مقاله یا گزارشی در حد انتظار استاد فراهم کنند. اما اکثر دانشجویان نمی دانند که وقتی چنین تکلیفی از آنان خواسته شد، چگونه آن را شروع کنند. البته بدون مطالعه هیچ کتابی نمی توان مطلبی ارزنده ارائه کرد.

هر رساله یا مقاله‌یی که نوشته می‌شود، اصطلاحاً «تحقیق» نام می‌گیرد. تحقیق، تجسس ژرف و متمرکزی برای اطمینان یافتن و یقین حاصل کردن و دستیابی به حقایق و گسترده‌تر کردن دامنهٔ معلومات بشری است. نویسنده حتماً برای هدفی معین دست به قلم می‌برد، و باید حرفی برای گفتن داشته باشد، در گام اول باید آشکارا و دقیقاً بداند که چه می‌خواهد بنویسد.

باید پیش از نوشتن اندیشید. این مصراع را همیشه باید آویزهٔ گوش کرد:
اول اندیشه وانگهی گفتار

نویسنده باید پیشاپیش برای چهار پرسش زیر پاسخ صریح داشته باشد:

۱. چه می‌نویسم؟

۲. چرا می‌نویسم؟

۳. برای که می‌نویسم؟

۴. در چه شرایطی می‌نویسم؟

۱. چه می‌نویسم؟ هنگامی که نویسنده قلم به دست می‌گیرد که بنویسد بسیار دیر است که تازه بخواهد تصمیم بگیرد که چه باید نوشت. یا در انتظار آن باشد که موضوعی به ذهنش خطور کند. هیچ نوشتهٔ ارزنده‌یی بدون تفکر متمرکز پدید نیامده است. معمولاً موضوع را استاد تعیین می‌کند، گاهی دانشجو از میان فهرستی که استاد تهیه کرده موضوعی را برمی‌گزیند. یا تدوین موضوعی معین از دانشجو خواسته می‌شود.

به هر حال دانشجو باید به موضوع علاقه‌مند باشد، اگر نباشد انتظار فتحی نمایان از او نباید داشت. موضوع باید با توجه به اطلاعات و مطالعات قبلی تعیین گردد. پاسخ به این پرسش، دشوارترین کارهاست. گاهی بعضی‌ها می‌گویند: می‌دانم چه می‌خواهم بنویسم ولی نمی‌توانم بنویسم. اما این افراد حقیقتاً نمی‌دانند که چه می‌خواهند بنویسند. اگر نوشته بر اساس تحقیق استوار باشد، باید مطلبی را انتخاب کرد که دلیل و انگیزه‌یی برای بذل زحمت و وقت داشته باشد. اگر دربارهٔ آنچه می‌خواهیم بنویسیم و علاقه داریم که روی آن کار کنیم و، چیزی نمی‌دانیم، بهترین راه این است که منابع گوناگون را مطالعه کنیم و به جمع‌آوری مطلب بپردازیم. این کاملاً طبیعی است که گاهی دربارهٔ موضوع مقاله‌یی که راجع به آن مطالعه نکرده‌ایم، نمی‌توانیم چیزی بنویسیم. مثلاً اگر بخواهیم دربارهٔ «خاک» مقاله بنویسیم، این موضوع چنان گسترده است که کتابها و مقاله‌ها درباره‌اش می‌توان نوشت. موضوع باید محدود باشد. مثلاً موضوعی چون: «زندگانی و اندیشه‌های مولانا جلال‌الدین» نه تنها برای یک مقاله بلکه برای یک کتاب هم موضوعی وسیع است. موضوعی نظیر: نظر مولانا دربارهٔ طبیعت، نگاه مولانا به شعر و شاعری، یا مولانا و کودکان و... هرکدام می‌تواند موضوعی جالب باشد و در مقاله‌یی هشت الی پانزده بیست صفحه مورد بررسی قرار گیرد. به هر حال

موضوعی که بدون اندیشه و فقط برای رفع تکلیف انتخاب یا تعیین شود، جنبه تحمیلی دارد و نتیجه کار بی حاصل است.

۲. چرا می نویسم؟ هر نوشته‌یی برای دو مقصود نوشته می‌شود: نویسنده یا اثبات دعوی را مدّ نظر دارد و یا تجربه و رویدادی را می‌خواهد توصیف کنند.

۳. برای که می نویسم؟ گاهی برای یک تن (مثل نامه دوستانه)، گاهی برای چندتن (مانند گزارش)، گاهی برای عده‌یی (مانند متن سخنرانی)، گاهی برای انبوهی (مانند نمایشنامه و رمان)، و گاهی برای افراد یک نسل (مانند اعلامیه جهانی حقوق بشر). به هر حال نویسنده باید به هنگام نوشتن حال مخاطب را مدّ نظر داشته باشد و نویسنده خود را موقتاً به جای خواننده قرار دهد.

۴. در چه شرایطی می نویسم؟ در این باره باید به پرسشهای زیر پاسخ داد: مهلت نوشتن چقدر است؟ حجم اثر چقدر باید باشد، محیط ایجاد اثر چگونه است؟ و... نزدیک‌ترین راه برای نوشتن و خوب نوشتن خواندن است. ابتدا باید کم نوشت و زیاد خواند، کم خواندن و زیاد نوشتن، اندک دانستن و پر گفتن است. در بند کیفیت باید بود نه کمیت.

یک سطر خوب بهتر از یک کتاب بد است. در نوشتن باید هدفی را برگزید و از روی نقشه‌یی معین و مرتّب رو به هدف رفت تا نیازی نباشد که در میانه راه دوباره بازگشت و وقت را به هدر داد. نویسنده‌یی می‌گوید:

* اوّل در مورد نکته جالبی از موضوع بخصوصی که می‌خواهم راجع به آن چیز بنویسم، دقیق می‌شوم. * دوم خلاصه پرسشهایی را که باید در هنگام نوشتن موضوع به آنها جواب بدهم یادداشت می‌کنم. * سوم آن قسمت از این پرسشها را که خود می‌توانم از اندوخته ذهنی خود جواب بدهم پاسخ می‌دهم. * چهارم جواب پرسشهای مانده را از طریق مطالعه یا تحقیقات نظیر اشخاص وارد و مطمئن یا دیدار از مکانهایی که ضرورت دارد تهیه می‌نمایم. * و سرانجام پس از آماده شدن پاسخها، مقاله‌ام آماده است که منظم می‌شود و نوشته می‌گردد.

درواقع این نویسنده مراحل نوشتن را با پاسخ به پرسشهایی شبیه آنچه قبلاً نوشته‌ایم، به زبانی ساده بیان کرده است.

هر تحقیقی در مسائل گوناگون با توجه به ماهیت موضوع به یکی از سه طریق انجام می‌گیرد:

۱. دیدن (مشاهده)

۲. پرسیدن (تحقیق عمومی)

۳. خواندن (تحقیق کتابخانه‌یی)

نویسنده‌یی گفته است: «نویسندگی را به سالها می‌آموزند، اما زبده آن دو حرف است: چشم باز، و بیان ساده. باید نگاه کرد و دید، آنگاه دیده و فهمیده را آسان گفت و آسان نوشت.»

۱. دیدن (مشاهده): بعضی از تحقیقات به اقتضای موضوع باید از راه مشاهده انجام پذیرد. محقق باید خود مسائل را بررسی کند. در این روش باید نکات زیر را در نظر داشت:
الف. محقق باید تمام مشاهدات خود را بی‌طرفانه ثبت کند.

ب. تا جایی که مقدور است کار گروهی باشد و نه فردی.

۲. پرسیدن (تحقیق عمومی): این روش خود به دو طریق انجام می‌گیرد:

الف. مصاحبه

ب. پرسشنامه

الف. مصاحبه: از طریق مصاحبه به مسائلی می‌توان دست یافت که از طریق مشاهده یا تحقیق کتابخانه‌یی دسترسی به آنها ممکن نیست. در این راه مصاحبه‌کننده (نویسنده مقاله یا...) باید در مصاحبه به مطالب زیر توجه داشته باشد:

۱. مصاحبه‌کننده خود را معرفی کند.

۲. علت مصاحبه را توضیح دهد.

۳. مصاحبه‌شونده فرصت پاسخ داشته باشد.

۴. رهبری مصاحبه در دست مصاحبه‌گر باشد.

۵. پرسشها باید مشخص باشد.

۶. در گرفتن پاسخ زیاده پافشاری نباید کرد.

۷. پاسخها باید چنان ثبت شود که مصاحبه‌شونده می‌دهد. یعنی امانت رعایت شود.

۸. به تفسیر و تعبیر گفته‌ها نباید پرداخت.

۹. پرسشهای دشوار باید با بیانی روشن مطرح شود.

۱۰. پرسشها به ترتیب از آسان به دشوار برود:

ب. پرسشنامه: در روش پرسشنامه‌یی باید برگه‌هایی تهیه کرد که پرسشها روی آن نوشته شده است. و در تکمیل آن پرسشنامه‌ها به نکات زیر باید توجه داشت:

۱. پرسشنامه، نامه‌یی محترمانه همراه داشته باشد.

۲. از خواننده تقاضای همکاری شود.

۳. ظاهر و محتوای پرسشنامه باید جالب باشد.

۴. جای خالی برای پاسخها در نظر گرفته شود.

۵. برای پاسخهای اضافی و احتمالی جایی معین شود.

۶. سؤال باید چنان روشن باشد که پاسخ آن صریح باشد.
 ۷. جواب باید ساده و آسان باشد.
 ۸. پرسشها به ترتیب از ساده شروع شود و به دشوار برسد.
 ۹. از پرسشهای مبهم که ممکن است بیش از یک پاسخ داشته باشد، باید دوری کرد.
 ۱۰. پرسشها نباید ایجاد شرمندگی کند.
 ۱۱. پاسخ به سؤالات مسائل شخصی باید آزاد باشد.
 ۱۲. پرسشها به شیوهی منطقی بهم ارتباط داشته باشند.
 ۱۳. مطالب زاید و گمراه کننده در لابلای پرسشها نباشد.
 ۱۴. باید از پاسخ دهنده به پرسشها تشکر شود.
- ج. خواندن (تحقیق کتابخانه‌یی): در رشته‌های علوم انسانی، مخصوصاً ادبیات و تاریخ و نظایر آنها کار به این شیوه انجام می‌پذیرد. برای نویسنده آشنایی با کتابخانه اهمیت فراوان دارد. بعضی می‌پندارند که نیازی به آموختن اصول مراجعه به کتابخانه ندارند. اما وقتی پا به کتابخانه می‌گذارند، نمی‌دانند که چگونه باید پاسخ مشکل خود را بیابند. مراجعه به کتابخانه و استفاده از مآخذ و منابع آنها شیوهی دارد. کارتهای موجود در فهرست کتابخانه‌ها خود یکی از بهترین منابع برای یافتن کتب درباره موضوعهای موردنظر است. مآخذ موجود و مهم در کتابخانه‌ها سه دسته‌اند:
۱. کتب
 ۲. مجلات
 ۳. اسناد.

مراجع

۱. کتب: خود به دو دسته عمده تقسیم شده‌اند:
 - الف. مراجع شامل کتابهایی است که مورد مراجعه همه افراد است، مانند: فرهنگنامه‌ها، دایرةالمعارف‌ها، اطلس‌های جغرافیایی و...
 - ب. منابع، کتابهایی است درباره موضوع موردنظر مانند مولانا و... که در اختیار مراجعان قرار داده می‌شود.
- مجلات، جایگاهی ویژه دارند و به ترتیب سال و ماه مرتب شده‌اند.
- اسناد، برگه‌ها، عکس‌ها، قراردادها و... است که محققان معمولاً از آنها استفاده می‌کنند.
- کتابخانه‌های دنیا امروزه به یکی از دو روش زیر طبقه‌بندی و تنظیم شده‌اند:

۱. روش دیویی یا روش دَهدی:

این روش را دیویی (Melvil Dewey) پدید آورده، همه کتابها را در ده طبقه تنظیم و شماره‌گذاری کرده است. هر طبقه خود به ده طبقه دیگر تقسیم شده، هریک از تقسیمات هم به ده بخش دیگر تقسیم شده است. مثلاً شماره ۵۱۰ که به ریاضی داده شده، خود به ده بخش تقسیم می‌گردد و هریک از این بخشها نیز به ده رده جداگانه تقسیم می‌شود و با علامت ممیز (/) و یک رقم اعشاری متمایز می‌گردد. مثلاً ۵۱۱ به حساب اختصاص دارد، ۵۱۱/۱ به سیستم‌های حساب مخصوص است، ۵۱۱/۲ به قواعد و اعمال اصلی حساب و مباحث مربوط به اعداد اول زیرشماره ۵۱۱/۳ آمده است.

در این سیستم ادبیات ایرانی ذیل شماره ۸۹۱/۵ آمده است.

۸۹۱/۵ ادبیات ایرانی

۸۹۱/۵۱ فارسی قدیم

۸۹۱/۵۲ اوستایی

۸۹۱/۵۵ فارسی معاصر و...

۲. روش کنگره:

این روش در کتابخانه کنگره آمریکا اعمال شده است. بیشتر کتابخانه‌های دنیا این روش را پذیرفته‌اند. در این روش به جای اعداد از حروف الفبا استفاده شده است. البته عدد هم در این روش مورد استفاده بوده است. از این رو آن را «نشانه مخلوط» (mixed notation) نامیده‌اند. در این روش عدد تا چهار رقم ترتیبی پیش می‌رود. مثلاً:

A کلیات

B فلسفه و دین

BL ادیان ایرانی پیش از اسلام

BP دین اسلام

C تاریخ و علوم وابسته (باستانشناسی، سکه‌شناسی و...)

D تاریخ عمومی و تاریخ دنیای قدیم... تا Z کتابشناسی و علوم کتابداری.

این رده‌بندی جامعیت دارد و قابل توسعه است. معمولاً در هر کتابخانه بالای برگه‌دانش تابلویی نصب شده است که در آن تقسیم‌بندی کنگره (یادیویی) روی آن نوشته شده است که کار مراجعان را آسان می‌کند.

رده P در روش کنگره ادبیات است. PK به ادبیات هند و اروپایی اختصاص یافته است. PK.6001-PK.6599 هم برای ادبیات ایرانی در نظر گرفته شده است. چون این تعداد شماره برای مباحث گسترده و غنی زبانها و ادبیات ایرانی کافی نبود، کتابشناسان ایرانی با مشورت

کتابخانه‌کنگره حروف PIR را بدین منظور برگزیده‌اند تا امکان گسترش ۱ تا ۹۹۹۹ را داشته باشد. برای حفظ اصل گسترش‌پذیری نظام در خلال طرح از بعضی شماره‌ها استفاده نکرده‌اند تا اگر در آینده نیازی به گسترش مجدد باشد بتوانند از آن شماره‌های خالی استفاده کنند.

هدف از تعیین «کد» (Code) یا شماره برای هریک از مباحث مندرج در یک طرح، رده‌بندی آن مباحث به زبان مصنوعی (یعنی اعداد) است که کوتاه و قابل انتقال به عطف (کناره جلد) کتاب باشد و جای کتاب را در قفسه بر مبنای موضوع تعیین کند. به عنوان مثال نمی‌توان در عطف کتاب «بررسی سبک‌های شعر فارسی» را گنجانید، ولی شماره ۳۳۵۷۵ PIR را که همان موضوع را نشان می‌دهد می‌توان جای داد. مخصوصاً می‌توان آن را به صورت عمودی، یعنی $\frac{PIR}{۳۳۵۷۵}$ نوشت. وقتی جای کتاب در قفسه تعیین شد، دستیابی به آن که هدف غایی کتابخانه است، سهل و سریع انجام می‌گیرد.

*

حال مرحله‌یی از کار مقاله‌نویسی را که انتخاب موضوع است، به راهنمایی استاد و علاقه شخصی دانشجو که به تحقیق درباره موضوع تعیین شده، با رعایت ضوابط و شرایطی که قبلاً نوشتیم، پشت سر گذاشته‌ایم. به تحقیق کتابخانه‌یی باید روی بیاوریم. در هر کتابخانه‌یی در جایی معین قفسه‌های کوچک و مخصوصی به نام برگه‌دان قرار دارد. این برگه‌دانها حاوی سه نوع برگه (فیش)‌اند:

۱. برگه مؤلف، در این برگه نام مؤلف در سطر اول به ترتیب الفبایی آمده، در سطرهای دیگر به اطلاعات دیگر اشاره شده است.

۲. برگه عنوان، در این برگه نام کتاب به ترتیب الفبایی جای دارد.

۳. برگه موضوع، در این برگه موضوع کتاب مشخص شده است.

توضیح: در بعضی کتابخانه‌ها، هر سه برگه به ترتیب الفبایی پشت هم چیده شده است. توضیح دیگر: امروز در کتابخانه‌ها کامپیوتر رایج شده است که کار برگه‌دانها را سریع تر و دقیق تر روی صفحه نمایش (مانیتور) نشان می‌دهد. نحوه کار کامپیوتر روی لوحه‌یی برای مراجعان توضیح داده شده است.

محقق که به کتابخانه وارد شده، شاید نداند که کدام مؤلف کتابی درباره موضوع موردنظر او نوشته است، و شاید نداند که نام کتابی که به دنبالش می‌گردد چیست، اما به هر حال «موضوع» رساله خود را می‌داند. اگر به برگه‌دان موضوعی مراجعه کند، یا به دنبال موضوع موردنظر در کامپیوتر بگردد، تعدادی کتاب در برگه‌دان یا روی صفحه نمایش درباره خواسته خود خواهد یافت.

آنچه در این مرحله حایز اهمیت است این است که دانشجو بررسی کند که آیا پیش از وی

فردی دیگر در زمینه کار او تحقیقی انجام داده است یا نه. «سیاری از پژوهشگران جوان عادت ندارند پیش از آنکه در باب موضوع پژوهش خود مطالعه کنند، و درباره پیشینه کارهایی که احتمالاً در آن موضوع انجام شده است، به مطالعه بپردازند. این گونه مطالعات بدون شک می تواند از اتلاف وقت و سرمایه جلوگیری کند و در عین حال پژوهشگر را از دوباره کاری های بی فایده که هیچ نشریه علمی جدی نیز حاضر به نشر آن نیست باز دارد.»

دانشجو پس از بررسی و مطالعه چون مطمئن شد که درباره موضوع مورد تحقیق او پیش از وی کسی پژوهشی نکرده، یا پژوهشهای آنان نقص هایی دارد که باید رفع شود، تحقیق خود را آغاز می کند.

در هر کاری باید اصولی را رعایت کرد و راهی معین و حساب شده را گام به گام پیمود تا به هدف رسید.

ما پس از آن که موضوعی برگزیدیم که با آن قبلاً آشنایی داشتیم و علاقه به تحقیق در زمینه آن موضوع محدود پیدا کردیم، به کتابخانه رفتیم و منابعی به دست آوردیم، باید به مطالعه منظم بپردازیم. مطالب به دست آمده را باید روی برگه هایی یادداشت کنیم. برگه معمولاً ۷/۵×۱۲/۵ سانتی متر است. و مأخذ را در زیر برگه باید قید کرد.

برای سیر تحقیق باید سیاهه یی از مشخصات منابع را فراهم کرد. این سیاهه الزاماً کامل نیست، در هر مرحله ممکن است منبع جدیدی به دست آید.

فرض کنید که ما می خواهیم درباره «معماری بناهای ساحلی دریای خزر» بررسی کنیم. به کتابخانه مراجعه می کنیم و می بینیم که کتابی به نام: «بناهای کرانه جنوبی دریای خزر» را محمدهادی جوادی در ۱۳۴۳ شمسی؛ «نگاهی به هنر معماری» را محمدتقی مصطفوی در ۱۳۴۶ شمسی، و «هنر معماری در سرزمین های اسلامی» را هوگ، ج. نوشته و پرویزورجاوند در سال ۱۳۴۸ شمسی آن را ترجمه کرده و در دانشگاه تهران به چاپ رسانده است. مسلماً در این کتابها مطالبی درباره موضوع مورد تحقیق ما می توان یافت. ما اولاً سیاهه یی از اسامی این کتابها فراهم می کنیم. در حین مطالعه مطالب مورد توجه خود را روی برگه یی یادداشت می کنیم. مثلاً:

تاریخ

معماری در ساحل خزر به دوره پیش از اسلام می‌رسد.

نگاهی به هنر معماری، ۲۴

و مطالبی از این قبیل به دست ما می‌آید: در معماری چوب هم به کار می‌رود، بناهای ساحلی خزر بیش از ۱/۵ طبقه نیست، بناها بیشتر رو به مشرق و پشت به مغرب است و... هر مطلبی را روی برگه‌یی یادداشت می‌کنیم. پس از مدتی مقداری مواد و اطلاعات در دست ما خواهد بود. حال باید طرح مقدماتی تهیه کنیم. طرح عبارت از عمده مطالبی است که پیکره تحقیق ما را شکل می‌دهد. سیاهه ترتیبی است که قرار است مورد تحقیق قرار دهیم. شاید در آغاز نتوانیم طرحی مفید و مؤثر و قطعی فراهم کنیم، اما نباید نومید شویم. باید ذهن خود را روی موضوع متمرکز کنیم و مطالعه را ادامه دهیم و یادداشت برداریم و روی برگه‌ها ثبت کنیم. طرح ما ممکن است بارها تغییر کند، حتی در مراحل نهایی ممکن است قسمت‌هایی از آن سست به نظر آید. همیشه نمی‌توان طرح کامل و بی نقص داشت. باید دانست که یادداشت‌های کوچک هم برای مقاله مهم است. دلسرد کننده‌ترین مرحله آن است که انسان در گرماگرم کار دریابد که اطلاعاتش ناقص است.

گاهی موضوعهای عام و شناخته شده را باید دقیقاً ارزشیابی کرد. حاصل کار مقداری مطالب سبک و سنگین شده است. باید آن مطالب را تنظیم کرد و در جای خاص قرار داد. باید دانست که وقت عمده صرف گردآوری مطلب می‌شود. گاهی این کار یک عمر محقق را به خود اختصاص می‌دهد. ارزش و اهمیت این مرحله از نظر نویسندگان عجول پوشیده می‌ماند. اما بدیهی است که کار ما فرصت محدودی دارد، شرایطی که ما را در

تنگنایی محدود قرار داده است، موجب می‌شود که ما نسبت به زمان تعیین شده کار را تقسیم کنیم. باید تعیین کنیم که کدام دسته از اطلاعات وقت‌گیرتر است، آن را مقدم قرار دهیم. در روشهای دیگر تحقیق، مثلاً در روش پرسشنامه‌یی هم باید کارهای وقت‌گیر و زمان‌بر را مقدم بر دیگر کارها انجام دهیم. مثلاً اگر پرسشنامه‌هایی داریم که جواب آنها از شهرستانی دیگر باید بیاید، ارسال آن پرسشنامه‌ها را در اولویت قرار دهیم.

یادداشتهای ما باید با چنان روشی برای ضبط اطلاعات اختصاص داده شود و چنان دقیق باشد که در هر زمان که بخواهیم، بتوانیم از آن یادداشتها تحقیقی فراهم کنیم.

در بررسی‌ها می‌توانیم برای هر برگه‌یی دو مرحله قائل شویم: آزمایشی و نهایی. آزمایشی آن است که مطالب را به همان ترتیب که دیدیم و خواندیم یا به ذهن ما رسید درج کنیم. نهایی آن است که آنها را از غریب انتقاد بگذرانیم.

پس از بررسی، درباره تقدّم و تأخّر مطالب و نظم و ترتیب آنها باید بیندیشیم. این مطلب باید به صورت سری و مرتّب به دنبال هم بیایند. اگر جدا کردن قسمت‌های مهمّ مشکل باشد، بهتر آن است که آنها را با وجوه مشترکی که دارند، دسته‌بندی کنیم. مهم‌ترین کار در نگارش دسته‌بندی منطقی مطالب است.

در این مرحله ما مقدار قابل توجهی برگه داریم که روی دسته‌های مختلف آن موضوعهای گوناگون ثبت شده است.

می‌توانیم در این مرحله باز به طرح خود نظری بیندازیم و طرح خود را نو کنیم. قبل از اتمام کار بهتر است که یادداشت‌های تهیه شده را از نظر استاد راهنما بگذرانیم.

سپس به مرور یادداشت‌ها پردازیم. بهتر است که میانِ مرورهای مختلف چندگاهی فاصله ایجاد کنیم. در مرور باید نویسنده مطالب خود را از نظر خواننده‌اش مورد بررسی قرار دهد و به مطالب زیر توجه داشته باشد:

۱. آیا برای بیان مقصود به اندازه کافی مطلب گرد آورده است؟
۲. آیا اگر به جای خواننده خود بود، به خواندن چنین مقاله‌یی علاقه نشان می‌داد؟
۳. آیا مطالبی که نویسنده در صحت آنها تردید دارد، با کلماتی نظیر: احتمالاً، شاید، می‌پندارم... مشخص کرده است؟
۴. آیا بندها (پاراگراف‌ها) انسجام و ارتباط دارند؟
۵. آیا جملات صحیح و مؤثرند؟
۶. آیا در نوشته او کلمات سبک و بی‌فایده راه یافته است؟
۷. آیا نوشته را می‌توان سلیس و بدون سکنه خواند؟
۸. آیا نقطه‌گذاری را به حدّ لازم رعایت کرده است؟ (در این باره بعداً به اختصار سخن خواهیم گفت).

نوشته باید تمیز و خوانا باشد و ظاهر آن علاقه نویسنده آن را نشان دهد و علاقه خواننده را به خود جلب کند.

بسیاری از مقالات علمی و وزین احتیاج دارد که پیش‌نویسی شود. پیش‌نویسی شروع کار است نه پایان کار.

در این مرحله می‌توان به تنظیم برگه‌ها پرداخت و آنها را به ترتیب منطقی پشت سرهم قرار داد.

بدیهی است که هیچ فرزندی بدون والدین به وجود نمی‌آید، مقاله تحقیقی هم بدون استفاده از زحمات پیشینیان پدید نمی‌آید. نویسنده باید به مقالاتی که از آنها بهره برده است، در پایین صفحات اشاره کند و نام کتابها را در پایان مقاله در بخش کتابشناسی بیاورد. ذکر مأخذ نه تنها ارزش نویسنده و نوشته او را پایین نمی‌آورد بلکه بر اعتبار نوشته می‌افزاید و امانت‌داری نویسنده را نشان می‌دهد. البته این کار به حد متعارف باید باشد، در این کار نباید افراط و تفریط کرد.

نویسنده در تنظیم برگه‌ها ممکن است به تناقض‌هایی در منابع مورد استفاده خود برخورد کند. مثلاً در برگه‌ی جمعیت شهر مورد تحقیق ما ۸۵ هزار نفر باشد، و در برگه‌ی دیگر ۳۳ هزار نفر. محقق باید بکوشد تا آن تناقض را رفع کند، اگر خود قادر نبود باید از استاد راهنمای خود درباره رفع آن یاری بخواهد، اگر باز هم تناقض بر طرف نشد به وجود آن تناقض اشاره کند.

اکنون هنگام آن رسیده است که دانشجو طبق طرح خود که آن هم تکامل یافته است به تنظیم منطقی برگه‌ها بپردازد و نوشتن را آغاز کند. در نوشتن نکات زیر را رعایت کند:

۱. از تکرار پرهیزد.
۲. تفنّن به کار نبرد و از شاخه‌یی به شاخه‌یی نپرد.
۳. تفسیر و توضیح زاید برای عبارات و کلمات نیاورد.
۴. زیاده‌گویی و زیاده‌نویسی نکند.
۵. کلمات را حساب شده به کار برد و مترادف استعمال نکند.
۶. شیوه نوشته خود را یکسان کند، یعنی گاهی ادیبانه و گاهی عامیانه ننویسد.
۷. برای هر مطلبی که می‌آورد، دلیلی داشته باشد. به منبع خود اشاره کند.
۸. اگر موضوع ایجاب می‌کند از جدول، نقشه و نمودار استفاده کند.
۹. جملات را کوتاه و رسا و ساده بیاورد.
۱۰. از کلمات متداول استفاده کند.

۱۱. در جاهایی که از منابع دیگر استفاده می‌کند، عین عبارات منابع را داخل گیومه بیاورد.

۱۲. برای آسان‌تر کردن خواندن، از نشانه گذاری استفاده کند. اما در کاربرد نشانه گذاری زیاده روی نکند.
معروف‌ترین و رایج‌ترین نشانه‌ها در فارسی عبارتند از:

۱. نقطه (.):

الف: در پایان جمله‌های خبری و گاهی امری می‌آید: دیشب باران آمد. حسن برو.
ب: بعد از حروفی که نشانه اختصاری‌اند: ه. ق. (هجری قمری)، یا بعد از اعداد و حروف: ۱، ۲، ج، ...

۲. ویرگول (،):

الف: نشانه درنگ کوتاه در وسط جمله‌های مرکب: آن را که حساب پاک است، از محاسبه چه پاک است؟
ب: به جای حرف ربط: علی، حسن، حسین و تقی رفتند.

۳. دو نقطه (:):

الف: برای نقل قول مستقیم: سعدی می‌گوید: بنی آدم اعضای یکدیگرند...
ب: بعد از لغتی که معنی به دنبالش بیاید: دلهره: ترس

۴. نقطه ویرگول (;):

الف: نشانه درنگ طولانی‌تر از گیومه و کوتاه‌تر از نقطه است برای جدا کردن جملات طولانی است که به ظاهر مستقل‌اند و در معنی پیوسته:
احمق را ستایش خوش آید؛ چون لاشه که در کعبش دمی فربه نماید.
ب: در جملات توضیحی به معنی؛ یعنی، مثلاً و... می‌آید.
بسم الله الرحمن الرحیم؛ یعنی، به نام خداوند بخشنده مهربان.

۵. نشانه پرسش (?):

الف: در پایان جمله‌های پرسشی: چرا رفتی؟
ب: بعد از کلماتی که نشانه پرسش مستقیم است: کدام رنگ را می‌پسندی؟ سبز؟ آبی؟
ج: گاهی برای نشان دادن تردید و ابهام درون پراکنش می‌آورند:

برخی تاریخ وفات سنایی را ۵۲۵ (۹) نوشته‌اند.

۶. نشانه تعجب (!):

این نشانه را در مواقع تعجب، تحقیر، تأکید، استهزا، تأسف، ندا و مانند آن به کار می‌برند:

آهسته! برادر ارجمند!

۷. گیومه (« »):

الف: عین جمله یا نوشته شخص دیگر را درون آن قرار می‌دهند:

سعدی گوید: «هر که سخن نسنجد، از جوابش برنجد.»

ب: در آغاز و پایان کلمات و اصطلاحات علمی که می‌خواهیم ممتازتر نشان دهیم، می‌آید:

سخن در این است که باید «هنر برای هنر» باشد یا «هنر برای اجتماع»؟

۸. سه نقطه (...):

برای نشان دادن کلمه یا کلمات و جملات محذوف به کار می‌رود:

توانا بود هر که دانا بود...

۹. خط فاصل (-):

الف: پیش و پس از جمله معترضه می‌آید:

دی پیر میفروش - که ذکرش به خیر باد -
گفتا شراب نوش و غم دل ببر زیاد

ب: به جای «تا» به کار می‌رود:

مهر - آبان ۱۳۷۷ (از مهر تا آبان)

ج: در ابتدای جملات مکالمه‌یی یا نمایشنامه‌ها به کار می‌برند:

- الو!
- بفرمایید!
- سلام
- سلام علیک...

د: برای پیوستن اجزای بعضی عبارات ترکیبی:

اجتماعی - سیاسی ، ادبی - هنری

۱۰. پرائتز ():

الف: برای توضیح بیشتر کلام:

مجمع التّوادر (چهار مقاله) از نظامی عروضی سمرقندی است.

ب: برای دادن اطلاعات بیشتر و تکمیلی به خواننده:

ابوالفضل بیهقی (۳۸۵-۴۷۰ هـ) از مورّخان بزرگ عصر غزنوی است.

د: برای ذکر مأخذ در پایان مثالها:

مرد بی عیب نباشد، الکمال لله عزّوجلّ (تاریخ بیهقی، ص ۱۹۷).

۱۱: قلاب []:

الف: وقتی مطلب جزء کلام اصلی نباشد:

آقای رئیس! با یک امضای شما مشکلات حل می شود [تبسم معنی دار حضّار].

ب: در نمایشنامه ها برای دستورهای اجرایی:

احمد [با چهره یی عبوس و گرفته]: دلم نمی خواهد بیایم [با بی اعتنائی سرش را برمی گرداند].

۱۲: ممیز (/):

الف: برای جدا کردن سالهای شمسی و میلادی:

نظامی گنجوی گویا در سال ۶۱۴ هـ / ۱۲۰۷ م وفات کرده است.

ب: برای نشان دادن شماره آیات و سوره ها:

ان احسنتم احسنتم لأنفسکم و إنّ آسأتُم فلها (قرآن ۱۷/۷)

۱۳. ستاره (*):

الف: برای ارجاع دادن به زیرنویس.

ب: در ابتدای سطر برای جلب توجه خواننده.

۱۴. جهت نما (←):

الف: برای نشان دادن نتیجه امری:

گفتن ← گفت ← گفته

ب: به جای کلمه «نگاه کنید» یا «رجوع کنید» به کار می رود:

درباره معنی دقیق کلمه ← لغت نامه دهخدا.

خلاصه‌نویسی:

پیش از این همه گفته‌ایم که برای مهارت یافتن در نویسندگی باید هرچه می‌توانیم کتاب بخوانیم. باید دانست که یکی از راههای مهارت یافتن در امر نوشتن خلاصه کردن کتابی است که مطالعه می‌کنیم.

چگونه باید متنی را خلاصه کنیم؟

ابتدا باید مشخص کنیم که خلاصه ما به چه میزان باشد، یک‌دوم، یک چهارم، یک دهم، یا کمتر و بیشتر.

اگر لازم است که متن را خیلی خلاصه کنیم، مخصوصاً اگر متن ما داستان باشد باید آن را قسمت به قسمت بخوانیم و خلاصه هر قسمت را در حاشیه کتاب یا کاغذی دیگر بنویسیم. در این نوع خلاصه‌نویسی بهتر است به جمله‌بندی و عبارتهای متن توجه نکنیم، بلکه فکر را از متن بگیریم و آنها را با جملات خود بنویسیم و بعد به تلخیص قسمت بند مشغول شویم. اگر می‌خواهیم که متنی را در حدود یک‌دوم تا یک چهارم خلاصه کنیم، باید دقت بیشتری مبذول کنیم تا بتوانیم مطالب لازم را از غیر لازم باز شناسیم. در متن‌ها ممکن است سه نوع مطلب وجود داشته باشد:

۱. مطالبی که فکر اصلی نویسنده را تشکیل می‌دهد که باید عیناً نقل شود.

۲. مطالبی که می‌توان به کلی از آنها صرف‌نظر کرد.

۳. مطالبی که مستقیماً با فکر اصلی نویسنده ارتباط ندارد، بلکه توضیحات و مثالهایی است که برای روشن‌تر کردن فکر نویسنده آمده است. این مطالب را نه عیناً باید نقل کرد و نه به کلی از آنها صرف‌نظر کرد.

بهتر است که به هنگام مطالعه، زیر مطالب نوع اول خطی بکشید، مطالب نوع دوم را با کشیدن خطی در حاشیه کتاب مشخص کنید، و از مطلب نوع سوم بعضی‌ها را برگزینید و در صورت لزوم عبارات آنها را به صورت فشرده و کوتاه نقل کنید.

در مرحله آخر خلاصه‌ها را بنویسید و بار دیگر آنها را با متن اصلی مطابقت دهید تا مطمئن شوید که آیا همه نکته‌های اصلی و مطالب مهم را ذکر کرده‌اید یا نه.

در خلاصه‌نویسی نکته‌های زیر را مدّ توجه قرار دهید:

- * گاهی غرض از خلاصه کردن یک نوشته، ساده کردن آن است. مثلاً شما می‌خواهید یک مقاله علمی را چنان خلاصه کنید که برای کسانی که در آن زمینه آگاهی‌های زیادی ندارند، قابل فهم باشد. در این صورت ممکن است از برخی از نکته‌های اصلی صرف‌نظر کنید و فرمولها یا معادلات یا اصطلاحات فنی را ذکر نکنید.
- * مترادفات را که نیازی به آوردن آنها نیست، حذف کنید.

* جمله‌های معترضه و تفسیری را که نیاوردن آنها خللی به مطلب وارد نمی‌کند، حذف کنید.

* گاهی می‌توانید مفهومی را که در کتاب در جمله‌بی بیان شده، با کلمه‌بی تلخیص کنید: آن که حرص می‌ورزد؛ حریص؛ آن که قناعت پیشه کرده؛ قانع.

یادآوری:

اگر نوشته‌ما مفصل باشد، برای آن مقدمه‌بی باید نوشت. باید دانست که مقدمه بعد از پایان کار نوشته می‌شود. مقدمه دو وظیفه دارد:

۱. جلب توجه خواننده و هدایت او به اصل موضوع.
 ۲. ارائه شیوه‌کار و خط‌مشی نویسنده به خوانندگان.
- چرچیل، سیاستمدار انگلیسی می‌گوید: «در مقدمه آنچه را خواهید گفت بگویید؛ در متن بگویید؛ در نتیجه آنچه را گفته‌اید بگویید.»

شیوه‌آرایش پایان‌نامه

معمولاً پایان‌نامه‌ها را روی کاغذ A4 (۱۲×۳۰ سانتی‌متر) می‌نویسند. پشت صفحه را سفید می‌گذارند (یعنی فقط از یک رویه کاغذ استفاده می‌کنند). از سمت راست صفحه ۳/۵ سانت و از سمت چپ ۴/۵ سانت خالی می‌گذارند. سمت چپ را یک سانت بیشتر خالی می‌گذارند تا در صحافی نوشته‌ها درون دوخت قرار نگیرند. شماره صفحات را در جانب چپ بالای صفحه قرار می‌دهند.

در صفحه اول که صفحه عنوان نامیده می‌شود، شش سانت از بالای صفحه فاصله می‌گیرند و در وسط به خط درشت عنوان تحقیق را می‌نویسند. دو سانت پایین‌تر از عنوان نام نویسنده جای می‌گیرد. سه چهارسانت پایین‌تر از آن نام استاد راهنما قید می‌شود. کمی پایین‌تر از آن نام دانشکده و دانشگاه و در پایین آن سالی که تحقیق انجام گرفته نوشته می‌شود. این ترتیب روی جلد کتاب هم رعایت می‌شود، مثلاً:

تأثر حافظ از عراقی و سعدی

نوشته

توفیق ه. سبحانی

استاد راهنما

جناب دکتر منوچهر مرتضوی

دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز

۱۳۴۱

مقدمه، فصل اول و آغاز همه فصول دیگر معمولاً از سطر ششم شروع می‌شوند (تقریباً یک سوم صفحه را از بالا خالی می‌گذارند).

عنوانهای اصلی در وسط صفحه، عنوانهای فرعی در سر سطر به خط درشت نوشته می‌شوند.

در پایین صفحات - به میزان نیاز - پس از خطی که متن را از پاورقی جدا می‌کند، پانوشته‌ها را می‌آورند. پانویسی در نوشته‌های تحقیقی اهمیت بسیار دارد. نویسنده به چهار منظور پانوشته می‌آورد:

۱. مأخذهای تحقیق خود را به دست می‌دهد و با این کار هم بر اعتبار تحقیق خود می‌افزاید و هم خوانندگان را با آثار دیگر آشنا می‌کند.

۲. دین اخلاقی خود را به نویسندگان پیشین ادا می‌کند.

۳. پاره‌یی مطالب فشرده متن را در پاورقی توضیح می‌دهد.

۴. با اشاره‌هایی مانند: «رک. = رجوع کنید»، «قس = قیاس کنید»، خواننده را به بخشهای دیگر پژوهش خود یا پژوهشهای دیگران راهنمایی می‌کند.

در استناد به کتابها:

۱. اول نام نویسنده، بعد نام خانوادگی او را می‌آورند. ذکر القاب نویسنده لازم نیست. اگر کتاب سه نویسنده داشته باشد، نام و نام خانوادگی همه را به ترتیب می‌نویسند، اگر بیش از سه مؤلف داشته باشد، تنها نام اولی را می‌نویسند و کلمه «و دیگران» را بر آن می‌افزایند.

۲. نام کتاب را معمولاً ایرانیک (با حروف خوابیده) می‌نویسند یا زیر آن خطی می‌کشند.

۳. محل چاپ و نام ناشر و سال چاپ را قید می‌کنند. اگر محل چاپ معلوم نباشد، «بی‌جا»، اگر ناشر معلوم نباشد «ناشر معلوم نیست»، و اگر سال چاپ معلوم نباشد، «بی‌تا» (بدون تاریخ) قید می‌کنند.

۴. اگر مطلب از یک صفحه کتاب باشد، حرف «ص» می‌نویسیم و پس از کمی فاصله شماره صفحه را قید می‌کنیم. اگر از چند صفحه باشد، «صص» می‌نویسیم و شماره صفحات را می‌آوریم. مثلاً:

امیر حسین آریان پور: پژوهش، تهران، امیرکبیر، نشر سوم، ۱۳۵۸، ص ۷۸.

محمدباقر هوشیار: اصول آموزش و پرورش، تهران، چاپ دوم، [ناشر معلوم

نیست]، ۱۳۳۱، ص ۴۵.

اگر از مجله استفاده کرده باشیم، به همان ترتیب عمل می‌کنیم، نام نویسنده را می‌نویسیم، نام مقاله را درون گیومه می‌نویسیم، دوره، شماره ردیف، تاریخ انتشار و شماره صفحه و احیاناً شماره ستون مجله (روزنامه) را می‌افزاییم:

خسرو خسروی: «تطور جمعیت و شکل تهران»، مجله سخن، دوره دوازدهم، شماره ۳،

تیر ۱۳۴۰، ص ۲۸.

کتابشناسی یا کتابنامه:

معمولاً در پایان پژوهش‌نامه‌ها از همه مأخذهایی که در تحقیق مورد استفاده قرار گرفته و در ذیل صفحه‌ها آمده‌اند، سیاهه کلی به دست می‌دهند که کتابشناسی یا کتابنامه نام دارد. اگر قرار باشد که پژوهش‌نامه‌نویسی در پایان پژوهش خود کتابنامه‌یی قرار دهد، در پانوشته‌ها به ذکر جزئیات نمی‌پردازد، تنها نام نویسنده، عنوان کتاب و شماره صفحه را قید می‌کند. در کتابشناسی یا کتابنامه، ابتدا نام خانوادگی نویسنده، سپس نام او را می‌نویسند، عنوان کتاب و دیگر مشخصات را قید می‌کنند:

آریان پور، ا. حسین: پژوهش، تهران، امیرکبیر، نشر سوم، ۱۳۵۸.

هوشیار، محمدباقر: اصول آموزش و پرورش، تهران، چاپ دوم، [ناشر معلوم نیست].

۱۳۳۱

اسامی نویسندگان را به ترتیب الفبایی پشت هم می‌نویسند.

فهرست اعلام

گاهی برای ایجاد سهولت در کار مراجعه، نامهای تاریخی، جغرافیایی، کتابها، و... را به ترتیب الفبایی در پایان پژوهش‌نامه‌ها قید می‌کنند. این کار در پژوهشهای مفصل بسیار مفید است.

گروه مؤلفان علاوه بر تجارب شخصی خود، در تدوین این بخش از کتب و رساله‌های زیربهره‌برده‌اند. مطالعه آن کتابها و رسالات برای کسب اطلاعات بیشتر و دقیق‌تر مفید است: آریان پور، ا. ح: پژوهش، تهران، نشر سوم، امیرکبیر، ۱۳۵۸.

احمدی گیوی، حسن: از فن نگارش تا هنرنویسندگی، تهران، امور فنی سینا، ۱۳۷۴.

انوری، حسن: آیین نگارش، تهران، دانشگاه پیام‌نور، جلد ۱-۲، ۱۳۷۰.

_____ آیین نگارش مقدماتی، با همکاری هوشنگ ارژنگی، تهران، شرکت انتشاراتی رسام، ۱۳۶۶، چاپ سلام.

تبرآ، حبیب: گزارش نویسی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۵.

حرّی، عباس: شیوه بهره‌گیری از کتابخانه، تهران، مرکز اسناد فرهنگی آسیا، ۱۳۵۶.

سمیعی، احمد: آیین نگارش، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۶.

طوسی، بهرام: هنر نوشتن و مهارت‌های مقاله‌نویسی، تهران، انتشارات ترانه، چاپ دهم،

۱۳۷۵.

وزین پور، نادر: برسمند سخن، تهران، انتشارات فروغی، ۱۳۶۶.

Elliot, A.G., *General and Social letter Writing*, Great Birtain, Not dated.

پاسخنامه‌ها

چند توضیح:

۱. پاسخ پرسش‌های تطبیقی با مربع تیره (■) نشان داده شده و پس از این پاسخنامه‌ها آمده است.
۲. نشانه (← ض)، یعنی به توضیحات درس نگاه کنید.
۳. (ن ش)، یعنی پاسخ این پرسش نظر شخصی دانشجوست.

درس پرسش	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴
۱. الف	ج	د	ج	ج	د	ب	■							
۱. ب	← ض	ب	ج	د	د	■	ب	الف						
۱. ج	د	ج	د	الف	الف	← ض	ج	ب	ب	د	ب	ب	ن ش ← ض	
۲	← ض	الف	ب	ج	ب	← ض	د	د	■	← ض				
۳	ج	الف	ب	ج	الف									
۴	← ض	ن ش	ب	ج	■	د								
۵	← ض	الف	← ض	← ض	← ض	۱	۲							
۶. الف	← ض	الف	د	ب	ب	د	■	← ض						
۶. ب	← ض	ب	الف	ج	د	الف	ب	د						
۷. الف	← ض	د	■	ب										
۷. ب	← ض	الف	ب	ج	← ض									
۸. الف	← ض	الف	← ض	د	ب	الف	ب	ج	■					
۸. ب	ب	ج	الف											
۸. ج	← ض	ج	ب	د										
۸. د	← ض	← ض	ب	الف	ب									
۸. هـ	ب	ج	الف	د	■									
۸. و	← ض	← ض	← ض	← ض	الف	← ض								
۹. الف و ب	← ض	ج	ب	الف	ب	الف	ب	ج	ب	← ض	← ض	ب	د	
۹. ج	ب	الف	← ض	← ض	ب	الف	د	← ض	← ض	← ض	■			
۱۰	← ض	الف	ن ش	← ض	← ض	← ض								
۱۱	د	ج	■	ب	ب	د	ج	■	د	← ض				
۱۲. الف	← ض	الف	ب	ج	← ض	■								
۱۲. ب	ب	← ض	ج	← ض	د									
۱۳	← ض	ب	د	← ض	← ض	ج	ب	الف	■					
۱۴	← ض	د	ح	د	■									
۱۵. الف	← ض	ج	ب	الف	ج	ب	ج	الف	← ض	← ض				
۱۵. ب	ب	← ض	الف	■	← ض	ب	ج							

۱. پاسخ ۶ درس ۵ به ترتیب چنین است:

شب و من: مشبه؛ چاه بیژن و بیژن: مشبه به؛ تنگ و تاریک: وجه شبه؛ چون و جو: ادات تشبیه.

۲. پاسخ ۷ درس ۵: حله و قصب: مستعارمنه؛ سبزه و برف: مستعارله.

پاسخ پرسشهای تطبیقی

درس	شماره پرسش	الف	ب	ج	د	درس	شماره پرسش	الف	ب	ج	د
الف. ۱	۷	۴	۳	۱	۲	ب. ۲۵	۴	۲	۴	۱	۳
ا. ۱	۶	۲	۳	۴	۱	ج. ۲۵	۴	۲	۴	۱	۳
۲	۹	۴	۳	۱	۲	۲۶	۵	۳	۴	۱	۲
۴	۵	۳	۴	۱	۲	۲۷	۹	۴	۱	۲	۳
۵	۵	۴	۱	۲	۳	۲۸	۶	۳	۴	۱	۲
۶. الف	۷	۳	۱	۲	۴	۲۹. الف و ب	۷	۴	۲	۱	۳
۷. الف	۳	۳	۱	۴	۲	۳۰	۵	۳	۴	۱	۲
۸. الف	۹	۴	۳	۱	۲	۳۱	۴	۴	۱	۲	۳
۸. ب	۵	۴	۳	۱	۲	۳۲	۴	۴	۳	۱	۲
۸. د	۵	۲	۴	۱	۳	۳۴	۵	۳	۲	۱	۴
۹. ج	۴	۲	۳	۴	۱						
۹. ج	۱۰	۴	۳	۱	۲						
۱۰	۵	۳	۱	۴	۲						
۱۱	۳	۴	۳	۱	۲						
۱۱	۸	۳	۴	۱	۲						
۱۲. الف	۶	۳	۱	۴	۲						
۱۳	۹	۲	۴	۱	۳						
۱۴	۵	۳	۱	۴	۲						
۱۵. الف	۹	۱	۳	۴	۲						
۱۵. ب	۴	۴	۲	۱	۳						
۱۶. الف و ب	۵	۳	۱	۴	۲						
۱۶. الف و ب	۱۳	۴	۱	۲	۳						
۱۷. الف و ب	۷	۲	۳	۴	۱						
۱۸. الف	۶	۳	۱	۴	۲						
۱۸. ب	۴	۳	۴	۱	۲						
۱۸. ج	۳	۳	۱	۴	۲						
۱۹. الف و ب	۱۳	۲	۴	۱	۳						
۲۰	۴	۳	۱	۴	۲						
۲۱	۴	۳	۱	۴	۲						
۲۲. الف و ب	۵	۳	۴	۱	۲						
۲۳	۴	۳	۱	۴	۲						

فهرست الفبایی منابع

- آشنایی با علوم اسلامی، مطهری، حاج شیخ مرتضی؛ ۳-۱، انتشارات صدرا، بی تا.
- آیین نگارش، انوری، دکتر حسن؛ دانشگاه پیام نور، جلد ۲-۱، ۱۳۷۰.
- آیین نگارش، انوری، دکتر حسن و هوشنگ ارژنگی؛ تهران، ۱۳۶۶.
- آیین نگارش، سمیعی، احمد؛ مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۶.
- احادیث مثنوی، فروزانفر، بدیع الزمان؛ امیرکبیر، ۱۳۴۷.
- ارزیابی شتابزده، آل احمد، جلال؛ تهران، امیرکبیر، چاپ ششم، ۱۳۶۱.
- از جهان های دور، برونوبورگل؛ ترجمه کاظم انصاری، تهران، نیل، ۱۳۴۹.
- از فنّ نگارش تا نویسندگی، احمدی گوی، دکتر حسن؛ تهران، امور فنی سینا، ۱۳۷۴.
- اسرار التوحید فی مقامات الشیخ ابی سعید، محمد بن متور بن ابی سعید بن طاهر بن ابی سعد میهنی؛ مقدمه، تصحیح و تعلیقات دکتر محمد رضا شفیعی کدکنی، تهران، آگاه، ۱۳۶۶.
- بررسی های اسلامی، شامل مجموعه مقالات و رسائل علامه سید محمد حسین طباطبایی؛ به کوشش سید هادی خسروشاهی، مرکز دارالتبلیغ اسلامی، قم، ۱۳۹۶ ه.ق.
- برسمند سخن، وزین پور، دکتر نادر؛ تهران، فروغی، ۱۳۴۶.
- بوستان، سعدی، با انتخاب و شرح دکتر حسن انوری؛ دانشگاه پیام نور، ۱۳۷۶.
- بهار و ادب فارسی، به کوشش محمد گلبن؛ با مقدمه دکتر غلامحسین یوسفی، جلد اول، تهران، خوارزمی، ۱۳۵۵.
- بهترین امید، اخوان ثالث، مهدی (م. امید)؛ تهران، ۱۳۴۸.
- بینوایان، ویکتور هوگو، ترجمه حسینقلی مستعان؛ چاپ یازدهم، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۷.
- پانزده گفتار درباره مجتبی مینوی، یادبود نخستین سال درگذشت، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ۱۳۵۶.

- پژوهش، آریان پور، دکتر ا. حسین؛ امیرکبیر، ۱۳۵۸.
- پس از پنجاه سال، شهیدی، دکتر سید جعفر؛ دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۲.
- پلّه پلّه تا ملاقات خدا، درباره زندگی، اندیشه و سلوک مولانا جلال الدین رومی، زرین کوب، دکتر عبدالحسین؛ انتشارات علمی، چاپ اول، تاریخ مقدمه ۱۳۶۹.
- تاریخ بیهقی، خواجه ابوالفضل محمد بن حسین بیهقی دبیر، تصحیح دکتر علی اکبر فیاض، دانشگاه مشهد، ۱۳۵۰.
- ترجمه تفسیر طبری، به تصحیح حبیب یغمایی؛ تهران، توس، ۱۳۶۷.
- جامی، حکمت، علی اصغر؛ وزارت فرهنگ، ۱۳۲۰.
- چند مقاله تاریخی و ادبی، فلسفی، نصرالله؛ تهران، وحید، ۱۳۴۸.
- داستان نامه بهمنیاری، بهمنیار، احمد؛ به کوشش فریدون بهمنیار، دانشگاه تهران، ۱۳۶۹.
- دایرة المعارف فارسی، زیر نظر مرحوم غلامحسین مصاحب، ۱-۳، ۱۳۴۶-۱۳۷۴.
- درخت معرفت، جشن نامه استاد دکتر عبدالحسین زرین کوب، انتشارات سخن، ۱۳۷۶.
- دستور زبان فارسی ۲، انوری، دکتر حسن، احمدی گیوی، دکتر حسن؛ انتشارات فاطمی، ۱۳۷۵.
- دیوان اشعار ابن یمن فریودی، به تصحیح و اهتمام حسینعلی باستانی راد، تهران، سنایی، بی تا.
- دیوان اشعار حکیم ناصر خسرو قبادیانی، به اهتمام مجتبی مینوی و مهدی محقق؛ جلد اول، مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه مکیل، تهران، ۱۳۵۷.
- دیوان حافظ، به اهتمام محمد قزوینی و دکتر قاسم غنی، تهران، زوار، بی تا.
- دیوان حافظ، به تصحیح و توضیح پرویز ناتل خانلری، خوارزمی، ۱۳۶۲.
- دیوان حافظ،
- دیوان صائب تبریزی، تصحیح محمد قهرمان، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۴-۱۳۶۷.
- دیوان صائب تبریزی، چاپخانه مجلس، ۱۳۳۳.
- دیوان قصاید و مثنویات و تمثیلات و قطعات خانم پروین اعتصامی، چاپخانه مجلس، ۱۳۳۳.
- دیوان ملک الشعراء بهار، تهران، امیرکبیر، ۱-۲، ۱۳۵۶.
- رسائل جامع خواجه عبدالله انصاری، به تصحیح و مقابله وحید دستگردی، مجله ارمغان، ۱۳۴۷.
- سیرالملوک (سیاستنامه)، خواجه نظام الملک؛ به اهتمام هیوبرت دارک، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ دوم، ۱۳۶۴.
- شرح حال نابغه شهر ایران ابوریحان محمد بن احمد خوارزمی، دهخدا، علی اکبر؛ طهوری، ۱۳۵۲.
- شعر نو از آغاز تا امروز، انتخاب و مقدمه و تفسیر محمد حقوقی؛ تهران، جیبی، ۱۳۵۱.

- شیوه بهره‌گیری از کتابخانه، حرّی، عبّاس؛ مرکز اسناد فرهنگی آسیا، ۱۳۵۶.
- صدسال داستان‌نویسی در ایران، عابدینی، حسن؛ نشر تندر، ۱۳۶۹.
- غزلیات حافظ (۱)، انوری، دکتر حسن، دانشگاه پیام نور، ۱۳۷۶.
- غزلیات و قصاید سعدی، انوری، دکتر حسن؛ دانشگاه پیام نور، ۱۳۷۶.
- فردوسی و شعر او، مینوی، مجتبی؛ انجمن آثار ملی، ۱۳۴۶.
- فرهنگ داستان‌نویسان ایران، عابدینی، حسن؛ تهران دبیران، ۱۳۶۹.
- فرهنگ فارسی، معین، دکتر محمد، امیرکبیر، ۱۳۴۳-۱۳۵۲.
- فَنّ نگارش، محبوب، محمدجعفر، فرزام‌پور، علی‌اکبر؛ تهران، اندیشه، چاپ پنجم، بی‌تا.
- قابوسنامه، عنصرالمعالی کیکاووس بن اسکندربن قابوس بن وشمگیر بن زیار؛ به اهتمام و تصحیح دکتر غلامحسین یوسفی، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ دوم، ۱۳۶۴.
- قرآن مجید، ترجمه عبدالحمّد آیتی، سروش، ۱۳۶۷.
- کشف الاسرار و عده‌الابرار، معروف به تفسیر خواجه عبدالله انصاری، ابوالفضل رشیدالدین میبدی؛ به سعی و اهتمام علی‌اصغر حکمت، امیرکبیر، ۱۳۵۷.
- کلیات اشعار فارسی مولانا اقبال لاهوری، با مقدمه احمد سروش، تهران، سنایی، ۱۳۴۳ (تاریخ مقدمه ناشر).
- کلیات دیوان شهریار، شهریار، سید محمد حسین؛ تبریز، چاپ شفق، مطبوعات سعدی، بی‌تا.
- کلیات شمس، به تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر؛ تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۵.
- کلیات شیخ مصلح‌الدین سعدی شیرازی، به تصحیح محمدعلی فروغی؛ تهران، بروخیم، ۱۳۱۶.
- کلیات عید زاکانی، با تصحیح و مقدمه عبّاس اقبال آشتیانی، اقبال، ۱۳۳۴.
- گزارش‌نویسی، تبرا، حبیب؛ تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۵.
- گزیده اشعار و مقالات علامه دهخدا، احمدی گیوی، دکتر حسن؛ تهران، نشر قطره، ۱۳۷۲.
- گزیده مقاله‌ها، محمد پروین گنابادی؛ تهران، جیبی، ۱۳۵۶.
- گنج سخن، صفا، دکتر ذبیح‌الله؛ تهران، ابن سینا، جلد ۲، ۱۳۳۹.
- گنجینه سخن، صفا، دکتر ذبیح‌الله؛ به اهتمام دکتر سید محمد ترابی، جلد ۶، امیرکبیر، ۱۳۶۲.
- لغت نامه، دهخدا، علی‌اکبر؛ مقدمه.
- مثنوی، جلال‌الدین محمد بلخی، به اهتمام دکتر توفیق ه. سبحانی؛ از روی نسخه ۶۷۷ ه. قونیه، انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۷۴.
- مجله ارمغان، سال‌های ۱۸-۱۹.

- مجله سخن، به مدیریت دکتر پرویز ناتل خانلری، سال ۱۳۳۳، شماره ۱.
- مجله یادگار، به مدیریت عباس اقبال آشتیانی، ۵-۱، ۱۳۲۳-۱۳۲۷.
- مجموعه یغما، به مدیریت حبیب یغمایی، سال ۱۲، شماره ۵، مرداد ۱۳۳۸.
- مجموعه آثار نیا، دفتر اول، شعر، به کوشش سیروس طاهباز با نظارت شراگیم یوشیج؛ نشر ناشر، ۱۳۶۴.
- مجموعه اشعار دهخدا، به اهتمام دکتر محمد معین؛ تهران، زوار، ۱۳۳۴.
- مجموعه مقالات دکتر محمد معین، به کوشش دکتر مهدخت معین؛ جلد ۱ و ۲، مؤسسه انتشارات معین، تهران، ۱۳۶۴-۱۳۶۷.
- مخزن الاسرار، نظامی گنجوی، به تصحیح و حید دستگردی؛ تهران، علمی، چاپ سوم، ۱۳۴۳.
- مقالات شمس تبریزی، شمس الدین محمد تبریزی؛ تصحیح و تعلیق محمدعلی موحد، خوارزمی، ۱۳۶۹.
- مقدمه گلستان، عبدالعظیم گرکانی (قرب)؛ تهران، علمی، ۱۳۱۰ شمسی.
- مقدمه‌یی بر طنز و شوخ طبعی در ایران، حلبی، دکتر علی اصغر، تهران، مؤسسه انتشارات پیک، ۱۳۶۴.
- مکاتیب فارسی غزالی به نام فضایل الانام من رسائل حجة الاسلام؛ به تصحیح و اهتمام عباس اقبال، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۲.
- مکب حافظ یا مقدمه بر حافظ‌شناسی، مرتضوی، منوچهر؛ انتشارات ستوده، ۱۳۷۰.
- منتخب شاهنامه، محمدعلی فروغی؛ وزارت فرهنگ، ۱۳۲۱.
- مهر تابان، یادنامه علامه طباطبائی؛ علامه سید محمد حسین حسینی تهرانی، انتشارات باقرالعلوم، قم.
- نقد ادبی، زرین کوب، دکتر عبدالحسین؛ تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۴، جلد اول.
- واژه‌نامه هنر شاعری، میرصادقی، میمنت (ذوالقدر)؛ تهران، کتاب مهناز، ۱۳۷۳.
- هبوط در کویر، شریعتی، دکترعلی؛ مجموعه آثار، شماره ۱۳، انتشارات خواجه، ۱۳۶۲.
- هزار و یکشب، ترجمه عبداللطیف طسوجی؛ استکهلهم، بی تا.
- هشت کتاب، سپهری، سهراب؛ تهران، طهوری، ۱۳۵۸.
- هنر نوشتن و مهارت‌های مقاله‌نویسی، طوسی، بهرام؛ تهران، انتشارات ترانه، ۱۳۷۵.
- General and Social letter Writting, Elliot, A.G., Britain.

دانشگاه پیام نور ۷۹۰
گروه زبان و ادبیات فارسی (۸۳/د)